

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 9

Том 2

Ужгород-2019

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Зимомря І.М. – *д.філ.н., професор*
Заст. гол. редактора: Качмар О.Ю. – *к.філ.н.*; Зикань Х.І. – *к.філ.н.*
Відповідальний секретар: Рошко С.М. – *к.філ.н.*
Члени редколегії: Бездір Н.П. – *д.філ.н., професор*
Зимомря М.І. – *д.філ.н., професор*
Лизанець П.М. – *д.філ.н.*
Пахомова С.М. – *д.філ.н., професор*
Печарський А.Я. – *д.філ.н., професор*
Полюжин М.М. – *д.філ.н., професор*
Циховська Е.Д. – *д.філ.н., професор*
Вереш М.Т. – *к.філ.н.*
Гульпа Д.В. – *к.філ.н.*
Дерке М.Ж. – *к.філ.н.*
Жовтані Р.Я. – *к.філ.н., доцент*
Нодь Н.Й. – *к.філ.н.*
Суран Т.І. – *к.філ.н.*
Талабірчук О.Ю. – *к.філ.н.*
Томенчук М.В. – *к.філ.н.*
Bialek Edward – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Gierczyńska Danuta – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Grzesiak Jan – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Nowakowska Katarzyna – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Pusztay János – *доктор наук, професор (Угорщина, Словаччина)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 25.06.2019 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Гамзаева Лала Аладдин кызы. ПСИХОЛИНГВИСТИКА КАК ИНТЕГРАТИВНАЯ СФЕРА НАУКИ.....	7
Gurbanova Aynura Nariman. SEGMENTATION OF PHRASES IN THE DEEP AND SURFACE STRUCTURE CONCEPTS.....	11
Мамедова Гюнай Самед кызы. ПЕРВЫЕ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ГАЗЕТЫ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	17
Новосілець О.В. СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	21
Піскунов О.В., Роман В.В. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ МОВНОГО РОЗВИТКУ В РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ ХІХ СТ. – 30-Х РР. ХХ СТ.....	27
Рожков Ю.Г. МЕТОДИКА ВИОКРЕМЛЕННЯ ТЕРМІНІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ З КОРПУСУ ВЕТЕРИНАРНИХ ТЕКСТІВ.....	33

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Бездітко А.Р. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ МАРКЕРІВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ КІНОГЕРОЯ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІАЛУ «ТЕОРІЯ ВЕЛИКОГО ВИБУХУ»).....	37
Голубенко Н.І. ДО ПИТАННЯ ПРО КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ.....	42
Смельянова Д.В., Арнаутова В.Г. ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ НА ПРИКЛАДІ ПОНЯТТЯ «СИЛА».....	46
Minkovska I.I. ТРАНСКОДУВАННЯ ЯК ОДИН ЗІ СПОСОБІВ ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНСЬКИХ ОНІМІВ І РЕАЛІЙ ЛАТИНИЦЕЮ.....	50
Савіна Ю.О. ЛІНГВОПОЕТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖ. К. ДЖЕРОМА Й О. ГЕНРІ ТА ЇХ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ).....	58
Сайко М.А. ПЕРЕКЛАД ЯК СИМУЛЯКР ТА СИМУЛЯКРИ В ПЕРЕКЛАДІ.....	64
Триндяк І.М. «ХИБНІ ДРУЗИ ПЕРЕКЛАДАЧА» В ТЕКСТАХ ГАЗЕТНО-ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ.....	69
Шепітько С.В., Смирнова М.С., Панова Я.Є. ЛІНГВОПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	74

РОЗДІЛ 3

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Вайноренс І.П. КОГНІТИВНО-СТРУКТУРНА І ПРОПОЗИЦІЙНО-ЗМІСТОВА СКЛАДОВІ КАУЗАЛЬНОЇ ДОМІНАНТИ «ЕФЕКТ» В АНГЛОМОВНОМУ Й УКРАЇНОМОВНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	78
Давиденко А.О. КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТІВ.....	84
Ковальчук О.П. ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЕПОНІМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	88
Хмара В.В. ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ВЛАСНИХ ІМЕН У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ ТА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ.....	92

РОЗДІЛ 4

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Ніколаєва Т.М. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ МОВИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ.....	96
--	----

РОЗДІЛ 5

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Вірич О.В. ЕКСПЛІКАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА В ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС.....	102
--	-----

Грабівська Г.І. ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ У ФЕЙЛЕТОНАХ ІВАНА ФРАНКА НА ШПАЛЬТАХ ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ЧАСОПИСУ ГАЛИЧИНИ "KURJER LWOWSKI".....	107
Джигун Л.М. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СВОЄРІДНІСТЬ МОДЕЛЮВАННЯ УРБАНІСТИЧНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ МОТИВІВ У ДІАСПОРНІЙ МЕМУАРНІЙ ПРОЗІ.....	113
Дзинглюк О.С., Гречиха В.А. ПАТРІОТИЧНА ПІСНЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ.....	118
Савенко О.П. ТВОРЧА ОБРОБКА РІЗДВЯНОГО СЮЖЕТУ В УКРАЇНСЬКИХ АПОКРИФАХ.....	124
Талабірчук О.Ю. МОТИВ УТЕЧІ-ПОВЕРНЕННЯ У ПРОЗІ ІВАНА ЯЦКАНИНА.....	128
Токар Н.В. ІСТОРИЧНА ПРОЗА ІВАНА КОРСАКА У КРИТИЧНИХ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	134

РОЗДІЛ 6

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Soroka I.A. COVERAGE OF EXISTENTIAL PROBLEMS IN WORKS OF L. ANDREEV.....	142
---	-----

РОЗДІЛ 7

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Білінська Х.В. ТЕОРІЯ СТАТЕВОГО ДОБОРУ В РОМАНАХ ЕДІТ ВОРТОН «ДІМ РАДОСТІ» ТА «ЕПОХА НЕВИННОСТІ».....	147
Кісіль А.М. АНТИУТОПІЧНИЙ ХРОНОТОП У РОМАНІ «МЕХАНІЧНИЙ АПЕЛЬСИН» ЕНТОНІ БЕРДЖЕСА.....	154
Літак А.М. ВІДЧУЖЕННЯ У БРИТАНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ РОМАНІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	158
Нестелєєв М.А. ПАРАНОЯ І БІНАРНІ ОПОЗИЦІЇ В РОМАНІ ДОНА ДЕЛІЛЛО «ПІДЗЕМНИЙ СВІТ».....	164
Опришко Н.О. ФРАНЦУЗЬКИЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ РОМАН ПРО ЛЮБОВ ЯК ІНТЕРТЕКСТ: «ПЛАТФОРМА» МІШЕЛЯ УЕЛЬБЕКА.....	169
Селігей В.В. АМЕРИКАНСЬКІ ВІДТІНКИ СІНО-АМЕРИКАНСЬКОЇ КИТАЙСЬКОСТІ В РОМАНІ Ю ЛІХУА «МІЖ РОЗЛУКОЮ ТА ПРОЩАННЯМ».....	174
Sutnyk O.V. ПРИКМЕТНИКИ ЯК ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЗАЦІЇ ОПОВІДІ В МАЛІЙ ПРОЗІ ВІЛЬЯМА ФОЛКНЕРА.....	178

РОЗДІЛ 8

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Смольницька О.О. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗУ СИРЕНИ У ВИБРАНІЙ ЛІРИЦІ ВІРИ ВОВК І БРИТАНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ XVII СТ.: МІФОЛОГІЧНИЙ І ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТИ.....	183
---	-----

РОЗДІЛ 9

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Лесняк Ю.В. НОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЧАСОПРОСТОРУ У НОВЕЛАХ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО.....	191
--	-----

CONTENTS
SECTION 1**GENERAL LINGUISTICS**

Hamzaeva Lala Aladdyn hyzy. PSYCHOLING VISTICS AS AN INTEGRATIVE SPHERE OF SCIENCE.....	7
Gurbanova Aynura Nariman. SEGMENTATION OF PHRASES IN THE DEEP AND SURFACE STRUCTURE CONCEPTS.....	11
Mamedova Hiunai Samed kyzy. FIRST REGIONAL NEWSPAPERS OF AZERBAIJAN.....	17
Novosilets O.V. SEMANTIC DEVELOPMENT OF LEXICS OF MODERN ENGLISH LANGUAGE.....	21
Piskunov O.V., Roman V.V. RESEARCH OF TENDENCIES OF LANGUAGE DEVELOPMENT IN THE WORKS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN LINGUISTS IN THE 19 th c. – THE 30s OF THE 20 th c.....	27
Rozhkov Yu.H. METHODS OF VETERINARY TERMS RETRIVAL FROM THE CORPUS OF MEDICAL TEXTS.....	33

SECTION 2**TRANSLATION STUDIES**

Bezditko A.R. FEATURES OF TRANSLATION OF LINGUISTIC PERSONALITY TRAITS OF THE FILM CHARACTER (BASED ON THE SERIES “THE BIG BANG THEORY”).....	37
Holubenko N.I. ABOUT COGNITIVE MODELLING OF LITERARY TRANSLATION.....	42
Yemelianova D.V., Arnautova V.H. THE DIFFICULTY OF TRANSLATING PHYSICAL TERMS ON THE EXAMPLE OF THE CONCEPT “FORCE”.....	46
Minkovska I.I. TRANSCODING AS ONE OF THE METHODS OF TRANSFERING UKRAINIAN ONYMS AND REALIA IN LATIN.....	50
Savina Yu.O. LINGUOPOETIC MEANS OF THE COMIC AND THEIR RENDERING IN TRANSLATION (BASED ON THE WORKS BY J.K. JEROME AND O. HENRY AND THEIR UKRAINIAN TRANSLATIONS).....	58
Saiko M.A. TRANSLATION AS A SIMULACRUM AND SIMULACRA IN TRANSLATION.....	64
Tryndiak I.M. «TRANSLATOR’S FALSE FRIENDS» IN THE TEXTS OF PUBLICISTIC STYLE.....	69
Shepitko S.V., Smyrnova M.S., Panova Ya.Ye. LINGUO TRANSLATIONAL CHARACTERISTICS OF MARINE TERMINOLOGY.....	74

SECTION 3**COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS**

Vainorenje I.P. COGNITIVE-STRUCTURAL AND PROPOSITIONAL-CONTENT CONSTITUENTS OF CAUSAL DOMINANT “EFFECT” IN ENGLISH AND UKRAINIAN PSYCHOLOGICAL DISCOURSE.....	78
Davydenko A.O. CULTURAL SPACE AS A BASIS OF CONCEPTS.....	84
Kovalchuk O.P. BORROWED INTERNATIONAL EPONYMS IN MODERN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES.....	88
Khmara V.V. COMPARATIVE ANALYZE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH PROPER NAMES IN EAST SLAVIC AND WEST GERMANIC LANGUAGES.....	92

SECTION 4**STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS**

Nikolaieva T.M. LEXICO-SEMANTIC ASPECTS OF THE SOCIAL NETWORKS LANGUAGE.....	96
---	----

SECTION 5**UKRAINIAN LITERATURE**

Virych O.V. EXPLOITATION OF PSYCHOLOGICAL PORTRAIT IN THE PROSE BY MARIA MATIOS.....	102
Hrabivska H.I. THE CHRONICLE OF UKRAINIAN CULTURAL LIFE IN IVAN FRANKO’S FEUILLETONS ON THE PAGES OF THE POLISH PERIODICAL OF GALICIA “KURJER LWOWSKI”.....	107

Dzhyhun L.M. GENRE-STYLE FEATURES OF MODELING OF URBAN AND RURAL MOTIVES IN THE DIASPORN MEMUARIAN PROSE.....	113
Dzynhliuk O.S., Hrechykha V.A. PATRIOTIC SONG AS AN ESSENTIAL ELEMENT OF THE NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS.....	118
Savenko O.P. CREATIVE TREATMENT OF THE CHRISTMAS PLOT IN THE UKRAINIAN APOCRYPHA.....	124
Talabirchuk O.Yu. THE MOTIVE OF ESCAPE-RETURN IN IVAN YATSKANYN’S PROSE.....	128
Tokar N.V. HISTORICAL PROSE OF IVAN KORSACK IS IN CRITICAL AND SCIENTIFIC RESEARCHES.....	134

SECTION 6

RUSSIAN LITERATURE

Soroka I.A. COVERAGE OF EXISTENTIAL PROBLEMS IN WORKS OF L. ANDREEV.....	142
---	-----

SECTION 7

LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Bilynska Kh.V. THE THEORY OF SEXUAL SELECTION IN EDITH WHARTON’S “THE HOUSE OF MIRTH” AND “THE AGE OF INNOCENCE”.....	147
Kisil A.M. DYSTOPIAN CHRONOTOPE IN THE NOVEL “CLOCKWORK ORANGE” BY ANTHONY BURGESS.....	154
Litak A.M. ALIENATION IN THE BRITISH FEMALE NOVEL OF THE EARLY 21 st CENTURY.....	158
Nestelieiev M.A. PARANOIA AND BINARY OPPOSITIONS IN DON DELILLO’S “UNDERWORLD”.....	164
Opryshko N.O. FRENCH POSTMODERN NOVEL ABOUT LOVE AS AN INTERTEXT: «THE PLATFORM» BY MICHEL HOUELLEBECQ.....	169
Selihei V.V. AMERICAN TRAITS OF SINO-AMERICAN CHINESENESS IN YU LIHUA’S NOVEL «BETWEEN PARTING AND GOODBYE».....	174
Sytnyk O.V. ADJECTIVES AS MEANS OF PSYCHOLOGICAL NARRATION IN THE SHORT STORIES BY WILLIAM FAULKNER.....	178

SECTION 8

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Smolnytska O.O. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SIREN’S CHARACTER IN THE SELECTED LYRICS BY VIRA VOVK AND THE BRITISH POETRY OF THE 17 th CENTURY: MYTHOLOGICAL AND GENDER ASPECTS.....	183
---	-----

SECTION 9

LITERARY THEORY

Lesniak Yu.V. THE NEW MODELING OF THE TIMESPACE IN SHORT STORIES BY MYKOLA KHVYLOVYY.....	191
---	-----

РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'1

ПСИХОЛИНГВИСТИКА КАК ИНТЕГРАТИВНАЯ СФЕРА НАУКИ PSYCHOLING VISTICS AS AN INTEGRATIVE SPHERE OF SCIENCE

Гамзаева Лала Аладдин гызы,
orcid.org/0000-0002-1990-4996
докторант Института языкознания имени Насими
Национальной академии наук Азербайджана,
преподаватель
Сумгаитского государственного университета
(г. Сумгаит, Республика Азербайджан)

В статье излагаются основные вопросы становления психолингвистики как сферы познания. Указаны заслуги представителей как лингвистики, так и психологии, в формировании этого междисциплинарного направления науки. В частности, указана роль представителей лингвистики и психологии, в том числе Чарльза Осгуда, Льва Выготского, А.А. Потемни и Х. Штейнталя, А.А. Леонтьева, Жана Пиаже, в формировании основных направлений этой науки. Указаны основные направления современной психолингвистики, ее разработки в сфере психодиагностики и психокоррекции. Сделан вывод о том, что лингвистика связана с психологией, потому что речевая деятельность человека является одной из областей психологии. Психолингвистика – сложная наука, которая связана с психологическими дисциплинами. Здесь язык изучается как психологический феномен и в связи с лингвистикой. Психолингвистика изучает процесс формирования речи, а также восприятие и развитие речи в связи с языковой системой.

Ключевые слова: языкознание, психология, психолингвистика, речевая деятельность, формирование речи.

У статті викладаються основні питання становлення психолінгвістики як сфери пізнання. Вказані заслуги представників як лінгвістики, так і психології, у формуванні цього міждисциплінарного напряму науки. Зокрема, вказана роль представників лінгвістики і психології, в тому числі Чарльза Осгуда, Льва Виготського, А.А. Потемні і Х. Штейнталя, А.А. Леонтьєва, Жана Піаже, у формуванні основних напрямків цієї науки. Вказані основні напрямки сучасної психолінгвістики, її розробки у сфері психодіагностики та психокорекції. Зроблено висновок про те, що лінгвістика пов'язана з психологією, тому що мовна діяльність людини є однією з областей психології. Психолінгвістика – складна наука, яка пов'язана з психологічними дисциплінами. Тут мова вивчається як психологічний феномен і у зв'язку з лінгвістикою. Психолінгвістика вивчає процес формування мови, а також сприйняття та розвиток мови у зв'язку з мовною системою.

Ключові слова: мовознавство, психологія, психолінгвістика, мовна діяльність, формування мови.

The article presents the main issues of the formation of psycholinguistics as a sphere of knowledge. The merits of representatives of both linguistics and psychology in the formation of this interdisciplinary area of science are indicated. In particular, the role of representatives of linguistics and psychology, including Charles Osgood, Lev Vygotsky, A.A. Potebnia and H. Steintal, A.A. Leontiev, Jean Piaget, in the formation of the main directions of this science. The main directions of modern psycholinguistics, its development in the field of psychodiagnostics and psychocorrection are indicated. It is concluded that linguistics is related to psychology, because human speech activity is one of the areas of psychology. Psycholinguistics is a complex science that is connected with psychological disciplines. Here language is studied as a psychological phenomenon and in connection with linguistics. Psycholinguistics studies the process of speech formation, as well as the perception and development of speech in connection with the language system.

Key words: linguistics and psychology, psycholinguistics, speech activity, speech formation.

Постановка проблеми. Язык является продуктом речевой деятельности человека, и поэтому его связь с психологией неизбежна. Как известно, в истории языкознания имеется психологическое течение, основы которого заложены А.А. Потемней и Х. Штейнталем, и на почве этого течения зародилась новая область науки, называемая психолингвистикой. Как смежная наука, психолингвистика по объекту исследования близка

к языкознанию, а по методами – к психологии. Прежде всего, психолингвистика изучает язык как феномен психики. С точки зрения психолингвистики язык зависит от внутреннего мира говорящего и слушающего, пишущего и читающего.

Поэтому психолингвистика не занимается изучением мертвых языков, так как здесь имеются только тексты, а внутренний мир их создателей неизвестен. Психолингвистика – комплексная

наука, изучающая особенности языка с точки зрения лингвистики и языка как психического феномена с точки зрения психологии. Так как язык является системой знаков, служащей обществу, она считается дисциплиной, изучающей формирование и передачу знаний.

Постановка задания. Цель – рассмотреть основные вопросы становления психолингвистики как сферы познания

Изложение основного материала. Появление исследований, являющихся главными в решении психологических проблем языка, условно можно разделить на три этапа.

Первый этап – период до официального создания психолингвистики как области науки, то есть период до 1950-х годов.

Второй этап – период создания теоретической базы психолингвистических исследований в Америке, Западной и Восточной Европе (в основном России), на Ближнем и Дальнем Востоке (в основном России и Китае), то есть 1950-1970-ые годы.

Третий этап – последние годы проведения психолингвистических исследований по конкретным направлениям, то есть 1980-ые и последующие периоды [1, с. 29]. Термин «психолингвистика» стал использоваться в науке после публикации под этим названием коллективной работы нескольких специалистов в США в 1954 году под редакцией Дж. Э. Осгуда и Т.А. Себеока. Однако идеи, близкие к проблематике психолингвистики, в начале 30-ых годов разработал психолог Л.С. Выготский. На начальном этапе своего зарождения психолингвистика опиралась на концепцию психологического необихевиоризма Чарльза Осгуда, Джоржа Армitedжа Миллера и Дена Исаака Слобина; в этой концепции поведение человека выступает как система организованных реакций на стимулы, исходящих от внешней среды. А в 80-ые годы были подготовлены модели параллельной разработки информации в единой сетевой системе. Основателем начальных психологических основ психолингвистики считается создатель теории бихевиоризма Д. Уотсон. Своей теорией Д. Уотсон пытался доказать, что бихевиоризм способен заполнить пустоту между познанием и реакцией внешнего приспособления человека. Кроме познания, он объявил объектом экспериментальной психологии внешнюю активность человека и реакции, проявляемые им против внешних факторов.

Внутренние психологические процессы, считающиеся единственным объектом психологии, Д. Уотсон вывел из объекта экспериментальных

исследований, потому что внутренние психологические процессы невозможно отметить в объективном виде. Х. Штейнталь, являющийся одним из создателей психологического течения, полагает, что языкознание – это психологическая наука, а язык – психофизическое явление. По его мнению, целью речи является передача содержания при помощи психологических и материальных сил. Для большинства американских и англоязычных психолингвистов эталоном языка является считающаяся более авторитетной теория языка – порождающая грамматика Н. Хомского. Соответственно, согласно американской традиции психолингвистика направлена на определение того, в какой степени психологические гипотезы, основанные на идеях Н. Хомского, соответствуют наблюдаемому речевому поведению.

С этой позиции работы некоторых авторов направлены на исследование детской речи, других – на роль языка в социальных сопоставлениях, третьих – на взаимовлияние языка и процесса мышления.

Французские психолингвисты – это в основном последователи швейцарского психолога Жана Пиаже. Поэтому областью их исследования чаще являются процесс формирования речи и интеллект детей, а также роль языка в процессах познания.

В общем, принятый всеми предмет исследования психолингвистики ещё полностью не уточнён, его различные школы и направления, хоть и в малой степени, но отличаются. А.А. Леонтьев, проделавший важную работу в этой области, объясняет этот вопрос так: «Предмет психолингвистики состоит из взаимовлияния, с одной стороны, функции и структуры речевой деятельности личности, а с другой – языка, «формирующего» образ мира человека» [5, с. 12].

Человек, являющийся объектом психолингвистики, субъектом речевой деятельности и носителем языка, проявляет владение языком в процессе общения, коммуникации в человеческом обществе, а также формирования речевого процесса в ходе индивидуального развития – онтогенезе. Иными словами, объектом психолингвистики всегда являются речевые явления или же речевые ситуации. Этот объект является общим и для языкознания, и для других наук, изучающих речь.

В целом психолингвистика изучает процессы зарождения речи, а также её восприятие и формирование в связи с системой языка. Языковедов интересует формальное описание структуры языка, являющегося важным аспектом человеческих знаний. Эта структура объединяет сложные

грамматические системы, связывающие звуки и значения. Психологи пытаются изучить именно то, как дети осваивают эти системы и как они функционируют при выражении и понимании предложений в реальном общении людей. И.П. Сусов располагает проблемы, исследуемые психолингвистикой, в таком порядке: «Психолингвистические единицы восприятия речи, изучение языка (особенно иностранного), вопросы речевого воспитания малолетних детей и логопедия, диагностика нервных заболеваний на основе наблюдений над речью, проблемы влияния речи (агитация, деятельность средств массовой информации, реклама), лингвистические особенности авиационной и космической психологии, а также лингвистические аспекты судебной психологии и криминалистики, вопросы организации внутреннего лексикона людей, машинный перевод, проблемы диалога компьютера и человека, автоматическая обработка текста, информатика, теория и практика искусственного интеллекта» [2, с. 149].

Следует рассматривать психолингвистику как область науки, изучающую язык, речь и процессы коммуникации и восприятия. Психолингвистический ракурс изучения языка и речи, можно сказать, существовал и до того, как американские учёные ввели в науку термин «психолингвистика». Так, ещё в XIX веке немецкий философ и языковед В. фон Гумбольдт говорил о важной роли языка в мировоззрении, иными словами, о построении субъекта информации, поступающей из внешнего мира, среды. Он писал: «Интеллектуальная деятельность полностью духовна, глубоко внутренняя и в определенном значении исчезает бесследно, материализуется в речи при помощи звука и может восприниматься при помощи органов чувств. По этой причине интеллектуальная деятельность и язык составляют единство» [4, с. 75].

Аналогичный подход можно встретить и во взглядах А.А. Потебни, одного из выдающихся лингвистов XIX века. Взгляды А.А. Потебни, связанные с внутренней формой слова, могут быть объяснены лишь психологическим толкованием слова. Основоположник казанской лингвистической школы И.А. Бодуэн де Куртене отличается психолингвистическим подходом к феномену языка. Он говорит о языке как о психо-социальном явлении, а лингвистику предлагает причислить к ряду «психологическо-социологических» наук. Исследуя звуковое построение языка, он называл фонему, являющуюся самой маленькой её единицей, представителем языка, потому что отличительная функция значения фонемы осу-

ществляется в процессе определенных психических актов. Ученики И. А. Бодуэна де Куртене, В.А. Богородский и Л.В. Щерба систематически использовали практические методы для изучения речевой деятельности. В произведениях Л.В. Щербы особенно явно можно увидеть центральные идеи современной психолингвистики: восприятие живой разговорной речи как особой системы; направление изучения таких реальных процессов, как простой разговор и слушание; а самое главное – место, которое отводит Л.В. Щерба лингвистическому эксперименту.

Направление лингвистического эксперимента, которое высоко оценивает место психологии в системе языковых дисциплин, нашло свое отражение и в произведениях представителей фонологической школы Л.Р. Зиндера и Ленинградской фонологической школы.

Человек приходит в этот мир с возможностью овладения языком. Для того, чтобы понять как это происходит, психолингвистика изучает развитие детской речи. Психолингвистика также исследует причины несоответствия процесса развития речи и её деятельности, норме. Иными словами, изучает дефекты речи детей и взрослых. Эти дефекты могут как проявляться на ранних стадиях жизни, так и быть аномалиями, возникшими позже: это могут быть травмы мозга, потеря слуха и дефекты, появившиеся в результате психических заболеваний. Традиционно психолингвистов интересуют следующие вопросы:

Симметричны ли восприятие устной речи и процесс его зарождения?

Чем отличается механизм овладения родным языком от механизма овладения иностранным языком?

Какие механизмы обеспечивают процесс чтения?

Почему при определенных травмах мозга появляются те или иные нарушения речи?

Какие сведения можно получить о личности, исследуя определённые аспекты речевого поведения человека?

Язык – самый важный инструмент социализации индивидуума, поэтому тот, кто полностью овладел им, может занять своё место в той или иной социально-культурной области. Так, если в усвоении родного языка ребёнком имеются какие-либо препятствия (аутизм, глухота, травма мозга), это не только скажется на его интеллектуальном развитии, но и будет мешать налаживанию нормального общения с людьми.

Такие факторы, как глобализация культурных процессов в мире, массовая миграция,

мультикультурализм, наличие компьютерных сетей, делают особенно важным исследование процессов механизма усвоения чужого языка. Перечисленные факторы значительно расширяют представления, связанные с направлениями исследований, пересекающихся с психолингвистикой и другими областями науки.

Специфика психолингвистики в основном определяется систематическим использованием экспериментальных методов. В областях науки, связанных с человеком, эксперимент является просто одним из средств приобретения знаний, а в языкознании – важным способом, после наблюдения и интроспекции. В интроспекции исследователь пытается изучить психические процессы применительно к себе, и на данном этапе исследователь и информант является одним и тем же лицом. В это время рефлексии исследователя должны помочь понять альтернативу: мы можем изучить свой язык интроспективно, непосредственно, потому что наш внутренний мир позволит это сделать, или мы учимся речевому поведению других лиц. Только таким путем можно восстановить ненаблюдаемые феномены чужой психики и, соответственно, язык другого человека.

Психолингвистические единицы – это речевая деятельность и операции, находящиеся в иерархических отношениях друг с другом. Эти единицы отличаются от других языковых единиц. Языковые единицы являются инвариантами разных лингвистических моделей описания языка, например, фонемы. Языковые единицы напрямую связаны с языком. Иными словами, они связаны с объективно существующей в социальной памяти языковой системой и языковыми нормами социальной группы. Психолингвистические единицы связаны с речевой деятельностью.

Речевая деятельность – один из основных предметов, исследуемых психолингвистикой. А.А. Леонтьев, являющийся одним из основателей психолингвистики, отмечал, что она приблизительно четверть века после создания развивалась именно как теория речевой деятельности. Наряду с тем, что формирование речи является основным предметом профессиональной деятельности логопеда, оно – ещё и главное направление педагогической работы дефектологов. Методологические резервы психолингвистики позволяют точно исследовать появление речевой деятельности, особенности её функций и закономерности.

Психофизиологическим процессом зарождения речевого высказывания и его восприятия,

являющимся основным предметом исследования психолингвистики, считается речь. В изучении этой особенности речевой деятельности важную роль играет нейролингвистика. За последние 30-40 лет в результате исследования зарождения и восприятия речи в психолингвистике и нейролингвистике собраны многочисленные теоретические и экспериментальные материалы, отражающие основные закономерности процесса реализации речевой деятельности. Этот материал имеет большое значение для педагогов, занимающихся формированием и восстановлением речи у детей и взрослых.

Существуют два важных направления, связанных с речью: формирование экспрессивной (разговорный и письменный процесс) и импрессивной (речевое восприятие) лексики. Материальное содержание первого направления составляет формирование произвольных навыков подготовки речевых высказываний а второго – формирование способности к адекватному восприятию анализа высказываний.

Особенности нарушения речи – тоже объект исследования психолингвистики. Таким образом, психолингвистика, используя методологию теоретического и экспериментального анализа, исследует интеллектуальную, психическую деятельность человека, интересующего, в первую очередь, логопеда и являющегося объектом специально-педагогического влияния.

Выводы. Психолингвистика стала неотъемлемой частью инженерной, авиационной и космической психологии и широко используется в диагностике различных речевых нарушений, таких как афазия, в сурдопедагогике и психиатрии. Психолингвистические исследования играют важную роль в развитии детской речи, судебной психологии и изучении проблем криминалистики. Они также могут использоваться в подготовке текстов учебного и агитационного значения. Из связи языкознания с неврологией и психологией родилась новая область, называемая нейролингвистикой. Нейролингвистика изучает языковую систему в связи с языковым поведением мозгового субстрата. Нарушение языкового поведения при травмах мозга наблюдали ещё в средние века, однако к их систематическому изучению приступили лишь во второй половине XIX века. Внимание на факты языковой патологии обратили учёные А. Шлейхер, Л. В. Шерба, Л.Р. Зиндер и другие. В нейролингвистике изучаются процессы психологического механизма отражения языка в реальности, механизмы интеграции комплекса знаков, исходящих от различ-

ных анализаторов мозга, и языковые обобщения. Исследования проводятся на основе материалов на английском, немецком, французском, русском, чешском, а в последнее десятилетие и на японском языке, что свидетельствует о том, что нейролингвистические проблемы являются общими.

Наблюдения над языковым поведением билингов и полиглотов, людей, страдающих травмами мозга, дают для нейролингвистики важный материал. Результаты нейролингвистических исследований влияют на более адекватное понимание биологических аспектов природы языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Аскеров М. Лингвопсихология или психология языка. Б. : «Наука и образование», 2011. 308 с.
2. Википедия – свободная энциклопедия. URL : <http://ru.wikipedia.org>.
3. Глухов В.П. Основы психолингвистики: учебное пособие для студентов педвузов. Москва : «АСТ:Астрель», 2005, 315 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. Москва : «Прогресс», 1984. 397 с.
5. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Москва : «Смысл», 1997. 287 с.
6. Леонтьев А.А. Психолингвистика. Москва : «Наука», 1967. 118 с.

UDC 811.512.145

SEGMENTATION OF PHRASES IN THE DEEP AND SURFACE STRUCTURE CONCEPTS

СЕГМЕНТАЦИЯ ФРАЗ В КОНЦЕПТАХ ГЛУБИНЫ И ПОВЕРХНОСТИ

Gurbanova Aynura Nariman,
orcid.org/0000-0001-6303-6551
 Associate Professor at Odlar Yurdu University
 (Baku, Azerbaijan)

The key element presented in this research is the distinction between surface structure and deep structure, which is the main line of the linguistic conception of N. Chomsky. In his theory of Transformational-generative Grammar, Chomsky points out that there are two levels of syntactic structure in every sentence. The first level is called deep structure, which is formed of lexicons and phrases. Deep structure plays an important role in the interpretation of sentences. The second level is called surface structure, which is formed by applying appropriate transformations for the deep structure of sentences. The set of dependencies between words in a sentence makes up the dependency structure of the sentence. There is a correspondence between constituent structure and dependency structure, meaning that the dependency based syntactic surface structure is always a tree. In a sentence the syntagmatic division occurs with the help of the intonation and the shift of the place of the stress. In sentences the deep structure has a more complicated character than the surface structure, which is proved by means of the examples from different literature

Key words: sentence, transformational grammar, consituation, surface structure, deep structure, context, utterance, sentence model.

Ключевым элементом, представленным в данном исследовании, является различие между структурой поверхности и глубинной структурой, которая является основной чертой лингвистической концепции Н. Хомского. В своей теории трансформационно-порождающей грамматики Хомский указывает, что в каждом предложении есть два уровня синтаксической структуры. Первый уровень называется глубинной структурой, которая состоит из лексических выражений и фраз. Глубинная структура играет важную роль в интерпретации предложений. Второй уровень называется поверхностной структурой, которая формируется путем применения соответствующих преобразований для глубинной структуры предложений. Множество зависимостей между словами в предложении составляет структуру предложения. Между составной структурой и структурой зависимостей существует соответствие, означающее, что основанная на зависимостях структура синтаксической поверхности всегда является деривативом. В предложении синтагматическое деление происходит при помощи интонации и смещения места ударения. В предложениях глубинная структура имеет более сложный характер, чем структура поверхности, что подтверждается примерами из другой литературы

Ключевые слова: предложение, трансформационная грамматика, совокупность, структура поверхности, глубинная структура, контекст, высказывание, модель предложения.

Ключовим елементом, представленим у даному дослідженні, є відмінність між структурою поверхні і глибинною структурою, яка є основною рисою лінгвістичної концепції Н. Хомського. У своїй теорії трансформаційно-граматики Хомський вказує, що в кожному реченні є два рівня синтаксичної структури. Перший рівень називається глибинною структурою, яка складається з лексичних виразів і фраз. Глибинна структура грає важливу роль в інтерпретації пропозицій. Другий рівень називається поверхневою структурою, що формується шляхом застосування відповідних перетворень для глибинної структури пропозицій. Безліч залежностей між словами в реченні становить структуру пропозиції. Між складовою структурою і структурою залежностей існує відповідність, що означає, що заснована на залежностях структура синтаксичної поверхні завжди є деривативом. У реченні синтагматичний розподіл відбувається за допомогою інтонації і зміщення місця наголосу. У пропозиціях глибинна структура має більш складний характер, ніж структура поверхні, що підтверджується прикладами з іншої літератури

Ключові слова: пропозиція, трансформаційна граматика, сукупність, структура поверхні, глибинна структура, контекст, висловлювання, модель пропозиції.

1. Introduction

At the beginning of the linguistic research, N. Chomsky who separated the grammar from semantics under the influence of L. Blumfield's theoretical ideas, later abandoned this position and preferred to take grammar and semantics closely together. N. Chomsky, who considers a sentence as creative outcome of its author, writes: "... the most impressive aspect of the language competence would more appropriately be termed as "creativity of language". The speaker has got the ability to form sentences, the sentences that can be understood by other people, however there is no similarity between them and those sentences that are considered to be well-known. Since the normal usage of the language resembles to those heard before, then we can say that they are formed according to the rules of generative grammar" [7, p. 103].

As can be seen, Chomsky places great emphasis on the creativity of the language in his conception: "It is a fact that a man doesn't keep ready sentences in his mind. He/she forms new sentences for the concrete situations and then joins the communication. It gives him/her the chance of capturing the opportunity that can be changed any moment, reacting to the dynamics of life by means of the language and joining the communication more comfortably. Every sentence that is used by the speaker is unique, and it is not repeated. In spite of being used for thousand times the sentence "*Glad to meet you*" sounds as new and unique. It means that the formation of the sentence is a creative activity. The main problem that each important linguistic theory tries to answer is this: if necessary any adult speaker can form a sentence in his/her native language, and the speakers of the same language can understand him/her though it is a new sentence or thought" [17, p. 321].

The main line of the linguistic conception of N. Chomsky is the theory of syntactical structure of the surface and deep structures. He evaluates speaking and comprehension as natural human capacity as well as complex intellectual process. Stating that the deep surface is formed of lexicons and phrases, N. Chomsky perceives it, i.e. the deep surface as the

basis for the surface structure. "...all the structural-ly-semantically chosen sentences are formed in the deep structure, mental processes occur on the bottom of the sentence. The sentence being pronounced phonetically in the surface structure is transformed into the phrase. Every sentence changed into the phrase is formed as a result of transformation from deep structure into surface structure. Every phrase we express is exposed to syntactic transformation depending on our communicative intent, and it sounds morphophonemic in the surface structure. The structural-semantic formation of the sentence takes place in the deep structure, and phonetic sounding takes place in the surface structure" [15, p. 47].

Chomsky speaks of internal (semantic) and external (phonetic) sides, i.e. surface and deep structures of the sentence being differentiated. "The former defines the semantic comment and abstract structure that is the basis of the sentence, the latter the formal organization of the elements, i. e. their phonetic comment, everything that can be heard or meant about the physical formation of any actual phrase. In these terms we can define the second important feature of the Cartesian linguistics and that is the identification of surface and deep structures" [8, p. 47].

The structural peculiarities of the language based on limited schematic rules are expressed in the sentence. The sentence model expresses the features of the language system in phrase during the process of speaking, actualizes it and provides the communication between the participants of the communication process, i. e. the speaker and the listener. We must note that syntactic schemes in the language are primitive, and only on their basis the lexical (semantic) filling of the syntactic tree takes place in the act of speech [5; 6].

The process of formation and understanding of the sentence is based on information coding and decoding mechanisms. This is as if the disturbance of discrete on the surface structure of the sentence and the phrase becomes permanent, and this serves to its comprehension, but on the deep structure there goes a different segmentation. The deep structure of the sentence consists of chains of different components.

The deep structure of the sentence represents the core (nucleus) meaning, semantic concentrate that defines the program of expansion of the statement [13, p. 30].

Method

For the investigation of the topic some methods have been used. The main method applied here is linguistic analysis method, which is used to analyze the collected data and express the viewpoint of the author. In this research work sentence is analyzed by using Transformational Generative Grammar by Chomsky (1965). The analysis begins with Phrase Structure Rules which break the sentence down into its constituent parts (also known as syntactic categories) namely phrasal categories in order to find out the deep structures of the sentence. Then, it is continued by Transformational processes which involve the application of Transformational rules to reach the surface structures.

The finding of the research is presented both with formal and informal methods. Formal method is in form of sentences while informal method is in form of sign and symbol. In informal way, the data are presented in verbal language, especially for data analysis. In formal way, the sentences are presented in tree diagram along with the category labeling the node to describe the deep structure. The nodes are the symbols for category/string such as S (sentence), NP (Noun Phrase),

VP (Verbal Phrase).

Research problem

In the structural classification of the sentence, the functional features associated with its structure should be taken into account, but it is incorrect to take the structure of the sentence out of context and ignore its meaning, because each sentence must also be distinguished on its attitude to the reality. As G.A.Zolotova writes, "Regardless of its composition and structure, predicativity, i. e. the attitude to the reality is characteristic to each sentence, and it changes the phrase into the form of expression and formulation of the idea [19, p. 138]

Hence, the modality and its concrete meaning expressed in the structural classification of the sentence should be in the centre of attention.

According to N.Chomsky, "The surface structure is not enough for mentioned purpose, because despite the fact that /John is easy to please// (Conu razı salmaq asandır) and /John is eager to please// (Con hamını razı salmağa çalışır) have both the same surface structures, in the deep structure they are quite different structures. In English /John is easy to please// (Conu razı salmaq asandır) and /John is eager to please// (Con hamını razı salmağa çalışır) have the same grammatical structures.: N+V+Adj. +Inf. But

though they are the same in the surface structure, in the deep structure they are quite different. In the first sentence the word /John/ in the relation with the word /to please/ performs the function of the object, but in the second sentence it is the subject.

In this case if we can express the sentence /John is eager to please// like /John's eagerness to please// the sentence /John is easy to please// can't be expressed as /John's easiness to please// [10, p. 9].

These two sentences with the same syntactic structure express different meanings. As A.Veysalova writes, "In the first sentence, (a) / John is the subject of the action, and the object in the second sentence. Thus, if in the first sentence John is eager to please somebody, in the second sentence it is John who is to be pleased. Thus, it turns out that the sentences with the same surface structure can be different in the deep structure and grammar should consider such cases" [15, p. 75]. N. Chomsky notes: "The structural theory of language is unable to explain the structural ambiguity of the sentence. For example, let's have a look at the English phrase "the shooting of the hunters is terrible". The sentence may have both the meaning / the fact that hunters shoot is terrible // or / the fact that hunters are shot at is terrible/" [10].

According to F.Y. Veyselli, "With the collision of the deep and surface structures, N. Chomsky moves farther away from the taxonomic structuralism by accepting and listening to the surface structures only on their purely physical and functional criteria" [17, p. 169]. Structural ambiguity of the sentence provided the basis for taking into account the structural grammar and transformational rules of the phrase. For example, "Shut the window, will you?" / We can comment this sentence according N. Chomsky's conception like that: - /You will shut the door//.

In the given sentence the surface and deep structures are interconnected and transformation can show the difference between them. The surface and the deep structures are closely connected and they depend on each other. Here the deep structure is important for the meaning, the surface structure for oral and written forms. Hence, the deep structure is defined by the surface structure and the surface structure is defined by the deep structure. According to F.Y. Veyselli, "the connection is that every sentence (in the surface structure) in some sense expresses the abstract meaning - the deep structure" [17, p. 170].

Structural ambiguity

Studying the relationship between the deep and surface structures allows the statement to be interpreted correctly. For example, without commenting the deep structure of the sentence /I disapprove of

John's drinking// we can't escape commenting ambiguity in its meaning: the negative response of the subject to drinking (I don't approve that John drinks) and it is not possible to escape from the acceptance of that drinking (I don't approve the way John drinks).

In subsequent changes of the generative grammar simple and absolute transformations that fulfill only the function of defining the chains of the deep and surface structures appear. Differences between the deep and surface structures did not lead to distinct sentences on both levels. The limitations of voice and meaning are carried out by means of syntactic transformations. The deep structure of the sentence is described by the well-known structural rules of the phrase. The formal differences between the deep and surface structures depending on the kinds and number of transformations may be different, they may exist as simple and short sentences. The formal differences between the two levels may be slight. For example, /Jack loves Marie// [17, p. 171]. We can imagine this sentence like this: [NP + Aux + V + VP].

In the given sample Aux means the third person singular and the present simple tense form. With the help of transformations the auxiliary means "s" is added to the stem of the verb. In the past tense we can add "ed" to the stem of the verb. For example, in English /lov+ed/. But for the present tense in Azerbaijani /Əhməd Sevili sevir//, in the past /sevir+di/ [NP+NP+V+Aux] must be [17, s. p. 171].

In English the deep structure of the sentence /Wash yourself// will be : /You wash you// In English the objective case of the personal pronoun together with reflexive transformation in the surface structure becomes /yourself/ and the subject /you/ with the help of deletion transformation disappears. In some cases, however, there are two or more than two surface structures in the sentence and from the point of view of the deep structure it is received by the native speaker as identity. In this case such kind of sentences are close to one of the deep structures, and other sentences differ from those sentences. For example, /She took off her coat// or /She took her coat off// (O, öz jaketini götürdü).

The semantic factor doesn't take into consideration the surface structure, once retains the verb and the particle connected element with the deep structure, the next time it doesn't do it. For example, 1) /The dog, which was brown, sat on the carpet// 2) /The dog sat on the carpet//; /The dog was brown//

With the help of the following rules we can add such formal transformations:

1) /The dog sat on the carpet//;

2) /The dog was brown//;

3) /The dog, the dog was brown – sat on the carpet//.

Using substitution we replaced NP, i.e. /the dog/ with /which/ and here is the sentence: /The dog which was brown sat on the carpet//. In the end, putting the correct punctuation marks in the oral and written levels, separating attributive clauses we can clarify significant information, which in turn creates a distinctive semantic interpretation of the sentence. Comp: /The dog, which was brown, sat on the carpet// (Rəngi qəhvəyi olan it xalça üzərində oturmuşdu).

In English while commenting the sentence /The brown dog sat on the carpet// with the help of deletion transformation we can have such a sentence structure : /The dog-brown-sat on the carpet//. As a result of permutation of adjective we can have such kind of sentence: /The brown dog sat on the carpet//.

In N. Chomsky's concept, language acquisition takes place through the adoption of a system of rules that shapes the notion of language, rather than on the basis of separate language elements. Here, it should be better to talk about the important feature of the Chomsky-Miller psychoanalyst school – about the universal rules of the procedure through language. The essence of this idea is that these rules are the basis of congenital abilities of the language, not in the explicit form of expression.

One of the points that attracts attention in transformation-generative grammar is theoretical analysis of the process of derivation of two or more multiplicity in syntax. N. Chomsky tried to explain the mechanism of the occurrence of the phenomenon of multiplicity from the same syntactic structure by applying transformational-generative methods to sentences. Different interpretation of the same phrase can be found in all language levels. According to U.L Chafe, "The theory claiming that the sentence must have not only the deep structure but also the surface structure has been designed to determine ambiguity and multiplicity of the sentences in the active form and in their corresponding passive form like in these samples: for example, in English /John admires sincerity// and /Sincerity is admired by John//, also /Flying planes can be dangerous// [3, p. 78].

Syntactic ambiguity can also be observed in the languages with different syntactic structures. For example, /The following of tigers ended in failure// – /Преследование тигра закончилось неудачей// (Pələnglərin təqibi uğursuzluqla nəticələndi) depending on the variable syntactic relationship between the word expression / The following of tigers / can be interpreted in two different ways: 1) /The tigers unsuccessfully followed //; 2) /The tigers were unsuccessfully followed //. The first sentence in the first variant is in the active voice, in the second variant being used in the passive voice expresses quite different meaning.

We come across with the syntactic ambiguity in the asymmetry of the deep and surface structures. The phenomenon of asymmetry is regarded as a violation of the content of the expression and content of the plans in the linguistic aspect. In order to eliminate this kind of ambiguity, we have to confront it with some other expression, which in some sense expresses its true meaning. According to F.Y.Veyselli, "supersegment units play an important role in the completeness and meaningfulness of the idea expressed in the sentence. ... these means play an extremely important role in the phonetic organization of the idea, its division into meaningful groups, and the actual membership of the sentence. For example, /O/ qoca atliya yaxınlaşib nəşə dedi//→/O qoca /atliya yaxınlaşib nəşə dedi// [17, p. 28].

The syntagmatic segmentation has an exceptional role in the realization of different meanings in the same lexical sentences. For example, In Azerbaijani the simple sentence /Cavan atlı qocaya yaxınlaşdı // while being pronounced has realization chances : 1) /Cavan atlı /qocaya yaxınlaşdı// və 2) /Cavan/atlı qocaya yaxınlaşdı//.

Syntagmatic segmentation in the sentence occurs with the change of intonation and stress. This factor, in its turn, leads to the change of the syntactic function of the components within the sentence, as a result of it the listener understands two different meanings of the sentence with the same lexical structure: 1) /Cavan atlı (subject) (NP) / qocaya (object) (NP) / yaxınlaşdı (predicate) (VP)//; 2) /Cavan (subject) (NP) /atlı qocaya (object) (NP) /yaxınlaşdı (predicate) (VP)//.

The change in the syntax of the members inside the sentence, despite its constant remaining in the surface structure, being represented by two sentences in the deep structure as well as the second meaning hidden in the lower layer, creates conditions for the creation of syntactic stability. K.M.Abdullayev tries to clarify the problem on the basis of the following sentence: "...depending on the speaker's or communicator's purposes a sentence may have some different realization chances of deep structures. All these chances depend on speech situations, speaker-reseipient relations.... ... the overcoming of obstacles is realized at the expense of factors such as macrotext and situations" [1, p. 58].

To the different sentences with the same meaning in the surface structure we can give examples used in the active and passive voices in English. For example,

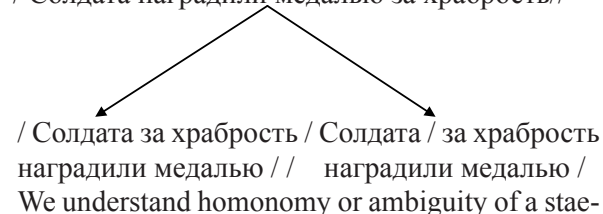
/The dog chased the cat// → /The cat was chased by the dog//

According to E.V.Shkurko, "the double-sided connection on the basis of the syntactic ambiguity, in other words, may be subject to several dominant

entries in the same word or phrase combination. For example, in the Russian language the sentence // Солдата наградили медалью за храбрость// (The soldier was awarded a medal for bravery) the component "за храбрость" is the subject to two components: 1) /наградили за храбрость/ (was awarded for bravery) və 2) /медаль за храбрость/ (medal for bravery)" [14, p. 311].

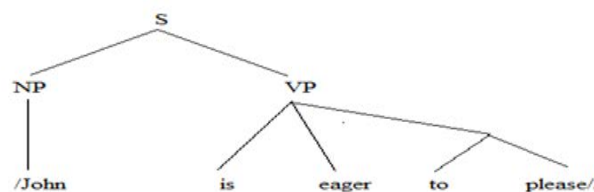
Scheme 1

/ Солдата наградили медалью за храбрость//

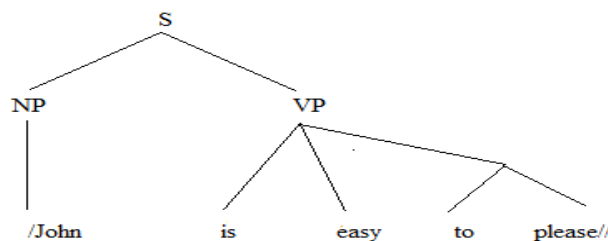

We understand homonymy or ambiguity of a statement as two or more than two discrete meanings created at the same time or in a sequence. In another sample selected from English the problem is quite different. For example,

a) /John is eager to please// Scheme 2

b) /John is easy to please// Scheme 3

To the sentence /The lamb is ready to eat// the ambiguity is characteristic. The ambiguity expressed in this sentence can be explained as the homonymy created as a result of substitution of the active and passive voices each other. In English in the sentence /The chicken itself is ready to eat// it is the chicken that wants to eat. But in the passive voice /The chicken is ready to be eaten//. The elimination of ambiguity in this sentence, that is, the precise understanding of its meaning depends on concrete realization of the action.

Results and conclusions

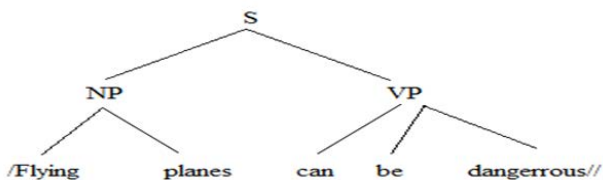
In explaining the syntactic ambiguity, N. Chomsky writes that "such events arise from the grammatical

structure formed on the deep structure of the sentence, irrespective of the intention and will of the speaker, and the sentence with the same lexical components is understood in two or more different ways, and the syntactic equivalence of the expression it is inevitable” [4, p. 26]. The author calls the phenomenon that appears depending on the character of grammatical sequence between words “constructional homonymy” [4, p. 28]. For example, 1) /I persuaded John to leave// 2) /I expected John to leave// Both of the sentences have the same surface structures, while their deep structures are quite different. This difference defines their semantic interpretation. In the given samples the similar transformations of the first and second sentences give the following results:

- 1) (a) /I persuaded a specialist to examine John/;
- (b) /I persuaded John to be examined by a specialist//;
- (c) /I expected a specialist to examine John//;
- (ç) /I expected John to be examined by a specialist//.

In the samples given above the first two sentences are not synonyms, but the last two sentences have the same meanings. As a sample to the “ambiguity” N.Chomsky gives the following sentence: /Flying planes can be dangerous//// [4; 12; 11]; We can describe this sentence as a tree:

Scheme 4

As seen from the samples, it is possible to prove that these sentences are different from the nuclear clauses. N. Homski compares the deep and surface structures like this: [9, p. 39-40].

Deep structure : /a man man is wise is honest/
 S [NP [a man S [NP [man] NP VP [is wise] VP] S] NP VP [is honest] VP] S.

Surface structure: /a wise man is honest/
 S[NP [a wise man]NP VP [is honest] VP] S

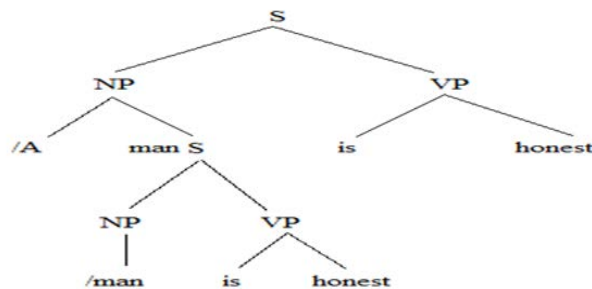
Here (a) shows the deep structure, (b) shows the surface structure. We can show these structures like a tree.

In the samples given above we can see that compared with the surface structure, the deep structure is much more complicated. In the sentence in English /A wise man is honest// the deep structure

of the sentence consists of two sentences: /a man is honest/ və /a man is wise/. N. Chomsky substantiates this with the fact that the deep structure has meaning, but the surface structure is closely connected with phonetics [9, p. 39].

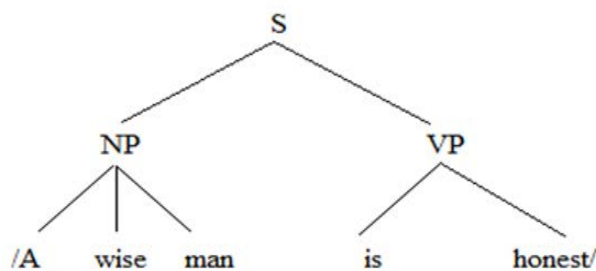
Scheme 5.

a) Deep structure:

Scheme 6

b) Surface structure

The surface structure expresses grammatical function that helps to define the interpretation phonetics of the sentence, the deep structure expresses grammatical function that defines the semantic interpretation of the sentence. However, certain aspects of the surface structure may also be involved in determining the meaning of the sentence, According to N.Chomsky, “different grammatical models come in different ways (or they can not) with the problem of syntactic diversity, the ability to reflect the ambiguity of the expression in several versions of the phoneme chains at any level can be considered as the criterion of grammar’s adequacy” [9, p. 86].

Thus, in the above sentences in one case the action passes on the object, in other case it passes on the subject. The syntagmatic segmentation of the sentence (the changes in the surface structure) causes the change of the syntactic function of the components of the sentence, and as a result of it the character of the information transmitted by it is changed completely.

REFERENCES:

1. Abdullayev K.M. Theoretical problems of the syntax of the Azerbaijani language. Baku : Maarif, 1999. P. 284.
2. Bough A.C. History of the English Language. Sixth Edition. London and New York, 2008. P. 428.
3. Chafe W. Meaning and structure of the language. Progress, 1999. P. 432.
4. Chomsky N.A. Syntactic Structures. Mouton Publishers. The Hague. Paris, 1957. P. 120.
5. Chomsky N. Syntactic structures. *New in linguistics. Sccond edition*. M. : Progress, 1965. P. 139–166.
6. Chomsky N. Language and thinking. Publishing House of Moscow State University, 1972. P. 121.
7. Chomsky N. The problems of the theory of generative grammar. *The Philosophy of Language. Editorial URSS*. 2004. P. 99–141.
8. Chomsky N. Cartesian linguistics. Chapter from the history of rationalization of thought. Translation from English Ed.2; URSS, 2005. P. 232.
9. Chomsky N. Language and Mine. Cambridge University Press 3rd.edition 2006. P. 208.
10. Finch G. Linguistics Terms and Consepts. Macmillian Press Ltd., 2000. P. 251.
11. Lyons J. N.Chomsky: Modern masters. Fontana Press, 1987. P. 256.
12. Halliday M.A.K. Intonation systems in English. *Mcintosh A., Halliday M,A,K, Patterns of language*. London, 1966. P. 111–133.
13. Murzin L.N., Shtern A.S. Text and its perception. Sverdlovsk : USU, 1991. P. 172.
14. Shkurko E.V. On the principles of the classification of syntactic homonyms. *Visnik Dnipropetrovsk University. Movznavstvo*, 2013, volume 21, 19 thedition (1). P. 310–315.
15. Veysalova A.H. Noam Chomsky's Theory of Language Theory. *Doctor of Philosophy in Philology dissertation*. Baku : 2009. P. 115.
16. Veyselli F.Y. Fundamentals of structural linguistics. *Studia Philologica II. Morphemic, syntagmatic*. Baku : Translators, 2008. P. 308.
17. Veyselli F.Y. Fundamentals of structural linguistics. Baku : "Tahsil" NPM, 2005. P. 344.
18. Yadigar (Veyselli) F.Y. Introduction to German linguistics. Baku : Education, 2011. P. 408.
19. Zolotova G.A. Sketch of the functional syntax of the Russian language; Nauka, 1973. P. 351.

УДК 94 (470)

ПЕРВЫЕ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ГАЗЕТЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

FIRST REGIONAL NEWSPAPERS OF AZERBAIJAN

Мамедова Гюнай Самед кызы,
orcid.org/0000-0002-8733-8797

*научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории по журналистике
 Бакинского государственного университета
 (Баку, Республика Азербайджан)*

В статье рассматриваются вопросы издания газет и других средств массовой информации в Азербайджане. Важной представляется хронология публикаций органов печати. Итогом проведенного исследования стал тот факт, что была установлена последовательность выпуска отдельных региональных газет в Азербайджане. Кроме того, рассмотрены основные темы и направления деятельности газет. Было определено, что здесь до сведения читателей доводились официальная хроника, а также различные события из жизни региона. Газеты также были ориентированы на отдельные группы населения с учетом их интересов и потребностей.

Ключевые слова: периодическая печать, 20-30-е годы XX века, Азербайджан, особенности печатных изданий, периодичность и содержание.

У статті розглядаються питання видання газет та інших засобів масової інформації в Азербайджані. Важливою убачається хронологія публікацій органів друку. Підсумком проведеного дослідження став той факт, що була встановлена послідовність випуску окремих регіональних газет в Азербайджані. Крім того, розглянуто основні теми і напрями діяльності газет. Було визначено, що тут до відома читачів доводилися офіційна хроніка, а також різні події з життя регіону. Газети також були орієнтовані на окремі групи населення з урахуванням їх інтересів і потреб.

Ключові слова: періодична преса, 20-30-і роки XX століття, Азербайджан, особливості друкованих видань, періодичність і зміст.

The article addresses issues of publishing newspapers and other media in Azerbaijan. Important is the chronology of publications of the press. The result of the study was the fact that a sequence was established for the issue of selected regional newspapers in Azerbaijan. In addition, the main topics and activities of newspapers are considered. It was determined that the official chronicle was brought to the attention of readers, as well as various events in the life of the region. Newspapers were also focused on specific groups of the population, taking into account their interests and needs.

Key words: periodical press, 20-30s of the twentieth century, Azerbaijan, features of print media, frequency and content.

Постановка проблемы. Исследование региональной печати, составляющей особенную часть истории азербайджанской печати, является объектом научной статьи. Региональная печать с богатой тематикой, общественно-политической, социально-экономической и литературно-культурной проблематикой является составной частью истории национальной журналистики. В период, когда не было возможности своевременно доставить центральные газеты в регионы, региональные печатные органы сыграли роль трибуны для журналистов и публицистов, и этим заложили основу информирования читателей в регионах. Период становления региональной печати является самым интересным и в то же время составляет один из противоречивых этапов истории азербайджанской печати.

Анализ последних исследований и публикаций. До сих пор нет обобщающего исследования по становлению региональной печати в Азербайджане. Среди регионов исследованию подверглись только печать регионов Нахичевани и Сабирабада. Медиаструктуры Нахичевани широко исследованы Суре Сеидом в книге «История развития печати в Нахичевани». Печать Сабирабада исследована Насибом Эльчином и издана в виде небольшой брошюры, в которой нашли отражение лишь общая история газеты и небольшая информация о редакторах. Кроме этих исследований, о региональной печати Азербайджана информации нет.

Постановка задания. История создания региональной печати в Азербайджане как с точки зрения численности периодических изданий, тематики, поставленных проблем, разнообразия писателей-журналистов, выступающих на страницах этих периодических изданий, вызывает огромный интерес у исследователей. Необходимо серьезное исследование 99-летнего периода становления региональной печати, которое может внести серьезный вклад в историю журналистики. Статья является первой научной работой, исследующей роль и место региональной печати в истории азербайджанской журналистики на основе архивных материалов, материалов современных периодических изданий и средств телекоммуникаций. Здесь, в первую очередь,

выявлены исторические неточности на основе фактических материалов. В качестве основного источника исследования были использованы архивные материалы, газеты и стенные листки периода 1918–1920 гг., а также газеты и журналы советского и современного периодов.

Создание Азербайджанской Демократической Республики в начале XX века сыграло важную роль в развитии демократической печати нашей страны. Значимое событие эпохи оставило глубокий след в истории национальной журналистики. Азербайджанская Демократическая Республика – первая демократическая республика на Востоке и во всем тюркском мире. Создание этого независимого государства стало логическим следствием идеологической борьбы азербайджанской журналистики.

Основатель этого государства, Мамед Эмин Расулзаде, добился принятия первого юридического документа, регулирующего деятельность азербайджанской печати, – «Закона об уставе печати». «Важно построить общество с общим языком, религией и общими ценностями для существования государств, приобретших независимость после революций и движений» [3].

Согласно указу, никакого разрешения со стороны правительственной власти на открытие типографий, литографий, металлографий и других заведений этого рода для напечатания, выпуска типографиями и продажи произведений печати, публичное представление драматических произведений не требовалось. Таким образом, в отличие от других периодов истории, в период Азербайджанской Демократической Республики издание газетной продукции значительно улучшилось.

Согласно исследованиям Назима Ахундова, до 1920 года на территории Азербайджана издавалось более 400 газет и журналов на азербайджанском, русском, армянском, грузинском, польском, немецком языках [1]. Среди этих периодических изданий были и те, которые выходили в регионах. Наглядным примером является тот факт, что первые четыре номера печатного органа Азербайджанской Демократической Республики газеты «Азербайджан» были изданы в Гяндже. Газета издавалась с 15 сентября 1918 года на

четырёх страницах. Первые две страницы газеты издавались на азербайджанском языке, а две другие – на русском языке. Вторая страница газеты посвящалась новостям Гянджи, в которых описывались общие сведения этого региона, информация о начале школьных занятий, об общем положении школ в Гяндже. Публиковались некоторые бытовые статьи под различными заголовками [4].

После издания 4-х номеров в Гяндже редакция газеты переезжает в Баку. В 1920 году в Гяндже издавалась газета «Фюгара седасы» (Голос бедноты). В том же году в Гяндже издавалась газета «Кавказ комуннасы» (Кавказская комунна). Издаваемые печатные органы уже не относились к периоду Азербайджанской Демократической Республики. Этот период совпадает с установлением советской власти. Если проследить историю зарождения региональных изданий, то можно заметить, что за прошедшие годы во многих частях региона были созданы постоянные печатные СМИ со старой азербайджанской надписью.

Согласно источникам, газета «Ахбар» (Известия) начала издаваться в Губе в апреле 1921 года и считается первым региональным органом печати в истории азербайджанской печати. Однако в Лянкаране в 1917 году сотрудники библиотеки «Махарет» издают еженедельную газету «Латаиф» (Милость). На самом же деле «Латаиф» состояла из одной страницы, и поэтому ее назвать газетой сложно, это скорее листовка. Это были первые попытки издания региональной прессы в Азербайджане. Издателем этого листка был Мир Зейналабдин Тебризи.

В 1919 году в Гяндже издается печатный орган общества гянджинских тюркских просветителей «Афкари Мутээлимин» (Мнение репетиторов). Это национальное, литературное, научно-историческое издание предполагалось издавать два раза в месяц. На первой странице газеты в передовой статье говорится: «С волей Всевышнего, с помощью братьев и сестер, нам удалось издать этот печатный орган. И сегодня мы достигли нашей цели. Слава Всевышнему. Мы не сомневаемся, что наша газета займет подобающее ей место в истории нашего региона. Мы отчаянно верим, что наши друзья-читатели не пожалеют усилий для развития нашего издания. Наше национальное, научное, литературное, историческое и тематическое издание будет стремиться вдохновлять граждан на изучение науки и просвещаться. Следуя за Богом, мы начинаем делать все возможное. Мы хотели бы поблагодарить наших соотечественников, которые довольны нашим сообществом» [10].

Общество учителей Гянджи организовало издание журнала «Афкаари Мутааллим». Поскольку это – официальный орган этого общества, его отнести к региональной печати нельзя. В 1920 году в Гяндже начала издаваться газета «Гырмызы Гянджа» (Красная Гянджа). По нашему мнению, первым региональным органом печати Азербайджана должна считаться именно газета «Гырмызы Гянджа». В архивах сохранено всего 5 номеров этой газеты. Изначально газета была изданием гянджинского революционного комитета, а в последующие годы выступала в качестве официального органа Коммунистической партии Азербайджана и Революционного комитета. Газета издавалась под лозунгом «Пролетарии всего мира – объединяйтесь!» в типографии братьев Гаджи Гасанзаде в Гяндже. На первых страницах газета помещала лозунги: «Да здравствует независимый «Совет Правительства Азербайджана!», «Да здравствует рабочий, деревенский и солдатский совет!», «Да здравствует совет народных комиссаров!». По статьям, опубликованным в газете, чувствуется полный контроль правительства Советского Союза, но, несмотря на это, эта газета сделала важный шаг к просвещению людей.

Первые образцы региональных газет привили людям навыки читать газеты, журналы, книги. С декабря 1920 года газета «Гырмызы Гянджа» (Красная Гянджа) была переименована в «Фюгара Сядасы» (Голос бедноты). Газета поощряла читателей писать письма в редакцию. Газета обращалась к читателям: «Принимаются всякого рода статьи, соответствующие интересам тружеников» и призывала читателей сотрудничать с газетой [11]. Первые номера газеты состояли из двух страниц, а последующие номера – из четырех. На первой странице помещались указы Революционного Комитета Социалистической Республики Азербайджана, в то время как другие страницы содержали общественно-политические события Гянджи и близлежащих регионов.

Основными авторами газеты были Эль оглы, Султан Фикрет, Мухаммед Али Насир, Ереванец, Агамалы оглы, Солтан Меджид Эфендиев и другие. В газете помещались сатирические статьи, фельетоны под различными заголовками. Критике подвергались в основном беки, ханы. Под рубрикой «Мусаватист» газета помещала статьи, критикующие правительство Азербайджанской Демократической Республики, и это было одним из шагов, предпринятых для укрепления основы советского правительства. Этой теме была посвящена статья М.Э. Насира под названием «Старый

и новый стиль и его отличия», опубликованная в 26 номере газеты [6]. Статья посвящена критике правительства Мусават и восхвалению новой эры советского правительства. Правительство Мусавата представляется как правительство беков, ханов и высших сословий, а советское правительство – как правительство бедных и низших сословий.

Так же в 26-м номере помещена статья под заголовком «Женщины», посвященная положению женщин Азербайджана. В статьях «Женщины в исламе» (Ага Гусейн Расулзаде), «Женщинам» (Гамар Агазаде), «Женщины», «И мы должны работать» (Дильшад Мехтизаде) говорится о тяжелом положении женщин, идут призывы их к просвещению. В обществе, где образованные женщины были в меньшинстве, эта газета смогла собрать вокруг себя большой круг читателей. Однако эта газета просуществовала недолго.

В 1920 году Гянджинское отделение Российского телеграфного агентства стало издавать стенную газету «Кавказская коммуна». Небольшая газета «Кавказская коммуна», выпущавшаяся тиражом 200–300 экземпляров, оперативно информировала тружеников уездов и сел о событиях, происходящих в стране и за рубежом. Эта газета («Кавказская коммуна») просуществовала до мая 1921 года. В 1921 году в Гяндже стала издаваться газета «Молодой коммунист» – орган Гянджинского комитета Союза коммунистической молодежи Азербайджана. Было издано всего два номера газеты.

Под этим названием в Нухе (ныне Шеки) в 1920 году был издан официальный орган управления Российского телеграфного агентства Азербайджана. Сохранился лишь один номер этой газеты. Газета публиковала в основном правительственные новости на Востоке и несколько событий из жизни Нухи и местного сообщества. Комитет союза молодежных работников Нухи в августе 1921 года издает газету под названием «Захметкеш гяндж» (Молодой труженик). Газета издавалась до сентября, и всего было издано три номера.

Первый номер был издан 19 августа, второй – 23 сентября, третий – 30 сентября на четырех страницах, тиражом 200–400 экземпляров [7]. Газета издавалась редакционной коллегией. На страницах газеты были освещены первый Кавказский региональный съезд, третий съезд и третья конференция комсомольской организации Нухинского района.

Под рубриками «Советская Россия», «Материалы в Советском Азербайджане» освещалась жизнь советских рабочих [6].

В рубрике «Новости Шеки» были заметки о работе молодежи в крае [9]. Творчество местных молодых поэтов занимало основную часть газеты. Основной лозунг газеты: «Работники всего мира объединяйтесь! Да здравствует свобода угнетенного Востока!». На каждой странице газета призывала народ к образованию, науке: «Воздерживайтесь от невежества; Да здравствует наука! Потому что невежество – это тьма!».

В передовой статье первого номера газета пишет: «Дорогие товарищи! Основная цель нашего уездного печатного органа проинформировать молодых людей, живущих в дальних частях нашей страны. Товарищи, присылайте свои письма. Как вы живете, как работает ваша организация, резюмируйте все, что приходит на ум. Если пишете плохо, не переживайте. Мы здесь все хорошо доработаем. Поэтому, товарищи, поскольку газета предназначена для Вас, у вас с ней должны быть крепкие отношения, и вы должны приложить максимум усилий, чтобы ее можно было как можно быстрее подготовить. Мы ждем вас» [7].

Во втором номере газеты «От редактора» говорится: «Основной причиной задержки издания очередного номера было то, что все наши сотрудники участвовали в съезде Азербайджана. Вот почему мы не могли издать газету своевременно». В статье отмечается, что, несмотря на все призывы, в газету, кроме стихов, не было отправлено ни одной статьи от читателей. Это привело к тому, что газета перестала издаваться после трех номеров. В газете в основном публиковались Нури Гамски и Гусейн Недждет Гуламзаде. Несмотря на то, что газета издавалась недолго, «Захметкеш гяндж», в отличие от газет других регионов, публиковал события своего региона.

Печатные органы стали создаваться и в других уездных центрах Азербайджана. Одной из первых газет, созданной на новой полиграфической базе, была газета «Ахбар» (Известия) в Кубинском уезде. В сентябре 1921 года на заседании Кубинского уездного комитета было принято решение об издании уездной газеты и утвержден состав ее редакционной коллегии. Выпускаться она стала с конца марта 1920 года. Первые номера газеты до сих пор не обнаружены. В исторической литературе до настоящего времени считалось, что она начала издаваться с апреля 1921 года. Изучение архивных и других источников показало, что это утверждение не соответствует действительности [2, с. 136]. Из-за идеологической приверженности название газеты

менялось несколько раз. В начале «Новости», а позже газета была переименована в «Шафаг» (Рассвет). Издаваемая газета «Ахбар» в дальнейшем была переименована в «Ени дирилик» (Возрождение), «Коллетивляшмя йолу» (Путь коллективизации), «Шафаг» (Рассвет), «Гызыл Губа» (Золотая Губа), «Губа». С 1995 года газета издавалась под названием «Шафаг» (Рассвет). Из сохранных подшивок в наличии 43-й номер от 23 ноября 1922 года, из них 22 номера приходится на 1921 год [5].

Газета каждого региона предоставляла своим читателям основную хронику событий. И поэтому, просматривая сохранные архивные периодические издания, ясно видно, как региональная печать Азербайджана, преодолевая многочисленные трудности, продолжала расти и развиваться.

Если в таких уездах, как Гянджа, Нуха, Куба, Закаталы, а также в Нахичевани и Нагорном Карабахе надо было развивать уже созданные печатные органы, то в других регионах в этой области делались лишь первые шаги.

Выводы. Как показывает история создания региональной печати Азербайджана, до сих пор во всех источниках первой региональной газетой представлялась изданная в Губе в 1921 году газета «Ахбар» (Известия). В исследовании эта информация опровергается и доказывается тот факт, что региональная печать начинается с издания газеты «Гырмазы Гянджа» (Красная Гянджа). Автор для исследования привлек оригинальные копии региональных газет, изданных в период 1920–1922 годов на арабском алфавите, и эти факты приводятся впервые.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ахундов Н. Периодическая печать Азербайджана. Баку, 1965.
2. Гусейнов А. Печать, рожденная Октябрем. Становление и развитие партийно-советской печати Азербайджана в годы социалистического строительства. Баку : Изд. Азернешр, 1981.
3. Ягублу Н. Создатели Демократической Республики. Баку : Изд. Нурлан, 2018.
4. Газета «Азербайджан». Гянджа. № 1. 1918.
5. Газета «Фюгара седасы». Гянджа. №1. 1920.
6. Газета «Гырмазы Гянджа», Гянджа. № 26. 1920.
7. Газета «Захметкеш гяндж» (Труженник) № 1. 19 август 1921.
8. Газета «Захметкеш гяндж» (Труженник) № 2. 23 сентябрь 1921.
9. Газета «Захметкеш гяндж» (Труженник) № 3. 30 сентябрь 1921.
10. Газета «Ахбар» (Известия). Губа. 23 ноября 1922.
11. Журнал «Эфкари Мутаалимин». Гянджа. № 1. 1919.

УДК 811.111.374

СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

SEMANTIC DEVELOPMENT OF LEXICS OF MODERN ENGLISH LANGUAGE

Новосілець О.В.,

orcid.org/0000-0001-9123-4678

викладач кафедри іноземних мов

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто основні аспекти семантичного розвитку лексики сучасної англійської мови. Зазначено, що поповнення словникового складу англійської мови є наслідком двох головних процесів: «процесів зростання» та «процесів змін». Визначено, що збагачення лексичного рівня відбувається двома шляхами: кількісним та якісним поповненням (зміна семантичної структури слова). Такими змінами виокремлено: генералізація (розширення значення); спеціалізація (звуження значення); метафора та метонімія (перенесення значення); деградація та елевація (погіршення та покращення значення). З'ясовано, що творення нових слів англійської мови з певним лексичним і семантичним значенням відбувається за допомогою продуктивних способів творення: афіксація (префіксація та суфіксація), телескопія, конверсія, багатокомпонентні комбінації, аналогія, аббревіація (акронімія). Виокремлено три основні напрями функціонально-семантичного розвитку англійської лексики: термінологізація, спеціалізація слів, їх використання у вузькоспеціальних значеннях; перетермінологізація, зміна значення у зв'язку з міграцією слів з одної терміносистеми в іншу; детермінологізація – перехід термінів у слова загального вжитку.

Ключові слова: семантика, лексика, англійська мова, генералізація, спеціалізація, метафора, метонімія, деградація, елевація, афіксація, телескопія, конверсія, багатокомпонентні комбінації, аналогія, аббревіація, термінологізація, перетермінологізація, детермінологізація.

В статье рассмотрены основные аспекты семантического развития лексики современного английского языка. Отмечено, что пополнение словарного состава английского языка является следствием двух главных процессов: «процессов роста» и «процессов изменений». Определено, что обогащение лексического уровня происходит двумя путями: количественным и качественным пополнением (изменение семантической структуры слова). Такими изменениями выделены: генерализация (расширение значения); специализация (сужение значения); метафора и метонимия (перенос значения); деградация и элевация (ухудшение и улучшение значения). Выяснено, что создание новых слов английского языка с определенным лексическим и семантическим значением происходит с помощью продуктивных способов создания: аффиксация (префиксация и суффиксация), телескопия, конверсия, многокомпонентные композиции, аналогия, аббревиация (акронимия). Выделены три основных направления функционально-семантического развития английской лексики: терминологизация, специализация слов, их использование в узкоспециальных значениях; перетерминологизация, изменение значения в связи с миграцией слов с одной терминосистемы в другую; детерминологизация – переход терминов в слова общего потребления.

Ключевые слова: семантика, лексика, английский язык, генерализация, специализация, метафора, метонимия, деградация, элевация, аффиксация, телескопия, конверсия, многокомпонентные композиции, аналогия, аббревиация, терминологизация, перетерминологизация, детерминологизация.

The article deals with the main aspects of the semantic development of modern English vocabulary. It is noted that replenishment of the English language vocabulary is the result of two main processes: “processes of growth” and “processes of change”. It is determined that the enrichment of lexical level occurs in two ways: quantitative and qualitative replenishment (change of the semantic structure of the word). Such changes are singled out: generalization (expansion of value); specialization (narrowing the value); metaphor and metonymy (value transfer); degradation and elevation (deterioration and improvement of value). It was found that the creation of new words of English with certain lexical and semantic meanings occurs through productive ways of creation: affixation (prefixation and suffixation), telescoping, conversion, multicomponent combinations, analogy, abbreviation (acronyms). There are three basic directions of functional and semantic development of English vocabulary: terminology, specialization of words, their use in narrow specialties; transforming, changing the value in connection with the migration of words from one term system to another; determinologization – the transition of terms in the word of general use.

Key words: semantics, vocabulary, English language, generalization, specialization, metaphor, metonymy, degradation, elevation, affixation, telescoping, conversion, multicomponent combinations, analogy, abbreviation, terminology, toperminologization, determinism.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. багато європейських мов значно розширили свій словниковий склад. Згідно з даними, опублікованими в газеті New York Time (від 3 квітня 1989 р.), щорічно словник сучасної англійської мови збільшується на 15–20 тис. лексичних одиниць. Зміни саме в лексичному складі є більш швидкими, ніж в інших системах мови. Причинами таких змін здебільшого є соціальні та культурні перетворення всередині сучасного суспільства, технологічна «революція» та глобалізація. Але які б не були причини змін у мові, дослідникам і викладачам мови не залишається нічого іншого, як вивчати та враховувати ці зміни у своїй роботі. Відомо, що англійська мова є мовою-донором для інших мов у процесі бурхливого розширення вокабуляру. Сама ж мова-донор переважно вдається до словотвірних і семантичних ресурсів, які закладені у ній. Саме тому лінгвістичні та соціолінгвістичні питання, пов'язані з розвитком, збагаченням словникового складу, завжди були в центрі уваги мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розширення та збагачення сучасної англійської мови стали предметом дослідження у працях вітчизняних і зарубіжних учених, таких як І.В. Андрусак, Л.Г. Верба [2], Т.Т. Врabelь [4], О.Л. Гармаш, Дж. Ейто, М.В. Ізбіцька [9], Н.Г. Іщенко, А.Е. Левицький, О.В. Ребрій,

О.В. Ткачик [12], Н.В. Роговська [12], Т.М. Сакал, Дж. Свіфт [16]. У своїх працях В.В. Виноградов [3], З.Н. Вердієва, Й. Трир, А.А. Уфімцева [13], Ф.П. Філін, М.І. Мостовий вивчали лексичний склад мови. Питаннями новоутворень в англійській мові займалися такі лінгвісти, як Е.Г. Балюта [1], В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний [5–8], К.Г. Коваленко [10], Р.К. Махачашвілі [11].

Постановка завдання. Дослідження семантичного розвитку лексики сучасної англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Зміни в будь-якій мові можуть виражатися, по-перше, у тому, що певні лексичні одиниці виходять із вжитку або стають маловживаними; по-друге, у мові з'являються нові одиниці, які або замінюють ті, що вийшли із вжитку, або починають функціонувати поряд із ними протягом певного часу; по-третє, уже наявні в мові одиниці можуть набувати нових значень; по-четверте, наявні в мові одиниці можуть змінювати свою форму. Новими одиницями зазвичай вважають слова, а також їх окремі значення, вислови, які з'явилися в мові на цьому етапі її розвитку, і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальнономвні неологізми), або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексти чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми). В останньому випадку може йтися про okazіonalіzmi [12, с. 36].

Лексика через свою мобільність швидко реагує на найменші зміни, що відбуваються в житті людей, вона перетворюється, віддзеркалюючи новітні досягнення в усіх сферах людської діяльності. В.В. Виноградов підкреслює, що утворення нових слів є практично безперервним процесом, але всі так звані новоутворення спочатку являють собою факти мовлення і стають фактами мови лише внаслідок багаторазового відтворення в готовому вигляді [3, с. 168].

Зазначимо, що поповнення словникового складу англійської мови є наслідком двох головних процесів: «процесів зростання» (processes of growth), завдяки яким у мову входять нові слова, та «процесів змін» (processes of change), завдяки яким наявні одиниці набувають змін значення. Під час дослідження «процесів змін» може виникнути проблема диференціації нових лексем і нових лексико-семантичних варіантів (проблема омонімії – полісемії). Є загальноприйнятий погляд: якщо між значеннями полісемантичного слова зберігається семантичний зв'язок, ми маємо справу з однією лексемою, що представлена кількома лексико-семантичними варіантами [10, с. 56].

Інакше кажучи, збагачення лексичного рівня відбувається двома шляхами: кількісним та якісним поповненням. У свою чергу, кількісне поповнення відбувається шляхом внутрішніх і зовнішніх процесів. Під внутрішнім процесом розуміють поповнення словникового складу завдяки його власному потенціалу. Це продуктивний спосіб поповнення – словотвір. Зовнішнім процесом поповнення називають запозичення. Під якісним поповненням розуміють зміну семантичної структури слова. До таких змін належать: генералізація (розширення значення); спеціалізація (звуження значення); метафора та метонімія (перенесення значення); деградація та елевація (погіршення та покращення значення) [7, с. 59].

Генералізація значення, тобто розширення або узагальнення – зміна значення, унаслідок якої слово, що називає предмети одного виду, поширюється як найменування на всі види цього роду, тобто стає найменуванням відповідного роду. Здебільшого розширення значення слова супроводжується більш високим ступенем абстракції в його новому значенні порівняно з більш раннім. Часто нове поняття ширше від оригіналу, а нове значення слова розширено й узагальнено. Генералізація значення слова – це одна з найпоширеніших особливостей в історії розвитку слів. Слово *journey*, запозичене з французької мови, мало значення *one day trip*, та нині його

значення узагальнилося – *a trip of any duration*. Інший приклад розширення значення – слово *pipe*. Його початковим значенням було *a musical wind instrument*. У сучасній англійській мові це слово може мати таке значення – *any hollow long cylindrical body* [12, с. 38].

Спеціалізація значення. Звуження (обмеження чи спеціалізація) значення – це процес, зворотний розширенню значення. Це – поступовий процес, коли слово переходить із загальної сфери у деяку спеціальну сферу комунікації. Наприклад, слово *case* має загальне значення *circumstances in which a person or a thing is*. Але воно спеціалізується в значенні, коли використовується в юриспруденції (*a law suit*), в граматиці (*a form in the paradigm of a noun*), в медицині (*a patient, an illness*). Різницю між цими значеннями видно в контексті. Часто специфікація значення слова зумовлена його термінологізацією [6, с. 185].

Перенесення найменування: метонімія і метафора. Метонімія – це такий тип семантичних змін, за якого перенесення імені того чи іншого предмета або явища на інший предмет або явище здійснюється на основі реальних (а іноді уявних) зв'язків між відповідними предметами або явищами. Зв'язок (суміжність) у часі або просторі, причинно-наслідкові зв'язки і т.д. можуть викликати регулярні, стійкі асоціації, що дає змогу встановити деякі моделі метонімічних переносів. Асоціація заснована на тонких психологічних зв'язках між різними об'єктами і явищами, які іноді дуже важко прослідкувати. Назва місця може застосовуватися для найменування людей або об'єктів, які в ньому перебувають, наприклад: *the House – members of Parliament, Fleet Street – bourgeois press, the White House – the Administration of the USA etc.* Назви музичних інструментів можуть застосовуватися для найменування музикантів, наприклад: *the violin, the saxophone*. Метафора – перенесення найменування того чи іншого предмета або явища на інший предмет або явище на підставі їх подібності або прихованого порівняння, причому уподібнення одного предмета іншому може здійснюватися внаслідок спільності досить різних ознак [15]. Наприклад: *an eye of a needle, the neck of a bottle, arms and mouth of a river, head of an army, teeth of a comb*.

Елевація і деградація значення. Елевація лексичного значення – процес із посиленням позитивної емоційної оцінки, піднесення значення. Наприклад: слово *knight* первинно мало на увазі *a boy*, потім – *a young servant*, згодом – *a military servant*, потім – *a noble man*. Зараз це – титул

благородства, що надається видатним людям, іменник *marshal* спочатку позначав *a horse man*, зараз – найвищий військовий чин. Процес, зворотний елевації значення, називається деградацією значення. Це – процес зниження значення в соціальній сфері його використання, що супроводжується появою принизливого і презирливого емоційного тону в значенні. Прикладом деградації значення може служити історія розвитку слова *blackguard*, яке служило для найменування відповідальних за кухонне приладдя у світі лордів в середні віки. Але через презирливе і навіть аморальне ставлення панів до них це слово набуло значення *scoundrel* [18].

Для позначення нових понять найчастіше використовуються традиційні моделі творення нових слів і словосполучень. Ряд особливо цікавих лексем утворюється за допомогою словотворення, коли з двох або більше основ цілком звичних і добре відомих англійських слів складається нове, яке отримує своє значення. Найбільшою продуктивністю характеризується модель $N + N = N$, $Adj + Adj = Adj$ і $Adj + N = N$. Завдяки цій цікавій словесній грі лексеми виходять особливо виразними, частими є випадки каламбуру, тонкої іронії: *yumptious* (*Yummy + scrumptious*), *cookvook* (*cook + video + Book*), *duffin* (*doughnut + muffin*), *funkalicious* (*Delicious + funky*), *yummilicious* (*yummy + delicious*) [9, с. 50].

У свою чергу, словотвір вивчає деривацію, тобто утворення нових слів англійської мови з певним лексичним і семантичним значенням за допомогою продуктивних способів творення: афіксація (префіксація та суфіксація), телескопія, конверсія, багатокомпонентні комбінації, аналогія, абрєвіація (акронімія) [14].

Афіксація. Афіксальні одиниці, як правило, складаються цілком у руслі англійських словотворчих традицій. Їх морфологічна структура і характер мотивації значення ускладнюється уявленнями носіїв англійської мови про звичайне і стандартне слово. Особливо інтенсивно проходило утворення префіксальних неологізмів. Найбільш активно вступав у дериваційні зв'язки інтернаціональний префікс *eco-*. Словотворче значення елемента *eco-* дає йому широкі можливості для відображення екологічного стану та процесів, спрямованих на захист та охорону навколишнього середовища (*eco-economy*, *ecoagriculture*, *eco-correctness*, *ecotage*). Серед найбільш уживаних префіксів можна також виокремити *muso-*, *hyper-*, *pre-*, *re-*: *muso-diesel* – дизельне паливо, що виробляється з грибів; *precycling* – купівля продуктів згідно з тим, наскільки вони придатні для переробки [7, с. 21].

Телескопія. Матеріали словників нової лексики, періодичної преси підтверджують висновок учених про активізацію телескопійного словотворення [8, с. 102], тобто створення одного слова з двох інших. Телескопійний спосіб – досить молодий спосіб словотворення в англійській мові, фактично він почав активно діяти лише у XX столітті [4, с. 8].

Найбільш продуктивними моделями телескопії є такі моделі [17]:

- $ab + cd > ab/cd$ (накладання кінця першого слова на початок другого слова): *fee + rebate > feebate*: *For years, environmental groups have backed feebates to encourage consumers to buy vehicles that burn less fuel - and, as a result, emit lower volumes of greenhouse gases*;

- $ab + cd > ad$ (сполучення початкового фрагмента першого слова з кінцевим фрагментом другого слова): *ecology + economics > ecolonomics*: *In 2017, he and his wife founded a nonprofit group called the Institute of Ecolonomics — a word Mr. Weaver coined from combining ecology and economics — to find solutions to environmental problems*;

- $ab + cd > ab\backslash cd$ (накладання початку другого слова на кінець першого): *flotsam + metrics > flotsametrics*: *The use of floating trash, such as a huge consignment of training shoes washed off a cargo ship, to study ocean currents*.

Конверсія. Конверсія як спосіб творення нових слів шляхом деривації значно знизив свою активність і поступається всім іншим способам словотворення. Тут основною моделлю продовжує залишатися $N - V$, за якою утворюється велика кількість нових термінів: *to eco-drive*, *to greenwash*. Загальна схема семантичних змін під час утворення дієслів від іменників (неживих істот) може бути представлена так: приглушення семи «предметність» і додавання семи «діяти завдяки предмету», яка стала стержнем нового значення [1, с. 13]. Наприклад: *to greenscam* – видавати продукт за такий, що не є шкідливим для навколишнього середовища. Конвертовані інновації виникають унаслідок комбінованої дії словотвірної та семантичної деривації. Типовим є скорочення бінарного атрибутивного словосполучення, в якому друге слово вилучається як звичне, а його значення переноситься на прикметник або іменник (перше, визначальне слово); *bad commodities = bads* [11, с. 54].

Багатокомпонентні комбінації. Ще одну групу становлять багатокомпонентні лексичні одиниці, «складні слова синтаксичного типу». В сучасній англійській мові значна частина таких одиниць виникає на базі фразових означень, і вони узуалі-

зуються як прикметники (*dark-sky preserve* – парк, в якому відсутнє штучне освітлення, щоб можна було милуватись нічним небом повною мірою): “The ‘dark-sky preserve’ will be almost free of light pollution even though the area is within easy reach of Southern Ontario’s most highly developed areas” (Martin Mittelstaedt, “Ontario’s ‘dark-sky’ park a world first”, *The Globe and Mail*) [2, с. 48].

Аналогія. Значну роль у створенні нових лексичних одиниць відіграє аналогія, тобто нова одиниця створюється не стільки за певною моделлю, скільки за зразком певного слова (слів). У процесі аналогічного словотворення має місце своєрідне моделювання, відбиття моделі зразка, його морфологічної структури. Модель слова-зразка лише заповнюється новим лексичним матеріалом шляхом заміни одного з компонентів: *locavore* – людина, яка харчується лише їжею, вирощеною та виробленою в цій місцевості (порівняйте відомі слова, що характеризують тваринний світ із погляду джерел харчування – *carnivore, herbivore*): *You’ve heard of herbivores and carnivores. Now meet locavores. Locavores are dedicated to eating food grown near home. Some set a limit of 100 miles, some a modest 50. This eating program makes it all but impossible to drink coffee or eat chocolate chip cookies; carborexic* – людина, яка має нав’язливу; *cleantech* – синонім до слів *clean technology* та *environmental technology*, які позначають екологічно нешкідливі технології (подібно до *greentech*) [18].

Абревіація (акронімія). Під час створення неологізмів у сфері інформаційних технологій велике значення мають скорочення. Прикладом подібних неологізмів можуть служити такі акроніми: *SEA street (street edge alternatives)* – дорога, вздовж якої є болотиста низина, облицьована камінням і наповнена ґрунтом і рослинами для того, щоб зменшити стік і потрапляння дощової води у найближчі водоймища. Кількість аббревіатур та акронімів складних термінів постійно збільшується. Характерною рисою аббревіації (переважно звукової, тобто акронімії) в останній час можна назвати омонімію (омографію або омофонію слова та акронімічної одиниці): *bat/BAT* – *Best Available Technology*. Можна також спостерігати «граматичну омонімію»: *acts/ACTS* – *Asbestos Contractor Tracking System*. Асоціації, що виникають під час зіставлення значень омонімічних слів та акроніма, допомагають мовцю уявити певний образ. Незважаючи на свій аббревіатурний характер, деякі скорочення стають базою для подальшого словотворення, тобто лексикалізуються: *CFC* – *CFC-trade, CFC-gases, CFC-free* [5, с. 117].

Аналіз семантичних неологізмів, які становлять більше 20% від загальної кількості інновацій 80–90-х років, дає підстави виокремити три основні напрями функціонально-семантичного розвитку англійської лексики. По-перше, це термінологізація, спеціалізація слів, їх використання у вузькоспеціальних значеннях; по-друге, це перетермінологізація, зміна значення у зв’язку з міграцією слів з одної терміносистеми в іншу; по-третє, – це детермінологізація – перехід термінів у слова загального вжитку [11, с. 85].

Термінологізацію (спеціалізацію) слів можна демонструвати на нових комп’ютерних термінах (*bus, icon, loop, menu, packet, window*), на неологізмах ділової сфери спілкування (*core, focus, get-together, hostile, niche, player, suitor*). Комп’ютерні неологізми добре ілюструють також процес перетермінологізації, зокрема, використання термінів медицини як комп’ютерних (*allergy, disinfection, hygiene, immune, infection, vaccine, virus*). Цей процес відбивають також терміни різних сфер науки та техніки, які слугують для позначення понять та явищ економіки, бізнесу, особливо складні слова (*boiler-room, daisy-chain, free-fall, poison-pill, rocket-scientist*). Медичний термін *shock-therapy (shock-treatment)* широко вживається, наприклад, для позначення радикальних економічних реформ, «шокової терапії»: *Shock therapy is necessary. The alternative is for Tokio to become a local market (Шокова терапія необхідна. Альтернатива для Токіо – це стати місцевим ринком)* [18].

Процес перетермінологізації простежується і на прикладі самих лексичних неологізмів. Слово *meltdown* виникло в другій половині 80-х років як термін ядерної енергетики «розплавлення ядра атомного реактора». Згодом цей неологізм почав функціонувати і як термін Лексикографічний бюлетень 61 економічної сфери життя для позначення краху, повного розвалу, зруйнування (економіки, валюти, організації): *With meltdown of the Mexican economy from the peso devaluation the US trade deficit with Mexico ballooned to \$ 15.4 billion (З повним розвалом мексиканської економіки від девальвації песо дефіцит американської торгівлі з Мексикою роздувся до 15,4 біліонів американських доларів)* [4, с. 8].

Виникнення нових лексико-семантичних варіантів часто пов’язане з еліпсом (скороченням фрази). Дуже типовим є скорочення атрибутивного словосполучення, у якому друге слово вилучається як звичне, а його значення переноситься на прикметник або іменник в атрибутив-

ній функції (перше, визначальне слово): *nuclear power = nuclear, warm-up suit = warm up, presale view = presale, magnet school = magnet, non-profit organization = non-profit, start-up company = start-up, lap top computer = laptop, desk top computer = desktop, floppy disc = floppy, preschool education = preschool: They wear warm-ups and hats, so we're talking (Вони тепло вдягнені, так що продовжуємо розмову)* [13].

Науково-технічна революція, яка супроводжується широким впровадженням у повсякденне життя сучасної техніки, зумовлює процес детермінологізації, яка в багатьох випадках пов'язана з переносом значення (*stand alone, up-and-running, user-friendly, high-octane, haemorrhage*): *Because so few stand-alone corporate brokers remain, Hoare has a good shot (Хоар має перевагу, тому що не так багато залишилося корпоративних незалежних брокерів)* [16].

Висновки. Отже, лексика сучасної англійської мови являє собою динамічну систему, яка постійно перебуває в процесі розвитку і зміни. Динамічність цієї системи проявляється в тому, що відбувається процес постійного входження до складу лексики нових слів. Проведене дослідження показало, що аналіз нових слів необхідно проводити у взаємозв'язку семантичних і функціонально-прагматичних особливостей, оскільки саме комплексний підхід дає змогу виявити специфіку функціонування цих лексичних одиниць у словниковому складі англійської мови. Поповнення лексики сучасної англійської мови майже повністю йде завдяки внутрішнім ресурсам. Проте питання щодо особливостей семантики і функціонування новотворів ХХІ століття в окремих англомовних дискурсах залишається мало вивченим, що зумовлює актуальність подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балюта Е.Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.04. Одеса, 2007. 21 с.
2. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посібник для переклад. відділень вузів. Вінниця : Нова книга, 2003. 160 с.
3. Виноградов В.В. Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка. Москва : Изд-во АН СССР, 1951. Т. 10. 612 с.
4. Врбель Т.Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – «Германські мови». Донецьк, 2005. 16 с.
5. Зацний Ю.А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття : англо-український словник. Вінниця : Нова книга, 2008. 360 с.
6. Зацний Ю.А. Іншомовні запозичення як засоби поповнення інноваційного словникового фонду сучасної англійської мови : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2000. 379 с.
7. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80–90-ті роки ХХ століття) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. / ЗДУ. Запоріжжя, 1999. 336 с.
8. Зацний Ю.А. Сучасне англомовне суспільство і розвиток словникового складу англійської мови. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. 443 с.
9. Избицкая М.В. Словообразовательные особенности английских неологизмов из сферы «Культура» (по материалам электронного словаря "Unwords". *Известия высших учебных заведений. Серия: «Гуманитарные науки»*. 2015. Т. 6. Вып. 1. С. 48–52.
10. Коваленко К.Г. Продуктивні способи творення нових слів в англійській мові. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії*. 2013. № 4 (44). С. 56.
11. Махачашвілі Р.К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови в техносфері сучасного буття : монографія / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. 204 с.
12. Ткачик О.В., Роговська Н.В. Шляхи поповнення лексичного складу сучасної англійської мови. *Вісник*. 2017. № 9. С. 36–40.
13. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. Москва : Едиториал УРСС, 2010. 288 с.
14. Kerremans D. A Web of New Words: A Corpus-Based Study of the Conventionalization Process of English Neologisms. Peter Lang, 2015. 278 p.
15. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua>.
16. Свифт Дж. Предложение об исправлении, улучшении и закреплении английского языка. URL: <http://goo.gl/pci1LW>.
17. Шляхи поповнення лексичного складу мови. URL: <http://lektsii.org/3-32751.html>.
18. The Early 21st Century's Words and Expressions Existing in the English Language but not in Dictionaries. URL: <http://www.twirpx.com/file/257501>.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ МОВНОГО РОЗВИТКУ В РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ XIX СТ. – 30-х РР. XX СТ.

RESEARCH OF TENDENCIES OF LANGUAGE DEVELOPMENT IN THE WORKS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN LINGUISTS IN THE 19th c. – THE 30s OF THE 20th c.

Піскунов О.В.,

orcid.org/0000-0002-7176-7423

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

Роман В.В.,

orcid.org/0000-0003-3468-1062

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

У статті представлено лінгвістично-історіографічне дослідження студій українських і російських учених XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на процес лінгвістичної реконструкції та практичний аналіз втілення поглядів мовознавців. Розглянуто особливості лінгвістичної реконструкції в доробках дослідників фонетичних систем східнослов'янських мов та їх внесок у становлення процедури лінгвістичної реконструкції. Лінгвісти першого періоду (20-і – 60-і рр. XIX ст.) інтерпретують фонетичні закони як такі, у яких звукові зміни відбуваються у формі повільної еволюції. Мовознавці – представники другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) – переважно намагаються реконструювати давні фонетичні зміни в усіх проміжних прамовах. Визначено, що процедура лінгвістичної реконструкції у студіях учених XIX ст. – 30-х рр. XX ст. мала системний та перспективний характер.

Ключові слова: мовний розвиток, лінгвістична реконструкція, дивергентний/конвергентний процес, принцип хронології, перспективний характер.

В статье представлен лингвистический взгляд на исследования украинскими и русскими учеными XIX в. – 30-х гг. XX в. процесса лингвистической реконструкции и их практический анализ. Рассмотрены особенности лингвистической реконструкции в работах исследователей фонетических систем в восточнославянских языках и их вклад в становление процедуры лингвистической реконструкции. Лингвисты первого периода (20-х гг. – 60-х гг. XIX в.) объясняли фонетические законы путем установления фонетических условий. Лингвисты 70-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в. искали причины конкретных звуковых изменений в фонетическом окружении. Установлено, что процедура лингвистической реконструкции в студиях ученых XIX в. – 30-х гг. XX в. имела системный и перспективный характер.

Ключевые слова: языковое развитие, лингвистическая реконструкция, дивергентный/конвергентный процесс, принцип хронологии, перспективный характер.

The article presents linguistic historiographic research of the views by Ukrainian and Russian linguists of the 19th c – the 30^s of the 20th c. on the process of linguistic reconstruction and the analysis of their implementation into practice. The peculiarities of linguistic reconstruction in the works of investigators phonetic systems in the East Slavonic languages as well their contribution to the formation of the procedure of linguistic reconstruction have been studied. The linguists of the first period (the 20s – the 60s of the 19th c.) interpreted phonetic laws as those where sound changes are taken in the form of free evolution and they explained reconstructed phonetic laws explaining phonetic conditions. The representatives of the second period (the 70s of the 19th c. – the 30s of the 19th c.) tried to reconstruct old phonetic changes in all intermediate protolanguages and investigated the sources of definite sound changes in phonetic surrounding. It has been determined that the procedure of linguistic reconstruction in the schools of linguists in the 19th c – the 30^s of the 20th c. had a systematic and prospective character.

Key words: language development, linguistic reconstruction, divergent/convergent process, principle of chronology, prospective character.

Постановка проблеми. У літературі можна зустріти лише окремі міркування щодо поглядів українських і російських учених XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на проблеми лінгвістичної реконструкції та тенденції мовного розвитку. У працях з лінгвістичної історіографії можна знайти твердження, які дають певне уявлення про специфіку лінгвістичної реконструкції в українському та росій-

ському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. (М.С. Чемоданов, М.А. Жовтобрюх, Ф.М. Березін, В.В. Колесов, В.М. Русанівський, О.С. Мельничук, В.К. Журавльов, Л.Г. Зубкова, В.Ю. Франчук та ін.). Це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Праці з історії мови дають певне уявлення про особливості лінгвістичної реконструкції в українському та

російському мовознавстві зазначеного періоду (М.С. Чемоданов [1], В.В. Иванов [2], Ф.М. Березін [3]). Особливості лінгвістичної реконструкції в українському і російському мовознавстві зазначеного періоду в загальних рисах викладено в працях В.А. Глуценка [4; 5], зокрема в його монографії [5], у якій ідеться про реалізацію принципів порівняльно-історичного дослідження у студіях лінгвогенетичного спрямування.

Метою дослідження є розкриття поглядів українських і російських мовознавців XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на одну з особливостей процедури лінгвістичної реконструкції, а саме тенденцій розвитку мови, та аналіз практичного втілення цих поглядів. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: здійснити лінгвістично-історичний огляд проблеми лінгвістичної реконструкції в лінгвістичних працях українських і російських мовознавців XIX ст. – 30-х рр. XX ст.; розкрити особливості реконструкції дивергентних і конвергентних процесів в українському та російському мовознавстві зазначеного періоду і проаналізувати практичний внесок цих дослідників мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення праць українських і російських компаративістів першого періоду (20-х – 60-х рр. XX ст.) дозволило В.А. Глуценку зробити висновок, що для досліджень того часу було характерним переважання прийому генетичного ототожнення фактів над процедурою лінгвістичної реконструкції [5, с. 27]. Учені почали виділяти в мові різноманітні нашарування, неоднакові за часом, ототожнювати факти різної хронології, відбиті в сучасних мовах і в давніх писемних пам'ятках східних слов'ян (відкриття О.Х. Востоковим носових голосних у праслов'янській мові) [5].

Ідеї, висунуті засновниками порівняльно-історичного мовознавства Ф. Боппом, Я. Гріммом, Р. Раском та О.Х. Востоковим, набули свого подальшого переосмислення та вдосконалення в працях послідовників, зокрема українських та російських лінгвістів першого (20-і – 60-і рр. XIX ст.) періоду розвитку компаративістики: Ф.І. Буслаєва, І.І. Срезневського, Г.П. Павського, М.І. Греча, М.Н. Каткова, М.О. Максимовича, Я.Ф. Головацького.

Водночас поступово вдосконалюється процедура лінгвістичної реконструкції. Компаративісти 20-х – 60-х рр. тлумачили історію звуків, форм і мови взагалі як дивергентний процес. Виникає ідея закономірності розвитку мови. Складається таке трактування історичних фонетичних законів, відповідно до якого звукові зміни відбуваються

у формі повільної еволюції. Звідси тенденція до виділення етапів дії історичних фонетичних законів. Зокрема, Я.Ф. Головацький, посиляючись на матеріал південно-західних українських пам'яток, реконструює проміжний звук в переході *o* в *i*: *конь* > *кунь* > *кінь*. Водночас звукові зміни нерідко інтерпретуються як позачасові [6].

На думку В.А. Глуценка, розкриваючи процеси історичного розвитку східнослов'янських мов, мовознавці цього періоду звертаються більшою мірою до прийому генетичного ототожнення фактів, ніж до процедури лінгвістичної реконструкції, хоча остання постійно вдосконалюється. Використання прийому генетичного ототожнення фактів дозволяє відрізнити хронологічно різні нашарування, встановлювати фонетичні паралелі між спорідненими мовами [5, с. 27].

Усвідомлюючи ототожнювані звуки як результат ряду епох і порівнюючи кириличні юси з носовими голосними тогочасної польської мови, О.Х. Востоков розкрив фонетичне значення юсів [7, с. 1–27], показав закономірність звукових змін голосних, встановив фонетичні відповідності в споріднених мовах.

І.І. Срезневський та Ф.І. Буслаєв дослідили різні рефлексії давнього *ě* у старослов'янській та сучасних цим дослідникам слов'янських мовах: сербській, чеській, польській [8, с. 44–45; 9, с. 49]. Зокрема, російському [л'эс] відповідають українське *ліс*, сербське *ліјес*, чеське *les*, польське *las*. На думку Ф.І. Буслаєва, у старослов'янській мові *ě* звучав як *a* [там же, с. 48–49]. Така реконструкція стала можливою завдяки генетичному ототожненню голосних звуків на місці давнього *ě* у генетично тотожних морфемах.

М.О. Максимович, розглядаючи явище повноголосся і порівнюючи факти різних слов'янських мов, ототожнює такі форми, як російське *но́ровь* або *но́рѡвь*, старослов'янське *нравь*, польське *narow* або *narów*, хорватське та сербське *narav* [10, с. 90].

Як зазначає В.А. Глуценко, компаративісти 20-х – 60-х рр. тлумачили історію звуків, форм і мови взагалі як дивергентний процес, тобто процес розщеплення, розходження елементів мови і мов [5, с. 28]. Таке розуміння історії звуків, форм і мови було узагальнено А. Шлейхером в його роботі «Компендії». На думку сучасних лінгвістів, ця праця мала за мету відтворити праїндоевропейську мову та простежити її розвиток у кожному з її відгалужень [5, с. 28]. При цьому основну увагу А. Шлейхер приділяв фонетичній субстанції досліджуваних мов, а вже потім – їхнім морфологічним особливостям. Результати цих дослі-

джені у сфері взаємовідношень мов та визначенні послідовності процесів їхнього формування були представлені у шлейхерівській моделі «родовідного дерева».

У дусі цієї моделі О.Х. Востоков підкреслював, що ще в давнину між слов'янськими мовами існували діалектні відмінності, особливо «відмінності вимови і у використанні деяких особливих слів», які пізніше спричинилися до того, що «кожний із цих діалектів зробився особливою мовою» [7, с. 1–27].

На думку Я.Ф. Головацького, слов'яни в давні часи мали одну мову, але зовнішні причини (зростання населення, території, розвиток суспільства) спричинили слов'ян «змінити на різний лад свою бесіду» [6, с. 2]; отже, після розпаду спільнослов'янської мови кожна слов'янська мова розвивалася своїм шляхом. Я.Ф. Головацький наводить приклади з писемних пам'яток, що відбивають особливості різних «наріч».

М.Н. Катков намагається дослідити ту силу, яка «ворожа єдності», є «роз'єднувачем» мов [11, с. 106–108].

У своєму дослідженні М.О. Максимович вказує як на дивергентні, так і на конвергентні процеси. Відстоюючи ідею спорідненості мов, мовознавець разом із тим розробляв твердження про контактування мов [10, с. 399–402]. На процеси конвергенції, сходження указував М.І. Греч, спираючись на зовнішні причини мовних змін [12, с. 67].

На думку І.І. Срезневського, який також звертався до проблеми мовних контактів, поєднання народу з народом може спричинити повне, цілісне перетворення їх мов або утворити нову мову, форми якої схожі з формами тих мов, із яких вона виникла, і водночас відмінні від них [8, с. 8–11]. Мовознавець припускав контактування мов, їх інтеграцію на пізніших етапах мовного розвитку. І.І. Срезневський зазначав, що подібні процеси відбуваються на фонетичному рівні, коли звук повільно змінюється й розвивається в «декілька споріднених звуків, дрібниться, складається і розкладається» [8, с. 18].

Як приклад дивергенції на фонетичному рівні можна навести історію давнього *ѣ* в інтерпретації І.І. Срезневського та Ф.І. Буслаєва [8, с. 45; 9, с. 49]. Так, можна спостерігати перехід *ѣ* в *i* («в російській в усіх краях (*дитя – дѣтя, дѣра – дѣра*)»); ця риса стосується й української мови [8, с. 45]. І.І. Срезневський відмічає й перехід *ѣ* в *a* [там же]. Ф.І. Буслаєв також приводить приклади переходу *ѣ* в *i* в українській мові: *місто, хлібъ, біда* – замість *мѣ сто, хлѣбъ, бѣда*. [9, с. 49].

Дослідимо найважливіші особливості лінгвістичної реконструкції в студіях учених 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. та визначимо внесок мовознавців у розроблення відповідного кола питань, оцінимо висунуті ученими твердження з позицій сучасної компаративістики. Хронологічно плідні студії здійснювали учені Харківської лінгвістичної школи. У компаративістиці другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) реконструкція значно вдосконалюється, в ній з'являється ряд нових рис. У цей період працюють Харківська, Московська і Казанська лінгвістичні школи, а також такі російські та українські мовознавці, як О.І. Соболевський, А.Ю. Кримський, Є.К. Тимченко, П.О. Бузук, К.Т. Німчинов та ін. [5; 13].

Як відмічає В.А. Глущенко, якщо представники Харківської школи (О.О. Потебня, П.Г. Житецький, М.О. Колосов) моделювали історію звуків та мови взагалі як дивергентний процес, то вчені Московської школи були прибічниками теорії дивергентно-конвергентної еволюції мови (П.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов, М.М. Дурново, Є.Ф. Будде, Б.М. Ляпунов, С.М. Кульбакін, В.К. Поржезинський) [5, с. 53, 123].

Виділяючи етапи розвитку того або іншого фонетичного явища, учені Харківської та Московської шкіл орієнтувалися на прамовну схему і здійснювали реконструкцію за «колінами» родовідного дерева [5, с. 120–132].

Учені Харківської лінгвістичної школи трактували історію мови, її одиниць як дивергенцію (диференціацію) в дусі теорії «родовідного дерева» А. Шлейхера. Однак, на думку О.О. Потебні, теорія «родовідного дерева» допускає «різного роду ускладнення. Так, наприклад, їй ані трохи не суперечило б припущення, що в нинішніх руських наріч східнослов'янських мов не один родоначальник, а 2, 3 та скільки потрібно» [14, с. 9]. На практиці вчений виходив із визнання одного «родоначальника» східнослов'янських мов – спільноруської мови [15, с. 138–140]. О.О. Потебня розглядав її як результат розпаду спільнослов'янської [15, с. 44–45; 15, с. 21]. Спільнослов'янська прामова поділилася на південно-східну та західну (тут О.О. Потебня дотримується традиційної точки зору, висунутої ще Й. Добровським), що можна підтвердити, зокрема, подібністю східнослов'янської та південнослов'янського наголосу [15, с. 44–45]. З південно-східної групи, за О.О. Потебнею, і виділилася спільноруська прामова.

Моделювання історії звуків східнослов'янських мов як дивергенції в працях учених Харківської

школи на фонетичному рівні можна розглянути на прикладі дослідження О.О. Потебнею долі спільнослов'янських сполучень *tj, dj* на східнослов'янському терені. Учений вважав, що ці сполучення на «русько-болгарському» ґрунті давали *ч'ч'* і *дж'дж'*. Подальшу історію зазначених архетипів О.О. Потебня уявляв як їх розщеплення, звідки, зокрема, старослов'янські *Ъ, Ё, Я*, з одного боку, і спільноруські *ч, дж*, з іншого [16, с. 49–50]. У свою чергу, африката *дж*, що збереглася в «малоруському наріччі», у «спільновеликоруському» перейшла у фрикативний приголосний *ж* [16, с. 140].

Учені Московської школи розвивають далі теорію «родовідного дерева» А. Шлейхера в так званій теорії дивергентно-конвергентної еволюції мови П.Ф. Фортунатова. Відмовляючись від трактування історії розвитку мов як виключно поступового розгалуження, диференціації, П.Ф. Фортунатов тісно пов'язував розвиток мов із розвитком людського суспільства і кваліфікував це як досить складний процес, у якому «роздроблення суспільства на ті чи інші частини відповідає роздробленню мови на окремі наріччя, а об'єднанню частин суспільного союзу відповідає і в мові об'єднання її наріччя» [17, т. 1, с. 24, 68]. Отже, мовознавець розглядав розвиток мов як низку процесів роз'єднання та з'єднання. Але певну перевагу було надано процесу дивергенції; у його межах «мова в її історії подає постійне роздроблення на наріччя, з яких далі можуть розвиватися самостійні мови» [17, т. 1, с. 68].

Певну перевагу процесу дивергенції віддавали й інші представники Московської школи. Так, Б.М. Ляпунов, поділяючи наукові принципи П.Ф. Фортунатова, підкреслював, що «значним необхідно визнати намагання фонетичні явища нових наріч пояснювати з фонетичних варіантів уже прамови, яка із самого початку вже без сумніву дробилася на говірки, а не представляла ідеальної єдності, яка можлива тільки в мові однієї людини» [18, с. 6]. Для наукових робіт Б.М. Ляпунова характерним є намагання розкрити сучасні діалектні відмінності вже в прамові. Цього погляду представників Московської школи, однак, не поділяв В. Ягич.

Учені Московської школи моделювали дивергентно-конвергентні процеси на основі виділення етапів еволюції звука; найдавніші етапи вони реконструювали в дусі дивергентної теорії «родовідного дерева», відносячи архетипи і фонетичні закони до спільноіндоевропейської, балто-слов'янської, праслов'янської, «прасхіднослов'янської» мов [17, т. 1, с. 39–43, 287–338]. Щодо пізніших етапів

розвитку, то їх представники Московської школи відтворювали, враховуючи конвергентні процеси. Показовою в цьому питанні є концепція походження східнослов'янських мов О.О. Шахматова. Згідно із цією концепцією, саме завдяки конвергенції давньоруських наріч: північноруського, східноруського та південноруського – виникли російська, українська та білоруська мови [19, с. II – III; 9].

Представники Казанської школи не мали однакової точки зору на проблему моделей мовного розвитку. І.О. Бодуен де Куртене відносив мовознавство до «історико-психологічних» наук, які користуються індуктивним методом; на думку мовознавця, «точне з'ясування якісного розвитку... залишається тільки благим побажанням, залишається тільки недосяжним ідеалом» [20, т. 1, с. 253]. При цьому у процесі вивчення мови важливішим є дослідження саме «живих» мов [20, т. 1, с. 349]. Щодо моделей мовного розвитку, то, за словами І.О. Бодуена де Куртене, він надає «рішучу перевагу так званій «теорії хвиль» перед «теорією родовідного дерева», але тут же лінгвіст відзначає вадю першої, коли «мова розглядається ... як щось незалежне від людини», закидаючи той факт, що так «звані мови не мають дійсного існування» [20, т. 2, с. 187–188]. Як на недоліки «теорії хвиль» мовознавець вказує на такі факти, як мовне спілкування і фактор географічний, які тим чи іншим чином були притаманні реконструйованим мовам.

В.О. Богородицький також звертався до дивергентної моделі мовного розвитку – коли йдеться про історичний розвиток російської мови: «Справді, аріоевропейська прामова, як кожна мова, повинна була у своєму розвитку сформувати діалекти, які все більш розходилися між собою і перетворилися на самостійні мови, які, у свою чергу, послужили прामовами нових мовних гілок» [21, с. 384].

На фонетичному рівні В.О. Богородицький наводив приклади, що показують дивергентно-конвергентний характер змін звуків, які із часом стали історичними чергуваннями. Так, мовознавець подав такі приклади «розгалуження (дивергенції) одного початкового звука на два і більше звуків (напр. *o* на *o, â* і *ъ* або *к* на *к* і *ч*), але звукові зміни можуть вести також до збігу (конвергенції) двох і більше звуків різного походження в одному звуці» [21, с. 64, 131]. В.О. Богородицький наводить повноголосні форми як приклад дивергенції [21, с. 94, 131], а також надає приклади конвергентних процесів. Російські та українські мовознавці 30-х рр. ХХ ст. моделювали історію східнослов'янських мов у дусі теорії «родовідного

дерева» (А.Ю. Кримський), але деякі мовознавці зверталися й до «хвильової» теорії (П.О. Бузук, К.Т. Німчинов, С.Й. Смаль-Стоцький).

Варто підкреслити, що А.Ю. Кримський дотримувався дивергентної теорії стосовно походження української мови: «Малоруська мова виділилась за дуже давньої доби із спільноруської прамови. Терміном «спільноруська прамова» ми визначаємо ту мову, – вона не дійшла до нас у писаних пам'ятниках, – з якої пішли й інші руські мови, а саме: північно-великоруська, південно-великоруська та білоруська [22, с. 9]. і також білоруської мови: «і північно-руси, і східно-руси ще перед XI віком встигли у своїй мові одхилитись од спільноруської прамови» [22, с. 38].

У свою чергу, П.О. Бузук піддає критиці теорію «родовідного дерева», оскільки остання «не пояснює причини перехідних говорів і деяких інших явищ, примушує нас вважати, що мови після свого відокремлення життям зовсім замкнутим та ізольованим від сполучення із сусідніми мовами» [23, с. 110] і цю теорію доповнює «хвильовою» теорією [23]. К.Т. Німчинов вбачав ваду «родовідної» теорії в неможливості «пояснити діалектичні процеси» [24, с. 16] і віддає перевагу «хвильовій» теорії, оскільки остання «пояснює діалектичні відносини не порядком відділення мов від основного пня, а первісним розположенням на території праязыка тих діалектів, що згодом розвинулися в окремі мови» [24, с. 18]. К.Т. Німчинов графічно зобразив ці теорії [24, с. 11–18], і мовознавець вказує на метод ізоглос і дає визначення цього поняття: «Ізоглоси – лінії, що з'єднують мови під поглядом однакових прикмет» [24, с. 17].

С.Й. Смаль-Стоцький надає перевагу теорії Й. Шмідта, підкреслюючи її правдивість [25, с. 71]. Мовознавець звертається до методу ізоглос [25, с. 72]. С.Й. Смаль-Стоцький піддає критиці «родовідну» теорію. У його працях праслов'янську мову представлено, як «живу мову в устах народу – ще тоді не розкинутого, ані розбитого на частини, хіба тільки на деякі соці-

альні шари відповідно до заняття – так би мовити, у пливкім стані, зі всіма говорами, які вказували вже менш або більш значні різниці, так що можна б їх при докладних дослідженнях і географічно докладніше ізоглосами означити...» [25, с. 86]. Учений об'єднує первісні говори в «цілість говорів, хоч з собою не тотожних, то все-таки таких, що в них показуються спільні властивості і загальна їх подібність» [25, с. 87]. Із наріч з'явилися мови [25, с. 87]. Мовознавець також вважав, що «зрештою конструювати праслов'янську мову не можна, і це не є ані предметом, ані завданням науки» [25, с. 99], і лінгвістика повинна задовольнитися тільки «загальним переглядом всього спільного в слов'янських мовах...» [25, с. 99]. З'ясувати особливості слов'янських мов можна тільки тоді, коли «матимеш тривку систему всіх відновників поміж історично переданими мовами» [25, с. 100].

Висновки. Підтримка однієї з моделей вивчення мовної історії зумовлювала подальші дослідження. Одні лінгвісти підтримували теорію «родовідного дерева» А. Шлейхера, де перевага надавалась процесам дивергенції (О.Х. Востоков, М.О. Максимович, М.І. Греч, М.Н. Катков, Ф.І. Буслаєв, І.І. Срезневський, П.О. Лавровський, Я.Ф. Головацький, О.О. Потебня, П.Г. Житецький, М.О. Колосов, П.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов та ін.). Інша група дослідників (І.О. Бодуен де Куртене, В. Ягич, І.І. Огієнко, П.О. Бузук та ін.), що визнавали штучність групового поділу, пов'язували його з географією, історією та в жодному разі не з мовою та мовними процесами, були прихильниками «хвильової» теорії (Й. Шмідта – Г. Шухардта), для якої було характерне конвергентне пояснення історії мови (об'єднання людей, найменших частин, у чимраз більшу й соліднішу цілість). Українські мовознавці 20-х – 30-х рр. ХХ ст. моделювали історію східнослов'янських мов у дусі теорії «родовідного дерева» (А.Ю. Кримський), але деякі мовознавці зверталися й до «хвильової» теорії (П.О. Бузук, К.Т. Німчинов, С.Й. Смаль-Стоцький).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чесноков Н.С. Сравнительное языкознание в России: Очерк развития сравнительно-исторического метода в русском языкознании. Москва : Учпедгиз, 1956. 95 с.
2. Иванов В.В. Генеалогическая классификация языков и понятие языкового родства: материалы к курсам языкознания. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1958. 54 с.
3. Березин Ф.М. Очерки по истории языкознания в России (конец XIX – XX вв.) / Отв. ред. Ф.П. Филин. Москва : Наука, 1968. 311 с.
4. Глуценко В.А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. ХХ ст. : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. 255 с.
5. Глуценко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред. О.Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.

6. Головацький Я. Розправа о языкѣ южноруском в его наречияхъ. Львів, 1849. 56 с.
7. Востоков А.Х. Рассуждения о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оною письменным памяткам. *Филологические наблюдения* / Издал по поручению 2-го отделения Академии наук, И. Срезневский. СПб., 1865. С. 1–27.
8. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. С. 16–81.
9. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
10. Максимович М.А. Начатки русской филологии. *Собр. соч. Языкознание. История словесности*. Киев, 1880. Т. 3. 745 с.
11. Катков М.К. Об элементах и формах славяно-русского языка. Москва. 1845. II, 253, II с.
12. Греч Н.И. Пространная русская грамматика. *Хрестоматия по истории русского языкознания* / Под ред. Ф.П. Филина. Москва : Высш. школа, 1973. С. 69–74.
13. Овчаренко В.М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова» теорія в українському мовознавстві (XIX ст. – 20 – 30-х рр. XX ст.) : автореф. дис....канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2003. 20 с.
14. Потєбня А.А. Разбор сочинения П. Житецкого «Очерк звуковой истории малорусского наречия». Киев, 1876. Санкт-Петербург, 1878.
15. Потєбня А.А. Два исследования о звуках русского языка: I. О. полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий. Воронеж, 1866. 156, III с.
16. Потєбня А.А. Ударение / Подг. к изд. В.Ю. Франчук. Отв. ред. К.К. Целуйко. Киев, 1973.
17. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительное языковедение: Общий курс. Избр. труды: в 2-х т. Москва : Учпедгиз, 1956. Т. 1. С. 24–68; 287–383.
18. Ляпунов Б.М. Рец. на кн.: А.А. Шахматова. Исследования в области русской фонетики. Харьков : Зап. Имп. Харьк. ун-та, 1894. Т. 4. С. 6.
19. Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. Энциклопедия слав. филол., 1915. Вып. 11 (репринт. издание 1915 г.). Москва : Индрик, 2002. 424 с.
20. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. 384 с. Т. 2. 391 с.
21. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. (Из университетских чтений). Изд. 4-е. - дополн. Казань, 1913. VI. 553 с.
22. Кримський А. Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася. О. Шахматов. А. Кримський. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII вв.* Київ : Друкарня Української Академії Наук, 1924. С. 87–128.
23. Бузук П.А. Очерки по психологии языка. Одесса : Типографія «Техникъ», 1918. 140 с.
24. Німчинов К. Український язык у минулому і тепер. 2-е вид. Київ : Державне вид-во України, 1926. 90 с.
25. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів на сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. *Історія української мови: Хрестоматія* / Упорядники С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. Київ : Либідь, 1996. С. 48–119.

**МЕТОДИКА ВИОКРЕМЛЕННЯ ТЕРМІНІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ
З КОРПУСУ ВЕТЕРИНАРНИХ ТЕКСТІВ****METHODS OF VETERINARY TERMS RETRIVAL
FROM THE CORPUS OF MEDICAL TEXTS**

Рожков Ю.Г.,

*orcid.org/0000-0002-6830-9130**асистент кафедри романо-германських мов і перекладу**Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Стаття присвячена створенню корпусу текстів ветеринарної тематики. Основна увага зосереджена навколо принципів виокремлення термінів із корпусу ветеринарних текстів. Для вищезазначених цілей було використано інструмент для класифікацій текстів. Для навчання класифікатора був підготовлений набір текстів, які були вручну класифіковані і завантажені в систему засобами сервісу класифікації. У роботі використаний гібридний метод: спочатку відбираються всі іменники, з яких потім за результатами статистичного аналізу з використанням інформації про семантику слів формується список можливих термінів. Для підвищення точності відбору в нашому дослідженні застосовувався кластерний аналіз англійського тексту, який використовує адаптивний алгоритм Леска «за допомогою знаходження перетинів значень слів у WordNet». Результати застосування методу порівнювалися з результатами, отриманими під час використання частотного словника, частотного семантичного словника і позиційного методу. Таким чином, можна стверджувати, що послідовне застосування методів лінгвістичного і кількісного аналізу до спеціалізованого корпусу текстів дозволяє створити список кандидатів у терміни, різко скорочує роботу термінолога і дозволяє створювати реальні глосарії предметної області.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, корпус текстів, терміни, термінологія, ветеринарна медицина.

Статья посвящена созданию корпуса текстов ветеринарной тематики. Основное внимание сосредоточено вокруг принципов выделения терминов из корпуса ветеринарных текстов. Для вышеуказанных целей были использованы инструменты для классификации текстов. Для обучения классификатора был подготовлен набор текстов, который был вручную классифицирован и загружен в систему средствами сервиса классификации. В работе использован гибридный метод: сначала отбираются все существительные, из которых затем по результатам статистического анализа с использованием информации о семантике слов формируется список возможных терминов. Для повышения точности отбора в нашем исследовании применялся кластерный анализ английского текста, который использует адаптивный алгоритм Леска «посредством нахождения пересечений значений слов в WordNet». Результаты применения метода сравнивались с результатами, полученными при использовании частотного словаря, частотного семантического словаря и позиционного метода. Таким образом, можно утверждать, что последовательное применение методов лингвистического и количественного анализа в специализированном корпусе текстов позволяет создать список кандидатов в термины, резко сокращает работу терминологов и позволяет создавать реальные глоссарии предметной области.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, корпус текстов, терминология, ветеринарная медицина.

The article is dedicated to creation of veterinary oriented texts corpus. The attention is focused on the principles of finding and retrieval of terms from the veterinary oriented texts corpus. For the targets mentioned above we used various instruments for texts classification. In order to teach classifier the collection of texts, which was selected manually and downloaded into the system by means of classification services, was prepared. We used the hybrid method: at first we selected all the nouns which eventually form the list of plausible term candidates. To increase the precision of selection cluster analysis of English text which uses adoptive pattern of Lesk was implemented. The results of implemented method were compared to the results received while using frequency dictionary, frequency semantic dictionary and positional method. Thus one may claim that sequential usage of linguistic and quantitative analysis in specialized texts corpus allows creating the list of term candidates, rapidly minimizes the work of terminologists and creates real glossaries of subject area.

Key words: corpus linguistics, corpus of texts, terminology, veterinary medicine.

Постановка проблеми. Сьогодні різного роду задачі трактуються за допомогою когнітивного підходу, який дозволяє детальніше дослідити мовні явища.

Оскільки медичні та ветеринарні тексти подають основну інформацію через терміни, їх вивчення допоможе зрозуміти та розтлумачити процеси, що відбуваються всередині термінологічної системи. Когнітивний підхід є одним із головних методів дослідження термінологічних

одиниць, він дає змогу пізнати рівні функціонування термінів, а також сприяє процесу пізнання в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наш час із дослідженням розумової діяльності людини пов'язують рішення різноманітних питань мовознавства. Термінологія, де кожен термін має чітку, точну структуру знання, являє собою цікавий об'єкт для когнітивного мовознавства [1, с. 61].

Когнітивний напрямок термінознавства в Україні розробляється М.М. Полужиним, С.А. Жаботинською, О.П. Воробйовою та іншими.

Виклад основного матеріалу. Корпусна лінгвістика сьогодні часто розуміється як відносно новий підхід у мовознавстві, що пов'язано з емпіричним вивченням мови «реального життя» за допомогою комп'ютерів та електронних корпусів. У першу чергу, «корпус» – це певний збірник письмових або розмовних текстів.

Однак коли термін використовується в контексті сучасної лінгвістики, він має тенденцію нести ряд конотацій, серед них – машиночитабельна форма, вибірка і репрезентативність, кінцеві розміри, а також ідея, що корпус являє собою стандартизовану базу даних мови, яку він представляє. Хоча мовознавство ділиться на багато областей досліджень залежно від комплексів дослідницьких питань, корпусна лінгвістика, по суті, веде себе діаметрально протилежно: вона пропонує набір методів, які можуть бути використані в дослідженні великої кількості різних дослідницьких проблем [9, с. 75].

Як методологія сучасне корпусне мовознавство тісно пов'язане з історією лінгвістики як емпіричної науки. Багато методик, які використовуються в корпусній лінгвістиці, набагато старші за комп'ютери: багато з них своїм корінням уходять у традиції пізнього вісімнадцятого і дев'ятнадцятого століття, коли лінгвістика була вперше визнана як «справжня», або емпірична наука.

Одним з основних факторів виникнення сучасного мовознавства є порівняльне та історичне мовознавство, причиною чого є, звичайно, те, що дослідники в області історичного мовознавства завжди використовували тексти або текстові колекції як матеріал для своїх досліджень [2, с. 111].

Багато методик, які були розроблені в дев'ятнадцятому столітті для реконструкції старих мов або визначення відносин між ними, досі використовуються. В індоєвропейській традиції вивчення зміни мови та її реконструкції залежали від ранніх текстів або корпусів [1, с. 134]

Якоб Грім, а пізніше і неограмматики підтримували свої твердження про історію та граматику мов шляхом цитування текстових даних. Неограмматики висловлювали думку, що вивчення сучасної мови через діалекти (а не тільки вивчення ранніх текстів) є актуальним питанням.

Багато ідей та методів, розроблених дослідниками дев'ятнадцятого століття, сьогодні були адаптовані та набули подальшого розвитку в сучасній корпусній лінгвістиці. Сьогодні існує великий інтерес у складанні історичних корпусів; історичні корпуси були серед перших корпусів, доступних

в електронному вигляді (наприклад, новаторська робота Роберто Буза, присвячена творам Томаса Аквінського, та зразки Августинської прози Луї Міліча) [3, с. 69].

Поява електронних текстів дала змогу зібрати величезні суми даних порівняно швидко. Це, у свою чергу, дало змогу науковцям скористатися перевагами статистичних методів у лінгвістичному аналізі та розробляти і розвивати нові сучасні моделі та інструменти для їх досліджень. Сьогодні математично складні моделі мовної зміни можуть обчислюватися за допомогою даних, отриманих з електронних корпусів.

Граматики дев'ятнадцятого століття ілюстрували свої твердження, зроблені за допомогою прикладів із творів визнаних авторів. Наприклад, Герман Пауль у його **Prinzipien der Sprachgeschichte** використовував німецьку «класику», щоб проілюструвати практично будь-яке твердження, чи то у фонології, в морфології або в синтаксисі [4, с. 145].

Сьогодні укладачі граматичних підручників можуть також застосовувати корпусний підхід, але корпуси, які вони використовують, включають у себе не тільки класику, а й усі види текстів.

У лексикографії, наприклад, Оксфордський англійський словник і багато словників мертвих мов дають цитати з текстів, що містять слово, яке розглядається в контексті. У сучасному корпусному мовознавстві даний метод реалізується у формі конкордансів (ключове слово в контексті – KWIC). Навіть незважаючи на те, що комп'ютери спрощують пошук і класифікацію статистики для виокремлення колокацій і цікавих шаблонів для кожного слова, основоположні методи використання текстових корпусів все ще дуже схожі на ті, які використовували ранні лексикографи і філологи, що не мали доступу до комп'ютерних технологій.

Традиційні підручники з граматики вищої школи, як правило, містять відредаговані приклади використання мови. У довгостроковій перспективі вони можуть забезпечити лише обмежену підтримку студентам, які рано чи пізно стикаються з автентичними мовними даними у своїх завданнях. У цьому відношенні важливу роль у мові відіграють корпуси як джерела емпіричних даних.

У багатьох дисциплінах зараз розробляються стандартні онтології предметних областей, які призначені для спільного використання експертами і автоматичними системами обробки інформації. Процес створення онтології характеризується великим об'ємом, оскільки необхідно адекватно і максимально повно описати кожен концепт (термін), що входить у неї, із зазначенням усіх можливих зв'язків з іншими концептами.

У нашому дослідженні аналізується початковий етап побудови онтології предметної області – автоматичне формування списку термінів. В якості вихідного матеріалу були взяті статті з Black's Veterinary Dictionary. Представлені результати класифікації корпусу визначень ветеринарних понять із подальшим виділенням термінів для кожного класифікатора. Обсяг корпусу був обмежений розмірами, що дозволяє вести ручну експертну обробку для контролю якості роботи автоматизації [5, с. 549].

З бурхливим зростанням кількості оброблюваної інформації останні десятиліття потреба в розвитку методів та інструментів комп'ютерної лінгвістики тільки збільшується. Одним із завдань комп'ютерної лінгвістики є автоматична класифікація текстів, тобто віднесення тексту до тієї чи іншої області або її підмножини на основі деякого алгоритму з певною ймовірністю.

Частина алгоритмів використовує для цього тільки дані, отримані безпосередньо з даного тексту. Такі алгоритми мають невисоку точність і часто не відповідають рішенням задачі класифікації людиною, частина алгоритмів використовує додаткову інформацію (навчальні вибірки текстів, словники предметних областей, списки слів-ознак і т. д.), що вимагає підготовки додаткових даних.

Починаючи з ранніх етапів розвитку, окремий суб'єкт пізнання розвиває своє уявлення про навколишній світ, набуваючи нові знання, і з кожним разом усе краще справляється із завданням класифікації тексту, а будучи фахівцем із будь-якої більш вузької області, може максимально точно класифікувати текст. Тому будь-яка комп'ютерна система класифікації повинна бути самонавчальною, незалежно від використовуваного алгоритму класифікації, з кожним разом вирішуючи завдання все точніше, використовуючи весь накопичений за час роботи досвід [6, с. 345].

У комплексі інструментів автоматизованого аналізу текстів реалізовані інструменти аналізу і дослідження текстів на етапах морфологічного, синтаксичного аналізу, із застосуванням статистичних методів. Крім того, присутній засіб дослідження отриманих результатів на наступному аналітичному рівні. На основі інструментів комплексу створені сервіси вирішення завдань виділення ключових слів, статистичного аналізу, класифікації, представлені на порталі «Автоматизований аналіз тексту» [7, с. 61].

Сервіс класифікації текстів має два режими роботи: режим аналізу і режим навчання, в основі якого – робота з ключовими словами, отриманими в результаті розрахунку частоти вживання слів у тексті із застосуванням морфологічного аналізу і

засобів аналітичної обробки. Упровадження інших методів класифікації дозволить поліпшити точність результатів, але аналіз результатів класифікації показав істотне збільшення якості одержуваних результатів після навчання класифікатора в рамках однієї предметної області.

Для навчання класифікатора був підготовлений набір текстів, які були вручну класифіковані і завантажені в систему засобами сервісу класифікації. Для навчання класифікатора на великому наборі предметних областей попереду стоїть завдання повної автоматизації цього процесу, що вимагає наявності розміченого корпусу текстів.

Існує безліч класифікацій корпусів текстів: за способом їх побудови (статичні і динамічні, одномовні і багатомовні, розмічені і немарковані і т. д.), поширення (вільно або частково доступні, закриті), призначенням і т.д. [7, с. 158].

Залежно від розв'язуваної задачі виникає необхідність у наявності різної інформації про тексти в корпусі: морфологічну, синтаксичну, семантичну. Наприклад, для вирішення завдання визначення тональності тексту необхідні вказівка частин мови слів, розмітка пропозицій, семантична розмітка та інше. Для навчання системи класифікації текстів потрібна розмітка корпусу текстів відповідно до обраних ознак класифікування (стиль тексту, жанр, автор, тематика, дата написання і т.д.). Крім того, корпус текстів повинен бути досить великим, щоб забезпечувати репрезентативність вибірки та прийнятну якість навчання класифікатора, в тому числі у випадку збільшення кількості одиниць розбиття (бінарна, багатокритеріальна або фасетна класифікації).

Існують онлайн-варіанти корпусів, але вони не дуже придатні для автоматичного навчання класифікатора у зв'язку з обмеженням списку результатів, що повертаються, і закритістю вихідних корпусів текстів.

Одним із популярних напрямків у комп'ютерній лінгвістиці є визначення тональності тексту або відкликання про що-небудь (наприклад), велика частина відомих алгоритмів вирішення цього завдання спирається на методи машинного навчання, і, як наслідок, під час застосування даних методів потрібна підготовка корпусів текстів. Часто маючи достатній обсяг, вони призначені тільки для навчання класифікатора для визначення тональності текстів на основі ручного аналізу добірки текстів.

Таким чином, необхідне розроблення корпусу текстів із розміткою, придатною для навчання класифікатора текстів незалежно від способу його реалізації (використання статистичних методів комп'ютерної лінгвістики, машинного навчання,

нейронних мереж). Такий корпус повинен бути універсальним, придатним для навчання класифікаторів із різним поповнюваним набором ознак і з можливістю створення на його основі субкорпусів для вирішення того чи іншого завдання.

Відбір термінів для включення до онтології зазвичай здійснюється за допомогою лінгвістичного і статистичного аналізу [8, с. 72–78]. У роботі використаний гібридний метод: спочатку відбираються всі іменники, з яких потім за результатами статистичного аналізу з використанням інформації про семантику слів формується список можливих термінів.

Для підвищення точності відбору в нашому дослідженні застосовувався кластерний аналіз англійського тексту, який використовує адаптивний алгоритм Леска «за допомогою знаходження перетинів значень слів у WordNet». Результати застосування методу порівнювалися з результатами, отриманими під час використання частотного словника, частотного семантичного словника і позиційного методу. Варто відзначити, що в попередніх дослідженнях спочатку показники повноти і точності у визначенні ключових слів за частотним словником були досить високими. Схожа методика використовується і в нашій роботі. Однак метою роботи було вилучення ключових слів, які характеризують кожен текст із корпусу, а мета нашого дослідження – витяг термінів, що характеризують конкретну галузь знань.

Для контролю якості роботи системи попередньо вручну було виділено 462 однослівних терміна. Ми зосередилися саме на однослівних термінах, тому що їх автоматичне виділення представляє найбільші труднощі. Двослівні терміни в даних текстах мають чітко виражену структуру: прикметник + іменник, розташовані контактено, і можуть

бути знайдені стандартними частотними методами. Обраний тип тексту (словник) має свої особливості. З одного боку, всі словникові статті побудовані за одним шаблоном: заголовок статті і дефініція, що складається, як правило, з гіперонімів і додаткової інформації.

При цьому терміни предметної області можуть зустрічатися в обох частинах словникової статті. Як виявилось, в заголовну частину входить тільки 59% термінів. Така структурованість полегшує оброблення тексту. З іншого боку, для текстів наукової спрямованості типовою є ситуація, за якої одні терміни предметної області зустрічаються дуже часто (БАНК – 826 входжень, 3% від усіх неслужбових слів корпусу), а інші – мають лише поодинокі входження (анаплазма, цистопазмоз та ін.).

У процесі використання стандартних методів відбору лексем (типу TF-IDF, LDA) для подальшого оброблення відкидаються як ті, так і інші. У той же час серед слів із середньою частотністю більшу частину складають слова загальної лексики. Наприклад, термін СКАЛЬПЕЛЬ з абсолютною частотою входжень 45 в уже згадуваному корпусі має за частотою іменників 56-й ранг з 98. У першому стовпчику табл. 1, який було збудовано за частотним словником, наведені 19 іменників з околиці слова СКАЛЬПЕЛЬ в інтервалі з 50 рангу (частота 51) по 62 ранг (частота 39).

Висновки. У результаті такого аналізу всі виокремлені кандидати в терміни об'єднуються для ручної перевірки і отримання остаточного списку термінів. Таким чином, можна стверджувати, що послідовне застосування методів лінгвістичного і кількісного аналізу до спеціалізованого корпусу текстів дозволяє створити список кандидатів у терміни, різко скорочує роботу термінолога і дозволяє створювати реальні глосарії предметної області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Friedrich J. (ed.). *Kleinasiatische Sprachdenkmäler. Walter de Gruyter*, 2013. Т. 163.
2. Mair C., Hundt M. (ed.). *Corpus linguistics and linguistic theory. Rodopi*. 2000. № 1999.
3. Winter T. N. Roberto Busa, SJ, and the invention of the machine-generated concordance. Faculty Publications, Classics and Religious Studies Department. 1999. С. 70.
4. Paul H. *Prinzipien der sprachgeschichte. Walter de Gruyter*. 2010. Т. 6.
5. West G. P. *Black's veterinary dictionary. Rowman & Littlefield*, 1998.
6. Biber D. et al. *Corpus linguistics: Investigating language structure and use. Cambridge University Press*. 1998.
7. Stubbs M. *Text and corpus analysis: Computer-assisted studies of language and culture. Oxford : Blackwell*, 1996. С. 158.
8. Гаврилова М.В. Лингвистический анализ политического дискурса. *Политический анализ*. 2003. №. 3. С. 72–78.
9. Рожков Ю.Г. Лінгвокогнітивний підхід до вивчення термінології ветеринарної медицини. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series*. 2017. №. 66. С. 75–76.

РОЗДІЛ 2 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'44:81'253

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ МАРКЕРІВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ КІНОГЕРОЯ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІАЛУ «ТЕОРІЯ ВЕЛИКОГО ВИБУХУ»)

FEATURES OF TRANSLATION OF LINGUISTIC PERSONALITY TRAITS OF THE FILM CHARACTER (BASED ON THE SERIES "THE BIG BANG THEORY")

Бездітко А.Р.,

*orcid.org/0000-0002-5634-0034**викладач кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України*

Стаття присвячена виявленню особливостей перекладу маркерів мовної особистості Шелдона Лі Купера на лексичному та синтаксичному мовних рівнях. Дослідження мовленнєвого портрета головного героя серіалу «Теорія великого вибуху» здійснюється з урахуванням принципів типологічної диференціації мовних особистостей. Особливу увагу приділено психологічним характеристикам Шелдона Лі Купера та його комунікативній компетенції. Проаналізовано основні типи та специфіку перекладу маркерів мовної особистості Шелдона Лі Купера.

Ключові слова: маркери, мовна особистість, мовний рівень, типологічна диференціація, переклад.

Статья посвящена выявлению особенностей перевода маркеров языковой личности Шелдона Ли Купера на лексическом и синтаксическом языковых уровнях. Исследование речевого портрета главного героя сериала «Теория большого взрыва» осуществляется с учетом принципов типологической дифференциации языковых личностей. Особое внимание уделено психологическим характеристикам Шелдона и его коммуникативной компетенции. Проанализированы основные типы и специфику перевода маркеров языковой личности Шелдона Ли Купера.

Ключовые слова: маркеры, языковая личность, языковой уровень, типологическая дифференциация, перевод.

The article highlights features of English-Ukrainian translation of linguistic personality traits of Sheldon Lee Cooper at lexical and syntactic language levels. The study of linguistic portrait of the main character of the serial "The Big Bang Theory" is carried out with regard to principles of the typology of linguistic personalities. Close attention is paid to psychological traits of linguistic personality of Sheldon Lee Cooper and communicative competence of the character. The main types and specificity of translation of Sheldon's personality traits represented in language were analysed.

Key words: markers, linguistic personality, language level, typological differentiation, translation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства антропоцентризм є центром дослідження, що вивчає мовні одиниці не лише як елемент системи, а як творчий продукт носія національної культури. Антропоцентричні тенденції посилюють зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу та ролі самого комуніканта з його семіотичними можливостями.

Сучасні тенденції в гуманітарних науках дозволяють говорити про особистість у її найширшому значенні, пов'язаному з усіма сферами діяльності людини. У теорії мови та суміжних із нею дисциплінах центральне місце займає таке поняття як «мовна особистість». Це поняття останнім часом набуло категоріального статусу і ознак термінозначення, а його широке вживання засвідчує надзвичайну затребуваність звернення до людського фактору в мові, маркує антропологічний ракурс досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інтерес до проблеми мовної особистості виріс у зв'язку з проведенням досліджень, присвячених вивченню особистості мовця в руслі таких мовознавчих дисциплін як традиційна лінгвістика, прагматика, психолінгвістика, соціолінгвістика та інших.

Шляхи формування мовної особистості закладено в низці концепцій теорії мовної особистості такими вченими, як Ф. Бацевич, Ю. Караулов, В. Красних, Т. Космеда, В. Карасик, О. Леонтьев, Т. Кочеткова, В. Нерознак, С. Сухих.

Актуальність дослідження зумовлена потребою розробки та поповнення наукового інструментарію сучасної лінгвоперсонології як окремого напрямку лінгвістики та необхідністю вивчення мовної особистості в аспекті перекладу.

Мета дослідження – виявити особливості перекладу маркерів мовної особистості Шелдона

Лі Купера на лексичному та синтаксичному мовних рівнях.

Постановка завдання. Визначити сутність поняття мовної особистості та основні підходи до дослідження відповідного феномену. Схарактеризувати принципи типологічної диференціації мовних особистостей. Виявити маркери мовлення Шелдона Лі Купера на лексичному та синтаксичному мовних рівнях. Визначити способи перекладу, що забезпечують відтворення особливостей мовної особистості в іншій культурі.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до людини як мовної особистості втілюється в численних підходах до її вивчення та інтерпретації в сучасному мовознавстві. Мовна особистість є об'єктом вивчення одного з сучасних напрямів науки про мову – антрополінгвістики, що досліджує комунікативно-діяльнісні, когнітивні та інші форми існування мови в науковому просторі. Термін «мовна особистість» у 1987 р. був уведений до наукового обігу російським мовознавцем Ю. Карауловим [2], хоча вперше це поняття використав російський літературознавець і лінгвіст В. Виноградов. Перше звернення до цього терміна пов'язують із дослідженнями німецького вченого Лео Вейсгербера. За визначенням Ю. Караулова, мовна особистість – це особистість, виражена у мові (текстах) і через мову, це особистість, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів [2, с. 38].

Нині поняття «мовна особистість» поширене у мовознавстві і його вивчають як систему «особистісних» феноменів (В. Красних), мовну та мовленнєву особистість (Ю. Прохоров), етносемантичну особистість (С. Воркачов), елітарну мовну особистість (О. Сиротиніна), мовну особистість західних та східних культур (Т. Снітко), словникову мовну особистість (В. Карасик), емоційну мовну особистість (В. Шаховський).

Теорія мовної особистості вийшла за межі лінгвістичного аналізу художнього тексту й отримала розвиток в інших напрямках лінгвістичної науки, об'єктом яких є комунікативна діяльність людини. В. Красних [6] вважає доцільним виокремлювати чотири різновиди особистості, що володіє певною мовою: 1) *людина, що говорить* – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, що включає як процес породження, так і процес сприйняття мовленнєвих творів; 2) *мовна особистість* – особистість, що виявляє себе у мовленнєвій діяльності, володіючи певною сукупністю знань і уявлень; 3) *мовленнєва особистість* – особистість, що реалізує

себе у комунікації, обираючи та здійснюючи ту чи іншу стратегію і тактику спілкування, а також обираючи стратегію і тактику спілкування, а також обираючи та використовуючи той або інший репертуар засобів (як суто лінгвістичних, так і екстралінгвістичних); 4) *комунікативна особистість* – конкретний учасник комунікативного акту, що діє у реальній комунікації [6, с. 50–51].

Мовна особистість є сукупністю властивостей індивіда, що забезпечують породження власних висловлювань та сприйняття ним висловлювань інших. Природна здатність оволодівати мовою забезпечується мовною спроможністю індивіда, що є однією з уроджених характерних рис, притаманних кожній конкретній людині [6].

З огляду на варіативність вираження мотиваційно-прагматичного рівня структури мовної особистості виділяють поняття «*типологія мовної особистості*», яке визначають як стійку структуру, що відбиває індивідуальні особливості суб'єкта, який вступив у комунікацію, і мовленнєву поведінку, що детермінує його [4].

Типологія мовної особистості – одне із центральних проблемних питань лінгвістики. На сьогодні вчені-лінгвісти звернули свою увагу на людину як на мовну особистість, у той час як раніше об'єктом їх дослідження була мова як структура, система взаємозалежних елементів.

Властиві індивіду мовні форми одночасно є й індикатором його соціального статусу, рівня освіти, вікової та статевої приналежності, а також індивідуальних психологічних характеристик. Тому типологічна диференціація мовних особистостей може здійснюватися в руслі соціолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, етнолінгвістики [4, с. 196].

Вичерпної типології мовних особистостей ще не створено. Найприйнятнішою з них є типологія Ю. Караулова [2]. Типологія Ю. Караулова розглядається як структура мовної особистості, яка організована на трьох рівнях: *вербально-семантичний* (рівень структури мовної особистості автора аналізують щодо мовних одиниць, які демонструють володіння повсякденною мовою), *лінгвокогнітивний* (рівень структури мовної особистості вивчають з урахуванням мовних одиниць, що репрезентують статичну й відносно стабільну індивідуальну концептуальну картину світу автора тексту як носія конкретної мови) та *прагматичний* (рівень виявляє мотиви та цілі, що зумовлюють розвиток, поведінку, керують текстотворенням та, як наслідок, визначають ієрархію змістів і цінностей у мовній моделі світу)[2].

Одним із критеріїв диференціації мовних особистостей є рівень їх *комунікативної компетенції*. Помітними в цьому ракурсі є напрацювання лінгвістів Т. Кочеткової [5], О. Сиротиніної [8] та ін. За параметром рівнів сформованості комунікативної компетенції мовні особистості поділяється на *сильну* (креативність, висока свобода текстобудування будь-якої тематичної та жанрово-стилістичної оформленості, вільне володіння як усною так і письмовою формою мовлення та безпомилковий вибір форми мовлення у залежності від комунікативних цілей), *посередню* (володіння розмовним стилем та одним із функціональних стилів, необхідних професійно) та *слабку* (вживання жаргонізмів, просторічних елементів, грубої лексики). Представником кожного із цих типів є носій певної мовленнєвої культури [4, с. 201].

На сьогодні поширеними є психологічні класифікації мовної особистості. Найбільш авторитетними у цьому напрямку видаються напрацювання С. Сухих [9], який детально описав типи мовної особистості, обравши за визначальний психологічний чинник. У цьому ж ракурсі активно працюють українські дослідники Л. Лисиченко, І. Павлова та ін. Із огляду на особистісні риси індивідів С. Сухих виокремлює такі типи особистостей: *гармонійний* (домінуванням маркерів упевненості, позитивне ставленням до теми спілкування, дотриманням соціальних схем і норм, відсутністю вираженої боротьби за роль комунікативного лідера), *конфліктний* (грубо-статична установка, імпульсивність, бажання лідерства у спілкуванні, егоцентричність мовлення, наявність сарказму та іронії) та *імпульсивний* (лідерство у спілкуванні, порушення соціальних норм і схем, швидка зміна точок зору, схильність до негативної оцінки соціальних чинників) [4, с. 203].

Психологічний підхід зумовлює диференціацію комунікантів на *інтровертів*, *екстравертів* та *амбівертів* згідно з розробленим К. Юнгом [10] складом психічних функцій свідомості.

Особистості, що нестандартністю свого мовленням вирізняються з-поміж інших мовців, є перспективним об'єктом дослідження перекладознавства, оскільки, аналізуючи мовлення індивіда, який вільно та майстерно оперує мовними одиницями та є представником іншої нації, не лише збагачує мовну систему іншої нації, але й розширює фонові, культурні знання особистості, що сприймає текст перекладу.

Тому проблему мовної особистості треба розглядати з точки зору перекладознавства. «Теорія

перекладу» безпосередньо досліджує способи та трансформації перекладу. Широкий спектр питань щодо структурного поділу трансформацій досліджували такі вчені як А. В. Федоров, Я. І. Рецкер, В. Комісаров та ін.

Найбільш поширені лексичні трансформації – транслітерація, транскрипція, конкретизація; генералізація; прийом смислового розвитку; прийом цілісного перетворення; до граматичних трансформацій належать – заміна, перестановка, опущення та додавання. Основні типи комплексних або лексико-граматичних трансформацій охоплюють такі поширені перекладацькі прийоми, як: антонімічний переклад; експлікація (описовий переклад); компенсація [3].

З точки зору перекладацької теорії, телесеріал «Теорія великого вибуху» – є надзвичайно корисним та важливим у вивченні англійської мови, бо надає можливість оригінального сприйняття сучасного американсько-англійського варіанту мовлення. У свою чергу, Шелдон Лі Купер, як мовленнєва особистість, є надзвичайно цікавим для вивчення так як володіє високим рівнем комунікативної компетенції з максимальними індексами по усіх її показниках.

Великий обсяг активного словника є однією з рис сильної мовної особистості, у мовленні Шелдона простежуємо наявність значної кількості мовних одиниць, що свідчать про високий рівень інтелекту, що, власне, і виявляється наявністю мовних одиниць, що становлять певні лексичні шари, наприклад: *photon* – *фотон*; *pathology* – *патологія*; *formula* – *формула*; Наведені лексичні одиниці трансформуються із мови оригіналу у мову перекладу шляхом використання транслітерації.

Arbitrary unit – *довільна одиниця*; *proximal cause* – *непепірійна причина*; *valid hypothesis* – *допустима гіпотеза*; *social implication* – *соціальний підтекст*; *initial rate* – *початкова швидкість*. Для перекладу стійкий словосполучень було застосовано еквівалент.

Шелдон апозиціонує себе як індивідум із надприродними розумовими здібностями, а інших розглядає як другорядних, нінащо не здатних осіб, які своїм невіглаством стимулюють Шелдона до домінування над ними. Герой намагається заволодіти ініціативою у мовленнєвій комунікації, не любить, щоб його перебивали. Він досить часто буває різким, глузливим, егоцентричним. Під час спілкування, перехоплює ініціативу, перебиває, використовує вирази мовленнєвого тиску.

Sheldon: Why are you crying?

Penny: Because I'm stupid!

*Sheldon: That's no reason to cry. **One** cries because **one** is sad. For example, I cry because others are stupid, and that makes me sad.*

Шелдон: Чому ти плачеш?

Пенні: Тому що я дурна!

Шелдон: Це не причина для сліз. Люди плачуть, тому що сумують. Наприклад, я плачу через дурість інших і це робить мене сумним.

Наведений діалог трансформується із мови оригіналу у мову перекладу шляхом дослівного перекладу. Лексична одиниця «one» (хтось) була перекладена антонімічним шляхом – «люди» (всі).

Leonard: You are not Isaac Newton.

Sheldon: No, no, that's true. Gravity would have been apparent to me without the apple.

Леонард: Ти не Ісаак Ньютон.

Шелдон: Ясна річ. Гравітація була б очевидною для мене і без яблука.

Шелдон вважає себе найрозумнішим та найвидатнішим за всіх інших, що навіть категорично проти порівнювати себе із такою видатною особистістю як Ісаак Ньютон, так як він поступає Шелдону інтелектом. Репліки головного героя перекладені використовуючи дослівний переклад. Синтаксична структура відповідає мові оригіналу.

Шелдону притаманний швидкий темп мови, що свідчить про його здатність швидко мислити і розмірковувати – показник високого інтелекту. Для більшості людей, мова – це спосіб передавати інформацію, міркувати життєвими явищами і внутрішніми станами або просто отримувати задоволення від розмови. І тільки деякі, в тому числі і Шелдон, яким властивий аналітичний склад розуму та логічне мислення, розглядають мову як результат своїх роздумів.

Шелдон часто відчуває потребу в захопленні з приводу своєї персони або, приміром, своєї появи. Шелдон постійно вказує на свою перевагу серед своїх друзів, особливо на свій IQ, наприклад: *No one does a better job at pretending to be a person than I do. – Ніхто не прикидається людиною краще, ніж я.* Тут головний герой порівнює себе із чимось надприродним, що не підвладне розумінню і сприйманню іншими пересічними людьми. Наведене речення трансформоване за допомогою дослівного перекладу.

З огляду на емоційний характер Шелдона можна стверджувати, що він належить до амбівертного психотипу (поєднання рис інтроверсії та екстраверсії) із схильністю до інтроверсії. Шелдон – особистість, психічна енергія якої спрямована всередину, на самого себе; його думки, інтереси і навіть дії звернені на особисте «Я».

У зв'язку з цим у Шелдона проявляється схильність до рефлексії, постійного аналізу своїх психічних станів. Він через силу контактує з оточенням і гірше пристосовується до нього; замкнутий, переживає все в собі; захищається замість того, щоб дозволити себе формувати, не може підкоритися зовнішньому об'єкту.

Перебуваючи серед друзів, Шелдон не демонструє ніякого інтересу у формуванні соціальних відносин будь-якого роду з ким-небудь і задоволений своїм нинішнім колом спілкування, наприклад: *I'm a fan of anything that tries to replace actual human contact(Sheldon).* Я – прихильник усього, що може замінити фактичний людський контакт. Репліка головного героя перекладена використовуючи дослівний переклад.

Leonard: I did a bad thing.

*Sheldon: **Does it affect me?***

Leonard: No.

Sheldon: Then suffer in silence.

Леонард: Я скоїв дурницю.

*Шелдон: **Це якось мене стосується?***

Леонард: Ні.

Шелдон: Тоді стерпи це мовчки.

Поданий приклад трансформується у мову перекладу шляхом дослівного перекладу. Речення «Does it affect me?» було передано використовуючи смисловий розвиток.

Яскраве вираження інтровертності та соціопатії головного героя проявляється у його любові до віртуальних комунікацій через Інтернет та телефон використовуючи сучасні додатки. Таким чином Шелдон демонструє байдужість до будь-яких вербальних соціальних контактів та емоційно стійких й довготривалих відносин, наприклад: *Chat? We don't chat, at least not off-line. – Побазикаємо? Ми не базикаємо, принаймні off-line.*

Amy: Can we maybe put the phones down and have an actual human conversation?

Sheldon: We can, but thanks to Steve Jobs we don't have to.

Емі: Може ми покладемо телефони і поспілкуємося як нормальні люди?

Шелдон: Може. Але завдяки Стіву Джобсу, це зайве.

Речення «we don't have to» трансформовано у мову перекладу шляхом модуляції. Синтаксична структура відповідає мові оригіналу.

*Sheldon: **I have** 212 friends on MySpace.*

Leonard: And you've never meet one of them.

*Sheldon: **That's a beauty of it.***

Шелдон: 212 друзів на MySpace.

Леонард: Жодного з них ти не бачив.

Шелдон: У цьому і перевага.

В першій репліці Шелдона, вираз «*I have*» було опущено у мові перекладу. Речення «*that's a beauty of it*» було трансформовано за допомогою смислового розвитку.

Головний герой поєднує у собі характеристики як гармонійного, так і конфліктного типу мовної особистості. Шелдону Лі Куперу властива пластично-динамічна установка, планова поведінка, що втілена в домінуванні чітких стратегій, когерентність (зв'язність, логічність розвитку) теми, що розвивається, домінування маркерів упевненості. Однак, є дуже важливим тримати лідерство у спілкуванні, що притаманно конфліктному типу, включаючи егоцентричність мовлення та конфліктне зіткнення інтенції, наприклад:

Leonard: You could have stop at «It could go well».

Sheldon: If I could have, I would have.

Леонард: Міг би зупинитися на хорошому.

Шелдон: Якщо міг, то зупинився б.

У наведеному прикладі застосовується дослівний переклад.

Penny: You know, I always say «When one door closes, another one opens»

Sheldon: No, it doesn't!

Пенні: Я завжди кажу «Одні двері зачиняються, інші – відчиняються».

Шелдон: Ні, не відчиняються!

Поданий приклад трансформується у мову перекладу шляхом дослівного перекладу. Синтаксична структура відповідає мові оригіналу.

Мовна особистість Шелдона володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення і сприйняття ним мовлення що вирізняються рівнем структурно-мовної складності. Тезаурус героя наповнений різнобічними функціонально-стильовими різновидами мови, що характеризується сукупністю певних мовленевих засобів: широкий спектр лексем, термінологія, фразеологізми, порівняння та ін.

Висновки. Дослідження мовної особистості є перспективною та актуальною сферою для подальших лінгвістичних студій, що забезпечує подальший розвиток та становлення лінгвоперсонології та перекладознавства як самостійних напрямків мовознавства. Використання різних перекладацьких трансформацій забезпечує подальше дослідження мовної особистості у міжкультурному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: [моногр.]. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность: [моногр.]. Москва: Наука, 1987. 261 с.
3. Комисаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва: Высш. шк., 1990. 253 с.
4. Космеда Т. А., Карпенко Н. А. Индекс коммуникативной компетенции та психотип як параметри диференціації мовної особистості. Комунікативна лінгвістика. Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2011. Вип. 31. С. 196–205.
5. Кочеткова Т. В. Проблема изучения языковой личности носителя элитарной речевой культуры (обзор). Саратов, 1996. Вып. 26. С. 14–24.
6. Красных В. В. «Свій» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: Гнозис, 2003. 375 с.
7. Потебня А. А. Мысль и язык: [моногр.]. Київ: Синто, 1993. 185 с.
8. Сиротинина О. Б. Социолингвистический фактор в становлении языковой личности. Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты. Саратов: Перемена, 1998. С. 3–11.
9. Сухих С. А. Личность в коммуникативном процессе. Краснодар: Изд-во юж. ин-та менеджмента, 2004. 155 с.
10. Юнг К. Г. Психологические типы. Москва: АСТ, 2006. 768 с.
11. Friends10. The Big Bang Theory in the original version with English subtitles. URL:<https://www.friends10.ru/tbtt-eng-sub/season-1-tbtt-eng-sub/episode-4-41/>

ДО ПИТАННЯ ПРО КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

ABOUT COGNITIVE MODELLING OF LITERARY TRANSLATION

Голубенко Н.І.,

orcid.org/0000-0002-4850-721X

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри англійської філології і перекладу імені І.В. Корунця
Київського національного лінгвістичного університету

У статті розглядається статус художнього перекладу та основні підходи до його моделювання. Чітко представлені основні моделі перекладацької інтерпретації першотвору, серед яких особливої уваги заслуговують інтерпретативна та когнітивно-діяльнісна.

Ключові слова: художній переклад, когнітивний аспект, модель перекладу, інтерпретативна та когнітивно-діяльнісна моделі.

В статье рассматривается статус художественного перевода и основные подходы к его моделированию. Четко представлены основные модели переводческой интерпретации подлинника, среди которых особого внимания заслуживают интерпретативная и когнитивно-деятельностная.

Ключевые слова: художественный перевод, когнитивный аспект, модель перевода, интерпретативная и когнитивно-деятельностная модели.

The article highlights the status of literary translation and the main approaches to its modeling. The basic models of the translation interpretation of the original works are clearly presented, among which particular attention is paid to the interpretative and cognitive ones.

Key words: literary translation, cognitive aspect, model of translation, interpretative and cognitive models.

Постановка проблеми. Зміна статусу перекладу як об'єкта дослідження на зламі ХХ та ХХІ століть призводить до того, що наука про переклад по-справжньому перетворюється з лінгвістичної в міждисциплінарну. З відходом від денотативної функції мови (пряме віддзеркалення об'єктивної дійсності) виникає сумнів у адекватній перекладності художнього тексту як продукту свідомості індивіда, який представляє світогляд, сформований етнокультурними традиціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно із загальними в постмодернізмі тенденціями у теорії перекладу виникли передумови розвитку в постлінгвістичному напрямку, центральною оперативною одиницею якого є концепт: Л. Алексеева, Н. Галеева, Дж. Лакофф. Отже, широкий спектр досліджень когнітивних процесів дозволяє констатувати становлення когнітивної парадигми в теорії міжкультурної комунікації (В. Карасик [5], В. Красних [7], Ю. Степанов [10], С. Тер-Мінасова [11]) та в одному з її різновидів – перекладу. На початку ХХІ століття сформувався когнітивний напрямок у перекладі, що отримав назву «когнітивне перекладознавство» (*Cognitive Translation Studies, Cognitive Translatology*): праці С. Гальверсон [14], Д. Кіралі [15], В. Комісарова [6], М. Муноза [16], В. Хайрулліна [12]. На перший план виходить думка про те, що процес

перекладу на всіх етапах є евристичним та інтуїтивним і пов'язаний із послідовним вибором можливостей різного типу.

Постановка завдання. Головне завдання дослідження полягає у детальному описі підходів до когнітивного моделювання перекладу художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що художній переклад має власну теорію і практику як самостійна дисципліна, проблеми художнього перекладу становлять широке поле досліджень і для суміжних наук із перекладознавством та лінгвістикою. Відомо, що головною функцією перекладу є сприяння становленню і розвитку міжлітературних і міжкультурних комунікацій. Зарубіжні дослідники не зводять перекладацьку діяльність тільки до мовного посередництва, постулюючи, що процес перекладу – це і міжкультурне посередництво.

Лінгвістичний підхід до перекладу є надважливим етапом у становленні та розвитку перекладознавчої думки останніх десятиліть. Завдяки йому відбувся відхід від теорій «неперекладності» і розв'язано низку важливих завдань щодо граматичних, лексико-семантичних трансформацій, лінгвальних особливостей і технік усного й писемного різножанрового перекладу, способів відтворення цільовою мовою власних імен, фра-

зоологічних одиниць, слів-реалій тощо. Водночас, лінгвістичний підхід здебільшого ґрунтується на пошуку відмінностей структури мови оригіналу й мови перекладу, полягаючи у використанні певного набору правил відповідностей, залежних від поверхових, а не глибинних (семантичних) структур.

Процес створення художнього тексту – насамперед процес когнітивний, що чітко ілюструє проникнення думки індивідуума у широкі сфери людської діяльності, проте читання й оцінювання літературного тексту є набагато складнішою інтеркогнітивною дією виявлення його смислів [1]. У такому сенсі текст постає результатом трансформації мовних знаків з боку їх когнітивної й аксіологічної репрезентації. Концептуальний підхід до об'єктів навколишнього світу дозволяє виявляти різні образні номінації, які створюють нові уявлення, характеристики, ознаки в описі предмета. Тому в теорії та практиці перекладу існує таке поняття як «когнітивна функція перекладу», що тісно пов'язана з його комунікативною функцією, адже мета цього виду комунікації полягає у передаванні інформації, а отже в інформаційному збагаченні й розширенні фонових знань отримувача. Етноспецифічні фрагменти концептуальної картини світу, які відбивають ментальну і культурну своєрідність нації, завдяки перекладам стають доступними для носіїв інших мов.

Істотний вплив на розвиток когнітивного аспекту теорії міжкультурної комунікації мають погляди представників когнітивної лінгвістики Р. Лангакера і Дж. Лакоффа. Для розуміння когнітивних процесів, що відбуваються у свідомості людини під час взаємодії з навколишнім світом, Дж. Лакофф запропонував поняття ідеалізованих когнітивних моделей – ментальних структур, за допомогою яких ми організуємо наші знання про світ.

Однак евристичні операції, спрямовані на вибір інваріанта перекладу, ґрунтуються на складних когнітивних процесах. Інтуїція перекладача спирається на його професійні знання, уміння і навички й може підказувати перекладачеві швидкі, неочікувані і досить успішні розв'язання складних перекладацьких проблем. Інтуїтивність перекладу – це тільки один бік прояву професійної компетентності перекладача. Отже, процес перекладу постає як поєднання логічних, алгоритмізованих операцій та інтуїтивно-евристичних дій, тобто непередбачувані осяяння, здогади, асоціації, що спостерігаються під час перекладу, ґрунтуються на тезаурусі когнітивного досвіду перекладача.

Особливий інтерес для дослідження когнітивного аспекту перекладу становить проблема організації і функціонування знань у процесі перекладу. Як показує практика, успішність міжкультурного спілкування здебільшого зумовлена наявністю певної спільності знань, які належать до різних лінгвокультурних спільнот. Досліджуючи природу зв'язків культурних і когнітивних чинників у перекладі, В.І. Хайруллін робить висновок, що «висловлювання в перекладі структуруються на основі певних когнітивних схем» [12, с. 9]. Автор вважає, що для розв'язання перекладацьких завдань важливо структурувати знання, які відбивають взаємозв'язки між першорядними з когнітивного погляду категоріями: матеріальний об'єкт (живий і неживий), простір, час і дія.

Першочерговим завданням перекладача є виявлення і правильне розуміння когнітивного простору автора, тобто сукупності знань та уявлень автора про світ, що відбиваються на когнітивному рівні семантики мовної одиниці. Недарма Н.М. Любімов слушно зауважив, що знання людини об'єднуються в єдине ціле, що створює когнітивні одиниці. Як наслідок, процес сприйняття людиною світу – це віддзеркалення інформації, яка надходить крізь сенсорний канал на релевантні схеми, що зберігаються в пам'яті [8, с. 142]. Дійсність має відображення у свідомості людини, що створює її концептуальну картину світу. Оскільки людина є суб'єктом, що пізнає, а водночас і мовною особистістю, то вона адаптує свою внутрішню концептуальну систему до реального світу, розчленовуючи його на окремі фрагменти та кодуєчи їх за допомогою мови.

Знання в людській свідомості організовуються завдяки найважливішому когнітивному процесу – концептуалізації. Концептуалізацією в когнітивній лінгвістиці вважається «понятійна класифікація, що полягає в розумінні певної інформації на основі виділення смислових компонентів у свідомості людини, що призводить до формування концептів, концептуальних структур та всієї концептуальної системи» [9, с. 81]. Після прочитання оригінального твору у свідомості перекладача поступово концептуалізуються нові уявлення, образи, знання. Сам перекладач стає героєм художнього твору та членом тієї ж лінгвокультурної спільноти. Тільки після процесу концептуалізації та категоризації, одного з головних способів організації знань, що відбивається в мовній категоризації, перекладач може відтворити спосіб організації мислення особистості та її вираження, адже мовна категорія також зазнає

переосмислення і з позиції когнітивного підходу є віддзеркаленням людського досвіду.

Для адекватного відтворення і передачі стилю художнього тексту розуміння та сприйняття когнітивних моделей і концептуальних схем замало, оскільки проблема етномовних відмінностей у баченні світу спричинена наявністю мовних картин світу, які мають відмінні риси для носіїв різних мов. Отже, «національно-мовна картина світу є певним вираженням засобами даної мови світосприйняттям та світорозумінням етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі» [4, с. 6], тобто вона віддзеркалює особливості менталітету й культури. Як бачимо, мовна локалізація репрезентацій кожного специфічного концепту є невід'ємною в теорії і практиці художнього перекладу. Натомість важливим є підлаштування та адаптація їх відтворення під національні вимоги задля збереження комунікативного ефекту оригіналу в перекладі.

Узагальнення подібних повідомлень та зведення їх до одної найбільш прийнятної форми вираження співвідноситься з поняттям «функціональних відношень» між мовними одиницями, описаним Ю. Найдою [17]. Згідно з Ю. Найдою, у процесі перекладу застосовується процедура «переструктурування» та зведення слів і словосполучень до «ядерних» чи «навколоядерних», тобто таких, що є «найбільш простими з погляду структури та найбільш очевидними з погляду семантики» [17, с. 159].

Отже, художній переклад є інструментом культурного освоєння світу, розширенням колективної пам'яті людства, чинником самої культури. Відповідно когнітивний підхід до аналізу мови полягає у виявленні, поясненні та передбаченні процесів категоризації й концептуалізації, які реконструюються у вигляді понятійної системи, що є важливим чинником адекватного перекладу художнього твору зі збереженням стилю та інтенції тексту.

Адекватність перекладу художнього тексту вимагає від перекладача застосування класичних та сучасних теоретичних моделей перекладу задля досягнення адекватності всього художнього перекладу. До таких моделей відносимо ситуативно-денотативну модель, трансформаційну, семантичну, семантико-семіотичну, трифазову модель перекладу О. Каде, інтерпретативну теорію перекладу, теорію рівнів еквівалентності, теорію законірних відповідностей. Кожна із запропонованих моделей є важливою для перекладу окремих сегментів літературного тексту, однак у сучасному перекладознавстві найпоширенішим типом моделі художнього перекладу вважається *інтерпретативна модель*, в основі якої лежить уявлення про

процес перекладу як такий, що спирається на розумові процеси інтерпретації тексту. Наприклад, модель, запропонована англійсько-арабським перекладознавцем Омаром Шейхом Ал-Шабабом [13], який взяв за основу концептуальні поняття лінгвістичної теорії перекладу Дж. Кетфорда: вихідна мова, вихідний текст, перекладач, текст перекладу, мова перекладу, цільова мова.

Останнім часом у перекладознавчих студіях акцент робиться на діяльнісному підході до процесу перекладу, який відрізняється від традиційної, субституційно-трансформаційної онтології перекладу відношенням до діяча та діяльності. У субституційно-трансформаційній онтології діяльність зводиться до оптимізації системи пошуку трансформацій і замінів, у той час як у когнітивно-діяльнісній онтології переклад не зводиться до маніпуляції різними мовними засобами, а сам є діяльністю згідно із заданою в оригіналі програмою [3, с. 18]. Отже, науковий акцент зміщується з пошуку необхідних субститутів і трансформів на дослідження авторської програми оригіналу, що визначає способи подальшої діяльності перекладача з вихідним текстом, та створення тексту перекладу, максимально близького за формою і змістом до тексту оригіналу.

У межах діяльнісної онтології, розробленої Н.Л. Галеевою, переклад художнього тексту передбачає «культуродоцільну зміну матеріалу», тобто багатоступеневе перетворення матеріалу оригіналу як згорнуту мисленнєву діяльність у непередметну форму – розуміння, потім перехід ідеального зрозумілого в нову предметність у вигляді тексту перекладу [3, с. 14]. Інакше кажучи, когнітивно-діяльнісний напрям, на відміну від традиційного, що вивчає переклад як процес досягнення мовної та інформаційної еквівалентності, досліджує його як різновид когнітивної діяльності людини, що має на меті усвідомити та перетворити результат розуміння вихідного індивідуального знання в текст перекладу.

Г.І. Богін зазначає, що розуміння тексту відбувається за певною схемою – схемою мисленнєвої діяльності [2, с. 4]. Розуміння без схеми, без раціональних категоризацій – це неправильне розуміння або взагалі нерозуміння. Це процес, позбавлений такої ознаки дії як нормативність. Тобто автор вважає, що переклад неможливий без правильного розуміння й інтерпретації тексту, що здійснюється за допомогою процесу мисленнєвої діяльності та інтерпретації перекладачем художнього тексту, що зумовлені розумінням змісту, який побудований так, що, зберігаючись у пам'яті реципієнта, сприяє розумінню тексту як єдиної структури засобів побудови реальності, та рефлексії – звернення думки до власного способу категоризації.

Немає жодного сумніву, що під час перекладу повинні застосовуватися всі практичні напрацювання, виконані в рамках традиційної лінгвістично орієнтованої онтології, оскільки когнітивно-діяльнісна онтологія перекладу не суперечить попереднім теоріям. Вона, навпаки, є доповненням, законним розвитком ідей учених минулих років, тому, будучи сучасною, когнітивно та антропоцентрично спрямованою, когнітивно-діяльнісна теорія не відкидає постулати В. Комісарова чи Я. Рецкера, але підходить до проблеми з іншого погляду, з іншого концептуального рівня.

Про застосування цих напрацювань свідчить той факт, що новій парадигмі властиві деякі терміни, які широко вживалися в минулому. Це, звичайно, базові поняття традиційної теорії перекладу – еквівалентність і адекватність. Адекватність перекладу художніх текстів у рамках когнітивно-діяльнісної теорії

полягає в тому, що перекладач не повинен змінювати зміст оригіналу, навпаки, він має створити такі умови, щоб реципієнт перекладу зміг сприйняти таку ж змістову інформацію, як і реципієнт оригіналу [3, с. 14]. До того ж, потрібно передавати не тільки зміст, а й розуміння ідейно-естетичних особливостей, властивих первинній культурі.

Висновки. Отже, переклад художнього тексту є надважким завданням, що вимагає від перекладача усвідомлення та залучення як власне лінгвістичних теорій, так і інших, суміжних із різними галузями людської діяльності. В основі діяльності інтерпретатора постає концептуальна модель перекладу, яка відбиває основні тенденції сучасного перекладознавства, що розглядає переклад як вид когнітивної діяльності. Крім того, когнітивне перекладознавство досліджує переклад як інтегральний процес взаємодії когнітивних, комунікативних і семіотичних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Наивные размышления о наивной картине языка. Введение / Н.Д. Арутюнова // Язык о языке. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 7–19.
2. Богин Г.И. Схемы действия читателя при понимании текста / Георгий Исаевич Богин. Калинин : КГУ, 1989. 70 с.
3. Галева Н.Л. Основы деятельностной теории перевода / Наталья Леонидовна Галева. Тверь : ТГУ, 1997. 80 с.
4. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: [монография] / Ирина Александровна Голубовская. К. : Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка, 2002. 293 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Иллич Карасик. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
6. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: [учеб. пос.] / Вилен Наумович Комиссаров. Москва : ЭТС, 2001. 424 с.
7. Красных В.В. «Свой среди чужих»: миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
8. Любимов Н.М. Несгораемые слова / Николай Михайлович Любимов. 2-е изд., доп. Москва : Худож. лит., 1988. 336 с.
9. Перчі М.Й. Концепт, концептуалізація та концептуальна картина світу / М.Й. Перчі // Проблеми романо-германської філології. Ужгород : Мистецька лінія, 2001. С. 78–82.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
11. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. Москва : Слово, 2000. 261с.
12. Хайруллин В.В. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты перевода: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / В.В. Хайруллин. Москва, 1995. С. 14.
13. Al-Shabab Omar Sheikh. Interpretation and the Language of Translation: Creativity and Conventions in Translation / Omar Sheikh Al-Shabab. London : Janus Publishing Company, 1996. 120 p.
14. Halverson S. Conceptual Work and the Translation Concept / S. Halverson // Target. 1999. No. 11 (1). P. 1–31.
15. Donald C. Kiraly. Pathways to Translation: Pedagogy and Process / Donald C. Kiraly. Kent State University Press, 1995. 175 p.
16. Muñoz Martín Ricardo. On paradigms and cognitive translatology / Ricardo Muñoz Martín // Translation and Cognition / [ed. G. Shreve & E. Angelone]. Amsterdam : John Benjamins, 2010. P. 169–187.
17. Nida E. Principles of Correspondence. Toward a Science of Translating / E. Nida. Leiden : Brill, 1964. P. 156–171.

ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ НА ПРИКЛАДІ ПОНЯТТЯ «СИЛА»

THE DIFFICULTY OF TRANSLATING PHYSICAL TERMS ON THE EXAMPLE OF THE CONCEPT “FORCE”

Ємельянова Д.В.,

orcid.org/0000-0003-2743-3191

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри західних і східних мов та методики їх викладання

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Арнаутова В.Г.,

студентка I курсу магістратури

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

У статті розглядаються проблеми походження фізичної термінології. Проводиться комплексний порівняльний аналіз термін «сила» в англійській, українській і російській фізичній термінології. Розглянуто особливості формування термінологічних словосполучень, виявлено схожості і відмінності англійської, української і російської фізичної термінології, а також специфіка фізичної лексики, що містить термін «сила» в названих мовах.

Ключові слова: фізичні терміни, поняття «сила», переклад, порівняльний аналіз.

В статье рассматриваются проблемы происхождения физической терминологии. Проводится комплексный сравнительный анализ термина «сила» в английской и украинской, а также российской физической терминологии. Рассмотрены особенности формирования терминологических словосочетаний, выявлены сходства и различия английской и украинской, а также российской физической терминологии, специфика физической лексики, содержащей термин «сила» в названных языках.

Ключевые слова: физические термины, понятие «сила», перевод, сравнительный анализ.

The article deals with the problems of the origin of physical terminology. A comprehensive comparative analysis of the term “force” is conducted in English and Ukrainian, as well as Russian physical terminology. The features of the formation of terminological phrases are considered, the similarities and differences of the English and Ukrainian physical terminology, as well as the specifics of the physical vocabulary, containing the term “force” in the named languages, are revealed.

Key words: physical terms, the concept of “force”, translation, comparative analysis.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої науки пов'язаний із проблемами термінології як базового засобу фіксації і передачі наукової і технічної інформації. Безперервне зростання інформації в усіх галузях знань вимагає як розширення змісту існуючої термінології, так і створення нової.

Повною мірою це стосується такої природничої дисципліни, як фізика, яка зазнала суттєвих змін у зв'язку з виникнення нових напрямів у дослідженні природи. З'явилися і розвиваються нові теорії: теорія відносності, квантова механіка, атомна і ядерна фізика, фізика елементарних частинок, фізика твердого тіла, фізика плазми, нанофізика і так далі. Щорічно арсенал фізичної лексики поповнюється сотнями нових найменувань, які ґрунтуються як на гуманітарних, так і на природничо-наукових знаннях. У процесі розвитку і вдосконалення термінологічних систем беруть безпосередню участь, як правило, фахівці двох напрямів: представники професійної діяльності (фізики, математики, інженери) і мовознавці, які

з лінгвістичної точки зору аналізують фізичну термінологію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростаючий інтерес до лінгвістичного аналізу спеціальної фізичної лексики в прикладному мовознавстві й поява нової інформації історико-лінгвістичного змісту про формування понять і їх найменувань-термінів розглядається в дослідженнях лінгвістів і спеціалістів [1–7]. Терміном у науці та техніці є спеціально підібране слово, взяте з природної мови або штучно придумане. Таким чином, терміни одночасно належить як науці, смисловий зміст поняття або явища якої вони закріплюють, так і лексикології, оскільки вони утворюють особливий пласт лексики наукової мови. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у розробці і створенні термінологічних словників нового типу, що реалізують ідею одночасної загально-гуманітарної і енциклопедичної (природничо-наукової) подачі матеріалу [5]. Автори цієї роботи надають зразки відповідних словникових статей на прикладі таких фізичних понять, як «дислокація» і «ентропія».

Ознайомлення з обставинами появи термінів, введення їх у науковий обіг створює умови для більш глибокого входження в коло як усталених, так і нових понять, їх розуміння і запам'ятовування. Створення термінологічної лексики здійснюється такими ж способами, як і слів літературної мови. Як показує аналіз термінологічних фізичних словників, найбільшу активність у фізичній термінології виявляє лексико-семантичний спосіб (придбання лексичною одиницею різних значень) [2].

Більша частина фізичної термінології є частиною загальнолітературної лексики, яка не ізольована від законів її розвитку і функціонування. У ній мають місце лексико-семантичні процеси, які характеризують лексику взагалі (полісемія, омонімія, синонімія та антонімія), але зі своїми специфічними рисами реалізації цих процесів [1]. Такий взаємозв'язок відзначав В.В. Виноградов: «Між словником науки і словником побуту – прямий і тісний зв'язок. Будь-яка наука починається з результатів, здобутих мисленням і мовою народу, і в подальшому своєму розвитку не відривається від народної мови. Адже навіть так звані точні науки досі утримують у своїх словниках терміни, взяті із загальнонародної мови (вага, робота, сила, тепло, звук, світло, тіло, відображення і тому подібне)» [8, с. 164].

Одним із основних джерел як нових, так і усталених українських термінів є англійська фізична література. Тому розгляд особливостей української термінології неможливий без її зіставлення з англійською термінологією. Разом з тим, наведені в роботі [6] дані ілюструють провідну роль латинської та французької мов у формуванні англійських фізичних термінів. Взаємопроникнення і взаємозв'язок фізичної термінології пояснюється інтернаціональністю фізики, в процесі створення якої відбувається взаємообмін і взаємозбагачення науки і культури країн і народів. Одним із наслідків таких процесів є запозичення лексичних одиниць, всебічне дослідження механізмів якого є одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики. Дослідження показали, що взаємодія мов може виникати при безпосередньому або опосередкованому контакті та являє особливий інтерес з точки зору поповнення лексичного запасу мови фізики.

Аналіз літературних джерел свідчить про певний інтерес до етимології, особливостей і труднощів перекладу фізичної термінології як спеціалістів-фізиків, так і філологів. Уважаємо, що дослідження мають бути продовжені й доповнені. Перш за все, це стосується фундаментальних фізичних термінів, таких як сила, енергія, імпульс тощо, які мають лексико-семантичні особливості, пов'язані з придбан-

ням цими лексичними одиницями різних значень у зазначених мовах.

Постановка завдання. Завданням проведеного дослідження є комплексний порівняльний аналіз терміну «сила» в англійській, українській, а також російській фізичній термінології, розгляд особливостей формування термінологічних словосполучень, виявлення схожості й відмінності англійської, української і російської фізичної термінології на основі цього терміну, а також специфіки спеціальної фізичної лексики, що містить цей термін в названих мовах.

Виклад основного матеріалу. Як основні джерела лексичного матеріалу і проведеного аналізу використано Етимологічний словник російської мови Макса Фасмера (онлайн версія) [9], Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови [10], Українсько-англійський словник: фізичний – FREE Online Translation [11], Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови [12], Російсько-англійський фізичний словник [13], Російсько-англійський словник науково-технічної лексики [14], Англо-російський фізичний словник (онлайн версія) [15], Великий російсько-англійський словник, які розміщені на сайті classes. RU (www.classes.ru/all-russian/russian), російсько-англійський словник під загальним керівництвом проф. А.І. Смирницького (онлайн версія), Тлумачний словник під ред. С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової (poiskslav.com/word/сила/).

Слову «сила» властива лексична полісемія (від грец. *Polu* – «багато» і *sema* – «знак»), тобто здатність служити для позначення різних явищ дійсності, асоціативно пов'язаних між собою і утворювати складну семантичну єдність. Переклад слова «сила» на англійську мову визначено в 15 значеннях: (фізика, техніка, ступінь прояву; фізична міцність, здатність діяти; енергія, скеля, стійкість і так далі) із використанням синонімічного ряду: *power* (потужність), *intensity* (інтенсивність, напруженість), *striking* (нанесення удару), *strength* (міцність, фортеця, опір), *effect* (ефект, вплив); *validity* (сила закону), *power* (потужність), *potency* (потенція, ефективність), *vigor* (енергія, законність, дійсність) і так далі.

Як відомо, значення слова визначається наступними факторами:

- 1) сукупністю предметів, які називаються словом;
- 2) ототожненням або зв'язком із поняттям слова;
- 3) наявністю в слові відмінних ознак, що відокремлюють один клас предметів і явищ від іншого класу предметів і явищ [17].

Лексичне значення слова розвивається в мовній діяльності на основі зазначених вище трьох факторів, кожен з яких виконує певну роль:

1) здатністю слова співвідноситися з певним класом предметів (співвіднесеність із предметним рядом);

2) зв'язком слова з певним поняттям як логічною категорією, яка не збігається за своїми межами зі значенням слова, нерідко ширше значення слова не може знайти повного свого відображення в значенні (зв'язок логічним рядом);

3) функціональним фактором (мовна функція), тобто тим моментом, який виникає і обумовлюється внутрішніми взаємовідносинами лексичних одиниць як частин певної лексичної системи і який видозмінюється від мови до мови і тим самим вносить відмінності у лексичні одиниці [17, с. 131].

Щодо слова «сила» варто зауважити, що перший фактор (співвіднесеність із предметним рядом) не може визначати значення такого позбавленого предметності поняття як «сила». Як зазначено в «Тлумачному словнику Даля»: «Сила є абстрактне поняття загальної властивості речовини, тіл, нічого не пояснює, а збирає тільки всі явища під одне загальне поняття і назву». Отже, залишається тільки два останніх фактора.

В Етимологічному словнику російської мови Макса Фасмера йдеться, що слова «сила» «походить від праслав. форми, від якої в числі іншого відбулися: дав.-рос., ст.-слав. сила (грец. δύναμις, ισχύς), укр. сила, біл. сіла, болг. сила, сербохорв. сіла, словенське sila, чеськ. síla, словацьке. sila, польск. siła» [9]. Така трансліяція слова у слов'янські мови пояснюється їх тривалими і інтенсивними контактами на рівні літературних мов і діалектів. Англійське слово “force” походить від латинського “fortis” (твердий, міцний, потужний) і запозичене через старо-французьке “force” [16].

Становлення і розвиток слова «сила» як фізичного терміну обумовлюється фактами зв'язку слова із формами мислення, поняттями, фактами співвіднесення його з певними фізичними явищами, що проявляються в об'єктивній дійсності і стосунками, які історично склалися всередині лексичної системи фізики. Поняття «сила» (force) як міри руху (кількості руху) в фізику ввів Рене Декарт (1664), маючи на увазі під ним добуток «величини» тіла (маси) на абсолютне значення його швидкості. Ісаак Ньютон (1687) дав нове визначення сили (визначення IV в фундаментальній праці «Математичні начала натуральної філософії») як дії, що відбувається над тілом, щоб змінити його стан спокою або рівномірного прямолінійного руху. У подальшому розвитку фізики, починаючи від Ньютона і до наших

днів, цей фізичний термін є одним із найбільш часто вживаних для визначення міри фізичної взаємодії і явищ.

Проведений порівняльний аналіз дозволив встановити схожість і відмінність фізичної термінології, що містить термін «сила» в українській, російській і англійській мовах. Всього розглянуто 270 українських і російських словосполучень, що містять термін «сила» і відповідних їм англійських аналогів. У більшості відібраних термінів (86%) українському і російському терміну «сила» відповідає англійський термін “force”, тобто є домінантою такого синонімічного ряду. Тільки в 38 із розглянутих випадків (14%) термін «сила» замінений в англійському перекладі такими синонімами: “power” (адсорбуюча сила – adsorbing power, сила голограми – hologram power; сила магніту – magnet power; кінська сила – horsepower; оптична сила лінзи – power of lens, lens power; роздільна сила – resolving power); “strength” (сила струму – current strength; сила осцилятора – oscillator strength; дипольна сила осцилятора – dipole oscillator strength; сила зіткнення – collision strength); “intensity” (сила звуку – sound intensity; сила землетрусу – earthquake intensity; сила випромінювання – radiant intensity, сила світла – luminous intensity). Слід зазначити, що в англійській фізичній підмові термін “force” вживається тільки в словосполученнях, що визначають результат взаємодії різної природи, що власне і є фізичним значенням цього поняття. Коли ж мова йде про міру фізичного явища, в англійській підмові вживаються відповідні синоніми, які за своїм змістом більше відповідають характеристиці явища, ніж термін «сила», який використовується у відповідному українському і російському аналогах. Наприклад: термін «сила світла» характеризує величину світлової енергії, яка переноситься в деякому напрямку в одиницю часу, і тому англійський термін “luminous intensity” більше відповідає фізичному змісту поняття «кінська сила» як прямого відношення до фізичного терміну «сила» також немає і є позасистемною одиницею потужності, що відображено у відповідному англійською терміні “horsepower”.

Можна зазначити також деякі інші порівняльні особливості обраних термінів. Так, українське словосполученню «підйомна сила» відповідає англійському терміну “lift”, що у дослівному перекладі означає «ліфт», «підйомник», «піднесення», а як фізичний термін відповідає терміну «підйомна сила». Така мінімізація терміну істотно спрощує словосполучення, що містять цей термін (20 словосполучень). Наприклад: гідростатична підйомна сила – static lift; гідродинамічна підйомна сила – dynamic

lift; аеродинамічна підйомна сила – aerodynamic lift; аеродинамічна підйомна сила при навколосвукових швидкостях – transonic lift.

Виявлено також особливості епонімної термінології. Аналізу епонімних термінів – термінологічних одиниць, утворених від власних назв (антропонімів) або з їх участю, що активно функціонують в англійській підмові науки і техніки, присвячене дисертаційне дослідження [4], в якому зазначено, що цілісна картина епонімних термінів враховує все різноманіття цього явища та ще знаходиться в стадії становлення. Проведений аналіз частково доповнить вже наявну систематизацію. Так термін «сила», як результат взаємодії, користується широким розповсюдженням у сукупності із прізвищами вчених, які відкрили і вивчали їх природу. Наприклад, у зазначеній лексичній системі епонімні терміни зустрічаються до 20 разів (більше 7% з усього розглянутого ряду).

Можна зауважити дві особливості епонімних термінів зі словом «сила – force». В обраних словосполученнях в українській і російській мовах ім'я стоїть після слова «сила», в англійській мові послідовність зворотна, наприклад: сила Кулона – Coulomb force, сила Лоренца – Lorentz force; сила Коріоліса – Coriolis force; сила Розенфельда – Rosenfeld force і так далі). Головне слово (сила) утво-

рює в українській і російській термінології вид зв'язку за типом управління, де залежне слово (ім'я власне) знаходиться при головному (сила) у формі непрямого незмінного відмінка. Відповідні англійські терміни утворюють іменну групу (the noun phrase). Українська термінологія допускає в цьому випадку також утворення словосполучень за типом узгодження (кулонівська сила, лоренцева сила, коріолісова сила), які, відповідно до лексичних особливостей, відсутні в англійській мові.

Висновки. У результаті проведеного дослідження з використанням методики порівняльного аналізу встановлено, що термінологічним словосполученням з терміном “force” в англійській мові властиві такі лексико-семантичні процеси як полісемія та синонімія. Причому, англійська термінологія в результаті використання синонімічного ряду більш точно відображає фізичний зміст деяких понять. Особливості перекладу деяких термінів з української і російської мов на англійську спрощують деякі словосполучення, не спотворюючи фізичного сенсу відповідної властивості або явища. У епонімних термінах українська і російська термінології допускають перехід словосполучень за типом управління в словосполучення за типом узгодження, що неможливо в англійській термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайлова К.В. Особенности формирования физической терминологии в английском и русском языках: на примере лексико-семантического поля «физика элементарных частиц»: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.20. Казань, 2008 г. 20 с.
2. Процик І.Р. Фізична термінологія другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01. Львів, 1999. 20 с.
3. Борисова Л.И. Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода / Л.И. Борисова // Учебное пособие. М. : МПУ, 2001, 208 с.
4. Вахрамеева В.В. Эпонимные термины в английских подъязыках науки и техники: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.04. Омск, 2003. 21 с.
5. Ковальчук М. Етимология и история происхождения терминов в преподавании физики URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/popu/2000_1/8_2.htm.
6. Кечеджи О.В., Межуева И.Е. Этимологическая характеристика физических терминов английского языка. *Вестник Мариупольского государственного университета: серия «Филология»*. 2010. № 2 (4). С. 145–150.
7. Вакуленко М. Розвиток терміносистем і термінотворення. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 88–93.
8. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. М. : Наука, 1977. 311 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: Пер. с нем. Russisches etymologisches Wörterbuch. Перевод и дополнения О.Н. Трубачёва. 4-е изд., стереотип. М. : Астрель. АСТ, 2004. Т. 2. 671 с.
10. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови. <https://e2u.org.ua/dicts/4/pered>.
11. Українсько-англійський словник: фізичний – FREE Online Translation www.unlimited-translate.org/uk/to-english/.../фізичний.ht.
12. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови. <https://ukraine-russia.livejournal.com/6644372.html>.
13. Новиков В.Д. Русско-английский физический словарь. Около 75 000 терминов. М. : Руссо, 2000. 928 с.
14. Русско-английский словарь научно-технической лексики. Около 30 000 слов и словосочетаний. М. : Русский язык, 1986. 656 с.
15. Толстой Д.М. Англо-русский физический словарь. Около 60 000 терминов. М. : Советская энциклопедия, 1972. 848 с.
16. Online Etymology Dictionary Дугласа Харпера. www.etymonline.com.
17. Скалько Л.В. Факторы, определяющие лексическое значение слов. lib.chdu.edu.ua/pdf/zbirnuku/13/26.pdf.

TRANSCODING AS ONE OF THE METHODS OF TRANSFERRING UKRAINIAN ONYMS AND REALIA IN LATIN

ТРАНСКОДУВАННЯ ЯК ОДИН ЗІ СПОСОБІВ ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНСЬКИХ ОНІМІВ І РЕАЛІЙ ЛАТИНИЦЕЮ

Minkovska I.I.,

orcid.org/0000-0003-0245-2361

*Postgraduate of the Department of the Ukrainian Language
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*

The article updates the connection between such concepts as *realia* and *proper name (onym)*. The problem of the translation of Ukrainian proper names by the means of the Latin alphabet is described, since in Ukraine, the consensus on which of the means – transcription or transliteration – should be used, or what the standard of Ukrainian-Latin transcoding should be, has not been reached yet. It was emphasized again that onyms are not only graphic expressions of encyclopedic information, but also contain important social, cultural, historical data about our country. So, the way of their translation should be chosen accordingly – that allows the recipient of information not only to understand the provided information correctly, but also to read the background. Transliteration as a subtype of transcoding (with the application of notes and explanations if necessary) is offered as the best option. The challenge is, nevertheless, the update of the official Ukrainian-Latin transliteration standard in accordance with the principles confirmed by the professional community.

Key words: transcoding, onym, proper name, realia, transliteration, transcription, theory of translation, Latin alphabet.

У статті акцентовано увагу на зв'язку між такими поняттями, як *реалія* та *власна назва (онім)*. Описано проблему перекладу українських власних назв засобами латинського алфавіту, адже досі в Україні не було досягнуто консенсусу ні щодо того, який спосіб – транскрибування чи транслітерацію – необхідно використовувати, ні щодо того, яким же має бути стандарт українсько-латиничного транскодування. Вкотре наголошено на тому, що оніми не лише є графічними вираженнями енциклопедичної інформації, а й містять у собі важливі соціальні, культурні, історичні дані про нашу країну. Тому й спосіб їх перекладу має бути обраний відповідний – такий, що дасть змогу отримувачам інформації не лише правильно зрозуміти пропоновану інформацію, а й зчитати цей фоновий колорит. Транслітерація як підвид транскодування (із застосуванням за необхідності приміток і пояснень) пропонується як найкращий варіант. Викликом є оновлення офіційного наразі стандарту українсько-латинської транслітерації відповідно до принципів, визнаних фаховою спільнотою.

Ключові слова: транскодування, онім, власна назва, реалія, транслітерація, транскрипція, перекладознавство, латиниця.

В статье акцентировано внимание на связи между такими понятиями, как *реалия* и *имя собственное (оним)*. Описана проблема передачи украинских имен собственными средствами латинского алфавита, ведь до сих пор в Украине не было достигнуто консенсуса ни относительно того, каким образом – посредством транскрибирования или транслитерации – нужно это делать, ни относительно того, каким же должен быть стандарт украинско-латиничного транскодирования. Снова подчеркнута, что онимы не только являются графическими выражениями энциклопедической информации, но и включают в себя важные социальные, культурные, исторические данные о нашей стране. Поэтому и способ их перевода должен быть избран соответствующий – такой, который позволит получателям информации не только правильно понять предлагаемую информацию, но и считать этот фоновый колорит. Транслитерация как подвид транскодирования (с применением при необходимости примечаний и пояснений) предлагается как лучший вариант. Вызовом является обновление официального пока стандарта украинско-латинской транслитерации в соответствии с принципами, признанными профессиональным сообществом.

Ключевые слова: транскодирование, оним, имя собственное, реалия, транслитерация, транскрипция, теория перевода, латиница.

Introduction. In the context of the interpenetration of the political, economic, legal and cultural spheres of state-building all over the world and the lightning-fast exchange of information, translation studies are developing much more intensively than before, and therefore, the requirements for the quality of translation are also increasing.

The translation of realia – cultural objects that are characteristic for a particular people, nationalities or communities and express national identity and coloring, has always been in the focus. The class of

onomastic realia consists of proper names, which are the object of onomastics studies as a socio-historically formed science; they arise and function in the specific conditions as the most important elements of communication and are an integral part of any activity.

Proper names perform not only a nominative function, naming the object, identifying it, separating it from a number of other objects, but also contain background information about the identity of the carrier of the proper name, i. e. their nationality, acting

as linguocultural markers in a communicative act based on established associative representations [9].

The problem of translating realia and proper names as their subclass is one of the most typical for translators. Since realia denote concepts that are not present in other cultures, it is always a particular challenge in the translation process. On the other hand, there are different types of translation, and the practice of translating foreign-language proper names suffers from disorder and spontaneity, which results in differences in the translation variants.

Thus, the topicality of the study is due to the need to develop methods of qualitative reproduction of Ukrainian proper names by means of the Latin alphabet and to update the standard of Ukrainian-Latin transcoding as their necessary component.

Analysis of the research background. Many scientists have studied various aspects of the formation and functioning of onomastic vocabulary, including V. Vynogradov, G. Tomakhin, O. Superanska, A. Vezhbytska, N. Bahryntseva, D. Yermolovych, I. Hromova, Yu. Karpenko, Ye. Mahazanyk, O. Foniakova, A. Hudmanian, R. Zorivchak, O. Cherednychenko and others.

A. Horniatkevych, M. Kocherhan, D. Shmeliov, O. Superanska, M. Berezna, L. Chernovaty and others have been studying the influence of normative factors on the assimilation of foreign-language words in the language and their phonetic structure. The results of their work are presented in scientific journals, dictionaries and reference literature, as well as in discussions around the new edition of the Ukrainian Spelling.

This work is a part of the series of our studies devoted to the development of the Ukrainian Latin in the XVII–XXI centuries and its connection with modern translation. In the XIX century, M. Drahomanov, B. Didytskyi, P. Zhytetskyi, J. Yirechek, A. Krymskyi, J. Lozynskyi, I. Ohienko, O. Potebnia, I. Franko, O. Shakmatov and M. Shashkevych were involved in the analysis of the historical development of spelling and phonetics and the history of spelling. In the 1920–1930s – O. Syniavskyi, V. Simovych, M. Nakonechnyi, Ye. Tymchenko; in the 1950–1980s – L. Bulakhovskyi, M. Zhovtobriukh, Y. Maslov, S. Pylypenko, A. Reformatskyi, Ya. Rudnytskyi, Yu. Sheveliov, L. Shcherba, R. Jacobson. Today, this issue is being developed by I. Kulchytskyi, O. Ponomariv, B. Rytsar, Yu. Blonarovych, A. Kostenko, V. Kostyrko, M. Vakulenko, V. Hrytseliak, A. Dulichenko, A. Dyakov, M. Lesiuk, N. Malinevska, V. Nimchuk, S. Partyko, P. Shekera.

The problem setting. The aim of the work is to review and update the classification of the ways of

translating proper names and socio-economic realia, and to prove the need to revise and complete the standard of Ukrainian-Latin transcoding as an integral element of modern Ukrainian translation studies.

Results and discussions. The language is always a bearer of national identity, which should not be lost while translating. It is difficult for translators to reproduce an original text so that it does not lose its original national coloring, but at the same time becomes part of the language of translation.

In translation studies, “realia” as a term appeared in the 1940s. It was first introduced by A. Fedorov. Realia are characteristic of the language of fiction and media, inextricably linked with the culture of a certain people. R. Zorivchak gives the definition of realia as follows; “it is a mono and poly lexemic unit, the main lexical meaning of which holds the traditional set of ethnocultural information, which is alien to the objective reality of the perceptive language”. It is important that the concept of realia is a variable and relative category that becomes clear in the binary contrastive matching of specific languages and cultures. The amount of the realia of the source language constantly changes depending on the vocabulary of the target language, the peculiarities of the material and spiritual culture that perceives, on the intensity of cultural and ethnic contacts of the respective linguistic groups.

According to the views of S. Vlachov and S. Florin, realia can be classified according to the object and local features (depending on national and linguistic dependence) [16, p. 18–93].

Proper names or onyms – as a class of realia – are considered as a category of individuality, uniqueness, uniqueness in time and space; this is part of the vocabulary that is related to the needs of society and is determined by socio-historical, economic, socio-cultural factors [6]. O. Boka believes proper names are a kind of cultural-historical and linguistic indices, a source of studying the lexical richness of a language, since they reflect the names of objects-realities and concepts, therefore they are specific to each country or nation.

In addition, the proper names are also an integral part of international communication between countries, institutions, companies and individuals: they are used in official documentation (multilingual forms, agreements, signboards), in the work of telecommunication networks, information banks, in official communication and correspondence at the international level, in print products intended for a foreign reader, to identify a person (in court, in a bank, during a trade, at a post-office, etc.), to identify long-distance vessels, on

geographic maps and in various types of international lists of settlements, in international bibliographic lists [21, p. 119].

M. Kocherhan points out that, in contrast to common names, proper names serve to distinguish their named object from a number of similar ones, to its individualization and identification [8, p. 186–187], and offers the following classification of proper names: 1) anthroponyms – names of people; 2) toponyms – geographical names; 3) theonyms – names of deities; 4) zoonyms – names of animals; 5) astronoms – names of heavenly bodies; 6) cosmonyms – names of zones of outer space and constellations; 7) chrononyms (“quasi-names”) – names of the segments of time associated with historical events; 8) ideonyms – names of objects of spiritual culture; 9) chrematonyms – names of objects of material culture; 10) ergonyms – names of associations of people: societies, organizations, etc.; 11) hydronyms – names of reservoirs (rivers, lakes, seas, swamps); 12) ethnonyms – names of peoples, ethnic groups [8, p. 186–187]. There are also well-known classifications by D. Shmeliov, O. Kyrylovych, S. Ulman, O. Leonovych, A. Hardyner and L. Bulakhovskiy.

Thus, it is clear that there really is a very strong connection between proper names and realia. Therefore, the consideration of proper names in the further analysis should be based on the fact that a proper name is part of the term of *realia*.

The translation of proper names is an equally important issue in the terms of studying them. There are different strategies to translate proper names and it is not always easy to decide which one to use in every particular case.

The most common methods of reproducing realia by means of Latin alphabet include transcoding, creating a calque, descriptive translation, transposition, and equivalent (or analogue) translation. Often, notes and explanations are used, transplantation (foreign language insertions), translation by choosing one of the possible lexical variants and transformation. For translation of neologisms and abbreviations other strategies are used.

The problem of correlating different types of transcoding while conversing foreign words in Ukrainian is not new. For example, in the XVIII and XIX centuries the dominating tendency was to transfer proper names through transliteration (*Newton – Невтон, Robinson Crusoe – Робінзон Крузо*) [13]. On the contrary, there are currently known proposals to transfer Ukrainian proper names by means of Latin letters made by J. Lozynskiy, J. Yirechek, M. Drahomanov, V. Simovych, S. Pylypenko,

G. Shkurupii and I. Rudnytskyi only in the XIX and XX centuries¹.

Later, since around the middle of the XXI century, transcription began to be preferred. Although researchers [15] drew attention to the overuse and misuse of transliteration in the transmission of foreign language proper names in the mid of the XX century, there is still no unambiguous approach and clear criteria for choosing different types/strategies of transcoding, both from Ukrainian and into Ukrainian, in Ukraine².

Based on the content of the problem, which is briefly summarized above, we would like to focus more on the notion of *transcoding*, as well as consider *the notes and explanations* as one of the ways to reproduce proper names with Latin letters.

As you know, transcoding is defined as a translation method, in which the pronounced and/or a graphic form of the source language is completely or partially converted by means of the alphabet of the translation language [7]. In this case, there are two types of transcoding:

1) transcribing (transcription of the word with the alphabet of the target language according to the source language’s pronunciation rules: *action – екшн*);

2) transliteration (the character by character conversion of the original lexical unit using the alphabet of the target language: *London – Лондон*).

Speaking about transcribing, the “Dictionary of the Ukrainian language in ten volumes”, edited by I. Bilodid, coins the term “transcription” as “the exact transmission of sounds of a certain language or musical sounds by letters (characters) of any language using special letters or special graphic symbols, regardless of graphic or spelling rules, historically formed in this language”. Along with the term “transcription” we find the term “to transcribe”, which means “to write a transcription of something” [12, p. 230]. It should be added that at that time transliteration was equated to transcription with the mark “rarely”.

In the “Recommendations on transliteration of the Ukrainian alphabet in English, French, German and Italian” (dated April 25, 2001), which can be found on the official website of the State Intellectual Property Service of Ukraine, section 3 provides a glossary of terms. It defines the concept of transcribing – “cop-

¹ More about the development of the Ukrainian Latin alphabet can be learned from the studies of the author *Польська, чеська та угорська латинки для української мови у 17–18 століттях [Polish, Czech and Hungarian Latinas for the Ukrainian language in the 17th and 18th centuries]* and *Букви і політика: українські латиниці у XIX–XX століттях [Letters and politics: Ukrainian Latinas in XIX–XX centuries]*.

² Variants of Ukrainian-Latin transliteration, e. g. in the XXI century, are analysed in the author’s article *Транскрибування і транслітерування: можливості і проблеми застосування в Україні [Transcribing and transliterating: opportunities and problems in Ukraine]*.

ying sounds of a certain language with transcription signs” and transcription – “the text received as a result of transcribing”. Here we can see a small change in the terminology: now, transcription only means the text received as a result of transformations, and the process is called transcribing [10].

Such linguists as Yu. Maslov [18, p. 262], P. Cubberley [17, p. 50] and A. Reformatskii [19, p. 21] differentiated three types of transcriptions: phonetic, phonemic, and practical. When it is necessary to convey the details of the phonetic manifestation of any linguistic units or speech formations more precisely than the ordinary letter-writing allows, it is advisable to turn to phonetic transcription. In order for each spoken audio to be recorded with each pronounced sound graphically, it is allowed to use any alphabet for phonetic transcription, as well as different diacritical marks. This type of transcription is used in dictionaries of foreign languages, in textbooks for learning languages, in dialectal notes, and so on.

The phonemic transcription differs from the phonetic one that it transcribes only the composition of the phonemes and does not cover the options that appear in weak positions. Each phoneme, regardless of its position, must be recorded with the same sign. This transcription is used in the depiction of examples and paradigms of grammar, where the structure is important.

But if you need to enter words and phrases of one language in the lexical body of another language, then we can only use the last type of transcription – practical. A foreign proper name, written using means of another alphabet, is reproduced in the letters of its real alphabet and by the letters that are common to this spelling system. New letters or special diacritical marks are not used, everything happens within this alphabet. At the same time, some spelling variations are possible here (for example, in Russian the practical transcription allows writing *ы* after *к, й, ш, ж* and at the beginning of the word – *Кызыл-Ирмак, Йыытс*, etc.). The rules of reading remain the same as the ones used for the text written in the target language.

This principle is used for the work of the Royal Geographical Society and the Library of the US Congress. Any non-Latin text is transcribed by 26 letters of the Latin alphabet, as well as by digraphs and polygraphs characteristic of English (*ch=ч, sh=ш, zh=ж, kh=х, shch=щ*). According to A. Reformatskii, a practical transcription has three important advantages: first, such transcription almost completely retains the full completeness of the lexical, grammatical, phonetic and graphical characteristics of the word, and second, geographical and bibli-

ographic practice uses these unified established rules, and third, reading of texts does not require special knowledge of languages [20].

However, the practical transcription has one drawback. Different peoples can use Latin alphabet for writing, but the composition of their alphabets and their spelling rules can be different. Thus, the same surname, for example, *Ланшин*, in English will look like *Lapshin*, in French like *Lapchine*, in German – *Lapschin*, in Polish – *Lapszyn*, etc.

Ukrainian linguist M. Vakulenko had a different view on the question of transcription, but he also criticized the practical transcription. According to the scholar, the practical transcription is a combination of grammatical transcription and transliteration, so for writing foreign words some phonemes are transcribed, and some letters are transliterated. The biggest problem of this approach is the fuzziness and inconsistency of the rules, which leads to voluntarism and subjectivity in its use by linguists [1, p. 6–7].

M. Vakulenko also distinguished grammatical and invariant transcriptions. The grammatical transcription is intended to recreate the original pronunciation of the word by graphic means of the target language. The result of this transformation is often unusual and inconvenient, because in this case we have to write, for example, *Елебеме* (Alabama), *Архентіна* (Argentina), *Куба* (Cuba), etc. On the contrary, trying to make the pronunciation as similar as possible to the peculiarities of the target language, one will have to write *Пилитини* (*Philippines*), etc. [1, p. 6–7]. Thus, the disadvantages of the grammatical transcription are the distortion of words, the multiplication of contingencies and errors in borrowing.

M. Vakulenko speaks of the invariant transcription as a phonological modification of the grammatical transcription. Creating the sound of an original allophone (its main manifestation) of a certain phoneme with an allophone of the target language (also the main one) allows neutralizing the most acute features of the pronunciation of the original source [1, p. 7].

What are the features of the second approach – transliteration? According to the concept of M. Vakulenko, transliteration is “mapping from one system of writing to another, typically grapheme to grapheme” [1, p. 8]. In the “Recommendations on transliteration of proper names with the letters of the Ukrainian alphabet”, which we analyzed above, two terms are given: transliterating as “writing a text written in one alphabet with letters of another alphabet” and transliteration as “the text received as a result of transliterating” [10].

Transliteration has a number of features that distinguish it from transcription:

1) the object of the first one is the letters, and the second one – the sounds; the first process takes place within the given language, and the second one works in different languages [1, p. 7];

2) on the basis of transcription, words of one language are “implemented” into another and obey the rules of the “new” language, that is, enrich the class of borrowed words. Transliteration, however, deals with words that belong entirely to their “native” (original) language, and they are only depicted in another language. These words continue to belong to their original languages and obey their laws;

3) A. Reformatzkii considered the independence of transliteration of the assortment of letters of a certain national alphabet as the main difference between transliteration and transcription [20].

It is a mistake to understand transliteration as a mechanical swapping letters in a predictable way. In any case, as Yu. Maslov emphasized, “scientific transliteration should be based on the principle of a one-to-one correspondence between transliterational signs and graphemes of the original language. This provides one hundred percent reverse conversion of the transliterated record” [18, p. 262]. A. Reformatzkii [19, p. 21], and M. Vakulenko [2, p. 15] also insisted on this peculiarity of transliteration.

In addition to the above mentioned, A. Reformatzkii distinguished three more compulsory principles for the future of the system of transliteration: it should be international, unambiguous and regulated by elementary rules, understanding of which does not require either knowledge of foreign languages or knowledge of specific linguistic terminology [20].

In Section 1 of “The Recommendations on transliteration of proper names with the letters of the Ukrainian alphabet”, it is pointed out how important the use of the system of Ukrainian transliteration in the system of legal protection of industrial property objects is, as well as in the work of representatives on matters of intellectual property (patent attorneys), in name indices and in information retrieval systems [10].

Not everyone knows that such proper names as *Hitachi*, *Hirosima*, *Kawasaki*, *Burma*, *Hong Kong*, *Taiwan*, *Java*, *Jamaica*, *Delhi*, *Afghanistan*, *Jerusalem*, *Iraq*, *Iran* are not written in English, but with the corresponding national Latin letters [3]. In fact, according to world standards and agreements (in particular such UN resolutions as: IV/20 – “Reduction of exonyms” and V/13 – “Precedence of national official forms of geographical names”), proper names in a different language must be kept authentic: *San Jose* (a city in the USA), *Cojijo* (a province in Canada). If the original form is written in a non-Latin alphabet,

it is transliterated with the Latin alphabet of the original language.

The analysis of the peculiarities of transliteration and transcription processes, several dozens of differently used Ukrainian-Latin transliteration algorithms, makes it possible to conclude that for the international written variants of Ukrainian proper nouns that are subject to the jurisdiction of our state, transliteration based on the principles of the Ukrainian Latin is required.

Unfortunately, theoretical knowledge may not always help us in real life; for example, how should we converse the following: *Kvitka-Osnov'janenko street* or *vul. Kvitky-Osnov'ianenka*, or maybe *Kvitka-Osnovyjanenko street*, or *vul. Kvitky-Osnov''ianenka*? What about *Бурсацький узвіз*? Will it be *Bursacjkyj descent*? Or *Bursats'kyi uzviz*? Will the identification of the person be interfered with the fact that my last name is *Minkovska* in my international passport, and my father's one is *Mynkovskyi*, and from a legal point of view, we are even not relatives? And if you correct this error, then how to write our last name: *Minkovskyj*, *Minjkovsjkyj* or *Minkovskyi*?

The issue of writing foreign-language onyms by means of the Ukrainian language and vice versa leads to the need for a deeper study of the problems of adapting proper names. Nevertheless, this problem, generated, first of all, by practice, requires the development of theoretical basis. The functioning of the Ukrainian literary language in close contact with Russian in the Russian Empire, as well as with the Polish, German, Czech and Hungarian languages in the Austro-Hungarian monarchy and Poland caused certain differences in the written form of Western European borrowings, which became one of the features that distinguished East-Ukrainian and Western Ukrainian orthographic practice during the studied period. The linguists' findings and the standards of Ukrainian-Latin transliteration helped us prove that each letter/grapheme in these systems has always depended very much on who, where, when, and for what it was developed. These facts did not contribute to the stabilization of the forms of foreign-language lexemes in Ukrainian and vice versa during the period under investigation, although, in general, certain progress in this direction has undoubtedly been made: only 150 years ago, the Ukrainian progressive people seriously discussed the use of the Latin alphabet in the Ukrainian language writing system. During just a century linguists were able to agree on the reproduction of a large number of letters. Only such letters as *є, я, ю, і, з, т, ж, й, х, ц, ' and ь* still remain disputable.

M. Vakulenko, drawing on the work of the scientists who had contributed to this area before him,

developed the scientific principles for the transliteration standard of the Ukrainian Latinka. He states that the basis of this standard – the transliteration table – should be based on the following principles:

- *consistency* (the elements of Latin alphabet (Latinka) do not exist separately, but are interconnected by certain features);

- *accuracy* (obligatory in all cases, which is not subject to discussion, adequate representation of each letter of the Cyrillic alphabet);

- *mutual unambiguousness* (a mutual correspondence between each letter of the Cyrillic alphabet and the Latin alphabet, which may include several letters);

- *reversibility* (the ability to restore the original text after repeated transliteration);

- *absence of an intermediary language* (English, French, Russian, etc.);

- *traditionalism* (taking into account phonetic and graphic traditions of the Ukrainian language and the use of certain graphemes of the Latin alphabet);

- *normativity* (compliance with the norms of the modern Ukrainian orthography);

- *suitable for coding* (use of Latin characters with codes ASCII 0-127 – without diacritical marks, which is necessary for computer transmission).

The Draft Ukraine National Standard for transliteration of Ukrainian texts from Cyrillic to Latin alphabet 2009 designed by L. Masenko, R. Mykulchyk, V. Morhuniuk, L. Pshenychna, O. Ponomariv, B. Rytsar, R. Rozhankivskiyi, N. Totska states that there is a developed system of transliterating Ukrainian texts from Cyrillic to Latin alphabet in accordance with the generalized requirements of international standards, as well as Ukrainian school. It has the following features:

- *normativity* (full compliance of the system with the Ukrainian orthography, which may make it an integral part of the latter);

- *error-free* (the system does not make information mistakes in the texts);

- *systemic character* (based on the rules given in the transliteration table);

- *universality* (the ability of the system to fulfil various tasks of international exchange of text information);

- *provision of a set of letters* (provides the required set of Latin letters with diacritics for the computer version of the system);

- *based on one language* (only on Ukrainian);

- *traditionalism* (taking into account the traditional phonetic and aesthetic norms of the Ukrainian language, the world traditions of using the Latin alphabet, creating the transliteration

pairs, closest to the pronunciation and international transcription);

- *completeness* (the ability of the system to transliterate any texts, including abbreviations and foreign-language borrowings);

- *unambiguousness* (each Ukrainian letter has a correspondent unique Latin letter);

- *reversibility* (the ability to accurately reproduce the Cyrillic text from the Latin transliteration);

- *suitable for designing programmes* (suitable for developing software and computer application of the system);

- *simplicity* (suitable for quick transliteration of a text by automated means or manually);

- *absence of an intermediary language* (does not to build words by the means of any intermediary language) [11].

Currently, in the world there are more than 20 Ukrainian-Latin alphabet transliteration standards that are used to a greater or lesser extent. Some of them (academic, ALA-LC, British, BGN/PCGN, ISO 9, Ukrainian Latinka, French, German, Spanish, Portuguese) were created by foreigners and approved by governments of other countries. The others were designed on the territory of Ukraine – GOST 1971, GOST 1986, TKPN 1994, Derzhstandart 1995, UKPPT 1996, GOST 7.79-2000 B, Passport 2004, Passport 2007, V. Hrytseliak's system, the Draft National Standard 2009 edited by B. Rytsar, Ukrainian URL 2013. Among the known ones there are experimental websites that promote the use of the Latin alphabet in the Ukrainian language – *Na chasi* and *UKRAJINA.tak.today*. This list can be supplemented by systems of certain countries, such as Poland, the Netherlands, Denmark, Latvia, Estonia, etc., which differ from the above listed standards and use letters and their combinations that are characteristic of the national languages of these countries. In Ukraine, the so-called Cabinet of Ministers of Ukraine 2010 is an official standard system at the current time.

We can see that the standard developed by the TKPN of Taras Shevchenko Kyiv National University is currently one of the best developed systems, as well as the Draft National Standard 2009 edited by B. Rytsar. But the interested parties have not reached the consensus on them.

Some elements of GOST 7.79-2000 B, BGN/PCGN and ISO 9:1995 systems can also help scientists to develop an adequate scheme. All these systems are well-known and widespread both on the home and international levels, but none of them is approved at the Ukrainian official level. The standard of transliteration, which is officially used in Ukraine (namely, the Cabinet of Ministers of Ukraine 2010),

does not meet the basic principles of transliteration in the best way.

The system suggested by V. Hrytseliak in 2013 also raises many questions, because in its essence it combines two opposing schemes, is not accurate and mutually unambiguous.

We have no reason to make the so-called German or French transliteration standards official because they do not comply with one of the basic principles of the Ukrainian Latynka, namely the principle of absence of an intermediary language. The same can be said about the traditional academic standard and ISO/R 9:1968.

It is worth noting that the State Intellectual Property Service of Ukraine does not quite understand the importance of developing a Ukrainian transliteration system based on the Ukrainian orthography and pronunciation without the use of any intermediary language. In the “Recommendations on Transliteration” mentioned above, in section 4 called “Transliteration Rules” it is stated that in order to write an English, French, German or Italian proper name with the letters of the Ukrainian alphabet, it is necessary to transcribe it first, and then to transliterate it [10]. A. Reformatskii, on the other hand, suggests the possibility of using transliteration as an intermediate link between the original writing and the future practical transcription (for example, *Чайковський* – *Čajkowskij* and further in different languages: English *Chaykovsky*, French *Tchaïkovsky*, German *Tschajkowsky*, Polish *Czajkowski* and so on further) [19, p. 21].

M. Vakulenko is also convinced that the use of intermediary language inevitably generates transcription rather than transliteration, and such schemes can not be considered as the basis for the transliteration table [4, p. 16–17]. In addition, the scheme proposed on the state website requires special linguistic knowledge, which can not be demanded from its future users.

It is obvious that such a number of variants leads to constant problems associated with errors caused by the ambiguity of the reverse transliteration, as well as to legal conflicts of the international level. As a result, we have a written form of Ukrainian surname *Ющенко* in 13 ways: *Juschtschenko*, *Joestsjenko*, *Iouchtchenko*, *Juszczenko*, *Jusjtjenko*, *Jusczenko*, *Yushenko*, *Iúshenko*, *Yúshchenko*, *Juštšenko*, *Iušchenko*, *Yuşchenko*, *Yuşşenko*; Ukrainian toponym *Харків* is conversed in 6 different variants: *Kharkiw*, *Kharkiv*, *Charkiw*, *Jarkiw*, *Harkiv* and even, *Kharkov*; Ukrainian name *Сергій* was conversed during 1971–2013 as follows: *Sergy*, *Sergiy*, *Serhiy*, *Sergii*.

In addition, we would like to dwell on the notes and explanations as one of the ways to write

Ukrainian proper names with the Latin alphabet. If an original text contains author's footnotes or notes, of course, they need to be transferred to the final translation product. However, in some cases, translators themselves are forced to give some explanations or notes that are not in the original text, since it is necessary to explain some realia unknown to the reader of the target language. So, using the transcoding technique, translators can not always be sure that the meaning of such a neologism in translation will be completely understandable from the context. In this case, they give an explanation that interprets the meaning of the word that is transcribed. Such explanations are given only during the first use of the word in transcription/transliteration. In the future, the new word is used in translation without further explanation. For example, the article «Підвищення кваліфікації: як і куди зростати українському вчителю?» (official web-portal «Нова українська школа») should be translated as «*Teachers' Professional Development: How and Where Shoud Ukrainian Teachers Grow?*» (official web-portal «*Nova Ukrainaska Shkola*» (*New Ukrainian School*)).

Conclusions and perspectives of further research. The question of the translation of proper nouns and proper names has long been the subject of the interests of linguists and translators. In their opinion, the main task of the translators is to make the translation of proper nouns/names adequate to the source language of the original, so that the recipients get a complete understanding of the realia conversed by them, that is, the attention should be focused not only on the form but also on the cultural-historical and linguistic-culturological information coded in these onyms. As K. Zaitseva says, a properly selected name shows both the connection of form and value, and also enhances the emotional impression [5, p. 6].

The lack of a systematically organized approach to the rules for writing foreign proper names in the Ukrainian language, as well as writing Ukrainian realia and onyms by means of the Latin alphabet, the presence of more than 20 variations of Ukrainian-Latin transcoding system in Ukraine and the world, and the lack of consensus on their use predetermine the instability of the manifestation of Ukrainian proper nouns abroad, which in turn leads to confusion, and sometimes to the incorrect interpretation of events in our state.

P. Newmark believes, the most optimal way to translate proper nouns is to reproduce the graphic form of a word from the source language into the target language [14, p. 70] – that is, to use translitera-

tion as a subtype of transcoding with the use of notes and explanations if necessary. Ukrainian linguists M. Vakulenko, L. Masenko, O. Ponomariv, B. Rytsar, I. Kulchytskyi agree with this concept.

One of the challenges and at the same time the prospective we see is a deep and comprehensive anal-

ysis of the official standard of the Ukrainian-Latin transliteration of the Cabinet of Ministers of Ukraine 2010 by the linguistic community to check its compliance with the principles described in the study, its following improvement, and communication at the public and state levels abroad.

REFERENCES:

1. Вакуленко М. Наукові засади відтворювання запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація. *Вісник Книжкової палати*. Київ, 1999. № 10. С. 6–9.
2. Вакуленко М. Наукові засади відтворювання запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація. *Вісник Книжкової палати*. Київ, 1999. № 11. С. 15–18.
3. Вакуленко М. Українська латиниця як засіб представлення державної мови в міжнародному спілкуванні. Київ, 2016. URL: <https://hostmaster.ua/docs/UL.html>.
4. Вакуленко М. Штрихи до фасаду державної мови. *Вісник Книжкової палати*. Київ, 1999. № 10. С. 16–17.
5. Зайцева К. Английская стилистическая ономастика : тексты лекций. Одесса, 1973. 67 с.
6. Зорівчак Р. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози) : монографія. Львів, 1989. 215 с.
7. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури : у 2 ч. Вінниця : Нова книга, 2001. Частина 2 : Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. 303 с.
8. Кочерган М. Вступ до мовознавства : підручник. 2-ге вид. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 368 с.
9. Лепухова Н. Переклад ономастичних реалій як лінгвокультурологічного компонента казкового тексту. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Т. 1. № 47. С. 613–623.
10. Рекомендації щодо транслітерування та транскрибування літерами української абетки власних назв, поданих англійською, французькою, німецькою та італійською мовами / В. Моргунок, А. Войцехович, Ю. Котіков, Н. Куземська, А. Новікова, Л. Пшенична, Л. Шрамко. *Офіційний вебпортал Державного департаменту інтелектуальної власності*. 2010. URL: <https://web.archive.org/web/20160307020619/http://sips.gov.ua/ua/transliteruvannja.html>.
11. Транслітерування українських текстів з кирилиці на латиницю (проект, перша редакція) / Л. Масенко, Р. Микульчик, В. Моргунок, Л. Пшенична, О. Пономарів, Б. Рицар, Р. Рожанківський, Н. Тоцька. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_translit.htm.
12. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 10 : Т – Ф. 658 с.
13. Черноватий Л., Шех В. Проблеми передачі вузькоспеціальної англomовної термінології українською мовою. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Філологічні науки»*. 2009. Вип. 81(4). С. 109–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81%284%29__29.
14. Newmark P. A textbook of translation. New York : Prentice Hall, 1988. 292 p.
15. Бархударов Л. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). Москва : Международные отношения, 1975. 240 с.
16. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 343 с.
17. Кабберли И. Транслитерация и транскрипция: общие и специфические проблемы. *Русский язык за рубежом*. 1994. № 2. С. 49–56.
18. Маслов Ю. Введение в языкознание. Москва : Высшая школа, 1987. 272 с.
19. Реформатский А. Введение в языкознание / под ред. В. Виноградова. Москва : Аспект Пресс, 1996. 536 с.
20. Реформатский А. Транслитерация русских текстов латинскими буквами. *Вопросы языкознания*. 1960. № 5. С. 96–103.
21. Щерба Л. Транслитерация латинскими буквами русских фамилий и географических названий. *Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка*. Москва : Изд-во АН СССР, 1940. № 3. С. 118–126.

**ЛІНГВОПОЕТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ
У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖ. К. ДЖЕРОМА
Й О. ГЕНРІ ТА ЇХ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ)**

**LINGUOPOETIC MEANS OF THE COMIC AND THEIR RENDERING
IN TRANSLATION (BASED ON THE WORKS BY J.K. JEROME
AND O. HENRY AND THEIR UKRAINIAN TRANSLATIONS)**

Савіна Ю.О.,
orcid.org/0000-0002-8197-758X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті на матеріалі малої прози Дж. К. Джерома та О. Генрі визначено характерні риси лінгвопоетичних засобів створення комічного. Виявлено, що набір таких засобів у британській та американській художній літературі відрізняється, зумовлюючи різний підхід до їх відтворення у процесі перекладу. Британський гумор тягнеться до іронії та метафор, і їх відтворення вимагає мінімальних перетворень у процесі перекладу. Американському ж гумору притаманне використання гіпербол та зевгми, що вимагає адаптації тексту у процесі перекладу та застосування більш ґрунтовних перетворень. У цілому стратегія відтворення лінгвопоетичних засобів створення комічного у процесі перекладу повинна базуватися не на самому засобі, а на тому ефекті, який він повинен справляти на читача.

Ключові слова: гумор, комічне, мала проза, переклад, лінгвопоетичні засоби створення комічного.

В статье на материале малой прозы Дж. К. Джерома и О. Генри определены характерные черты лингвопоэтических средств создания комического. Выявлено, что набор таких средств в британской и американской художественной литературе отличается, обуславливая разный подход к их передаче в процессе перевода. Британский юмор тяготеет к иронии и метафорам, и их передача требует минимальных преобразований при переводе. Для американского же юмора характерно использование гипербол и зевгмы, что требует адаптации текста при переводе и применения более глубоких преобразований. В целом стратегия передачи лингвопоэтических средств создания комического при переводе должна базироваться не на самом средстве, а на том эффекте, который оно должно производить на читателя.

Ключевые слова: юмор, комическое, малая проза, перевод, лингвопоэтические средства создания комического.

The article determines the characteristic features of the linguopoetic means of creating the comic based on flash fiction by J. K. Jerome and O. Henry. It was revealed that a set of such means in British and American literature is different causing different approach to rendering them in translation. British humor tends to irony and metaphors, and its rendering in translation requires minimal changes. American humor is characterized by the use of hyperbole and zeugma requiring adapting the text of the translation and application of transformations supposing more fundamental changes. In general, the strategy of rendering linguopoetic means of creating the comic in translation should be based not on the means itself but on the effect that it has to produce on the reader.

Key words: humor, comic, flash fiction, translation, linguopoetic means of creating the comic.

Постановка проблеми. Проблема визначення комічного з позицій лінгвопоетики, яка є органічним поєднанням літературознавства, лінгвостилістики та лінгвістики, нерозривно пов'язана з формами існування комічного і створюваними в мові комічними ефектами. Звернення до розгляду мовних засобів, за допомогою яких текст набуває комічного навантаження, актуальне для розв'язання питань, пов'язаних із процесами формування комунікативної доцільності мови та прагматичної спрямованості висловлювання, а вивчення проблем відтворення лінгвопоетичних засобів створення комічного є актуальною проблемою сучасного перекладознавства з огляду на те, що всі когнітивні процеси, які беруть участь у творенні комічного в художньому тексті, врешті-

решт, знаходять своє відображення саме в лінгвопоетичних засобах, які постають вербальною репрезентацією таких процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Полеміка про сутність комізму як про предмет літератури і лінгвістики, яка йде від античності, ще й досі залишається актуальною для лінгвопоетологів (А. Вуліс [1], І. В. Гюббенет [2], Б. Дземідок [3], С. Коншина [4], Г. Кязимов [5], О. Лук [6], А. Макарян [7], В. Новіков [8], Г. Плеханов [9], С. Походня [10], І. Ситіна [11], О. Телятнікова [12], П. Ткачов [13], О. Улибіна [14], К. Шохін [15] та ін.). Лінгвопоетологи виділяють переважно такі форми комічного, як: гумор, іронія, сарказм, сатира (Ю. Борєв [16], В. Пропп [17] та ін.).

Проблеми відтворення комічного в перекладі багато років привертають увагу дослідників різних галузей науки. Навіть у XXI ст. чисельними є дослідження, що ставили на меті знайти найбільш ефективні способи відтворення комічного в перекладах: роботи Дж. Вандаела [18], А. Кам'янець [19], Р. Колесник [20], І. Корунця [21], Н. Корюкіної [22], Т. Некряч [19], О. Ребрія [23] та ін. Проблема застосування окремих перекладацьких трансформацій у процесі відтворення комічного присвячені дослідження О. Кагановської [24], О. Содея [25]. Однак досі наявна необхідність проведення перекладознавчих досліджень у сфері відтворення комічного, зокрема подальшого вивчення лінгвопоетичних засобів творення комічного, властивих окремим авторам та їх творам, у перекладі.

Постановка завдання. Завдання цієї статті – прослідкувати специфіку лінгвопоетичних засобів творення комічного в малій прозі Дж. К. Джерома та О. Генрі та визначити особливості застосування перекладацьких трансформацій у процесі відтворення наведених засобів в українськомовних перекладах.

Виклад основного матеріалу. Комічне існує у чотирьох основних формах: гумор, іронія, сарказм, сатира. Гумор (англ. *humour*; «норовливий настрій»), походить від лат. *umor* – «тілесна рідина», відповідно до античного вчення про співвідношення чотирьох тілесних рідин, які визначають чотири види темпераменту та характеру людини, або від Lat. *humor* за помилковою аналогією з *humus* – «земля, ґрунт») належить до особливого виду комічного, який поєднує в собі насмішку та співчуття. На відміну від сатири та іронії, в гуморі під маскою смішного таїться серйозне ставлення до предмету сміху і навіть виправдання, що забезпечує гумору більш цілісне відображення сутності явища. У гуморі «діалектика фантазії» відкриває за нікчемним – велике, за безумством – мудрість, за смішним – сумне, або, як казав М. Гоголь, «незримі світові сльози» [26, с. 266]. Існує декілька шляхів реалізації гумору: 1) комічна несподіванка в розвитку сюжету, в діях та висловлюваннях героїв; 2) порушення змістовного поєднання, поєднання явищ, предметів, проявів яких не можна поєднати; 3) використання в одному тексті слів із різним стилістичним забарвленням, гумористичні неологізми.

Іронія (від грецьк. *eironeia* – «лицемірство, лукавство або прихований глум») – художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення. У Платона «іро-

нія – це не просто обман і пустослів'я, це те, що є обманом тільки із зовнішньої сторони, те, що, по суті, втілює повну протилежність тому, що не висловлюється. Це – насмішка або знуцання, які містять у собі дуже ясний відбиток мети, спрямованої на те, щоб під виглядом самоприниження домагатися вищої справедливості» [27, с. 185]. Найбільш яскравим носієм такого втілення іронії був Сократ. Сократова іронія – форма самоіронії, побудована таким чином, що об'єкт, до якого вона звернена, немов самостійно приходить до закономірних логічних висновків і знаходить прихований сенс іронічного висловлювання, дотримуючись посилань того, хто «не знає істини». Таким чином, іронія Сократа заперечує реальну істину і суб'єктивне уявлення про неї. У «Нікомаховій етиці» Аристотель співвідносить у наступному ряді поняття «хвастощі – істина – іронія». Удавання в бік перебільшення є хвастощі, удавання в бік применшення – іронія [28, с. 264]. У Аристофана, як і в багатьох античних авторів, іронія – це просто обман. У традиціях риторики іронією прийнято позначати фігуру мови, в якій буквальний зміст протиставлений прихованому, внутрішньому, тобто похвала побудована таким чином, що за нею відчувається деякий докір, невдоволення й насмішка. Завдяки Аристотелеві вважається, що іронія – найбільш сприятливий вид сміху для вільної людини, оскільки той, хто користується нею, визиває сміх заради власного задоволення [28, с. 264].

Незважаючи на дискусійно-суперечливий характер питання про сутність іронії як різновиду комізму, у XX ст. її духом уже була сповнена практично вся духовна культура, особливо культура постмодерністської орієнтації. Провідний російський дослідник категорій естетики Ю. Борев [29] визначає іронію як один із відтінків комедійного сміху, як одну із форм емоційної критики, у процесі якої за позитивною оцінкою прихована гостра насмішка. Іронія удавано вихваляє ті якості, які, по суті, заперечує, саме тому вона має подвійний зміст: прямий, буквальний, і прихований.

Сарказм (від лат. *sarcasmos* або грецьк. *Sarkasmos* – «глузувати, насміхатись») – зла й уїдлива насмішка, вищий ступінь іронії, троп і засіб комічності, в основі якого лежить гострий дошкульний глум, сповнений презирства. Сарказм заснований не лише на посиленому контрасті між тим, що висловлюється, але і на безпосередньому навмисному оголенні того, що мається на увазі [30]. Сарказм завжди містить у собі негативне забарвлення та вказує на недоліки людини, предмета або явища. Як і сатира, сарказм містить

у собі боротьбу з неприйнятними явищами дійсності через осміяння їх.

Сатира (від лат. *satura* – «змішана страва» або «усякий мотлох та непотріб») – різновид комізму, сутність якого полягає в гострій критиці окремих осіб, людських груп чи суспільства з висміюванням або навіть із гнівним судженням щодо вад і негативних явищ у різних сферах індивідуального, політичного та суспільного життя, які суперечать загальнообов'язковим принципам чи сталим ідеалам. Художніми засобами сатири, які виокремлюються в різних літературних жанрах (поезії, прозі, драматургії), можна назвати гротеск, пародію, іронію. В образотворчому мистецтві виділяють гумористично-сатиричний малюнок, або карикатуру.

Дослідники [31; 32] стверджують, що якщо порівнювати сміх гумористичний і сатиричний, не важко помітити принципову різницю: в першому випадку він більш схиляється до універсальної посмішки, доволі часто розповсюджується і на того, хто сміється, в той час як у сатиричних творах авторська суб'єктивність проявляється інакше, насамперед, у відвертій публіцистичності, яка вказує на неподоланий кордон між моральним світом художника та головним об'єктом насмішки. Сатирики дуже часто схиляються до використання прийомів деформації, створення карикатури, гіперболи та гротеску. Деякі теоретики здатні бачити в карикатурі і, більш того, у гротеску невід'ємну частину сатири.

Окреслюючи загальні риси існуючих форм комічного, варто звернути увагу на прийоми і мовні засоби створення комічного, які в лінгвістичних роботах отримали певне, проте не досить системне вивчення, отже, проблема дослідження мови комізму не перестає бути об'єктом пильного наукового інтересу філологів.

Серед найбільш ранніх, але, безумовно, таких, що заслуговують на увагу в даній роботі, досліджень, спрямованих на вивчення мовних засобів комічного, слід зазначити працю В.В. Виноградова [33] і О.А. Земської [34]. В.В. Виноградов концентрував своє дослідження на раптовому поєднанні слів і виразів, які не є однаковими за значенням, комічних каламбурах, та особливо виділяв метафору, що ґрунтується на іронічному порівнянні людей із тваринами або рослинами [33]. О.А. Земська, виділяючи основні мовні прийоми комічного, акцентує увагу на перевазі лексичного потенціалу мовних одиниць у процесі створення комізму і зазначає, що буквально тлумачення переносного значення слова, зіткнення в одному контексті різних зна-

чень багатозначного слова або співзвучних слів, порушення смислового зв'язку між словами в словосполученні, порівняння, персоніфікація, а також деякі тропи (метафора, гіпербола, перифраз) відіграють найважливішу роль у створенні комізму [34].

На такому підході наполягає і Н.К. Саліхова. Аналізуючи мовну природу і функціональні характеристики іронії, дослідниця ще не виходить за межі вивчення лексичного рівня тексту. У колі її інтересів лежить мовно-семантичний потенціал певних лексичних шарів і реєстрів (літературно-книжкова лексика, емоційно-оцінна лексика позитивної та негативної орієнтації) і їх здатність до контекстуального переосмислення [35, с. 10]. Б. Дземідок відокремлює п'ять прийомів створення комічного, заснованих на використанні стилістичного потенціалу мовних одиниць і фігур мовлення: 1) видозміна та деформація явищ; 2) неочікувані ефекти; 3) нерозмірність; 4) уявне поєднання абсолютно різномірних явищ; 5) створення явищ, які за видимістю або за своєю суттю відхиляються від логічної норми [3, с. 10].

У більш пізніх фундаментальних дослідженнях (К. Жук [36]; Г. Кязимов [5]; С. Походня [10] та ін.) простежується поступове розширення поглядів на участь стилістичних засобів у створенні комічного та зміщення акценту з домінуючої ролі лексико-семантичних засобів мови в цьому процесі в бік синтактико-семантичних. Дійсно, вивчення лексичного рівня існування художнього тексту надає широкі можливості для розглядання специфіки комічного навантаження висловлювання. Однак такий підхід є дещо обмеженим і несистемним, оскільки системність аналізу передбачає його цілісність.

Подоланню цього недоліку частково присвячена робота А. В. Сергієнко [37], у якій дослідниця, знов приділяючи особливу увагу лексико-семантичним засобам (полісемії, синонімії, антонімії, омонімії, фразеології; образному осмисленню слова через порівняння, метафору, епітет, гіперболу; розширенню смислової структури слова в контексті), на друге місце ставить синтактико-семантичні засоби (приєднання конструкцій, інверсія, перерахування). Як зазначає Г. Кязимов, коло засобів комічного відоме: сюди відносяться всі значимі одиниці мови: слова, вирази, словосполучення, речення та тексти. Можливості кожної із цієї одиниці безграничні під час створення комічного. Наприклад, у якості засобу комічного автор відмічає мовну одиницю – «слово». Говорячи про роль «слова як засобу комічного», автор має на увазі функціо-

нально-стилістичну роль загальноновживаних слів, архаїзмів і діалектизмів, неологізмів, термінів і термінологічних слів, професіоналізмів, запозичених слів і вульгаризмів, жаргонізмів, власних назв особистостей, предметів і простору, прізвиськ і титулів [5, с. 236].

Заглиблюючись в окремі випадки використання мовних одиниць із метою створення ефекту комізму, К.С. Жук доходить висновку, що не всі прийоми комічного знаходяться в однаково активних відношеннях із лексичними та граматичними засобами мови. Наприклад, ситуативно зумовлена іронія, контраст, комічне перебільшення й ефект уведення в оману знаходяться в меншій залежності від елементів мови, ніж інші [36, с. 2]. На системному підході як найбільш продуктивному наполягає й В. Капацінська у своєму дисертаційному дослідженні: «Мовні засоби утворюються з одиниць різних мовних рівнів [...]. Мова створює лише передумови для утворення іронічного чи гумористичного змісту тексту. Формується же зміст шляхом застосування в мові різних засобів (навіть і власне авторських), які вступають у зв'язки і відношення з іншими засобами. Далеко не всі одиниці мови несуть у собі жартівливий або іронічний відтінок значення, проте взаємодіючи в мові з іншими одиницями, вони беруть участь у формуванні гумору чи іронії» [38, с. 12]. Зазначимо, що у згаданій праці поглиблюються погляди С.І. Походні [10] на цілісний порівневий аналіз тексту, метою якого є виявлення функцій і взаємодії всіх (а не лише лексико-семантичних) мовних засобів створення комічного.

Згідно із класифікацією С.І. Походні на лексичному рівні комічне реалізується шляхом уживання окремих самостійних слів, вільних слово-

сполучень, полісемантичних слів в одночасній реалізації декількох значень та авторських новостворень. Серед синтаксичних засобів створення комічного дослідниця виокремлює такі: транспозиція синтаксичних структур, риторичні питання, відокремлені синтаксичні конструкції, вставні речення, речення зі вставними словами і словосполученнями, неповні речення, розгорнуті синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку. На рівні тексту комічне виявляється завдяки контексту, повторам, цитуванню, алюзіям та їх декодуванню, іронічному змішанню реєстрів і стилів мовлення [10, с. 78]. Наприклад, використання семантико-стилістичних повторів є одним із найбільш дієвих прийомів, що створюють комічний ефект, адже з кожним разом слово, що повторюється, може отримувати не тільки більшу виразність, але й додаткове значення. Аналогічна функція підсилення комічного ефекту виконується і семантико-синтаксичним повтором.

Аналіз мовних засобів створення комічного у творах Дж. К. Джерома та О. Генрі дозволив зробити висновок про те, що мовні засоби створення комічного у творах письменників мають як спільні, так і відмінні риси (див. рис. 1).

Основними лінгвопоетичними засобами створення комічного в малій прозі Дж. К. Джерома постають, таким чином, іронія (20,1%), властива взагалі всьому англійському гумору, метафора (17,9%) як показник творчого переосмислення оточуючої реальності, порівняння (15,7%), покликане знаходити комічне у властивостях предметів та явищ у процесі їх порівняння, та персоніфікація (14,2%), яка створює комічне, надаючи неживим об'єктам властивостей живих. О. Генрі, у свою чергу, використовує у своїх тво-

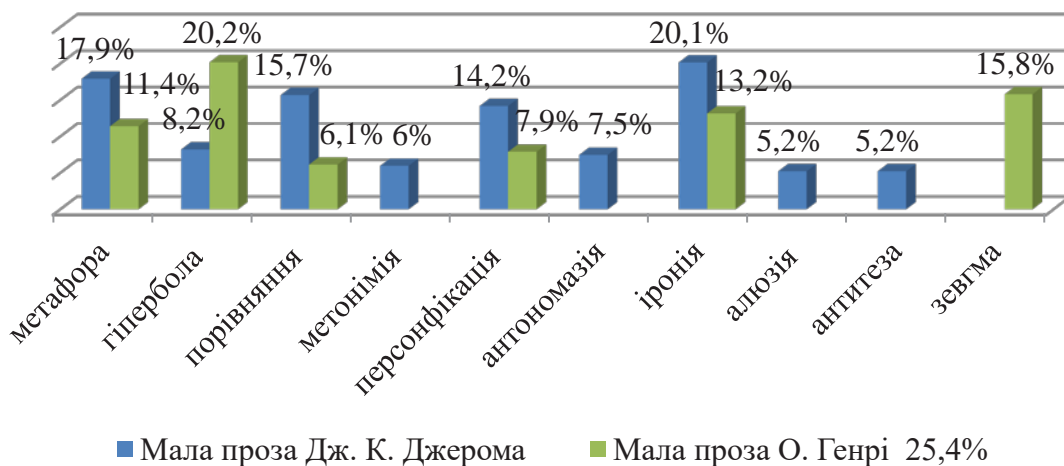

Рис. 1. Лінгвопоетичні засоби створення комічного у творах Дж. К. Джерома та О. Генрі

рах такі лінгвопоетичні засоби створення комічного, більш властиві американському гумору, як гіпербола (20,2%), за допомогою якого якості певного об'єкта чи явища доводяться до абсурду, зевгма (15,8%), яка дозволяє створити «непоєднані» поєднання в межах одного контексту, іронія (13,2%) як засіб виразити насмішку кимось або чимось, та метафора (11,4%).

Специфічний добір лінгвопоетичних засобів творення комічного у творах британського та американського письменників призводить до того, що співвідношення засобів відтворення комічного у процесі перекладу таких текстів також відрізняється. Наприклад, для передачі іронічних висловлювань застосовуються перекладацькі трансформації, що передбачають мінімальні зміни в тексті: *“Sea-side!” said my brother-in-law, pressing the ticket affectionately into his hand; “why, you’ll have enough to last you a lifetime; and as for exercise! why, you’ll get more exercise, sitting down on that ship, than you would turning somersaults on dry land.” He himself – my brother-in-law – came back by train. He said the NorthWestern Railway was healthy enough for him* [39, с. 14] – «Море! – вигукнув мій свояк, люб'язно всовуючи квиток йому в руку. – Та там його стільки, що тобі вистачить до кінця твого життя. А гімнастика! Достатньо тільки сісти на цей пароплав, і в тебе буде більше гімнастики, ніж усі твої викрутаси тут на суші». Сам він, мій свояк, повернувся назад потягом. Він казав, що Північно-Західна залізниця цілком сприятлива для його здоров'я [40, с. 20]. Зокрема, у процесі передачі його висловлювання застосовується транспозиція: *you’ll get more exercise, sitting down on that ship, than you would turning somersaults on dry land – достатньо тільки сісти на цей пароплав, і в тебе буде більше гімнастики, ніж усі твої викрутаси тут на суші*; конкретизація *ship – пароплав, exercise – гімнастика*; вилучення *turning*, що, однак, компенсується стилістичним навантаженням іменника *викрутаси*; додавання сполучника *що*.

За допомогою антитези, що базується на гіперболі, О. Генрі створює смішну ситуацію, спочатку розповідаючи про талант хлопчика, а потім підкреслюючи, що результати роботи цього талановитого хлопчика були обрамлені і вивішені у вікні аптеки на боці вуха кукурудза з нерівномірним числом рядків, що викликає відчуття несумісності двох ідей: *Joe Larrabee came out of the post-oak flats of the Middle West pulsing with a genius for pictorial art. At six he drew a picture of the town pump with a prominent citizen passing it hastily. This effort was framed and hung in the drug store window by the side of the ear of corn with an*

uneven number of rows [41, с. 22] – Джо Лерребі, палаючи пристрастю до образотворчого мистецтва, прибув з рівнин Середнього Заходу, де ростуть вікові дуби. У шість років він намалював картину, на якій зобразив міську водокачку і відомого городянина, що йшов повз неї. Цей результат – плід творчих зусиль, вставили в раму й вивісили у вітрині аптеки поряд з качаном кукурудзи, зерна в якому склали непарне число рядків [42, с. 20]. У процесі перекладу наведеного фрагменту застосовуються такі трансформації, як модуляція *genius – пристрасть*; транспозиція *Joe Larrabee came out of the post-oak flats of the Middle West pulsing with a genius for pictorial art – Джо Лерребі, палаючи пристрастю до образотворчого мистецтва, прибув з рівнин Середнього Заходу, де ростуть вікові дуби*. Додавання метафоричного виразу *плід творчих зусиль* у процесі перекладу наведеного фрагменту дозволяє посилити контраст, роблячи його більш очевидним для читача. Таким чином, у процесі відтворення лінгвопоетичних засобів американського гумору перетворення є більш ґрунтовними, що зумовлене сутністю самих таких засобів.

Висновки. У ході дослідження виявлено, що основними формами комічного є гумор, іронія, сарказм та сатира, які відрізняються тональністю комічного – від доброзичливого сміху до відкритого знущання. Наведені форми комічного завжди мають свою текстову реалізацію – лінгвопоетичні засоби створення комічного. У контексті малої прози основними лінгвопоетичними засобами створення комічного є іронія, метафора, порівняння, персоніфікація – для творів Дж. К. Джерома, та гіпербола, зевгма, іронія і метафора – для О. Генрі. Відповідно, співвідношення засобів відтворення комічного у процесі перекладу таких текстів також відрізняється: лінгвопоетичні засоби творення комічного у творах Дж. К. Джерома відтворюються в українськомовних перекладах із незначними перетвореннями на лексичному та граматичному рівнях (транспозиція, конкретизація, додавання сполучників), у той час як у процесі відтворення творів О. Генрі більш типовими є модуляція і додавання цілих виразів.

До перспектив подальших розвідок відносимо аналіз культурного фону письменника, що дозволить розкрити специфічні для культури лінгвопоетичні засоби комічного, втілені в їх текстах, і краще зрозуміти особливості вибору стратегій перекладу для відтворення комічного в текстах, призначених для сприйняття представниками інших культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вулис А. В лаборатории смеха. Москва : Художественная литература, 1966. 143 с.
2. Гюббенет И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на материале английского языка). Москва : Изд. Московского университета, 1981. 110 с.
3. Дземидок Б. О комическом. Москва : Прогресс, 1974. 223 с.
4. Коншина С.Г. Комический текст в аспекте его структурирования и понимания. Москва, 2006. 24 с.
5. Кязимов Г. Теория комического. Проблема языковых средств и языковых приемов. Баку : Асполиграф, 2004. 266 с.
6. Лук А.Н. Юмор, остроумие, творчество. Москва : Искусство, 1977. 182 с.
7. Макарян А. О сатире / пер. с армянского. Москва : Советский писатель, 1967. 381 с.
8. Новиков В.И. Книга о пародии. Москва : Советский писатель, 1989. 540 с.
9. Плеханов Г.В. Литература и эстетика. Москва : Гослитиздат, 1968. 670 с.
10. Походня С.И. Языковые средства и виды реализации иронии. Киев : Наукова Думка, 1989. 126 с.
11. Сытина И.К. Риторическая целесообразность соединения лексических единиц разных пластов языков в публичном (публицистическом тексте). *Актуальные вопросы лексикологии и фразеологии : сб. науч. ст., посвященных 90-летию со дня рождения В.Л. Архангельского*. Тула : ТПГУ имени Л. Толстого, 2005. С. 15–23.
12. Телятникова О.Н. Художественный текст комической направленности в аспекте его интерпретации. *Известия Самарского НЦ РАН*. 2009. Т. 11. 4(6). С. 1613–1618.
13. Ткачев П.И. Сатиры злой звенящая строка. Москва : Минск, 1980. 161 с.
14. Улыбина Е.В. Правильные и неправильные тексты. *Текст как объект многоаспектного исследования : сб. ст. научно-методического семинара «TEXTUS»*. 1998. № 3. Ч. 1. С. 70–74.
15. Шохин К.В. О трагическом герое и комическом персонаже. Москва : Искусство, 1961. 51 с.
16. Боров Ю.Б. Комическое. Москва : Искусство, 1970. 246 с.
17. Пропп В.Я. Ритуальный смех в фольклоре. *Ученые записки Ленинградского государственного университета*. 1939. № 3. № 46. С. 174–204.
18. Vandaele J. Introduction: (Re-)Constructing Humour: Meanings and Means. *Translating Humour. Manchester: St. Jerome Publishing*. 2002. P. 149–170.
19. Кам'янець А.Б., Некряч Т.Є. Інтертекстуальна іронія і переклад. Київ : Видавець Карпенко В.М., 2010. 176 с.
20. Колесник Р.С. Відтворення комічного у художньому перекладі (на матеріалі перекладів творів німецькомовних авторів ХХ століття). Київ, 2011. 259 с.
21. Корунець І. Доместикація як засіб збагачення національних мов і літератур. Український журнал іноземної літератури Всесвіт. URL : <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/984/41/> (дата звернення : 09.05.2019).
22. Корюкина Н.В. Комическое в художественном тексте и его межкультурная транслируемость (на материале произведений М. Зоценко и С. Довлатова и их англоязычных переводов). Екатеринбург, 2008. 175 с.
23. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 376 с.
24. Кагановська О.М. Відтворення комічного у художньому перекладі авторських казок. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2014. № 49. С. 314–317.
25. Содель О.С. Застосування лексико-семантичних перекладацьких трансформацій як спосіб відтворення семантичних особливостей англійськомовних анекдотів. *Інтернаука*. 2018. № 16(56). С. 22–34.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василева-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
27. Платон. Законы. Избранные диалоги. Москва : Мысль, 1965. 380 с.
28. Аристотель. Полное собрание сочинений : в 4 т. Метеорология / сост. М.Б. Митин и др. Москва : Мысль, 1981. Т. 3. С. 264–266.
29. Боров Ю.Б. Эстетика. URL : <http://www.gumer.info/bibliotek.Buks/Culture/Borev/04.php> (дата звернення : 09.05.2019).
30. Сарказм. URL : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/32521/сарказм (дата звернення : 09.05.2019).
31. Ершов Л. Сатира и современность. Москва : Современник, 1978. 267 с.
32. Івакін Ю.О. Гумор і сатира: пародії, оповідання, памфлети, фейлетони. Київ : Дніпро, 1986. 421 с.
33. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва : Художественная литература, 1959. 665 с.
34. Земская Е.А. Речевые приемы комического в советской литературе. *Исследования по языку советских писателей*. Москва : Наука, 1959. С. 215–278.
35. Салихова Н.К. Языковая природа и функциональная характеристика стилистического приема иронии. Москва, 1976. 24 с.

36. Жук Е.Е. Особенности изучения языковых средств комического и их перевода (на примере произведений О. Генри и П. Г. Вудхауса). *Вестник Адыгейского гос. университета*. 2012. № 2. С. 1–2.
37. Сергиенко А.В. Языковые возможности реализации иронии как разновидности импликации в художественных текстах. Саратов, 1995. 18 с.
38. Капацинская В.М. Обучение студентов педагогического вуза речевым средствам создания юмора и иронии. Нижний Новгород, 1996. 238 с.
39. Jerome K. Jerome. *Three Men in a Boat*. London : Wordsworth, 2008. 171 p.
40. Джером К. Джером. Троє в одному човні (якщо не рахувати собаки) / пер. з англ. О. Якушик. Київ : Країна Мрій, 2011. 176 с.
41. Henry O. *A Service of Love. Henry O. The Four Million. 100 selected stories*. London : Wordsworth Edition Limited, 1995. С. 21–26.
42. Генрі О. Жертви любові. *Генрі О. Останній листок*. Київ : Фоліо, 2018. С. 20–27.

УДК 811.112.2=161.2'374.2:61]-026.39

ПЕРЕКЛАД ЯК СИМУЛЯКР ТА СИМУЛЯКРИ В ПЕРЕКЛАДІ

TRANSLATION AS A SIMULACRUM AND SIMULACRA IN TRANSLATION

Сайко М.А.,

orcid.org/0000-0001-8098-0595

аспірант катедри германської філології та перекладу

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У запропонованому дослідженні переклад розглядається як симулякр вперше в українському перекладознавстві. Доведено, що переклад є гіперреальністю, себто симулякром третього порядку, для якого підробка (перший порядок) та серійність (другий порядок) є лише початковими формами. Розвідка провадиться на площині спеціальних текстів (зокрема медичних), що уможливує вивчення термінів-відповідників крізь призму симулякрів. Встановлено, що в контексті державних процесів термінотворення та стандартизації термінології фахові словники можуть виступати рушійною силою влади задля очолення «шахівниці перекладу», території суцільного маніпулювання знаками та кодами.

Ключові слова: переклад, маніпуляція, симуляція, симулякр, гіперреальність, медична термінологія.

В предложенном исследовании перевод рассматривается как симулякр впервые в украинском переводоведении. Доказано, что перевод является гиперреальностью, то есть симулякром третьего порядка, для которого подделка (первый порядок) и серийность (второй порядок) является лишь начальными формами. Исследование проводится в плоскости специальных текстов (в частности, медицинских), что делает возможным изучение терминов-соответствий сквозь призму симулякров. Установлено, что в контексте государственных процессов терминообразования и стандартизации терминологии профессиональные словари могут выступать движущей силой власти для возглавления «шахматной доски перевода», территории сплошного манипулирования знаками и кодами.

Ключевые слова: перевод, манипуляция, симуляция, симулякр, гиперреальность, медицинская терминология.

In the proposed research translation is viewed as a simulacrum in the Ukrainian translation studies for the first time. It is proved that translation refers to hyperreality, meaning it is the simulacrum of the third order for which the falsification (the first order) and mass production (the second order) are only initial forms. The research has been carried out on the basis of special texts (specifically medical ones). This makes it possible to study equivalent terms through the prism of simulacra. It has been established that in the context of state processes of term formation and standardization professional dictionaries can act as a driving force for the authority leadership on the «translation chessboard», the territory of continuous manipulation of signs and codes.

Key words: translation, manipulation, simulation, simulacrum, hyperreality, medical terminology.

Актуальність запропонованої розвідки полягає у висвітленні симуляційної природи перекладацького процесу на прикладі симулякрів у перекладі спеціальних текстів, зокрема медичних, у контексті унормування відповідної термінології. **Порушуване питання** стосується передусім перекладу спеціальних текстів та укладання

фахових словників як рушійної сили нормативного термінотворення і стандартизації української медичної термінології. **Мета** провадження цього дослідження полягає у вивченні перекладу як симулякра третього порядку, гіперреальності з низкою конкретних знакових симулякрів, зокрема термінологічних. Термінологічним симулякром

вважатимемо «стороннє тіло, що видає себе за природний і повновартісний «орган» української медичної терміносистеми» [1, с. 116].

Новизною в дослідженні є висвітлення перекладу крізь призму постмодернової категорії симулякрів, беручи до уваги історично-ідеологічну парадигму. **Об'єктом** цієї розвідки є переклад як результат симуляції та як витвір гіперреальності. **Предметом** дослідження є особливості реалізації перекладу як суцільнотекстового симулякра реальності та знакових симулякрів у перекладі як результату перенесення стихійних моделей із лексикографічних джерел. **Матеріали** для дослідження – фрагменти німецькомовного тексту дискурсу медицини та їхній переклад українською мовою. Додатковим матеріалом слугували медичні лексикографічні джерела. Дослідження здійснено за допомогою описової та порівняльно-зіставної методів. Уваговартною є також діяхронна соціолінгвістична методів.

Отож у запропонованій розвідці відштовхом слугують вагомі постмодернові категорії *симуляція* та *симулякр*, що їх детально висвітлив у своїх працях французький філософ Жан Бодріяр. Головними його трактатами, що присвячені вивченню цих категорій, є «Символічний обмін і смерть» (1976) та «Симулякри і симуляція» (1981).

Пропоную послідовно та структурно розглянути такі тези:

Теза 1: Переклад – симуляція.

Існує неосяжно велика кількість означень категорії *перекладу*, однак твердження про те, що переклад як процес є цілковитою симуляцією, є новим. Лексема *симуляція* походить від латинського слова *simulatio* і означає *видимість, удавання*. Для Ж. Бодріяра симуляція є процесом «*породження моделей без першопринципи та без реальності*» [2, с. 5–6]. Вона реалізується «*через ліквідацію всіх референцій... через штучне воскресіння їх у системах знаків, матеріалі ще більш в'язкому, ніж смисл, коли той пропонує себе всіляким системам еквівалентності, всіляким бінарним опозиціям, всілякій комбінаторній алгебрі*» [2, с. 7]. На переконання мислителя, симуляція виникає через припущення утопії принципу еквівалентності, себто тоді, коли знак як цінність заперечується, коли відбувається «*умертвлення будь-якої референції*» [2, с. 12].

Переклад можна вважати симуляцією у двох контекстах:

1. *Переклад як процес (себто перекладання)*: будь-який переклад вимагає маніпуляцій над первотвором для досягнення відповідних цілей. Найсимулятивніший переклад характерний для

неспеціальних текстів (особливо поетичних творів), позаяк саме вони вимагають «*ілюзії істини, шантажу реального*» [2, с. 16], тому вони й містять найбільшу кількість перекладацьких трансформацій. Яскравим прикладом симуляції в перекладі є переклад відомої екзистенційної фрази Шекспіра «*To be or not to be, that is the question*», що здійснив М. Старицький: «*Жити, чи не жити? Ось в чім річ*». Перекладач бере під сумнів різницю між істинним (*to be*) та хибним (*жити*). Симуляція такого перекладу полягає в переосмисленні первотвору, своєрідному штучному воскресінні знака, про яке мовилося дещо вище. Проте апогеєм симуляції в перекладі цієї фрази стає те, що російська преса приписала на карб М. Старицького, що «*буцімто в його перекладі Гамлета славний Гамлетів монолог починається словами: «Бути чи не бути, ось заковика». Мало сказати, що сеї фрази у д. Старицького нема; треба додати, що «заковика» зовсім не уковане д. Старицьким і не українське, а давно звісне московське. Та проте воно довгі роки гуляло по фейлетонах та статтях україножерних органів..., поки д. Старицький процесом не змусив одного з таких журналістів у «Киевлянині» сконстатувати брехливість сеї видумки*» [3, с. 23–24]. Відповідно до тлумачень Ж. Бодріяра це чистий симулякр самого себе, позаяк «*він позбавлений зв'язку з будь-якою реальністю*» [2, с. 13]. Саме так породжуються симулякри в перекладі, про які дещо згодом.

2. *Переклад як навчання*: процес навчання майбутніх перекладачів передбачає своєрідну симуляцію виконання реального завдання (замовлення) впродовж певного часу.

Теза 2: Переклад – симулякр.

Філософія симулякрів Ж. Бодріяра залишила відбиток на багатьох гуманітарних науках, проте тлумачення *симулякра* зводиться головно до поняття *копії*. Для деяких дослідників симулякр є **знаком**, «*що набув свого власного буття, а тому сутнісно перестав бути знаком*» [4, с. 184], для інших – **засобом** «*конструювання самої реальності за ідеальними лекалами*» [5, с. 2]. Ще одне тлумачення виучуваної категорії засвідчує, що симулякром є **образ** ненаявної «*дійсності, правдоподібна подоба, позбавлена оригіналу, поверхневий, гіперреалістичний об'єкт, за яким не стоїть будь-яка реальність*» [6, с. 68]. Проте переклад як продукт є симулякром правдоподібною подоби, бо ж завжди має первотвір, тобто оригінал, однак це не означає, що попереднє означення є хибним.

Варто зауважити, що твердження, що переклад є симулякром, не є новим: «*Переклад є симулякром, а переклад-симулякр можна розглядати*

як результат і засіб маніпуляції в перекладі» [7, с. 65]. Навіть більше, «звільнення перекладача від норм та правил, звільнення перекладу як копії від моделі, тобто від первотвору, дозволяє говорити про переклад як простір симулякрів» [8, с. 22]. Джерелами такого тлумачення перекладу є описове перекладознавство, зокрема Маніпуляційна школа (Джеймс Голмс, Тео Германс та інші), що набула великого розвою в 1990-х роках. Хоча описове перекладознавство і зводилося спочатку винятково до художнього перекладу, проте згодом «воно розгалузилося в кількох напрямках, включаючи, серед інших, технічний, аудіовізуальний та усний переклади» [9, с. 53].

Аби ствердити, що переклад (як продукт) є симулякром, наведено такі аргументи:

1. Переклад є реконструкцією (копією) вихідного зразка (первотвору) в комунікації.

2. В основі перекладу – імітація та підробка.

3. Переклад є простором тотального маніпулювання значеннями та кодами.

4. Переклад вимагає трансформацій всіх можливих видів.

5. Симулякр ніколи не може знову стати реальним [2, с. 12], себто переклад ніколи не стане первотвором: зворотний переклад перекладу мовою первотвору ніколи не буде рівнозначним. Однак якщо взяти до уваги можливість автоматизованого перекладу, деякі елементи (рідко і весь текст, за умови, якщо вважати речення текстом, або ж за умови існування великої перекладацької бази пам'яті) можуть бути відтворені ідентично, що засвідчує абсолютність симулякра, позаяк він «наздогнав реальність», здійснивши повний оберт» [2, с. 19].

Теза 3: Переклад – гіперреальність.

З усією гостротою постає питання про порядок перекладу як симулякра. Ж. Бодріяр виокремлює **три порядки симулякрів**:

1) *природні* симулякри (або ж натуралістичні, що засновані на імітації та підробці, що спрямовані на відновлення і є гармонійними);

2) *виробничі* (що засновані на силі та енергії, створення яких передбачає підвищення продуктивності);

3) *симулякри симуляції* (що засновані на інформації і передбачають прагнення до операційності та тотального контролю) [2, с. 175].

На перший погляд може здатися, що переклад є симулякром першого порядку, бо ж симулякр першого порядку ніколи не скасовує різниці та завжди передбачає можливість суперечки між симулякром та реальністю (первотвором) [10, с. 120]. Навіть більше, переклад як мистецтво існує лише завдяки цій різниці, завдяки своєрідному проміжку між ними.

Симулякри другого порядку передбачають можливість створення двох або ж n -ідентичних об'єктів, де мертва праця є володаркою над живою [10, с. 121]. Появу таких симулякрів Ж. Бодріяр трактує початком епохи промислової революції. Проте якщо взяти до уваги його твердження, що тут передбачений не оригінальний процес чи процес, що започатковує всі інші, а, навпаки, процес, що поглинає будь-який первотвір і запроваджує серію ідентичних одиниць [10, с. 121], то можна дійти висновку, що переклад як симулякр другого порядку з'явився значно раніше від настання епохи промислової революції. Згадати досить лише грецький переклад Старого Заповіту (Септуагінту), над яким, згідно з листом Арістея, окремо працювали 72 еллінізовані юдеї, але переклад кожного був ідентичним. Навіть за умови, що ця історія (легенда) є лише втраченою референцією (чи то ж мітом), другому порядку симулякрів все ж відповідає наукова фантастика у буквальному значенні [2, с. 175]. Отож, другий порядок симулякрів полягає в ідентичності текстів перекладу єврейських тлумачів (а не їхніх форм), а відношення між ними не є відношенням первотвору й підробки, бо ж йдеться про їхню нерозмежованість, вони стають симулякрами один одного. Якщо ж згідно з Ж. Бодріяром симулякром другого порядку є машина, то тут *Deus ex machina*, позаяк саме надих Бога породжує серійне репродукування.

Яскравим прикладом перекладу як симулякра другого порядку слугує машинний переклад, що пов'язаний з автоматизацією самого перекладу: мертва праця заволоділа живою. Достатньо лише скористуватися безоплатною службою перекладу Гугл і можна отримати готовий переклад: безмежна кількість перекладу одного знака (тексту) постійно буде однаковою, поки система перекладу не буде покращеною. Звісно, тут не йдеться про ідеальність перекладу, але про приріст його можливостей. Такий переклад є диспропорційним, «але якісно не відмінною проєкцією реального світу виробництва» [2, с. 176].

Ми стоїмо перед перекладом як іпостасю в цілком новому значенні слова, для якої підробка (перший порядок) та серійність (другий порядок) є лише початковими формами, бо ж кожен порядок симулякрів обов'язково повинен підкорювати попередній [10, с. 124]. Засадничими для перекладу є не репродуктивність, а своєрідна модуляція: йдеться вже зовсім не про кількісні еквіваленти, а про розрізнявальні опозиції, закон еквівалентності втрачає суть, підміна елементів стає головною. Саме тут переклад постає як гіперреальність (третій порядок), що трактується як

найвища форма мистецтва та реальності завдяки обмінові, що відбувається між ними на рівні симулякрів [10, с. 151].

Переклад уже не має нічого спільного зі своїм первотвором: він постає як результат декодування, закодування та редагування (неначе фільм, про який говорить Ж. Бодріяр, що є результатом знімання, відсіювання та монтажу). Дійсно, переклад передбачає тестування дійсності, аналізування реальності, розкладання її на прості елементи та повторне складання опозицій, тому він є гіперреальною субстанцією, що живе завдяки «перекладацькому монтажеві».

Цільова аудиторія (читач, глядач, слухач перекладу), що вже не має особистого контакту з первотвором, виступає як поціновувач, експерт: вона ідентифікує реальність такою, якою створив її перекладач і яка вже не має жодної причетності до реальності первотвору. Переклад не дає змоги ставити йому будь-яких запитань, він сам нас ненастанно допитує. Згадаймо аматора (або й себе), що переглядає фільм, що був перекладений за допомогою закадрового перекладу (водночас чуємо первотвір і переклад): він часто нарікатиме на спотворення перекладу перекладачем (редакторами). Однак якщо хтось скаржитися на «неточний переклад», «звинувачує» перекладачів у їхній некомпетентності, то це лише свідчить про те, що вони жодної тями на перекладі не мають. Отож сприйняття будь-якого перекладу можна трактувати як постійний іспит на вміння вбирати в себе те, що в ньому закодовано.

Оскільки переклад є гіперреальністю, що цілком полягає в симуляції, бо ж обмін між первотвором та продуктом перекладу відбувається на рівні симулякрів, то виникає питання про те, що можна вважати симулякрами в перекладі. Пропоную розглядати симулякри в перекладі не на рівні неспеціальних текстів (художніх творів, реклам тощо), що було зроблено дотепер, а на рівні спеціальних, зокрема тих, що мають велику кількість термінології.

У контексті відтворення окремих термінів іншою мовою декодування інформації, якою він насичений, переходить від структури і семантики знака до Бодріярівської бінарної системи питання-відповідь: термін робить своєрідний запит перекладачеві щодо того, як має бути відтворений. Відповідь на цей запит визначено самим запитанням: відповідь у словнику. Саме тут і починається метафізика.

Розгляньмо лише декілька прикладів:

Abdomensonographie (1) vom 17.12.2015: Zusammenfassend Zeichen der ... mit beginnendem

Umgehungskreislauf (2) sowie Zeichen der chronischen Cholezystitis (3) und Unregelmäßigkeiten (4) im Pankreas (5)...

УЗД органів черевної порожнини (1) від 17.12.2015: симптоми ... з початковим обхідним кровообігом (2), а також симптоми хронічного холецистититу (3) і нерівності (4) підшлункової залози (5)...

Термін *Abdomensonographie* було перекладено як *УЗД органів черевної порожнини*, що можна вважати перечленованим закономірним словосполучним відповідником. 2, 3, 5 – закономірні відповідники (транскодовані чи то питомо українські). Усі вони є відображенням глибокої реальності, а тому ще не є симулякрами: вони є лише відтвором німецьких термінів, себто їхньою репрезентацією, яка «виходить із принципу еквівалентності знака і реального (навіть якщо ця еквівалентність утопічна, вона є фундаментальною аксіомою)» [2, с. 12]. Симуляція полягає зовсім в іншому: вона «охоплює всю будову репрезентації, яка сама стає симулякром» [2, с. 12].

Симуляція відтворення німецького терміна *Unregelmäßigkeiten* зводиться до смислової аналізи, до якої вдається перекладач, що відтворив її як *нерівність*. Однак у витязі з первотвору зовсім не мовиться про нерівні контури підшлункової залози: такий (не)відповідник позбавлений будь-якого зв'язку з реальністю, вже не йдеться про репрезентацію, а про симуляцію, що поглинула всю будову репрезентації. Він є образом ненаявної дійсності, своєрідна подоба, за якою не стоїть жодна реальність. Терміносполукою, яка відображала б глибоку реальність, не порушуючи тим самим адекватності перекладу, була б *неоднорідність структури*.

Наступний приклад:

... dd (1) Stauungsödem (2) bei dekompensierter Leberzirrhose (3) oder auch rezidivierende (4) ödematöse Pankreatitis ohne nachweisbare Nekrosenbildung (5).

... діагноз (1): застійний набряк (2) при декомпенсованому цирозі печінки (3) або рецидивуючий (4) набряклий панкреатит, некрозу не розпізнано (5).

Удавання до вилучення означувальної частини з абрєвіатури (1) буквально вбиває репрезентацію: медики чітко розрізняють *попередню, диференційну та кінцеву* діагнози. У первотворі йдеться про *differenzielle Diagnose*, себто про *диференційну діагнозу*. Вартою уваги є також категорія роду лексеми *Diagnose* в українській мові: *діагноз* чи *діягно́за*? Це стосується й інших лексем (4, 6): *цироз* чи *цироза*, *некроз* чи *некроза*? Порушене питання

набуває неабиякої значущості в системі координат перекладу та влади. Зауважмо, що наше бачення мети перекладу може відрізнятись від засвоєних тлумачень у перекладознавстві: мета перекладу зовсім не полягає в інформуванні чи комунікації, вона зводиться винятково до креації, до створення утопійного джерела інформації. Радянська влада, як ніхто інший, це усвідомлювала, саме тому очолила гру на «шахівниці перекладу», територію суцільного маніпулювання не лише знаками, але й кодами. Послідовність такого маніпуляційного викривлювання лінгвістичного коду полягала в ухваленні правопису 1933 року та логічно продовжилася оприлюдненням термінологічних бюлетенів. У «*Медичному термінологічному бюлетені*» (1934 року) [11], наприклад, знаходимо такі форми: *автоліз, амавроз, амітоз, діагноз, гіпноз*, що маскують та спотворюють глибоку реальність (питомо засвоєні форми). Наступні медичні словники («*Словник медичної термінології*» (Кириченко, 1936) [12], «*Словник медичної термінології*» (Кніпкович, 1948) [13] та інші) подають винятково форми чоловічого роду. Ось так послідовно зароджується чистий симулякр самого себе, що позбавлений зв'язку з будь-якою реальністю, бо ж симуляція поглинула будь-яку репрезентацію: репрезентація вмерла, існує винятково репродукування симулякрів.

Це ж саме стосується лексеми *rezidivierend* (5), що відтворено як *рецидивуючий*. У статті «*До проблеми відтворення українською мовою німецьких активних дієприкметників у медичних текстах*» [14] висвітлена політична природа мови, в якій йдеться, зокрема, про те, як спотворені відповідники спромоглися на репродукування за допомогою маніпулювання лінгвістичним кодом. Доречно було б згадати також «*Міжнародну анатомічну номенклатуру*» (Бобрик, 2001) [15], яка подає форму *блукуючий нерв* замість *блудний нерв*. Штучність дієприкметників на *-уч-ий, -юч-ий* в українській мові приховуються в самому серці реальності, саме тут знаки стали іманентними «у своїй повторюваності, – хто знає, в чому реальність того, що вони симулюють?» [10, с. 154].

Детальніше про приховані механізми уподібнення української медичної термінології до російських зразків, себто про створення термінологічних симулякрів та їхнє залучення до української медичної термінології, можна прочитати в статті «*У боротьбі за кожен термін: на шляху до створення німецько-українського медичного словника*» [1]. Стаття написана на матеріалі «*Медичного термінологічного бюлетеня*» 1934 року. Варто зауважити, що оприлюдненню бюлетеня передувало ухвалення відповідних резолюцій комісії НКО, зокрема: *у справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі; для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології; для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній* [16, с. 140–152].

Звідси можна висновувати про те, що словник може виступати не лише набором репрезентативів, що слугують для відображення глибокої дійсності, але й набором симулякрів: спочатку він лише замаскує та спотворить реальність, приховає її, а наступний репродукуватиме викривлений лінгвістичний код: «*Ілюзія подвоює та доповнює собою референтну ілюзію (патетична галюцинація знака і патетична галюцинація реальності)*» [10, с. 152]. Симуляція тут полягає у створеній моделі, з якої, моделюючи свої відмінності, витікають й інші форми, що породжують стихійність.

Висновки. Отож переклад правно можна вважати симулякром третього порядку, себто гіперреальністю, позаяк він є реконструкцією первотвору, в його основі лежать імітація та підробка, він є виплодом тотальної маніпуляції знаками та кодами, він передбачає трансформації та ніколи не може стати знову реальним. Саме тому переклад потрібно розглядати як найвищу форму мистецтва та реальності завдяки обмінові, що відбувається між ними на рівні симулякрів. Симулякри в перекладі мають не лише мовний, культурний та дискурсивний характер, вони можуть слугувати рушійною силою ідеології влади. Важливо наголосити на **перспективному дослідженні**, що полягало б у десимулякризації термінології (не лише медичної) задля її уніфікації та стандартизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сайко М.А. У боротьбі за кожен термін: на шляху до створення німецько-українського медичного словника. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 37. Т. 3. С. 115–119.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
3. Франко І. Михайло П. Старицький. *Літературно-науковий вісник*. Наукове товариство імени Шевченка у Львові, 1902. Книжка VII. Річник V. Т. XIX. С. 15–26.

4. Ковчак В.О. Соціально-філософські аспекти симуляції суспільної активності та суспільної діяльності. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2015. Вип. 95. С. 182–185.
5. Левченко Н.В. Складові української національної ідеї та її вплив на процес державотворення в сучасній Україні. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Харків : Видавництво ХарPI НАДУ «Магістр», 2010. Вип. 1. С. 75–83. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_1_13.
6. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. «Симулякр»: концептуалізація феномена у постнеокласичній філософії. *Інформація і право*. Київ, 2016. № 2. С. 66–76.
7. Корнаухова Н.Г. Манипуляция как категориальный признак художественного перевода. *Вестник Бурятского государственного университета*. Улан-Удэ : Изд-во Бурят. госун-та, 2011. Вып. 11: Романо-германская филология. С. 65–70.
8. Куницына Е.Ю. Лингвистические основы юридической теории художественного перевода : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Иркутск, 2011. 35 с.
9. Кальниченко О.А. Теорія перекладу: для студентів 3-4 курсів ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад). Харків : Вид-во НУА, 2017. Ч. 1. 64 с.
10. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва : «Добросвет», 2000. 387 с.
11. Мустяца П. Медичний термінологічний бюлетень. Київ : Видавництво ВУАН, 1931. 66 с.
12. Кириченко М., Василевський Ст., Ізюмова О. Словник медичної термінології. Київ : Держ. мед. в-во, 1936. 221 с.
13. Кніпович М.Ф. Словник медичної термінології. Латинсько-українськоросійський. Київ : Державне медичне видавництво УРСР, 1948. 442 с.
14. Сайко М.А. До проблеми відтворення українською мовою німецьких активних дієприкметників у медичних текстах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 35. Т. 2. С. 85–88.
15. Бобрик І.І., Ковешніков В.Г. Міжнародна анатомічна номенклатура. Київ : Здоров'я, 2001. 328 с.
16. Масенко Л. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: док. і матеріали. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006. 399 с.

УДК 81'25:[811.111'373.4:811.161.2'373.4]:070

«ХИБНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА» В ТЕКСТАХ ГАЗЕТНО-ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

«TRANSLATOR'S FALSE FRIENDS» IN THE TEXTS OF PUBLICISTIC STYLE

Триндяк І.М.,
orcid.org/0000-0001-8850-6804
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті з'ясовано значення терміна «хибні друзі перекладача». Визначено, що загалом «хибних друзів перекладача» вчені поділяють на псевдоінтернаціоналізми та часткові інтернаціоналізми. Виявлено їх використання в текстах газетно-публіцистичного стилю. Проаналізовано особливості перекладу «хибних друзів перекладача» шляхом пошуку варіантних відповідників.

Ключові слова: «хибні друзі перекладача», псевдоінтернаціоналізми, часткові інтернаціоналізми, газетно-публіцистичний стиль, переклад.

В статье выяснено значение термина «ложные друзья переводчика». Определено, что в целом «ложных друзей переводчика» ученые разделяют на псевдоинтернационализмы и частичные интернационализмы. Вывявлено их использование в текстах газетно-публицистического стиля. Проанализированы особенности перевода «ложных друзей переводчика» путем поиска вариантных соответствий.

Ключевые слова: «ложные друзья переводчика», псевдоинтернационализмы, частичные интернационализмы, газетно-публицистический стиль, перевод.

The article deals with the meaning of the term “translator’s false friends”. It is determined that in general scientists divide “translator’s false friends” into pseudo-internationalisms and partial internationalisms. Their usage in the texts of publicistic style is shown. The peculiarities of translation of “translator’s false friends” which are translated by the way of searching the alternative equivalents are analysed.

Key words: «translator’s false friends», pseudo-internationalisms, partial internationalisms, publicistic style, translation.

Постановка проблеми. У процесі взаємного впливу мов і в результаті випадкових збігів у тексті газетно-публіцистичного стилю потрапляють «хибні друзі перекладача» (ХДП). В англійській та українській мовах нараховується величезна кількість прямих чи опосередкованих запозичень із спільного джерела та незначна кількість «хибних друзів перекладача». Останні, потрапляючи в систему мови-реципієнта, першочергово освоюються у сфері ЗМІ, зокрема в текстах газетно-публіцистичного стилю, які виступають сприятливим середовищем для апробації іншомовних слів. Унаслідок появи нових реалій з'являються і нові номени на їх позначення, які миттєво фіксуються в сучасних публікаціях. Редактори видань, дбаючи про підвищення рейтингів, необдуманно вживають іншомовну лексику, часто використовуючи при цьому «хибних друзів перекладача». Це може призводити до невинуватого семантичного калькування, стилістичної неадекватності, перекручування значення слів і порушення норм лексичної сполучуваності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ХДП є предметом постійного вивчення в лінгвістиці. Вчені зазначають, що поняття «хибні друзі перекладача» було введено М. Кеслером і Ж. Дероквіні. До дослідження проблеми «хибних друзів перекладача» зверталися, у свою чергу, такі науковці, як В.В. Акуленко [1], Р.О. Будагов [2], А.С. Д'яков [3], І.В. Корунець [4], Л.К. Латишев [5] та інші.

Постановка завдання. Проблема дослідження «хибних друзів перекладача» та їх перекладу не є цілком вирішеною. Труднощі перекладу такої лексики пов'язані зі схожістю форм слів мови оригіналу та мови перекладу (в нашому випадку – англійської та української, відповідно). Найчастіше це спричинено взаємним впливом мов або випадковими збігами. У сучасних дискурсах, зокрема в засобах масової інформації, наявна велика кількість псевдоінтернаціоналізмів, неправильний переклад яких може призвести до наслідків глобального характеру. **Мета** даної роботи – з'ясувати значення терміна «хибні друзі перекладача», виявити їх використання в текстах газетно-публіцистичного стилю та проаналізувати особливості їх перекладу засобами цільової мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Хибні друзі перекладача» – це слова, що мають однакову або схожу форму у двох мовах, але різні значення [4, с. 133]. Асоціюючись чи отожднюючись у мові оригіналу та в мові перекладу у зв'язку з подібністю у плані вираження,

не повністю відповідаючи або навіть повністю не відповідаючи одне одному у плані змісту, у французькому мовознавстві ці слова отримали назву «faux amis du traducteur» – «хибні друзі перекладача». Згодом даний термін закріпився в англійському («translator's false friends»), а також українському («хибні друзі перекладача») мовознавстві [6].

Вчені по-різному класифікують «хибних друзів перекладача». Ми розпочнемо із класифікації, запропонованої лінгвістом Р.А. Будаговим, який розрізняв вісім видів семантичної невідповідності, що зустрічаються серед ХДП: 1) в одній мові слово має загальніше значення, ніж в іншій; 2) видове значення в одній мові, родове – в іншій; 3) в одній мові лексема є однозначною, а в іншій – багатозначною; 4) слова та словосполучення є стилістично нееквівалентними; 5) в одній мові лексема є архаїзмом, в іншій – неархаїзмом; 6) в одній мові слово є лексично вільним, а в іншій – лексично невільним; 7) термін в одній мові, нетермін – в іншій; 8) в одній мові – слово, в іншій – словосполучення [2, с. 142–145].

Вчений Л.К. Латишев, у свою чергу, пропонує власну класифікацію «хибних друзів перекладача», поділяючи їх на чотири основних типи. До *першої групи* науковець відносить слова вихідної мови, які в мові перекладу мають схоже звучання, проте зовсім інше значення. До *другого типу* лінгвіст зараховує багатозначні лексеми мови оригіналу, які мають і схожі, і відмінні значення з лексемами цільової мови, які, звичайно ж, є схожими за зовнішньої формою. До *третього виду* «хибних друзів перекладача» Л.К. Латишев відносить слова вихідної мови, які є еквівалентними схожому за звучанням чи написанням слову в мові перекладу лише в одному зі своїх значень, але в того ж слова мови перекладу є ще одне або кілька значень, що не мають нічого спільного зі своїм звуковим відповідником у вихідній мові. До *четвертого типу* ХДП, на думку вченого, належать лексеми, що становлять назви одиниць виміру, співзвучні в мовах джерела і перекладу, але різні за позначеною кількістю [5, с. 184].

Слід зазначити, що лінгвіст В.В. Акуленко відносить до «хибних друзів перекладача» пароніми [1, с. 135]. Як відомо, сюди належать слова, які в англійській та українській мовах, хоч і неповністю подібні за формою та звучанням, проте можуть викликати хибні асоціації та їх отожднення, незважаючи на розбіжності значень, наприклад: *economic* – економічний, *economical* – економний; *consequent* – який є результатом, послідовний, *consequential* – важливий, зарозумілий. У процесі

перекладу перекладачам слід бути дуже уважними, аби не прийняти певне слово за його паронім і не перекладати його замість того слова, яке потрібно відтворити [1, с. 143].

На нашу думку, найвдалішою класифікацією «хибних друзів перекладача» є та, яка була запропонована вченими А.С. Д'яковим та Т.Р. Кияком. На їхню думку, за наявності або відсутності хоча б одного спільного значення ХДП варто поділяти на: 1) часткові інтернаціоналізми, які в різних мовах мають щось спільне у значенні; 2) псевдоінтернаціоналізми, які у своєму змісті не мають нічого спільного [3, с. 124].

У процесі перекладу текстів газетно-публіцистичного стилю варто пам'ятати, що «хибні друзі перекладача», на відміну від справжніх інтернаціоналізмів, перекладають не шляхом транслітерації чи транскодування, а шляхом пошуку у словнику варіантних відповідників.

Однозначні ХДП мають лише один перекладний еквівалент, а багатозначні – кілька перекладних еквівалентів. Для того щоб правильно відтворити лексичні одиниці вихідної мови, варто точно з'ясувати, в якому саме значенні вжито слово, спираючись на тематику тексту та речення, яке перекладається; характер його відповідності змісту речення, в якому воно вжито; семантичну узгодженість лексичних елементів даного речення та зміст всього тексту. Також у деяких випадках лексичне значення полісемічного слова-ХДП можна встановити на рівні словосполучення (*specific gravity* – *питома вага*).

У процесі аналізу перекладу «хибних друзів перекладача» ми спиратимемося на «Англо-російський і російсько-англійський словник хибних друзів перекладача» В.В. Акуленка [7], «Англо-російський словник хибних друзів перекладача» К.В. Краснова, [8] «Англійсько-український словник. Українсько-англійський словник» В'ячеслава Бусела [9], «Великий англійсько-російський і російсько-англійський навчальний словник сполучуваності» М.Р. Кауля [10] та «Великий тлумачний словник сучасної української мови» В.Т. Бусела [11].

У проаналізованих нами статтях ми знайшли приклади перекладу «хибних друзів перекладача» шляхом пошуку словникових відповідників. Наведемо приклади перекладу часткових інтернаціоналізмів, взятих із статті «A bomb for a bomb»:

His response to the latest test will have done little to assuage these fears. James Mattis, his defence secretary, warned Mr Kim that a threat to America or its allies would prompt «a massive military response» [12].

Його реакція на нещодавні випробування КНДР не розвіє цих страхів. Міністр оборони США Джеймс Меттіс попередив Кім Чен Ін, що загроза американцям або їхнім союзникам потягне за собою «масштабну військову реакцію» [13].

У словнику «хибних друзів перекладача» К.В. Краснова зазначається, що, хоча одним із значень лексеми «test» є слово «тест», існують й інші значення, зокрема: випробування, перевірка, контрольна робота [8, с. 71]. Щодо перекладу лексичної одиниці «secretary», ми вважаємо що її відтворення засобами мови перекладу є також адекватним, адже В.В. Акуленко у власному словнику зазначає, що відповідниками вищезазначеної лексеми є такі: 1) особа, найнята іншою особою для ведення переписки; 2) посадова особа, якій доручено вести певні справи, зокрема документацію; 3) міністр; 4) державний секретар; 5) міністр закордонних справ [7, с. 318]. Вживання в цьому реченні відповідника «міністр» є найбільш доцільним. У другому реченні присутній частковий інтернаціоналізм «massive», який було відтворено як «масштабний» у значенні «великий», «масовий», а не «масивний» [9, с. 500]

He mentioned public demand for the idea in a recent meeting with Mr Mattis. Another option is for South Korea to acquire its own nuclear weapons [12].

Під час нещодавньої зустрічі з Джеймсом Меттісом він наголосив, що на цей варіант є запит. Другий варіант: щоб Південна Корея обзавелася власним ядерним арсеналом [13].

Як зазначається у словнику В. Бусела, відповідники англійська лексеми «meeting» має такі відповідники в українській мові: 1) збори; 2) нарада; 3) засідання; 4) зустріч; 5) конференція; 6) з'їзд; 7) мітинг [9, с. 504]. Слово «мітинг» є інтернаціональним, проте не доречним у цьому реченні, тому вживання лексичної одиниці «зустріч» є доречним. Також у 1 реченні присутні «хибні друзі перекладача» «public» та «idea». Перший із них вилучається в мові перекладу, а інший – відтворюється лексемою «варіант», не спричиняючи спотворення змісту. У другому реченні наявний частковий інтернаціоналізм «option», який, окрім неінтернаціональних значень, має схожі інтернаціональні еквіваленти в українській мові: 1) вибір, право вибору; 2) предмет вибору; 3) опція; 4) опціон, угода з премією; 5) право заміни гравця; 6) вибір воріт [9, с. 553]. Як бачимо, інтернаціональні відповідники не дезорієнтували перекладача, і вищезгадана лексема була відтворена словом «варіант», яке перегукується з першим значенням лексеми вихідної мови.

This week at the United Nations, America circulated a resolution that would bar exports of oil to North Korea, most of which come from China, and which is the one plausible means left to rein in the North [12].

Минулого тижня США закликали ООН ухвалити резолюцію із забороною експорту нафти до Північної Кореї (переважно з Китаю), адже сьогодні це єдиний важіль стримування [13].

У вищезгаданому прикладі наявні такі «хибні друзі перекладача», як «circulate» та «oil». Незважаючи на те, в українській мові існують інтернаціоналізми, деякі значення з яких є схожими за звучанням до лексем мови оригіналу, а саме «циркулювати» [9, с. 150] та «олія» [9, с. 547] відповідно, перекладача це не збило з пантелику, і йому вдалося вдало відтворити їх в цільовій мові.

Також ми виявили приклад перекладу часткового інтернаціоналізму в статті «Measuring adult skills»:

Besides instruction in technology, robotics and other engineering skills, the young recruits – 1,350 in the company's training centre at any given time – are drilled in literacy and numeracy [14].

Поза заняттями з технології, робототехніки та інших інженерних дисциплін юні слухачі курсів (у підготовчому центрі компанії їх завжди налічується 1350 осіб) оволодівають премудроцтвами з царини гуманітарних і точних наук [15].

Лінгвіст В.В. Акуленко у власному словнику вказує на те, що інтернаціональна лексема «**instruction**» може бути перекладеною цільовою мовою, як: 1) навчання; 2) інструктаж, директиви, настанови, вказівки, інструкція; 3) наказ [7, с. 165]. Незважаючи на те, що в українській мові одне із значень схоже за звучанням до вищезгаданого інтернаціоналізму, це не спантеличило перекладача. Йому вдалося вдало відтворити англійську лексему українською мовою, використавши слово «**заняття**», яке перегукується з першим варіантом перекладу, зазначеним в словнику.

У статті «Status anxiety» ми виявили приклад перекладу псевдоінтернаціоналізму:

In their study, just published in Psychological Science, Dr Landis and Dr Gladstone analyse a year of data from more than 700 British bank accounts in 2014 [16].

У науковій праці, нещодавно опублікованій у журналі Psychological Science, Ландіс та Гледстоун проаналізували дані понад 700 банківських рахунків британців за 2014 рік [17].

У словнику «хибних друзів перекладача» К.В. Краснова зазначається, що варіантами перекладу лексеми «**data**» є такі: 1) дані; 2) інформа-

ція [8, с. 27]. Отже, незважаючи на те, що в українській мові є слово, співзвучне даному ХДП, а саме «дата», перекладач вдало відтворив хибний інтернаціоналізм в цільовій мові.

Також у статті «Status anxiety» представлено приклади перекладу часткових інтернаціоналізмів шляхом пошуку словникових відповідників:

EVEN when money is short, an occasional high-end experience is tempting. From luxury clothes to a round of golf, splurging not only makes people feel better, but may also enhance their status with their friends and relations [16].

Навіть коли грошей у кишені мало, предмети розкоші залишаються спокусливими. Купівля дорогого одягу або сесії гри в гольф не просто дає змогу людині почуватися краще, а й може підвищити її статус в очах друзів та партнерів [17].

У цьому прикладі наявні такі ХДП, як occasional, round, relations, перший із них вилучено в мові перекладу, що, на нашу думку, не спотворює змісту. Що стосується лексеми «**relation**», то у словнику «хибних друзів перекладача» В.В. Акуленка пропонуються такі варіанти перекладу: 1) відношення, зв'язок, залежність; 2) (ділові) відносини; 3) розповідь; 4) родич, родичка [7, с. 296]. Також тут зазначається, що в цільовій мові присутня лексична одиниця «реляція», еквівалентом якої в мові оригіналу є слово «герот». Наявність у мові перекладу лексеми, співзвучної з відповідною лексемою у вихідній мові, не збила перекладача з пантелику, і він використовує слово «**партнер**», яка перекликається із другим значенням лексеми вихідної мови. У словнику В. Бусела вказується, що інтернаціоналізм «**round**» має такі відповідники в українській мові: 1) куля; небо; 2) круг, предмет, який має форму круга; 3) коло, кільце; 4) кругообіг, круговий рух, круговорот; 5) раунд [9, с. 698]. Хоча перекладача на спантеличила інтернаціональна лексема раунд, яка, як відомо, вживається в боксі, слово «**round**» було відтворено лексемою «**сесія**». Однак, вважаємо, такий переклад неадекватним, адже у словнику М. Р. Кауля зазначається, що еквівалентом словосполучення *round of golf* є *партия в гольф*. [10].

Researchers have long observed that people who have low incomes spend a bigger fraction of their earnings on things they perceive as status-enhancing than do those with money in more abundance [16].

Дослідники давно помітили, що особи з низькими доходами витрачають більшу частину заробленого на речі, які вважають статусними, ніж ті, у кого грошей удосталь [17].

У вищенаведеному реченні присутній інтернаціоналізм «**fraction**», який одночасно є і част-

ковим інтернаціоналізмом, і псевдоінтернаціоналізмом. В.В. Акуленко у власному словнику зазначає, що ця лексема може бути перекладеною як: 1) невелика кількість (чогось), частина; 2) уламок, відрізок; 3) фракція, частковий продукт перегонки [7, с. 142]. Також варто зазначити, що в цільовій мові є лексична одиниця, співзвучна з вищезгаданою одиницею вихідної мови: фракція як «організована група депутатів – членів якої-небудь партії – в парламенті чи іншій представницькій установі, яка звичайно проводить певну лінію, вироблену цією партією» [11, с. 1548]. Еквівалентом цієї лексеми в англійській мові є слово «faction». Отже, перекладачу вдалося вдало відтворити інтернаціональну лексичну одиницю.

Dr Landis believes such information is relevant to policymakers, who may be trying to design one-size-fits-all approaches to helping people on low incomes manage their money [16].

Ландіс вважає, що така інформація є корисною для політиків, адже сприятиме розробці універсальних рекомендацій, щоб допомогти людям із низьким доходом у питаннях управління своїми статками [17].

В. Бусел у власному словнику пропонує такі відповідники слова «**relevant**» в українській мові: 1) доречний; 2) релевантний; 3) актуальний; 4) важливий; 5) насущний [9, с. 679]. Лексема «**design**» може бути перекладеною як: 1) задум, план; 2) мета, намір; 3) план, проект, планування, проектування; 4) креслення, ескіз, модель; 5) дизайн; 6) твір мистецтва [9, с. 222]. Щодо перекладу першого ХДП, то автор статті використовує прикметник «**корисний**», який дещо перекикується із четвертим значенням вищезазначеного слова мови оригіналу і не суперечить змісту вихідного тексту. Лексему «**design**» перекладач

відтворює лексемою «**розробка**», тобто використовує українізований варіант перекладу, який перекується із третім значенням, зазначеним в словнику, запобігаючи, таким чином, надмірного використання іншомовних слів.

But it is hard to imagine the average person, however outgoing, allowing a government inspector to measure his or her level of extroversion [16].

Але складно уявити собі, як пересічна особа, хоч би якою відкритою вона була, дозволить державному інспекторові виміряти рівень власної екстравертності [17].

В.В. Акуленко у словнику «хибних друзів перекладача» вказує на те, що інтернаціоналізм «**person**» у мові перекладу може бути перекладеним як: 1) людина, особистість, особа, суб'єкт; 2) зовнішність; 3) дійова особа, персонаж. Також тут зазначається, що відповідником може слугувати і лексема «персона», котра, проте, належить до застарілої лексики [7, с. 238]. Отже, перекладач використовує доцільний варіант перекладу.

Висновки. Таким чином, у процесі взаємного впливу мов і в результаті випадкових збігів у тексти газетно-публіцистичного стилю потрапляють «хибні друзі перекладача», тобто слова, що мають однакову або схожу форму у двох мовах, але різні значення. Загалом, «хибні друзі перекладача» вчені поділяють на псевдоінтернаціоналізми та часткові інтернаціоналізми. У проаналізованих нами статтях ми знайшли приклади перекладу обох видів ХДП. Найчастіше в текстах газетно-публіцистичного стилю використовуються часткові інтернаціоналізми, які перекладаються шляхом пошуку варіантних відповідників. Перспективою нашого дослідження є виявлення «хибних друзів перекладача» в текстах наукового стилю та аналіз їх перекладу українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков : Изд-во Харьковского университета, 1972. 216 с.
2. Будагов Р.А. Человек и его язык. Москва : Изд-во Моск. Ун-та, 1974. 262 с.
3. Д'яков А.С. Основи термінотворення : Семант. та соціолінгвіст. Аспекти. Київ : Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
4. Корунець, І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) = Theory and Practice of Translation : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2003. 448 с.
5. Латышев Л.К. Технология перевода : учеб. пособие для студ. лингв. вузов и фак. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательский центр «Академия», 2005. 320 с.
6. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов : пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1976. 543 с.
7. Англо-русский и русско-английский словарь ложных друзей переводчика. / Под ред. В.В. Акуленко. Москва : Сов. энциклопедия, 1969. 384 с.
8. Англо-русский словарь ложных друзей переводчика / Под ред. К.В. Краснова. Москва : Изд. содр. Богатых, 2004. 76 с.
9. Англійсько-український словник. Українсько-англійський словник : 250 000 + 250 000: два в одному томі : 500 000 од. пер. / під заг. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2012. 1568 с.

10. Большой англо-русский и русско-английский учебный словарь сочетаемости. Кауль М.Р., Хидекель С.С. 2010.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
12. A bomb for a bomb. URL : <https://www.economist.com/news/asia/21728646-it-may-settle-more-powerful-conventional-arms-instead-north-koreas-nuclear-test-has-left>.
13. Бомба за бомбу. URL : <http://tyzhden.ua/World/199964>.
14. Measuring adult skills. URL : <http://www.economist.com/news/international/21587823-new-study-shows-huge-international-variations-skills-what-can-you-do>.
15. Що ви умієте? URL : <http://tyzhden.ua/World/93371>.
16. Status anxiety. URL : <https://www.economist.com/news/science-and-technology/21727057-personality-poverty-and-purchases-poor-extroverts-spend-proportionately-more>.
17. Портрет покупця. URL : <http://tyzhden.ua/World/199095>.

УДК 811.111+811.161.2]25

ЛІНГВОПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

LINGUO TRANSLATIONAL CHARACTERISTICS OF MARINE TERMINOLOGY

Шепітько С.В.,

orcid.org/0000-0001-8539-6179

кандидат філологічних наук,

професор кафедри теорії та практики перекладу

Маріупольського державного університету

Смирнова М.С.,

orcid.org/0000-0002-9561-3728

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри теорії та практики перекладу

Маріупольського державного університету

Панова Я.Є.,

orcid.org/0000-0002-7462-8816

асистент кафедри теорії та практики перекладу

Маріупольського державного університету

У статті проаналізовано особливості семантики, словотвору англійської морської термінології та перекладацьких рішень, що були застосовані для її відтворення українською мовою. Зокрема, увагу зосереджено на вивченні тематики, граматичного складу, семантичної, морфологічної, синтаксичної номінації спеціальної лексики та основних типів перекладацьких трансформацій. Автори досліджують найбільш продуктивні шляхи перекладу морської термінології з англійської на українську. У результаті дослідження обраного матеріалу запропоновано предметно-семантичну класифікацію англійської морської термінології. З'ясовано продуктивність словотвірних моделей у термінології морської справи. Характерними для морської термінології виявилися такі способи словотворення: синтаксичний, морфологічний (лінійні моделі – префіксальний, словоскладення), семантичний (метафоризація).

Ключові слова: морська термінологія, термінотворення, словотвірні моделі, граматичний склад термінології, перекладацькі трансформації, лексичні трансформації, лексико-граматичні трансформації, лексико-семантичні трансформації.

В статье проанализированы особенности семантики, словообразования английской морской терминологии и переводческих решений, которые были применены для ее воспроизведения на украинском языке. В частности, внимание сосредоточено на изучении тематики, грамматического состава, семантической, морфологической, синтаксической номинации специальной лексики и основных типов переводческих трансформаций. Авторы исследуют наиболее продуктивные пути перевода морской терминологии с английского на украинский. В результате исследования выбранного материала предложена предметно-семантическая классификация английской морской терминологии. Выяснена производительность словообразовательных моделей в терминологии морского дела. Характерными для морской терминологии оказались такие способы словообразования: синтаксический, морфологический (линейные модели – префиксальный, словосложение), семантический (метафоризация).

Ключевые слова: морская терминология, терминообразование, словообразовательные модели, грамматический состав терминологии, переводческие трансформации, лексические трансформации, лексико-грамматические трансформации, лексико-семантические трансформации.

The authors analyze the peculiarities of semantics, the derivation of English marine terminology as well as translation solutions. In particular, the study of thematic fields, grammatical composition, semantic, morphological, syntactic nomination of special vocabulary and basic types of translation transformations are focused. The authors study the most productive ways of translating marine terminology from English into Ukrainian. As a result of the study, a subject-semantic classification of English marine terminology was proposed. The productivity of word-forming models of the marine terminology is determined. The following methods of word formation are characteristic for marine terminology: syntactic, morphological (linear models include prefixal one and word composition), semantic (metaphorization).

Key words: marine terminology, word-formation models, grammatical composition of terminology, translation transformations, lexical transformations, lexical-grammatical transformations, lexical-semantic transformations.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

Наукове обґрунтування щодо створення теоретико-методологічних засад терміносистеми має стати окремим напрямом наукових досліджень, які послуговуються національною фаховою мовою, основу якої становить спеціальна лексика. Зі збільшенням спеціальної лексики в сучасній мові та внаслідок швидкого розвитку багатьох сфер людської діяльності актуальним стає комплексне вивчення терміносистем, у тому числі й морської. Відповідно, термінологія стає предметом посиленої уваги лінгвістів до теоретичних питань, пов'язаних із пізнанням природи самого терміна, його структури, способів творення, джерел формування наукової термінології і т.і. Розширення ділових контактів із закордонними торговими організаціями, судноплавними компаніями і суднобудівними фірмами зумовлює необхідність здійснення великого обсягу перекладу англійської морської документації на українську. Запровадження нової української термінології в будь-якій сфері, в тому числі в морській, супроводжується рядом проблем. Зокрема, виділяють проблему способів перекладу та запозичення термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історичний аспект формування морської термінології в цілому знайшов відображення в дослідженнях ряду вчених: Смірної Н.А., Сморгонського І.К., Богородського Б.Л., Розена С.Я. Функціональні та структурно-семантичні аспекти англійської морської термінології висвітлені у працях Масаліної І.П., Скорикової О.І., Козловської О.Г. та ін. Також морська терміносистема як одна з найдавніших фахових термінологій неодноразово була предметом лінгвістичного аналізу в українському мовознавстві (Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, А.А. Буячок, Б.З. Якимович, О.Я. Андріянова).

Утім, сфера перекладацького та лінгвістичного аналізу морської термінології в Україні є не досить висвітленою і потребує більш детального аналізу. Зокрема, потребує уваги аспект перекладу морської термінології з англійської мови на українську.

Постановка завдання. Стаття має за мету аналіз лексико-семантичних та словотвірних особливостей англійської морської термінології, труднощів перекладу термінології морської справи з англійської мови на українську. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: дослідити тематичну організацію морської термінології, її граматичну складову, номінацію в цій сфері, а саме семантичну, синтаксичну, морфологічну. До завдань статті також належить визначення найпродуктивніших трансформацій, що було застосовано під час перекладу морської лексики з англійської на українську мову.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Морська термінологія – це сукупність моногалузевих і полігалузевих спеціальних найменувань, що співвідносяться з конкретними поняттями та реаліями морської сфери й утворюють відповідну терміносистему [1]. Морська терміносистема почала формуватися в англійській мові досить давно і на шляху свого становлення зазнала впливу багатьох інших мов, наприклад, грецької, французької, голландської, скандинавських мов [3, с. 16]. Українська морська термінологічна система також пройшла досить довгий і важкий шлях розвитку – від термінологізації спільнослов'янських та народних загальноживаних слів, також зазнала значного впливу інших мов, зокрема російської, грецької, латини, англійської [2; 5].

Морські терміни складають систему, яка відображає класифікацію речей і явищ, які ними позначаються. Серед нашої вибірки (1) ми виділили 12 предметно-тематичних груп, послуговуючись класифікацією Андріянової О.Я. [1]. 1. Найменування кораблів і суден: *tween deck* – *твіндечне судно*, *dumb barge* – *несамохідна баржа*, *ice-breaker* – *криголам*. 2. Назви частин архітектурної будови кораблів і приміщень спеціального призначення: *bilge* – *трюм*, *cabin* – *каюта*, *galley* – *камбуз*, *jackstay* – *контриутаг*, *stern* – *корма*. 3. Назви на позначення двигунів, приладів, апаратів допоміжних механізмів корабля, корабельних систем: *luff tackle* – *хват-малі*, *ballast* – *баласт*, *devils claw* – *гвинтова сокира якірного ланцюгу*, *boathook* – *шлюпковий гак*, *arm* – *ріг якоря*. 4. Назви морехідних властивостей корабля, характеристик тощо: *downflooding angle* – *кут заливання*, *middle* – *мідель*, *sea condition* – *бальність*, *athwartships*

trim – крен. 5. Назви на позначення спеціальних одиниць виміру, стандартів: *waterline* – ватерлінія, *marine mile* – морська миля, *cable* – кабельтов. 6. Назви умов плавання, морських небезпек та засобів навігаційного обладнання морських шляхів: *motions* – хита-виця, *antifreeze* – антифриз, *all hands on deck* – аврал, *grounding* – посадка на мілину. 7. Назви, пов'язані з астронавігацією та гідрометеорологією, лощією: *aphelion* – афелій, *chart* – морська мапа, *binnacle* – нактоуз, *true wind* – істинний вітер, *sea* – мілина. 8. Назви на позначення дій: *to bail* – зливати воду, *to batten* – задраїти, *to becalm* – штилювати, *to laveer* – лавірувати, *to douse* – спускати вітрило. 9. Терміни на позначення понять, що стосуються рангоуту і такелажу: *cat's paw* – вузол «котячі лапки», *foreguay* – відтяжка спінакер-гіка, *brail* – гітови, *martingale* – мартин-шмаг, *topmast* – стеньга, *throat halyard* – гардель. 10. Назви, що позначають морські професії, посади на кораблі тощо: *charterer* – фрахтователь, *seafarer* – мореплавець, *chief officer* – старший помічник капітана, *boatswain* – боцман, *captain* – капітан, *chief engineer* – старший механік. 11. Назви на позначення портових споруд, допоміжних берегових споруд і т.д.: *dry dock* – сухий док, *slide* – станель, *terminal* – термінал, *flume* – шлюзний жолоб, *light-house* – маяк. 12. Назви, пов'язані з морським правом: *time-charter* – тайм-чартер, *freight* – фрахт, *margin* – маржин, *husbanding* – агентське обслуговування вантаж, *canal dues* – плата за прохід каналом.

Що стосується граматичної організації морської термінології, то на матеріалі нашої вибірки ми відмітили, що вона відносно рівномірно представлена як словосполученнями (245 одиниць, що складає 48,8% від загальної кількості), так і однокомпонентними термінами (257 одиниць, 51,2%). Серед однокомпонентних термінів найбільшу частку становлять іменники. Дієслова і прийменники представлені в кількості 6 (2,8%) і 3 (1,4%) відповідно. Прикметники й прислівники задіяні у творенні термінів-словосполучень.

Наше дослідження передбачало також виявлення продуктивних словотвірних моделей морських термінів в англійській мові. Для розв'язання цього завдання нами було відібрано 502 лексичні одиниці англійської морської термінології.

У ході аналізу відібраних термінів ми виявили такі способи словотворення, характерні для морської термінології [4]: синтаксичний, морфологічний (лінійні моделі – префіксальний, словоскладення), семантичний (метафоризація). Означимо, що дуже часто в термінотворенні беруть участь відразу декілька способів, тому ми підраховали загальну кількість тих чи інших способів словотворення, але без виявлення відсоткової частки.

Ми виявили, що найефективнішим способом термінотворення є синтаксичний – нами було зафіксовано 239 випадків застосування цього способу. Морфологічна номінація включала лінійні моделі, а саме: суфіксальний спосіб ми відмітили у 108 термінах; префіксальний спосіб є дещо менш ефективним – ми виявили 62 таких випадки, словоскладення застосовувалося 87 разів. Серед морських термінів можна навести такі випадки компресії: *push-button ship* – автоматизоване судно, *ice-breaker* – криголам, *whale-boat* – вельборт, *roll on-roll off* – морські судна з горизонтальною системою навантажування/розвантаження, *short-out* – вантаж, що не був завантажений на судно, *engine-room* – машинне відділення.

За допомогою метафоризації загальноживаних слів (семантична номінація) було створено 45 термінів. У процесі дослідження морської термінології були виведені такі основні тематичні групи метафор: 1) зооморфна метафора: *cat's paw* – вузол «котячі лапки»; *crow's nest* – марс: (оглядовий майданчик на верху щогли); *mosquito fleet* – москитний флот (сукупність швидкохідних і маневрених малих бойових кораблів, тобто така група невеликих суден нагадує «зграю» москитів, що атакує супротивника); 2) антропоморфна метафора: *palm of anchor* – лапа якоря; *eye of the wind* – точка, звідки дує вітер; 3) «побутова» метафора *pendant* – шкентель (неметалевий канат з оплетеним вузлом на кінці, призначений для спуску людей з корабля на воді, *pendant* також перекладається як кулон, і своїм виглядом шкентель нагадує прикрасу); 4) ботанічна метафора: *mushroom anchor* – грибоподібний якір.

Наступним завданням нашого дослідження було проведення аналізу перекладацьких трансформацій, які використовуються під час перекладу морських термінів з англійської мови на українську. Під час дослідження ми користувалися класифікацією, що була запропонована В.Н. Комісаровим, який виділяв такі групи основні групи перекладацьких трансформацій: граматичні, лексичні, лексико-граматичні та лексико-семантичні. Відразу відмітимо, що граматичні трансформації, за результатами нашого аналізу, не є характерними для перекладу морської термінології: нами не було виявлено жодного випадку їх використання.

Група лексичних трансформацій включає в себе прийоми транслітерації, транскрипції, калькування. Ми виявили 8 випадків використання транслітерації для перекладу морських термінів; за допомогою транскрипції було перекладено 42 терміни; калькування зафіксовано 346 разів. Крім того, іноді для перекладу термінів задіяні одночасно декілька трансформацій (калькування та транслітерація або транскрипція). У цілому кількість термінів, в яких

присутні одночасно калька та транскодування, складає 23 одиниці. Загалом, кількість термінів, перекладених за допомогою лексичних трансформацій, становить 419 одиниць, що складає 83,4% від загальної кількості.

Лексико-граматична група трансформацій представлена в нашій вибірці такими трансформаціями, як експлікація та антонімічний переклад. Загальна кількість лексико-граматичних трансформацій складає 51 одиниці (10,1%), із них 49 термінів перекладених за допомогою експлікації, та лише 2 – за допомогою антонімії.

Лексико-семантичні трансформації в нашій добірці представлені двома видами, а саме конкретизацією та генералізацією, що загальною кількістю становлять 30 одиниць (5,9%). Конкретизація була використана 20 разів, і 10 – генералізація.

Таким чином, ми бачимо, що найефективнішими під час перекладу є лексичні трансформації, а саме калькування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження обраного матеріалу запропоновано предметно-семантичну класифікацію англійської морської термінології, проаналізовано граматичний склад морської термінології в англійській мові; з'ясовано продуктивність словотвірних моделей у термінології морської справи, визначено найбільш типові перекладацькі трансформації, що використовуються під час перекладу морської лексики з англійської мови на українську.

Морська термінологія відноситься здебільшого до вузькогалузевої термінології. Вона є досить різноманітною та потребує певної кваліфікації для повного розуміння тих чи інших термінів. Морський термін – слово чи усталене словосполучення, яке співвідноситься з певним поняттям морської справи.

Морська терміносистема почала формуватися в англійській мові досить давно і на шляху свого становлення зазнала впливу багатьох інших мов: грецької, французької, голландської, скандинавських. Українська морська термінологічна система також пройшла досить довгий і важкий шлях роз-

витку – від термінологізації спільнослов'янських та народних загальноновживаних слів, також зазнала значного впливу інших мов, зокрема російської, грецької, латини, англійської.

Морські терміни складають систему, яка відображає класифікацію речей і явищ, які ними позначаються. Серед нашої вибірки ми виділили 12 предметно-тематичних груп. Граматична організація морської термінології представлена здебільшого іменниками (95,7%).

Номінацію в морській термінології розподіляють на синтаксичну (48% вибірки), морфологічну (лінійні моделі: префіксація – 12% вибірки, суфіксація – 21,5% вибірки, словоскладення – 17% вибірки), семантичну (9%). З кількісних даних випливає, що найбільш продуктивними є саме синтаксичний та морфологічний (суфіксальний) способи творення термінів. У нашій вибірці найбільш ефективною трансформацією виявилася лексична. Доля термінів, перекладених у цей спосіб, становить 83,4% від загальної кількості. Серед лексичних трансформацій найбільш продуктивною моделлю виділяємо калькування – 82,5%, воно дозволяє зберегти інтернаціональність термінології. На другому місці з результатом у 10% стоїть транскрипція.

Транслітерація не є надто продуктивною, і її доля становить 1,9%. Варто зазначити, що часто під час перекладу поєднується два лексичних способи (калькування та транслітерація або транскрипція). Таких термінів ми виявили 5,4%. Доля лексико-семантичних трансформацій становить 6,1% від загальної кількості. Тут визначаємо генералізацію та конкретизацію (33,3% і 66,6% відповідно). Модуляція не є характерною для перекладу морських термінів. Серед лексико-граматичних трансформацій, що становлять 10,3% від загальної кількості, найбільш розповсюдженою є експлікація (96%). Антонімізація становить значно менший відсоток – 4%. Випадків застосування компенсацій виявлено не було.

Перспективи дослідження ми вважаємо в збіганні вивченні номінації у сфері морської термінології на матеріалі інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андріянова О.Я. Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика : автореф. ... дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2011. 18 с.
2. Андріянова О. Я. Періодизація становлення військово-морської термінології *Проблеми української термінології*. 2010. С. 91–95.
3. Массалина И.П. Средства выражения связующей функции в английском языке военно-морского дела : автореф. ... дис. канд. филол. наук : 10.02.04. Калининград, 2009. 48 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/sredstva-vyrazheniya-svyazuyushchei-funksii-v-angliiskom-yazyke-voenno-morskogo-dela>.
4. Marchand H. *Word-building in the English language*. Cambridge, 1980. 293 p.
5. Sutherland E. *Sinking about and Working with Maritime Language and Terminology*. Leiden, 2014. 111p. URL : <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/28329/Sinking%20about%20and%20Working%20with%20Maritime%20Language%20and%20Terminology.pdf?sequence=1>.

РОЗДІЛ 3 ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'23:81'362:[811.111+811.161.2

КОГНІТИВНО-СТРУКТУРНА І ПРОПОЗИЦІЙНО-ЗМІСТОВА СКЛАДОВІ КАУЗАЛЬНОЇ ДОМІНАНТИ «ЕФЕКТ» В АНГЛОМОВНОМУ Й УКРАЇНОМОВНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

COGNITIVE-STRUCTURAL AND PROPOSITIONAL-CONTENT CONSTITUENTS OF CAUSAL DOMINANT “EFFECT” IN ENGLISH AND UKRAINIAN PSYCHOLOGICAL DISCOURSE

Вайноренс І.П.,

orcid.org/0000-0003-0198-1448

*старший викладач, аспірант кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

У статті на матеріалі англomовного й україномовного психологічного дискурсу виявлено пропозиційно-змістову наповненість і визначено структурні схеми її експлікації для каузальної домінанти «ефект». За результатами дослідження встановлено 155 типів типових пропозицій, актуалізованих в англomовному психологічному дискурсі, та 26 – в україномовному психологічному дискурсі. Типи структурних схем репрезентовано в мовах дослідження 19 і 11 відповідно. Кореляція пропозиційно-змістової наповненості та структурних схем розширює коло виокремлених у попередніх дослідженнях підтипів синтаксичного концепту КАУЗАЛЬНОСТІ. Отримані дані відкривають перспективи для виявлення універсального та специфічного у відображенні різними мовами в різних видах дискурсу каузального фрагмента дійсності.

Ключові слова: каузальна домінанта, структурна схема, пропозиційно-змістова наповненість, синтаксичний концепт КАУЗАЛЬНОСТІ, психологічний дискурс.

В статье на материале англоязычного и украиноязычного психологического дискурса выявлено пропозиционно-содержательное наполнение и определено структурные схемы его экспликации для каузальной доминанты «эффект». По результатам исследования установлено 155 типов типовых пропозиций, актуализированных в англоязычном психологическом дискурсе, и 26 – в украиноязычном психологическом дискурсе. Типы структурных схем репрезентировано в языках исследования 19 и 11 соответственно. Корреляция пропозиционно-содержательного наполнения и структурных схем расширяет круг выделенных в предшествующих исследованиях подтипов синтаксического концепта КАУЗАЛЬНОСТИ. Полученные данные открывают перспективы для выявления универсального и специфического в отображении разными языками в разных видах дискурса каузального фрагмента действительности.

Ключевые слова: каузальная доминанта, структурная схема, пропозиционно-содержательное наполнение, синтаксический концепт КАУЗАЛЬНОСТИ, психологический дискурс.

The paper deals with identifying the propositional-content constituent and structural schemes of causal dominant “effect” expression in English and Ukrainian psychological discourse. As a result, 155 types of typical propositions in English psychological discourse and 26 – in Ukrainian psychological discourse were established. Types of structural schemes in studied languages are represented with 19 and 11 correspondently.

Correlation of propositional-content constituents and structural schemes extends the number of subtypes of sentential concept of CAUSALITY, defined in previous researches. The obtained data open the prospects for revealing the universal and specific in causal reality fragment representation by different languages in various types of discourse.

Key words: causal dominant, structural scheme, propositional-content constituent, sentential concept of CAUSALITY, psychological discourse.

Постановка проблеми. Антропоцентрично-антропокосмологічна (індивідуально-колективна) спрямованість сучасних лінгвістичних студій (А.О. Беяцька, В.О. Карлова, А.В. Корольова, Н.Є. Леміш та інші) зумовлює потребу в перегляді традиційних підходів до вивчення проблеми відображення особливостей концептуалізації та

категоризації каузальних зв'язків у національних картинах світу, зокрема їх мовної / мовленнєвої репрезентації.

До фокусу уваги науковців таким чином потрапляє каузальний комплекс (далі – КК) – «продукт концептуалізації та категоризації» різних етносів, «ментально-логічний конструкт, конституює-

тами якого є каузальні доміанти, об'єктивовані синтаксичними концептами» [5, с. 11]. Взаємодія каузальних доміант в опозиціях КК (причина – ефект, підстава – висновок, умова – результат, допуст – наслідок, мета – засіб) через відношення каузації свідчить про онтолого-гносеологічну природу каузальності [5, с. 14], що вимагає детального опрацювання плану змісту і вираження кожної окремо взятої доміанти в різних мовах / мовленні на тлі забезпечення перманентного розвитку мислення і мови як загальнолюдських цінностей (Ю.М. Караулов, О.С. Кубрякова, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, О.О. Селіванова, L. Degand, R. Jackendoff, A. Neeleman, T. Sanders, E.Sweetser та інших). З огляду на вищезазначене вивчення когнітивно-структурної та пропозиційно-змістової складових каузальних доміант у різних типах дискурсу є *актуальним*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Перебуваючи у центрі дослідження філософів, логіків, медиків, юристів, економістів, лінгвістів уже більше 2 000 років (починаючи з Аристотеля, IV ст. до н.е.), категорія каузальності виявляє все нові аспекти для аналізу, викликаючи чимало дискусій серед науковців. Наразі цілком закономірним видається її вивчення із позицій когнітивного синтаксису, оскільки саме в синтаксисі формуються мовні одиниці різних рівнів, за допомогою яких і здійснюється процес комунікації [14, с. 246].

Саме синтаксичні одиниці здатні співвідносити повідомлюване із об'єктивною дійсністю (Р.О. Якобсон; Р. Джекендофф) через використання типізованих структурних схем, які, наповнюючись пропозиційним змістом, утворюють синтаксичні концепти [15] (далі – СК), або синтаксично репрезентовані концепти [2; 13]. Отже, пропозиційний зміст, у тому числі каузальний, моделюється за узагальненими ментальними схемами (типові пропозиції), відображаючи певний тип ситуації (наприклад, каузальної). На позначення таких типових пропозицій у кожній мові виробляються конкретні структурні моделі (структурні схеми речень) [4; 10; 13], якими оперують мовці залежно від рівня своєї пресупозиції та інтенції.

Спираючись на теорію синтаксичних концептів, що розробляється під керівництвом З.Д. Попової (починаючи з 1999 р.), Н.Є. Леміш запропонувала використовувати синтаксичний концепт *tertium comparationis* при дослідженні доміант КК [6, с. 151] для виокремлення спільного та відмінного «у глибинній семантиці каузальності різноструктурних мов на когнітивному

рівні, а також у структурних схемах, які є підставою для розрізнення когнітивних механізмів мислення різних етносів» [7, с. 107–108]. Вважаю доцільним у цьому ключі продовжити вивчення окремих каузальних доміант у різних типах дискурсу, позаяк інваріантний синтаксичний концепт КАУЗАЛЬНОСТІ може об'єктивуватися різною кількістю варіантів, що дасть змогу виявити реєстр мовленнєвих структур, характерних для окремого типу дискурсу певної мови, із подальшим застосуванням отриманих результатів при навчанні іноземних мов, у перекладознавстві та міжкультурній комунікації.

Постановка завдання. *Метою статті* є встановлення пропозиційно-змістової наповненості та структурних схем її експлікації для каузальної доміанти «ефект» на матеріалі англійського й українського психологічного дискурсу. Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких *завдань*: 1) уточнити поняття «каузальної доміанти», «синтаксичного концепту», «пропозиційно-змістової наповненості», «структурної схеми», «психологічного дискурсу»; 2) встановити пропозиційно-змістову наповненість каузальної доміанти «ефект» на матеріалі психологічних словників / довідників / енциклопедій англійською та українською мовами; 3) ідентифікувати структурні схеми експлікації визначеної каузальної доміанти на основі пропозиційно-змістової складової.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставленої в статті мети детермінує уточнення робочих понять розвідки задля коректного сприйняття представлених здобутків. За Н.Є. Леміш, КК як ментально-логічний конструкт, складовими якого виступають бінеми: причина – ефект, підстава – висновок, умова – результат, допуст – наслідок, мета – засіб, що об'єктивуються в мовах через синтаксичний концепт КАУЗАЛЬНОСТІ (СКК) [5], під *каузальною доміантою* розумію конститuent КК, що знаходиться в одній із п'яти визначених бінем, реалізуючись в мовленні у вигляді експліцитної або імпліцитної складової каузальної ситуації, тобто виконує роль або антецедента каузації, або її консеквента.

Щодо визначення СК погоджуюся, що узагальнено його можна тлумачити як «типову пропозицію, що закріпилася у стійкій структурній схемі», або «план змісту структури як синтаксичного знака, що виражається послідовністю словоформ, тобто має як план змісту, так і план вираження» [5, с. 90; 7, с. 108]. Для плану змісту СК у такому випадку цілком логічно притаманна *пропозиційно-змістова наповненість*, тобто перелік

типових пропозицій («мисленнєвих картин» ситуації), а план вираження репрезентований «стійкими репродуктивними» структурними схемами.

Розпочати вивчення реалізації каузальної домінанти «ефект» СКК як найменш дослідженої порівняно із «наслідком» і «результатом» у сучасному мовознавстві було вирішено на матеріалі психологічного дискурсу, оскільки в реальній / віртуальній дійсності виявлення зазначеної домінанти є завжди унаочненим для спостерігача [3, с. 53; 17, с. 96]. Психологічний дискурс вважається різновидом інституційного, знаходячись на перетині медичного і наукового його різновидів [8; 9]. У межах розвідки психологічний дискурс представлено письмовими продуктами, розробленими англійськими та українськими психологами-вченими, у вигляді *The Gale Encyclopedia of Psychology* (2001: 701 р.) і *Психологічний словник* (2007: 336 с.), *Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник* (2016: 424 с.).

Для подання отриманих у розвідці результатів наведемо використані в роботі умовні позначення: *Nanim* – живий іменник, *Ninan* – неживий іменник, *N1-6* – іменник в одному із відмінків (експлікованих в українській мові / глибинних в англійській, *Ninan2* – неживий іменник у родовому відмінку), *Vact* – дієслово в активному стані, *Vpass* – дієслово в пасивному стані, *Vlink* – дієслово-зв'язка, *Vmod* – модальне дієслово, *Vinf* – дієслово в інфінітивній формі, *Vrefl* – рефлексивне дієслово, *Vph* – фразове дієслово, *Adj* – прикметник.

Використовуючи у своєму дослідженні алгоритм для встановлення пропозиційно-змістової наповненості каузальної домінанти «ефект» (через виділення каузальних семем) та ідентифікації структурних схем її експлікації, запропонований Н.Є. Леміш для роботи із СКК (на матеріалі п'ятьох мов), вважаю за доцільне подати результати, представлені нею у докторській дисертації, але лише для англійської та української мов, що безпосередньо має відношення для мого подальшого аналізу.

В англійській мові на матеріалі лексикографічних джерел Н.Є. Леміш було виокремлено **41 каузальну семему з 19 диференційними типами**: SMTH TO BE CAUSED BY SMB; SMTH TO BE CAUSED BY SMTH ELSE; SMTH TO BE PRODUCED BY SMB; SMTH TO BE PRODUCED BY SMTH ELSE; SMTH TO BE A RESULT OF SMTH ELSE; SMTH TO BE A CONSEQUENCE OF SMTH ELSE; SMTH TO BE ATTAINED BY SMTH ELSE; SMTH TO BE ACQUIRED BY SMTH ELSE; SMTH TO HAVE

AN OPERATIVE INFLUENCE ON SMTH ELSE; SMTH TO HAVE AN OPERATIVE INFLUENCE ON SMB; SMTH TO IMPRESS SMB; SMTH TO PRODUCE THE IMPRESSION ON SMTH ELSE; SMTH TO INFLUENCE SMB; SMTH TO BE PRODUCED DELIBERATELY; SMTH SMB TO CREATE; SMTH TO BE BROUGHT INTO; SMTH TO HAPPEN AS A RESULT OF SMTH ELSE; SMTH TO INFLUENCE SMTH ELSE; SMTH TO FOLLOW SMTH ELSE NATURALLY. Ці семему утворюють **12 вертеральних підтипів СК**: СК спричинення, СК вироблення / продукування, СК наявності результату, СК наявності наслідку, СК досягнення, СК придбання, СК (дійсного) впливу, СК справлення / здійснення (враження), СК створення, СК призведення, СК результативного відбуття, СК слідування, що можуть реалізовуватись **11 диференційними структурними схемами**: *Ninan1 + Vact + Nanim4*; *Ninan1 + Vact + Ninan4 + N anim4*; *Ninan1 + Vact + Ninan4*; *Ninan1 + Vact + as + Ninan1 + Ninan2*; *Nanim1 + Vact + Ninan4*; *Ninan1 + Vpass + Nanim5*; *Ninan1 + Vpass + Ninan5*; *Ninan1 + Vpass + Adv*; *Ninan1 + Vlink + Ninan5 + Ninan2*; *Ninan1 + Vph + Ninan4*; *Ninan1 + Vph + Nanim4*. Формальна когнітивно-структурна складова таких схем заповнюється дієсловами: *cause, produce, attain, acquire, have, impress, influence, create, bring into, happen, follow* та іменниками *result, consequence* [5, с. 202–204, 288].

В українській мові на матеріалі лексикографічних джерел було виокремлено **17 каузальних семем із 9 диференційними типами**: ЩОСЬ ХТОСЬ ВИКЛИКАТИ; ЩОСЬ ВИКЛИКАТИ ЩОСЬ ІНШЕ; ЩОСЬ БУТИ РЕЗУЛЬТАТОМ ЧОГОСЬ ІНШОГО; ЩОСЬ БУТИ НАСЛІДКОМ ЧОГОСЬ ІНШОГО; ЩОСЬ ВРАЖАТИ КОГОСЬ; ЩОСЬ БУТИ ВРАЖЕННЯМ ВІД ЧОГОСЬ ІНШОГО; ЩОСЬ СТВОРЮВАТИ ВРАЖЕННЯ НА КОГОСЬ; ЩОСЬ ВПЛИВАТИ НА ЩОСЬ ІНШЕ; ЩОСЬ ВПЛИВАТИ НА КОГОСЬ, які утворюють **6 вертеральних підтипів СК**: СК викликання, СК наявності результату, СК наявності наслідку, СК впливу, СК (справлення / здійснення) наявності враження, СК створення, реалізуючись **5 диференційними структурними схемами**: *Ninan1 + Vact + Ninan4*; *Ninan1 + Vact + Nanim4*; *Ninan1 + Vact + Ninan4 + Vanim2*; *Ninan1 + Vlink + Ninan5 + Ninan2*; *Nanim1 + Vact + Ninan4*, формальна когнітивно-структурна складова яких заповнюється такими дієсловами, як *викликати, бути, впливати, вражати, створювати* та іменниками *результат, наслідок, враження* [5, с. 247, 306].

Опрацювавши продукти психологічного дискурсу, як було зазначено вище (*The Gale Encyclopedia of Psychology* [16], *Психологічний словник* [11], *Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник* [12]), мною отримано такі дані для номінацій “effect” / “effects” і «ефект» / «ефекти».

Для англійської мови: **155 диференційних типів каузальних семем:** SMTH TO HAVE EFFECT / EFFECTS, SMB TO INVESTIGATE EFFECTS, SMTH TO ACHIEVE EFFECT / EFFECTS, SMTH TO BLOCK EFFECTS, SMB TO BE HOSPITALIZED FOR EFFECTS, SMB TO DEVELOP EFFECTS, SMTH TO MINIMIZE EFFECTS, SMTH TO BE EFFECT / EFFECTS, SMTH TO BE THE BASIS FOR EFFECTS, SMTH TO INDUCE EFFECTS, SMTH TO DIMINISH EFFECTS, SMB TO STUDY EFFECTS, SMTH TO STUDY EFFECTS, SMTH TO EMPHASIZE EFFECTS, SMTH TO REVEAL EFFECTS, SMB TO DEMONSTRATE EFFECTS, SMTH TO AMELIORATE EFFECTS, SMB TO MONITOR EFFECTS, SMTH TO BE MONITORED DUE TO EFFECTS, SMB TO BE MONITORED FOR EFFECT, SMTH TO TAKE EFFECT, SMTH TO FOCUS ON EFFECTS, SMB TO REDUCE EFFECTS, SMTH TO REDUCE EFFECTS, SMTH TO REDUCE SMTH WITH EFFECTS, SMTH TO DETERMINE EFFECTS, SMB TO DETERMINE EFFECTS, SMTH TO MAKE EFFECTS, SMTH TO VARY EFFECTS, SMB TO VARY EFFECTS, SMTH TO OFFSET EFFECT, SMB TO EMPLOY EFFECT, SMB TO EXPLAIN EFFECT, SMTH TO CONDITION EFFECT, SMTH TO BE PUBLISHED ON EFFECT, SMTH TO BE CALLED EFFECTS, SMTH TO EVIDENCE EFFECTS, SMTH TO EXERT EFFECT, SMTH TO CAUSE EFFECTS, SMTH TO BE CAUSED BY EFFECTS, SMB TO CAUSE EFFECTS, SMB TO RESIST BECAUSE OF EFFECTS, SMTH TO LEAD TO EFFECTS (OUTCOMES), SMB TO GATHER DATA ON EFFECTS, SMTH TO BE LINKED TO EFFECTS, SMTH TO BE WEIGHED AGAINST EFFECTS, SMTH TO BE OUTWEIGHED BY EFFECTS, SMB TO SUFFER EFFECTS, SMB TO SUFFER FROM EFFECTS, SMTH TO AUGMENT EFFECT, SMB TO COME DOWN FROM EFFECTS, SMTH TO COME FROM EFFECT, SMB TO BE TESTED FOR EFFECT, SMTH TO TEST EFFECTS, SMTH TO EVOKE EFFECTS, SMB TO BE AWARE OF EFFECTS, SMB TO BE UNAWARE OF EFFECTS, SMB TO OBSERVE EFFECT / EFFECTS, SMTH TO SHOW EFFECT, SMTH TO

INFLUENCE EFFECTS (MUCH RESEARCH INTO EFFECTS), SMTH TO ISOLATE EFFECTS, SMTH TO BE AFFECTED BY EFFECTS, SMTH TO AFFECT EFFECT, SMTH TO DISCOVER EFFECTS, SMTH TO DISTRIBUTE EFFECT, SMTH TO BE REFERRED TO AS EFFECT, SMB TO EXPLORE EFFECTS, SMB TO DESCRIBE EFFECTS, SMTH TO DESCRIBE EFFECT, SMTH TO BE SUSCEPTIBLE TO EFFECTS, SMTH TO EXHIBIT EFFECTS, SMB TO PRONOUNCE EFFECTS, SMTH TO PRONOUNCE EFFECTS, SMTH TO PRODUCE EFFECT / EFFECTS, SMTH TO BE PRODUCED BY EFFECTS, SMB TO MANAGE EFFECTS, SMB TO TREAT EFFECTS, SMTH TO TREAT EFFECTS, SMB TO CURE EFFECTS (SMB TO FIND CURE FOR EFFECTS), SMTH TO EXPERIENCE EFFECT, SMB TO EXPERIENCE EFFECTS, SMB TO NEGLECT EFFECTS, SMB TO DISTINGUISH BETWEEN EFFECTS, SMB TO RECOGNIZE EFFECTS, SMB TO BE CONCERNED WITH EFFECT, SMTH TO BE CONCERNED WITH EFFECT, SMB TO FEEL EFFECT / EFFECTS, SMB TO REPORT EFFECTS, SMTH TO BE UNDERMINED BY EFFECT, SMB TO COUNTERACT EFFECT, SMB TO UNCOVER EFFECTS, SMB TO IMPROVE EFFECTS, SMB TO ASSUME EFFECT, SMTH TO EXTEND EFFECT, SMTH TO CONTROL EFFECTS, SMTH TO DEAL WITH EFFECTS, SMB TO DIFFER ON EFFECTS, SMB TO LESSEN EFFECT, SMB TO QUESTION EFFECTS, SMB TO BELIEVE IN EFFECTS, SMTH TO BE NAMED EFFECT, SMTH TO BE MENTIONED IN CONNECTED WITH EFFECT, SMB TO EXAMINE EFFECTS, SMTH TO ASSESS EFFECT, SMTH TO BE ASSOCIATED WITH EFFECTS, SMTH TO MEASURE EFFECTS, SMB TO MEASURE EFFECTS, SMB TO CONDUCT RESEARCH / STUDIES ON EFFECTS, SMB TO UNDERSTAND EFFECT, SMTH TO NEUTRALIZE EFFECT, SMTH TO ARISE IN EFFECTS, SMB TO LEARN ABOUT EFFECTS, SMB TO DOCUMENT EFFECTS, SMB TO COIN EFFECT, SMTH TO INCREASE EFFECT, SMTH TO REVERSE EFFECTS, SMB TO BE RELIEVED OF SMTHWITHOUTEFFECT, SMB TO CONSIDER EFFECTS, SMTH TO CONSIDER EFFECT, SMB TO SEE EFFECTS, SMB TO NOTE EFFECT, SMTH TO BE PLAYED BY EFFECT, SMTH TO ADDRESS EFFECTS, SMTH TO MAGNIFY EFFECTS, SMTH TO TRIGGER EFFECTS, SMTH TO BE TRIGGERED BY EFFECTS, SMB TO AVOID EFFECTS, SMTH TO RESTRICT EFFECTS, SMB TO INFER EFFECT, SMB TO DIE FROM EFFECTS, SMTH TO INVOLVE EFFECT, SMTH TO BRING

ABOUT EFFECT, SMTH TO CONFORM WITH EFFECT, SMB TO RECOVER FROM EFFECTS, SMTH TO BE GOVERNED BY EFFECTS, SMTH TO BE GENERATED BY EFFECTS, SMTH TO PROTECT AGAINST EFFECTS, SMTH TO CONFIRM EFFECT, SMTH TO BE PARTITIONED BY EFFECT, SMB TO BE EXPOSED TO EFFECTS, SMB TO AROUSE EFFECTS, SMTH TO AROUSE EFFECTS, SMB TO PAY ATTENTION TO EFFECTS, SMTH TO BE DUE TO EFFECTS, SMTH TO REACH EFFECT, SMB TO GET EFFECT, SMB TO KNOW EFFECTS, SMB TO MITIGATE EFFECTS, SMTH TO ELIMINATE EFFECTS, SMTH TO BE ESTABLISHED AS EFFECT, SMB TO OBTAIN EFFECT, SMTH TO INCLUDE EFFECTS, SMB TO TERM SMTH AS EFFECT, SMB TO COMPARE EFFECTS, SMTH TO TEMPER EFFECTS. Така кількість каузальних семем реалізується усього **19 диференційними структурними схемами**: Ninan1 + Vact + Neffect3; Ninan1 + Vact + Neffect4; Ninan1 + Vact + Neffect5; Ninan1 + Vact + Neffect6; Ninan1 + Vlink + Neffect5; Ninan1 + Vpass + Neffect5; Ninan1 + Vpass + Neffect1; Ninan1 + Vpass + Neffect2; Ninan1 + Vpass + Neffect3; Ninan1 + Vpass + Neffect5; Ninan1 + Vpass + Neffect6; Nanim1 + Vact + Neffect2; Nanim1 + Vact + Neffect4; Nanim1 + Vact + Neffect3; Nanim1 + Vact + Neffect6; Nanim1 + Vlink + Adj + Neffect2; Nanim1 + Vpass + Neffect2; Nanim1 + Vpass + Neffect5 із кількістю дієслів більше 100. Наприклад: SMTH TO BLOCK EFFECTS – *In some cases medications designed to ease drug cravings or block the effects of alcohol are prescribed* [16, с. 26] – Ninan1 + Vact + Neffect4; SMB TO BE HOSPITALIZED FOR EFFECTS – *People suffering from anorexia often must be hospitalized for secondary medical effects of the condition* [16, с. 37] – Nanim1 + Vpass + Neffect2.

Для української мови: **26 диференційних типів каузальних семем**: ХТОСЬ ПРИВНОСИТИ ЕФЕКТ, ХТОСЬ ДОСЛІДИТИ ЕФЕКТ, ХТОСЬ ОЧІКУВАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ПРОЯВЛЯТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ БУТИ ЕФЕКТОМ, ЩОСЬ СТВОРЮВАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ВПЛИВАТИ НА ЕФЕКТ, ЩОСЬ ЗДІЙСНЮВАТИ З ЕФЕКТОМ, ЩОСЬ БУТИ СПРЯМОВАНИМ НА ЕФЕКТ [9]; ХТОСЬ ОТРИМУВАТИ ЕФЕКТ, ХТОСЬ ДОСЯГАТИ ЕФЕКТ, ХТОСЬ ВИВЧАТИ ЕФЕКТ, ХТОСЬ КОНТРОЛЮВАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ РОЗГЛЯДАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ВИКЛИКАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ МАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ВИКОРИСТОВУВАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ДАВАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ВРАХОВУВАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ПРИЗВОДИТИ ДО ЕФЕКТУ, ЩОСЬ ЗБЕРІГАТИ ЕФЕКТ, ЩОСЬ ВИКЛИКАТИ ЕФЕКТ,

ЩОСЬ ВЗАЄМОДІЯТИ З ЕФЕКТОМ, ЩОСЬ ДОСЯГАТИ ЕФЕКТУ, ЩОСЬ ДОСЯГАТИСЯ ЯК ЕФЕКТ, ЩОСЬ АСОЦІЮВАТИСЯ ІЗ ЕФЕКТОМ [10]; ЩОСЬ ВИКЛИКАТИ ЕФЕКТ [9; 10], які реалізуються **11 диференційними структурними схемами**: Ninan1 + Vact + Neffect4; Ninan4 + Vact + Neffect5; Ninan1 + Vact + Neffect2; Ninan1 + Vact + Neffect5; Ninan1 + Vmod + Vinf + Neffect4; Ninan1 + Vlink + Neffect5; Ninan1 + Vpass + Neffect4; Ninan1 + Vrefl + Neffect1; Ninan1 + Vrefl + Neffect5; Nanim1 + Vact + Neffect2; Nanim1 + Vact + Neffect4, формальна когнітивно-структурна складова яких заповнюється такими дієсловами: *привносити, проявляти, досліджувати, викликати, бути, впливати, створювати, очікувати, здійснювати, спрямовувати, отримувати, досягати, вивчати, контролювати, розглядати, мати, використовувати, давати, враховувати, призводити, зберігати, визивати, взаємодіяти, асоціювати*. Наприклад: ЩОСЬ ПРИЗВОДИТИ ДО ЕФЕКТУ – *Саме цей шлях призводить до накопичення ефекту сімейної успішності у праці, переходу обдарованості дітей у талант дорослих* [12, с. 30] – Ninan1 + Vact + Neffect2; ЩОСЬ ВИЗИВАТИ ЕФЕКТ – *Правда, процес творчості і особливо досягнення суспільно значущого результату визиває аутопсихотерапевтичний ефект і самооздоровлення такої особистості* [12, с. 224] – Ninan1 + Vact + Neffect4.

Висновки. Таким чином, використання алгоритму Н.Є. Леміш для встановлення пропозиційно-змістової наповненості каузальних домінант через виділення каузальних семем та ідентифікації структурних схем її експлікації виявилось ефективним і дало мені змогу виявити 155 типів типових пропозицій, актуалізованих в англомовному психологічному дискурсі, що реалізуються 19 структурними схемами, та 26 – в україномовному психологічному дискурсі з 11 структурними схемами відповідно.

Отримані дані демонструють значну перевагу кількості типових пропозицій і структурних схем, встановлених для каузальної домінанти «ефект» в окремому типі дискурсу, у порівнянні із даними, попередньо представленими Н.Є. Леміш на матеріалі лексикографічних джерел. Це свідчить про доцільність застосування зазначеного алгоритму для вивчення реалізації окремих каузальних домінант у професійному мовленні, відкриваючи перспективи щодо розширення кола підтипів синтаксичного концепту КАУЗАЛЬНОСТІ в різних мовах задля виявлення універсального та специфічного у відображенні ними каузального фрагмента дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахмерова Л.Р. Психологический дискурс и его разновидности в современном русском языке. *И.А. Бодуэн де Куртене и мировая лингвистика* (V Бодуэновские чтения): труды и материалы междунаро- д. конф. 12–15 октября 2015 г. Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет. 2015. С. 21–23.
2. Богоявленская Ю.В. Проблематипологии концептов в современной лингвистике. *Лингвокультурология*. 2013. С. 6–16.
3. Вайноренє І.П. Колокації з каузальною домінантою «ефект» в англійській та українській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2017. Вип. 16. С. 52–61.
4. Кузьмина С.Е. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. 2012. № 17 (271). Вып. 66. С. 87–90.
5. Леміш Н.Є. Вертеральні типи каузальності у споріднених мовах: монографія. Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені І. Франка, 2015. 508 с.
6. Леміш Н.Є. Синтаксичний концепт як основа зіставлення у сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2017. Вип. 16. С. 150–158.
7. Леміш Н.Є. Синтаксичний концепт як tertium comparationis при встановленні типології структур кау- зального комплексу (на матеріалі нідерландської та української мов). *Вісник Київського національного лінг- вістичного університету. Серія Філологія*. 2014. Т. 17. № 1. С. 107–1114.
8. Павлова Н.Д. Механизмы и средства психологического воздействия в дискурсе. *Психологические исследования*. 2013. Т. 6. № 32. С. 3. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n32/905-pavlova32.html> (дата обращения: 27.04.2019).
9. Полюк І.С. Психологічний дискурс як різновид наукового. *Філологічні науки*. URL: http://www.rusnauka.com/28_NPM_2013/Philologia/6_144167.doc.htm 23.04.2019 (дата обращения: 27.04.2019).
10. Попова З.Д. Синтаксический концепт и межкультурная коммуникация. *Вестник ВГУ. Серія «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2004. № 2. С. 27–31.
11. Психологічний словник / авт.-укл. В.В. Снявський, О.П. Сергєєнкова; за ред. Н.А. Побірченко. Міністерство освіти і наук України, 2007. 336 с.
12. Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені І. Франка, 2016. 424 с.
13. Фурс Л.А. Синтаксически репрезентируемые концепты: автореф. дисс. ... д-ра филол. н.: 10.02.04; 10.02.19. Тамбов. 2004. 36 с.
14. Швець О.В. Номінативні речення як засіб вербалізації результатів концептуалізації об'єктивної дій- сності індивідом. *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці*: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. 28–29 березня 2019 р. Київ, 2019. С. 245–249.
15. Jackendoff R. What is a Concept? *Frames, fields, and contrasts: new essays in semantic and lexical organization*. New-York : Routledge, 2012. P. 191–208.
16. Strickland B.R The Gale Encyclopedia of Psychology. New York : Gale Group, 2001. 701 p.
17. Vainorenien I. Collocations with Causal Dominant “Effect” in the English and Ukrainian Languages. *Language in Different Contexts: research papers collection*, V. VIII (1). May 3–4 2018. Vilnius, 2018. P. 94–101.

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТІВ

CULTURAL SPACE AS A BASIS OF CONCEPTS

Давиденко А.О.,

orcid.org/0000-0001-8499-6674

аспірант кафедри англійської філології

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто особливості культурного простору як основи для формування концептів. Зокрема, увагу зосереджено на явищі концепту, який формується на базі культури. Автор досліджує концепт із двох аспектів: концепту як явища, яке формується на основі культури, та явища, яке репрезентує культурний світ особистості. У результаті засвідчено, що концепт черпає свій зміст із культури та формує мовну картину світу людини. Постулюється ідея про те, що культура може розумітися як сукупність концептів.

Ключові слова: культура, культурний простір, концепт, мовна картина світу, ментальне утворення.

В статье рассмотрены особенности культурного пространства как основы для формирования концептов. В частности, внимание сосредоточено на явлении концепта, который формируется на базе культуры. Автор исследует концепт, исходя из двух аспектов: концепта как явления, которое формируется на основе культуры, и явления, которое представляет культурный мир личности. В результате доказано, что концепт черпает свое содержание из культуры и формирует языковую картину мира человека. Постулируется идея о том, что культура может пониматься как совокупность концептов.

Ключевые слова: культура, культурное пространство, концепт, языковая картина мира, ментальное образование.

The article describes the features of cultural space as the basis for the formation of concepts. In particular, attention is focused on the phenomenon of the concept, which is formed on the basis of culture. The author explores the concept in the context of two aspects: the concept as a phenomenon that is formed on the basis of culture and the phenomenon that represents the cultural world of the person. As a result, it is proved that the concept derive the content from culture and forms a linguistic picture of the human world. The idea that culture can be understood as a set of concepts is postulated.

Key words: culture, cultural space, concept, language picture of the world, mental formation.

Постановка проблеми. Кожна картина світу володіє сукупністю слів, які є її базовими точками, формують її фундамент. Ці слова беруть початок із глибин історії та формують ментальні утворення, які фіксують певні своєрідності кожної окремої культури. Культурна модель, яка породжує відповідні мовні стереотипи, формує склад словника мовної картини світу. Отже, культурний простір є базисом для формування культурних концептів, які, в свою чергу, репрезентують особливості культури, на основі якої вони утворені. Культурний концепт, будучи культурним утворенням, пов'язує ментальність людини з культурою, позаяк сам по собі є репрезентантом мовної та культурної картини світу людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурний простір у контексті основи для формування концепту досліджували такі науковці, як Н.Ф. Алефіренко, О.П. Воробйова, І.О. Голубовська, А.М. Приходько, Л.А. Фурс, Г.Г. Слишкін, Є.Ю. Пономарева, М.В. Піменова та інші.

Постановка завдання. Завдання дослідження: – проаналізувати культурний простір як базис для формування концептів;

– з'ясувати, чи можна назвати культурний простір сукупністю концептів;

– довести, що культурний концепт репрезентує мовну картину світу особистості.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці спостерігається тенденція до вивчення концепту як продуктивного шляху репрезентації та інтерпретації культури. Це можна пояснити тим, що мова – це ключ до природи людського мислення та психіки. Отже, можна зробити припущення, що концепт відкриває шлях до розуміння принципів культурного устрою певного народу, нації.

На сьогодні неможливо знайти його чіткого тлумачення через ототожнення зі значенням слова з одного боку та з ідеєю, не пов'язаною з мовними засобами у деяких інших лінгвістичних дослідженнях. У них він частіше пов'язаний з етнокультурною специфікою.

Багато мовознавців працюють над конкретизацією визначення концепту та його характеристикою. За О. Кубряковою, під класичним тлумаченням концепту слід розуміти термін на позначення «пояснень одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформацій-

ної структури, що відображає знання й досвід людини» [7].

На думку вчених, концепти закодовані у свідомості людини та мають чуттєвий характер. Універсальний предметний код при цьому є унікальним для кожного носія мови: він залежить від чуттєвого досвіду людини. Одиницею універсального предметного коду є частина концепту, що має ознаки яскравості, стійкості, наочності тощо. Сам по собі образ може бути несуттєвим для такого концепту, але важко недооцінити його функції для концепту [28].

На мою думку, концепт є складовою сфери, що характеризує менталітет як сукупність емотивних, когнітивних, психологічних та поведінкових стереотипів нації. Він стає наслідком пізнання людиною світу за допомогою різного виду діяльності та її соціалізації.

Концепт має певні складові, з яких потім складається повна картина: предметна діяльність, чуттєвий досвід, мовленнєве знання, операції з концептами, що виникли раніше, та пізнання мовленнєвих одиниць [1].

Все це дає змогу переконатися, що є концепт ментальним утворенням, яке можна вважати одиницею розумового коду людини. Він також має впорядковану внутрішню структуру та виникає внаслідок пізнавальної діяльності людини та суспільства загалом. Зміст його складає комплексна інформація про предмет або явище, те, як інтерпретує цю інформацію суспільна свідомість та, зрештою, яким є ставлення суспільної свідомості до нього.

В.І. Карасик та Г.Г. Слишкін зазначають про взаємозв'язок концепту та культури, наголошуючи, що саме культура детермінує концепт. На думку дослідників, концепт – ментальна проекція елементів культури [6, с. 76].

А. Вежбицькая [2] не використовує поняття «концепт» в якості наукового терміну. Дослідниця вводить поняття «ключові слова культури», які є тим самим культурним концептом. «Ключові слова – ті слова, що є важливими та визначальними для певної, окремо взятої культури» [2, с. 35]. Ці слова можна охарактеризувати як центральні точки, навколо яких згруповані культурні сфери, області. Виникає питання, які слова можна вважати ключовими.

Згідно досліджень А. Вежбицької, культурними концептами є ті слова, які дозволяють нам сказати про певну культуру щось суттєве, нетривіальне, таке, що характеризує її унікальність. Ми вважаємо, що це зумовлено тим, що в усіх культурах та мовних картинах світу є те, що відрізня-

ється від інших: традиції, соціальний устрій, особливості культури, побуту, власні страви.

Концепт накопичує в собі культурні цінності – багатогранне і багатофункціональне поняття. Культурні цінності виконують різні функції в механізмах життя людини: координуючу, стимулюючу, регулюючу та інші. Цінності як найважливіші компоненти людської культури можуть виступати, як:

- абсолютні (вічні);
- громадські;
- особистісні;
- такі, що мають сенс біологічного виживання.

Мовна інформація про систему цінностей свідчить про особливості світосприйняття народу.

Культуру як соціальний феномен найчастіше визначають саме через ціннісні орієнтації. За висловом П.С. Гуревича, «цінності є смисловим ядром культури, впорядковують дійсність, вносячи в її осмислення оціночні моменти, обумовлені культурним контекстом, і містять у собі певну нормативність» [4].

Загальнолюдські цінності (загальні) не існують самі по собі, в «чистому» вигляді. Вони пов'язані з національними цінностями, існують є них. Національні цінності є загальнолюдськими, а природу загальнолюдського складають кращі досягнення всіх національних спільнот. Воно здійснюється через особливі та поодинокі цінності нації. Тому необхідно враховувати, що національні і загальнолюдські цінності пов'язані як:

- 1) одиничне і загальне;
- 2) частина і ціле;
- 3) явище і сутність.

Цим обумовлено те, що «культурні концепти слід розглядати як ментальні утворення з нечіткими кордонами» [4].

Ключові концепти культури – ядерні одиниці картини світу, що володіють екзистенційною значущістю як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурного співтовариства в цілому. Вони зберігаються в колективній свідомості кожного конкретного народу. Саме вони формують його концептосферу. Альтернативою поняття концептосфери можна вважати поняття «мовна картина світу».

Поняття «картина світу» є фундаментальним, таким, що належить до понять, які виражають специфіку буття людини. Кількість картин світу дорівнюється кількості способів бачення світу. Така картина не знаходиться на одному рівні зі спеціальними картинами світу, вона передує їм, оскільки розуміти світ не можливо, не розуміючи мови. Отже, формуючись у свідомості людини,

мовна картина світу формує її уявлення про оточуючу дійсність. Вивчення мовної картини світу є найбільш значущим з огляду на те, що саме мовну картину світу вважають найбільш стійкою.

Картина світу – цілісний глобальний образ світу, це – результат духовної активності людини. З точки зору когнітивної лінгвістики, картина світу виникає у свідомості людини під час її контактів з оточуючим світом. Саме через пізнання світу людина формує його картину, уявлення про світ.

Таким чином, у свідомості виникає певна модель, яка є свого роду «моделлю світу». І якщо світ – це взаємодія людини з оточуючою дійсністю, то картина світу – результат сприйняття та обробки свідомості людини інформації про оточуючий світ, її інтерпретація з точки зору кожної конкретної людини.

Явища та предмети зовнішнього світу представлені в людській свідомості у формі внутрішніх образів у вигляді смислового поля, системи значень, отже, картина світу являє собою систему образів, які втілюються через мову.

Картина світу, в сучасному розумінні, сприймається як портрет світоустрою, певна копія всесвіту, яка включає в себе опис того, як і за якими законами влаштований світ, яким чином він існує та взаємодіє, як він розвивається, як виглядає простір та час, яке місце у світі займає людина.

Накопичуючи досвід, людина переформовує його у концепти, які вибудовуються в систему, яку людина з отриманням нового досвіду перебудовує та модернізує. Схематично цей процес представлений на Рис. 1.

Основними складовими мовної картини світу є концепти, тому мовна картина світу та концептосфера є альтернативними, взаємозамінюючими поняттями.

З огляду на те, що концепти різних народів відрізняються один від одного, доцільно зробити висновок про те, що відрізняються і концептосфери. Відмінності концептосфер характеризують

відмінності між культурами так само, як спільні риси характеризують спорідненість культур.

Концепт є основним репрезентантом культурних цінностей народу. Цінність – все те, що є значущим, має певний сенс для людини або народу. Цінності, в своєму роді – регулятор поведінки, заснований на відображенні соціального та культурного значення певних явищ дійсності.

Культурні цінності – культурно значуще ставлення людини до світу, ціннісні орієнтири людини, які утворюють систему, що зумовлює поведінку людини. Культурні цінності знаходять відображення у мові, вони виражені концептами – культурними домінантами, за допомогою яких можна пояснити особливості та специфіку етнічного менталітету, особливості світосприйняття мовної особистості. Культурні доміанти можуть проявлятися як в якості культурних, так і індивідуальних концептів.

Поняття культурного концепту як культурної доміанти тісно пов'язане з поняттям індивідуального концепту. Індивідуальний концепт народжується в свідомості людини та стає основою для формування культурного концепту – «свідомості нації». Культурний концепт може стати підґрунтям для формування індивідуального концепту – культурний концепт сприймається індивідом, осмислюється крізь призму його свідомості, і ця взаємодія народжує новий індивідуальний концепт.

Концепт накопичує в собі культурні цінності, основними його ознаками є комплексність, багатогранність, ментальність, цілісність, умовність, мінливість, обмеженість свідомістю носія конкретної культури. Саме у концепті фіксуються невідповідності культури кожного конкретного народу. Це дозволяє говорити про картини світу народів на рівні змістовної сторони концептосфери мови, а не її формальної організації. Багатогранність концептів залежить від устрою життя певного народу, його потреб, особливостей існування.

Рис. 1. Схема формування картини світу

Вищесказане можна продемонструвати за допомогою прикладу – якщо у мовному концепті наших пращурів було більше назв, пов'язаних із працею на землі, вирощуванням хліба та його особливостями, то у мовній картині світу, наприклад, англійців, у цьому випадку будуть виявлятися лакуни, що свідчать про унікальність чужої мовної картини світу.

Концепт репрезентується за допомогою слова, він охоплює весь його склад – денотативний, когнітивний, відбиваючий уявлення носіїв цієї культури про характер явища, яке стоїть за словом, багатогранністю його асоціативних зв'язків [6, с. 187–188].

Отже, на репрезентацію та відтворення концепту в мові будуть впливати всі обставини, які знаходяться у такому комунікативному просторі: індивідуальні погляди, досвід, настрої адресата і реципієнта, ситуація комунікації, комунікативні бар'єри, характер зовнішнього середовища, погода, епоха, культурні особливості, національні ознаки тощо.

Концепт співвідноситься з культурою на трьох рівнях: мови, свідомості і культури. Співвідношення концепту з трьома вище зазначеними сферами може бути сформульовано наступним чином:

– свідомість – область перебування концепту (концепт лежить у свідомості);

– культура детермінує концепт (тобто концепт – ментальна проекція елементів культури);

– мова – сфера, у якій концепт реалізується.

Розглядаючи структуру концепту як культурного явища ряд лінгвістів підрозділяє його на три шари:

– актуальний, сучасний шар;

– не актуальний, історичний шар;

– внутрішня форма, яка, як правило, стерта у свідомості носіїв лінгвокультури, але зафіксована у зовнішній (звуковій або графічній) формі мовного знака.

Висновки. Отже, наприкінці роботи можна зазначити, що культура відіграє вирішальну роль у виникненні і розвитку концептів, що характеризують її, що виділяють її індивідуальні особливості. Зміст концепту породжується саме на основі культури.

Концепти, у свою чергу, визначають кут зору людини на те чи інше поняття. З цієї точки зору, культура може розумітися як сукупність концептів, отже, концепт варто відносити до лінгвокультурного утворення. Таким чином, черпаючи свій зміст із культури, концепт відображає сприйняття світу людиною, її уявлення про світоустрій та оточуючі явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербализации концепта. Волгоград : Перемена, 2003. С. 60–67.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Рус. словари, 1996. С. 94–100.
3. Голубовська І.О. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичного вивчення // Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія: Зб. наук. праць: У 2 ч. / Упоряд. В.Ф. Чемес. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. Ч. 1. С. 35–36.
4. Гуревич П.С. Культурология. Москва : Юнити, 2008. С. 19–36.
5. Данилюк Н. Культурологічна лексика сучасної української народної мови // Дивослово, 1999. № 8. С. 12–13.
6. Карасик В. Базовые характеристики концептов. Антология концептов / В. Карасик, Г. Слышкин. Волгоград : Парадигма, 2005. 243 с.
7. Кубрякова Е.С. Концепт. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова, В. Демьянков и другие. Москва : Изд-во МГУ, 2002. С. 90–93.
8. Пименова М.В. Концептуальные исследования и национальная ментальность // Гуманитарный вектор. 2011. № 4 (28). С. 126–132.
9. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно – дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
11. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Akademia, 2000. С. 45–49.
12. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры» 1997. С. 27–31.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЕПОНІМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

BORROWED INTERNATIONAL EPONYMS IN MODERN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Ковальчук О.П.,

orcid.org/0000-0002-6933-1751

*асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Епонімічна лексика сучасної української й англійської мов відображає помітну тенденцію до інтернаціоналізації завдяки інтеграційній функції міжкультурної комунікації. У статті проаналізовано джерела запозичень, структурні й семантико-мотиваційні особливості досліджуваних одиниць. Інтернаціональні епоніми з антропонімічним елементом запозичуються українською й англійською мовами переважно з латинської, грецької, французької, німецької мов. В українській мові є значна кількість інтернаціональних епонімів, запозичених з англійської мови, тоді як інтернаціоналізми з україномовним антропонімічним епонімом є рідкісним явищем у лексикографічних джерелах. Назви античних богів міфології, імена й прізвища відомих осіб, персонажів художніх творів мотивують значення інтернаціональних епонімічних лексичних одиниць в українській та англійських мовах.

Ключові слова: епонім, запозичення, інтернаціоналізм, антропонім, мотивованість епоніма.

Епонимическая лексика современного украинского и английского языков отражает прогрессирующую тенденцию к интернационализации благодаря интеграционной функции межкультурной коммуникации. В статье проанализированы источники заимствований, структурные и семантико-мотивационные особенности исследуемых единиц. Интернациональные эпонимы с антропонимическим элементом заимствуются украинским и английским языками преимущественно из латинского, греческого, французского, немецкого. В украинском языке существует значительное количество международных эпонимов, заимствованных из английского языка, в то время как интернационализмы с украиноязычным антропонимическим эпонимом являются редким явлением в лексикографических источниках. Названия античных богов мифологии, имена и фамилии известных людей, персонажей художественных произведений мотивируют значение интернациональных эпонимических лексических единиц в украинском и английском языках.

Ключевые слова: эпоним, заимствование, интернационализм, антропоним, мотивированность эпонима.

The eponyms of modern Ukrainian and English reflect a vivid tendency towards lexical internationalization due to the integrating function of intercultural communication. The article analyzes sources of borrowing, structural, semantic and motivational features of the units studied. International eponyms with anthroponymic element are borrowed into Ukrainian and English mainly from Latin, Greek, French and German. In the Ukrainian language there is a significant number of international eponyms borrowed from the English language, while internationalisms with the Ukrainian anthroponymic eponym are a rare phenomenon in lexicographic sources. The names of the ancient mythology gods, the famous people and the literature personages motivate the semantics of international eponymous lexical units in the Ukrainian and English languages.

Key words: eponym, borrowing, internationalism, anthroponym, motivation.

Постановка проблеми. Процес запозичення іншомовних елементів засвідчує активний розвиток міжнародного спілкування й пошук самобутності народів, порушуючи питання *співвідношення інтернаціонального та національного* в процесі формування номінативних одиниць. Значне зростання запозиченої та інтернаціональної лексики національних мов пояснюється формуванням глобального інформаційного простору, суспільних процесів, орієнтованих на світову інтеграцію. З'ясування шляхів формування лексичного складу будь-якої мови є важливим завданням для ґрунтовного розуміння процесу її розвитку з огляду на історико-культурну взаємодію з іншими народами.

У зв'язку з активізацією інтеграційних процесів і важливістю *антропоцентричного підходу* [1]

до вивчення мовних одиниць найбільший інтерес становлять ті розвідки, в яких лексика досліджується в міжкультурному контексті. Наприклад, культурологічно значущими є епоніми, утворені на основі власних назв, зокрема антропонімів. Однак аналізований прошарок лексики не є всебічно описаним, немає спеціальних доробків, присвячених зіставному аспекту інтернаціоналізмів як компонентів запозиченої епонімічної лексики в українській та англійській мовах, що й визначає *актуальність* дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культура є спадковим комплексом уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань тощо, який існує лише в діалозі з іншими культурами й акумулюється в мовних одиницях. Коди культури є маркерами свідомості, ідентифікації національно-

етнічного соціуму, адже мову, компонент комунікативної взаємодії, розглядають як культурну систему, що й спричинило виникнення науки *лінгвокультурології*, яка вивчає способи збереження й передавання інформації про культуру народу. Результати наукових розвідок у її царині представляють особливості національних мовних картин світу та диференціацію вербальних і невербальних меж національних концептосфер, усвідомлення яких сприяє становленню міжкультурної компетенції [2, с. 11–12; 3, с. 24–25; 4–7].

Аналізуючи співвідношення запозичених та інтернаціональних слів, доходимо висновку слідом за науковцями [8; 9], що інтернаціональна лексика у широкому розумінні належить до *лексичних запозичень*, оскільки для того, щоб стати надбанням декількох мов, мовна одиниця має бути запозиченою хоча б однією з них.

Сучасні лінгвісти порушують проблему адаптації запозичень у системі мови-реципієнта, адже освоєння лексики іншомовного походження відбувається на різних рівнях – графічному, фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та словотвірному [10, с. 85]. Основними ж ознаками ідентифікації інтернаціональності слова є збереження його зовнішньої форми з можливими фонетичними й морфологічними відмінностями через національну специфіку мови; повний або частковий збіг семантичного змісту в неспоріднених мовах; єдина мова-джерело [9; 11]. Прикладом фонетичних змін у вимові інтернаціоналізму є лексема *вакханалія / bacchanalian* – «бенкетування, п'янство», яка запозичена з латинської *Bacchanalia* – свято на честь бога Вакха, в українській мові початкове *б* замість *в* засвідчене в XVII ст. і пояснюється впливом російської мови. Інтернаціоналізми не слід ототожнювати з екзотизмами, які означають предмети й явища, що не існують в навколишньому середовищі носіїв мови-реципієнта, і входять до іншої мови у своєму початковому вигляді як фонетичне запозичення чи калькування [9]. Запозичені компоненти лексики вивчались переважно в площині термінології [12, с. 5; 13, с. 103; 14, с. 87].

Постановка завдання. Невирішені питання у зазначеному розрізі визначають основне завдання дослідження – вивчити шляхи поповнення інтернаціональної епонімічної лексики в українській та англійській мовах у зіставному аспекті, проаналізувавши джерела запозичень, структурні й семантико-мотиваційні особливості одиниць. Матеріалом дослідження є інтернаціональні епонімічні лексичні одиниці в українській та англійській мовах, виокремлені методом суцільної

вибірки зі словників епонімів [15–17], тлумачного [18], етимологічного словників [19] і словника іншомовних слів [20]. Вивченню підлягали інтернаціональні епоніми, які зберігають не лише зовнішню форму з національною фонетичною та морфологічною варіативністю, але й внутрішню форму, вмотивованість.

Виклад основного матеріалу. *Інтернаціоналізми* зазвичай не вважаються одиницями певної мови, оскільки інтернаціональне не може бути своїм чи чужим, тому явище інтернаціонального виходить за межі двох протилежних категорій «своє – чуже». Останні глибоко пронизують національно-етнічну свідомість і ментальність народів, відображаючи колективне національне свідоме та підсвідоме, віддзеркалене в мові носіїв культури. Категорія «своє – чуже» створює стійкі стереотипи уявлень про світ, впливаючи на механізм самоідентифікації етнічної свідомості. Крім того, ця опозиція аксіологічна за природою, оскільки передбачає визначення цінностей соціуму [2, с. 35–36]. Іншомовне слово стає своїм, якщо добре засвоєне, а чужим воно вважається тоді, коли в його засвоєнні немає необхідності.

Культурно зумовлені компоненти, що відображають національну картину світу на рівні слів і словосполучень, – це власні імена, так звані ономастичний код культури, що входять до складу епонімів. Індивідуалізувальний компонент антропоніма мотивує значення епоніма у прихованій формі і тому виявляється на основі етимологічного аналізу або реконструкції багатогранного зовнішнього контексту, оскільки власна назва завжди апелює до культурно маркованих фонових знань певного колективу [21, с. 46; 22, с. 29–30; 23, с. 81].

Низка епонімічних одиниць виникла *в німецькій, англійській* мовах, згодом була запозичена українською мовою і досі належить до міжнародного інтернаціонального фонду: *бадмінтон / badminton* – “a game with rackets in which a shuttlecock is hit back and forth across a net” походить від назви англійського м. Бадмінтон в Англії; *балаклава / balaclava* – “a close-fitting headgear covering the whole head and neck but for parts of the face, usually made of wool” – назва придумана англійцями під час боїв у бухті Балаклава під час Кримської війни. Вплив англійської мови неухильно збільшується внаслідок активного міжкультурного спілкування і поширення процесу глобалізації, що призводить до великої кількості інтернаціональної лексики, з епонімічним компонентом, зокрема, в європейських мовах.

Українська й англійська лексика формувалася на основі не лише національних елементів,

але й шляхом залученням одиниць іншомовного походження – *греко-латинського і французького* насамперед: *паніка / panic* – “*sudden uncontrollable fear or anxiety, causing a wild unthinking behaviour*” з французької *panique*, з латинської *panicus*, з грецької *panikos* від імені бога Пана, який за міфологічними уявленнями навіював раптовий страх; *батист / batiste* – “*a fine, light linen or cotton fabric resembling cambric*” від прізвища фламандського ткача XIII ст. Ф. Батіста.

У порівнюваних мовах трапляються випадки співіснування свого елемента та запозичення з іншої мови, що позначають одне й те саме поняття: наприклад, латино-грецька запозичена лексема, мотивована іменем богині, дочки Асклепія та Епіоні, цілительки людей, *панацея* має синоніми в українській мові *ліки, зілля*, а в англійській мові *panacea* – *remedy, heal-all*. У випадку різного прояву умотивованості лексем-синонімів перевагу надають більш мотивованим назвам, навіть інтернаціоналізм, хоча вживання одиниць рідної мови вважається доцільнішим, тому що внутрішня форма рідного слова зрозуміліша [9].

В українській та англійській мовах безпосередніми запозиченнями є переважно однослівні епонімічні одиниці. У простих епонімічних найменуваннях зовнішня структура збігається зі структурою власних назв, від яких вони утворені, наприклад: *ампер / ampere* – “*a unit of electric current equal to a flow of one coulomb per second*” від прізвища французького фізика, основоположника електродинаміки А. Ампера; *бегонія / begonia* – “*a herbaceous plant of warm climates, the flowers of which have bright sepals but no petals*” від прізвища французького любителя рослин М. Бегона.

Епонім як компонент словосполучення слугує інтернаціональним знаком у комунікації. В основі епонімічних словосполучень інтернаціональні епонімічні компоненти можуть утворювати різні моделі залежно від статусу основи, з якою їх поєднують. Наприклад, епонімічний компонент у постпозиції поєднується з національним (в англійській мові) або запозиченим неепонімом (в українській мові), утворюючи інтернаціоналізм: *біф-строганов / beef-stroganoff* – “*a dish in which the main ingredient, typically strips of beef, is cooked in a sauce including sour cream*” походить від імені графа Пола Строганова, російського дипломата XIX ст., який любив тонко нарізане й обсмажене філе яловичини з грибами і сметаною; *біф-веллінгтон / beef-wellington* – “*a dish consisting of beef coated in pate and wrapped in puff pastry*” – страва, пов’язана з першим герцогом

Веллінгтону. В останньому прикладі інтернаціональним виявляється саме свій епонімічний елемент в англійській мові.

Окрему групу формують лексеми, у яких інтернаціональні препозиційні епонімічні елементи утворюють композити з чужомовними за походженням складовими-неепонімами: *ампер- (година, метр, секунда), рентгено- (діагностика, знімок, терапія)*.

Продуктивним є поєднання компонентів *гіга-, мега-, мікро-, кіло-* тощо з інтернаціональними епонімами в постпозиції для вираження одиниць вимірювання: *мега- (ват, вольт) / mega- (watt, volt); мікро- (ампер, ват, вольт) / micro- (ampere, watt, volt)*.

Трапляються складені одиниці, утворені поєднанням двох епонімів: *вольт-ампер, вольт-кулон*.

Інтернаціональні епонімічні найменування представлені переважно іменниками, хоча серед аналізованого матеріалу є прикметники, наприклад, *платонічний / platonic* – “*intimate and affectionate*” апелює до імені грецького філософа Платона та його ідей зокрема.

Імена, до яких апелюють інтернаціональні епонімічні лексичні одиниці в українській та англійських мовах, належать до антропонімічних груп:

Імена античних богів міфології: *ехо / echo* – “*a sound or sounds caused by the reflection of sound waves from a surface back to the listener*” – на честь богині повітря й землі, якій дружина Зевса заборонила говорити, наказала лише повторювати, що їй скажуть інші, за те, що вона багато розмовляла із Зевсом.

Імена й прізвища відомих осіб: *шатообріан / chateaubriand* – “*a thick fillet of beef steak*” апелює до французького письменника, політика й дипломата Франсуа-Рене де Шатообріана, чий шеф-кухар придумав страву; *праліне / praline* – “*smooth and sweet substance made by boiling nuts in sugar, used as a filling for chocolates*” – на честь маршала Плессі-Пралін, чий кухар уперше створив солодкий десерт.

Імена персонажів художніх творів: *бармецид / barmecide* – “*a person who offers benefits that are illusory or disappointing*” – на честь імені персидського принца з казки «Тисяча й одна ніч».

Висновки. Епонімічна лексика сучасних української й англійської мов відображає прогресивну тенденцію до інтернаціоналізації з одночасним збереженням національних особливостей мовного фонду. Інтернаціональні епоніми з антропонімічним компонентом запозичуються українською й англійською мовами з латинської, грецької,

французької, німецької мов, а також з англійської українською мовою. Однак інтернаціоналізми з україномовним антропонімічним епонімом є рідкісним явищем у лексикографічних джерелах (*бандерівці, бандера* тощо), як і запозичення з італійської (акронім *fiat* – *італійська автомобільна фабрика Туріна*). Спільним для обох мов є збереження інтернаціональними епонімами не лише зовнішньої форми з національною фонетичною та морфологічною варіативністю, але й

внутрішньої форми, вмотивованості. Поповнення лексики інтернаціональними й запозиченими епонімами полегшує міжкультурне спілкування та економить зусилля в процесі розуміння мови. Їх використання сприяє гнучкості й ефективності мови, віддзеркалюючи позитивний досвід представників різних лінгвокультур. Перспективним видається дослідження інших шляхів поповнення епонімічної лексики в українській та англійській мовах у зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голубовська І.О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземних мов. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2006. № 1. С. 33–39.
2. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ Академія, 2012. 288 с.
3. Левицький А.Е., Борисенко Н.Д., Савчук І.І. Теорія міжкультурної комунікації. Київ : Логос, 2011. 127 с.
4. DeFleur M.H., Margaret H. Fundamentals of Human Communication. Social Science in Everyday Life. New York : McGraw-Hill/Higher Ed., 2005. 454 p.
5. Hybels S. Communicating Effectively. New York : McGraw-Hill / Higher Ed., 2007. 418 p.
6. Kasper G., Kellerman E. Communication Strategies London. New York : Longman, 1997. 394 p.
7. Masterson J.T., Beebe S.A. Watson N.H. Speech Communication. Theory and Practice. New York : CBS College Publishy, 1983. 287 p.
8. Есенова Е.Й. Запозичена та інтернаціональна лексика : теоретичні аспекти проблеми. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород. 2014. Вип. 12. С. 77–80.
9. Кияк Т.Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/1068/1/06ktpifm.pdf>.
10. Приймак Т.П., Колесник М.Ю. Адаптація німецькомовних лексичних запозичень у системі української мови. *Zbiór artykułów naukowych Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej organizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych «Literatura, socjologia i kulturoznawstwo Naukowa i Praktyczna Nauka światowa: problemy i innowacje»*. Warszawa. 2017. С. 85–89.
11. Акуленко В.В. Інтернаціональні елементи в лексиці мов. *Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке*. Кишинев. 1971. С. 251–264.
12. Кочан І.М. Синтагматика та парадигматика термінів з міжнародними компонентами як фактор їх системності. *Проблеми української термінології*. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2005. № 538. С. 3–10.
13. Епоніми симптомів, синдромів і хвороб внутрішніх органів / за заг. ред. О.О. Абрагамовича. Львів : ПП «Кварт», 2005. 126 с.
14. Онуфрієнко Г.С. Мовна гібридизація термінологічного знака як актуальна проблема українського термінознавства. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. Київ : КНЕУ, 2007. Вип. VII. С. 87–88.
15. Alpha Dictionary. Eponyms. URL: https://www.alphadictionary.com/articles/eponyms/eponym_list_pq.html.
16. A New Dictionary of Eponyms / Ed. by Morton S. Freeman. 2002. URL : <http://www.oxfordreference.com/abstract/10.1093/acref/9780195093544.001.0001/acref-9780195093544-e-273?rkey=53BfpJ&result=275>.
17. Dictionary of eponyms. URL: <http://eponyms.enacademic.com>.
18. English Oxford Living Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com>.
19. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / гол. ред.: О.С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 2003. 657 с.
20. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml>.
21. Михайлишин Б.П. З історії термінів-епонімів. *Мовознавство*. 1994. № 4–5. С. 45–50.
22. Панько Т.І. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. С. 174.
23. Дзюба М.М. Особливості мотивованості епонімічних термінів. *Семантика мови і тексту* : матер. X Міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ, 2009. С. 80–82.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ВЛАСНИХ ІМЕН У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ ТА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

COMPARATIVE ANALYZE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH PROPER NAMES IN EAST SLAVIC AND WEST GERMANIC LANGUAGES

Хмара В.В.,

orcid.org/0000-0002-7639-1357

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри англійської мови

Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті пропонується зіставний аналіз фразеологічних одиниць, до складу яких входить компонент «власне ім'я», на базі російської, української, німецької та англійської мов із метою показати семантичні особливості, ізоморфні та аломорфні риси у чотирьох лінгвокультурах.

Ключові слова: лінгвокультурологія, зіставний аналіз, ім'я, антропонім, фразеологізм.

В настоящей статье предлагается сопоставительный анализ соматических фразеологических единиц, в состав которых входит компонент «имя собственное», на базе русского, украинского, немецкого и английского языков, с целью показать семантические особенности, изоморфные и алломорфные черты в четырёх лингвокультурах.

Ключевые слова: лингвокультура, сопоставительный анализ, имя, антропоним, фразеологизм.

This article offers comparative analysis of Phraseological Units which have got proper name in their structure based on Russian, Ukrainian, German and English. The purpose of this article is to show semantic features, isomorphic and allomorph traits in four linguistic cultures.

Key words: cultural studies, a comparative analysis, proper name, anthroponym, Phraseological Units.

Постановка проблеми. Дослідження спільних та етнокультурних домінант у близькоспоріднених та різноструктурних мовах на матеріалі ФО з компонентом «власне ім'я» є на часі. Цим пояснюється поєднання лінгвокультурних, зіставних та констративних підходів для кращого вивчення культурно-семантичних особливостей і структурних зрушень у мовних картинах світу (К.І. Мізін, В.М. Мокиєнко, В.О. Маслова, М.В. Манакин, А.Б. Вежбицька, В.Д. Аракін тв. ін.), що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити семантичні особливості фразеологізмів з іменним компонентом в українській, російській, німецькій та англійській мовах.

Для вирішення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1) систематизувати інформацію щодо функцій власних імен та їх місця у формуванні картини світу;

2) зіставити імена в англійській, німецькій, українській та російській мовах із метою виявлення універсального і унікального в семантиці цих одиниць.

Матеріал дослідження становлять фразеологічні одиниці (ФО), дібрані з лексикографічних джерел. Вибірка становить 355 ФО із компонентом *ім'я*, із яких 79 – англійських, 46 – німецьких, 141 – українських та 95 – російських.

Основний виклад матеріалу. Фразеологічні одиниці з антропним компонентом через вторинну номінацію віддзеркалюють культурно-історичні особливості, традиції, вірування, ціннісні орієнтації, моральні ідеали та пізнавальний досвід народу, тобто національно-культурне багатство, яке накопичувалося протягом століть [12, с. 33; 13, с. 257; 6, с. 20; 9] і передається наступним поколінням.

Власні імена у складі ФО становлять значний масив ускладнених мовних знаків з актуальністю змісту, народністю, нескладністю граматичного оформлення та стилістичною різноманітністю [10, с. 62], що знаходить своє відображення в лінгвістичних дослідженнях останніх років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі досліджено структурні та функціонально-семантичні особливості власних назв сучасної німецької мови [8, с. 5]; зіставлено антропні ФО російської, татарської та англійської мов [2, с. 7]; виявлено аломорфні та ізоморфні риси в лексико-семантичному функціонуванні антропоніма у складі ФО в англійській мові в зіставленні з російською, татарською та французькою мовами [7, с. 9].

Аналіз праць, присвячених ономастичній фразеології, показує, що симбіоз зіставного та лінгвокультурологічного аналізу уможливило

виявлення культурних домінант і відмінностей у житті окремих лінгвокультурних спільнот, що допомагає краще осягнути власну культуру та менталітет.

Через історію побуту та культуру народу імена відображають уявлення та фантазії людей [14, с. 4; 12, с. 11]. Людину оточують імена, утворюючи навколо неї певний континуум, особливий національно-культурний простір, єдиний для всього мовного колективу й індивідуальний для кожного окремого його члена [11, с. 116].

Ім'я – офіційно присвоєна назва індивіду з метою виокремити його з ряду подібних людей. Антропоніми називають, але не надають якихось рис, якостей, бо не існує унікальних імен, які були б створені для кожної окремої людини. Через понятійні значення вони передають уявлення соціуму про категорію класу об'єктів через наступні властивості. Власником імені є людина: **англ.:** *Jack Sprat*; **нім.:** *Lischchen Müller*; **укр.:** *Сомомія Крушельницька*; **рос.:** *Іван Иванович*. Антропоніми відображають етнонаціональність мовної спільноти, тобто для різних територій популярні певні імена: **англ.:** *Jack, Tom, John*; **нім.:** *Hans, Grete, Kathrin*; **укр.:** *Хвеська, Кіндрат, Свирид*; **рос.:** *Іван, Фома, Марія*. Розмежування за статтю: чоловічі імена: **англ.:** *Jack*; **нім.:** *August*; **укр.:** *Назар*; **рос.:** *Ерёма*; жіночі імена: **англ.:** *Jill*; **нім.:** *Emma*; **укр.:** *Одарка*; **рос.:** *Варвара* [4, с. 10].

Серед імен виокремлюємо сингулярні (одичні) та плюральні (множинні) [4, с. 39]. Одиичні антропоніми асоціюються в суспільстві з відомими людьми, чиї імена не потребують супровідного контексту уточнювального характеру, й вони знані в багатьох мовних спільнотах. Ця група включає імена історичних постатей, політиків, митців, співаків та інших видатних людей: *Теодор* (асоціація (вербально виражена зв'язка, яка виникає в індивіда [16, с. 5]), – *Рузвельт*), *Адольф* (асоціація – *Гітлер*), *Марк* (асоціація – *Твен*), *Богдан* (асоціація – *Хмельницький*). Імена, які належать багатьом людям, не співвідносяться з якоюсь конкретною особистістю, не викликають асоціацій та вживаються поза мовним контекстом, називають плюральними антропонімами [5, с. 115]. Вони віддзеркалюють етнічні ознаки та територіальну належність імені через ядро значення: **англ.:** *Leah, Conway*; **нім.:** *Alrik, Chiara*; **укр.:** *Боженя, Орест*; **рос.:** *Кира, Ладимир*.

Із часом плюральні власні імена перетворювалися на називні, тобто на узагальнені назви, через вторинну номінацію і, позначаючи певне явище, певну рису вдачі людини, ставали засобом типі-

зації й описували характерні особливості цілої лінгвокультурної спільноти. Отже, багато власних імен із повсякденного вжитку переходили, органічно укралювалися в живу фольклорну стихію, стаючи лексичною окрасою народних афоризмів: **англ.:** *Joe Miller* (бородатий анекдот); **нім.:** *Grüne Minna* (поліцейська машина); **укр.:** *язиката Хвеська*; **рос.:** *Іван- дурак* [15, с. 153].

Музична основа, яка є присутньою у прислів'ях і приказках з іменами, створюється під впливом гри слів, зумовленої явищем паронімії антропонімів. Римуючись, слова набувають нового значення, піддаються різноманітним асоціаціям, отримують додатковий специфічний зміст, який поширився за межі фольклору: **англ.:** *Plain Jane* (некрасива жінка); *Dirty Dick* (нечупара); *Tearful Tilly* (плакса); *Gobble Gobble Girty* (скупий); *Even Steven* (однаково, порівну); *Willy nilly* (хочеш – не хочеш); *rob Peter to pay Paul* (позичити гроші в одного, щоб відати іншому); **нім.:** *Lischchen Müller* (нерозумна); *Hans Taps* (незграбний); *die Flotte Lotte* (м'ясорубка); *keinen Ton nicht mal, Anton!* (не шуміть); **укр.:** *кожна Тереса має свої інтереси; не вмер Данило, так болячка задавила; про мене, Мартин, хоч головою об тин; у Гаврила пили та його й побили; де піде Теря, все їй гірка вечерея; довго Хима юлила, доки хлопця обдурила; сидить Семен під кручею, ловить раки онучею; розказав Мирон рябої кобили сон; рос.: *пророк Наум, наставь нас на ум; Фома музику розумее, а Ерема плясать умеет; ни в городе Иван, ни в селе Селифан; указчик Ерема, указывай дома!; ждут Фому: чают быть уму; голодному Федоту и пустые щи в охоту; добр Мартын, коли есть алтын*.*

В англійській, німецькій, українській та російській мовах компонент ім'я у складі ФО може вказувати на схожість між людьми: **англ.:** *the same old Coaxer but in a different coat*; **нім.:** *Hänschen tanzt, wie Hans bläst*; **укр.:** *зійшовся Яким з таким; який чорт з Шишка, така його й жінка; зібралось два Юрії, та й обидва дурні; який Хомка, така й його жонка; той же Савка, та на других санках; рос.: *та же Марья, да в другом сарафане; тот же Савка, да на других санках*.*

Спільними значенням ФО з компонентом ім'я для німецької, української та російської мов є особливі характеристики людей, тобто їх несхожість: **нім.:** *Was Hans für wahr hält, ist dem Franz kein Bargeld; Hinz und Kunz*; **укр.:** *у всякого Мирона свої прийоми; у всякої Домашки свої замашки: одна любить ложки та чашки, а інша – серезки та пряжки; рос.: *На всякого Егорку есть поговорка; у всякого Гришки свои**

делишки; Ефрем любить хрен, а Федька – редьку; у всякого Павла своя правда; не всяк Тарас подпевають горазд; Федот, да не тот; и Федот, да не тот: наш пьет, не прольет, усом не моргнет.

Низка ФО в англійській, німецькій, українській і російській мовах містять іронію, жарт, а іноді глузування, вказуючи на розумову обмеженість: **англ.:** *doesn't know if it's Thursday or Anthony Hordrens; proper Charlie, Ken doll; Tom Fool; Tom-noddy*; **нім.:** *Hans Dumm; blöder Heini; Hans Hucklenbein, ich will Hans heißen; Heini; der dumme August; so was lebt und Schiller mußte sterben!; der deutsche Michael; ein langweiliger (alberner, dummer) Peter; er ist aus Borneo; eine dumme Trine*; **укр.:** *що Кирило, то й дурило; Науме, Науме, дурний твій уме; Гриць має голову з дурниць; дурному Гаврилці усе чорнобривці; дурний Мартин узяв мило за сир; учив Мартин Мартина, а сам глупий, як тростина; Андрій за всіх мудрій – продав халупу, а сам уліз у дупло дурного Кирила і Химка здурила; випий, Іванку, бляшанку, а за дві заплати; дурний Іван, дурний і пан; не смійся, кума, що дурень Хома, бо всі люди кажуть, що й ти без ума; ніп хрестив Іваном, а прозвали болваном; Ваня приморожений; рос.: *был Иван, а стал болван, а все винцо виновато; Фома да Ерёма; послали Филиппа по липы, а он ольху волочит; и по рожге видать, что Сазоном звать; Пахом – вся рожга в один ком.**

Спільне значення таких ФО для мов, що зіставляються, – лінощі: **англ.:** *Laurence bids wages Bertie Wooster; Falstaff, Fred Kamo's army; to Jack around; Jackleg; John Drawlatch; Laurence bids wages; lazy Laurence; Tom Roger's job*; **нім.:** *ein fauler Heinz*; **укр.:** *Герасим не косив, то з косарями їсти не буде; дурний Грицько млинці пекти – він краще тістечко з'їсть; захворів Іванко, аж опух від спанку; не клеїться робота у нашого Федота*; **рос.:** *ленивому Микишке все не до книжки; кобылка бежит, а Ивашка лежит; муж Нестерка, да детей шестерка, воровать боимся, работают ленимся, – как тут жить прикажете?; нашему Ванюхе на печке ухаб; не родить Макара; бедному Савке нет покоя ни на печи, ни на лавке: на печи пекут, на лавке секут.*

Імена конотують значення забудькуватість, неухажність у німецькій, українській і російській мовах: **нім.:** *ein vergessliches Lieschen*; *Hans Guckindieluft*; **укр.:** *шукає Хима Юхима, а*

Юхим біля неї; от вам Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука; **рос.:** *Андрей ротозей.*

ФО з антропним компонентом описують рису характеру – відважність в англійській, українській і російській етнокультурних спільнотах: **англ.:** *as game as Ned Kelly*; **нім.:** *doller Otto; rangehen wie Blücher*; **укр.:** *відважний Артим іде сміло у воду і дим*; **рос.:** *Аверон не боится ворон, а на галки есть палки.*

Впертість відображена у ФО українській та російській мовах: **укр.:** *кажи Іванові: бери на сухо, а він заїхав по вуха; учи Івана на цимбалах, а він заодно в дудку грає*; **рос.:** *Ерема в воду, Фома ко дну: оба упрямы, со дна не бывали; Дмитрий да Борис за огород подрались; нашего Мины не проймешь в три дубины.*

В окрему групу виділяємо ФО, у яких наявні чоловічі та жіночі імена для опису схожих людських рис без їх конкретизації [1, с. 43]. Припускаємо, що вживання власного імені тут мотивоване лише своєрідністю його звукового складу та римованістю: **англ.:** *Jack and Jill; Darby and Joan; Darby and Joan club*; **нім.:** *Werther und Charlotte*; **укр.:** *зібрав бог пару – Карпа та Варвару; от тобі пара – Гриць та Варвара; то дібрана пара – Хома та Варвара; парочка – Мартин та Одарочка; який Іванко, така у нього і Маланка; добрий коповик, гарні й дві копійки, добрий Панько, гарна й Оришка; який Сидір, така й Танька, який кожух, така й латка*; **рос.:** *каков Ананья, такова у него и Маланья; Иван да Марья.*

Висновки. У чотирьох мовах імена поділяють на сингулярні та плюральні антропоніми, у складі ФО можуть набувати римованості через гру слів. ФО з компонентом *ім'я* можуть указувати на конкретну особу або об'єкт, викликаючи в представника певної культури асоціації, пов'язані з історичними подіями, традиціями, уявленнями, реальними носіями імені. Завдяки вторинній номінації та абстрактності відбувається послаблення семантики ФО та вказівного значення. Спостерігаємо зростання семантичної активності антропонімічного компонента ФО через метафоричність, метонімічність і каламбурність, де імена – носії екстралінгвістичної інформації.

Подальші перспективи дослідження пов'язані з аналізом власних імен у складі фразеологічних одиниць на матеріалі інших західногерманських і східнослов'янських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасимчук В.А. Власні імена в українських фразеологізмах. *Диво слово: Українська мова й література в навчальних закладах*. 2005. № 4. С. 43–47.

2. Дарзаманова Г.З. Фразеологические единицы и поговорки с антропонимами в русском, татарском, английском языках : дисс. канд. филол. наук : 10.02.20. Казань, 2002. 174 с.
3. Европейские имена, значение и происхождение. URL : <http://kurufin.ru/index.html> (дата звернення : 25.03.2019).
4. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва : Валент, 2001. 200с.
5. Ермолович Д.И. Общие принципы, методы формирования и типология ономастических соответствий. Москва : Наука, 1978. 115 с.
6. Жуков В.П., Жуков А.В. Русская фразеология : учеб. пособ. Москва : Высшая школа, 2006. 310 с.
7. Загирова З.Р. Лексико-семантические и функциональные параметры антропонима в составе фразеологической единицы в английском языке (В сопоставлении с французским, русским и татарским) : дис...канд. филол. наук : 10.02.04; 10.02.20. Уфа, 2003. 215 с.
8. Кам'янець В. М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвиськ та псевдонімів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2001. 18 с.
9. Кикоть В.М., Зосимчук І.О. Антропоніми як мовні та культурні. *Філологічний науковий електронний журнал*. URL : http://www.rusnauka.com/29_SSN_2013/Philologia/7_146103.doc.htm (дата звернення : 15.03.2019).
10. Ковшова М.П. Анализ фразеологизмов и коды культуры. Известия РАН. Серия литературы и языка. 2008. Т. 67, № 2. С. 60–65.
11. Космеда Т.А. Метафора сучасної публіцистики: актуалізація антропонімів (на матеріалі української та російської мов). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство : збір. наук. ст. 2015. № 3. С. 116–122.
12. Лосев А.Ф. Философия имени. Москва : Изд-во Московск. ун-та, 1990. 685 с.
13. Лукаш Г. Конотонім як концепт культури. *Семантика мови і тексту*: IX міжнар. науково-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2006 р. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. С. 257–259.
14. Морошкин М. Славянский именовослов, или Собрание славянских личных имен. Санктпетербург : Типография второго отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. 321 с.
15. Русанівський В., Ермоленко С. Життя слова. Київ : Вища школа, 1978. 192 с.
16. Унайбаева Р.А. Категория подтекста и способы её выявления : автореф. дис. ... канд. наук : 10.02.04. Москва, 1980. 22 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ:

17. Мишанич С.В., Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки. Київ : Дніпро, 1984. 389 с.
18. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русских поговорок. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007. 785 с.
19. Номис М.М. Українські приказки, прислів'я, і таке інше / упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. 352 с.
20. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
21. Пазяк М. М. Прислів'я і приказки. Київ : Наук. думка, 1990. 528 с.
22. Публічний електронний словник української мови. Тлумачний он-лайн словник української мови. URL : <http://ukrlit.org/slovnuk>. (дата звернення : 30. 11. 2016).
23. Российский Энциклопедический словарь. Российский словарь он-лайн. URL : <http://tolslovar.ru/I3099.html> (дата звернення : 20. 08. 2015).
24. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. Київ : Наукова думка, 2005. 334 с.
25. Шитова Л.Ф. Proper Name Idioms and Their Origins. Словарь именных идиом Санкт-Петербург : Антология, 2013. 192 с.
26. Шитова Л.Ф. Two is a Company: Dictionary of Pair Idioms. *Два сапога пара: Словарь парных идиом*. Санкт-Петербург : Антология, 2014. 160 с.
27. Kipfer B. A., Chapman R. L. American Slang. New York : Collins, 2008. 538 p.
28. Küpper H. Pons-Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. Stuttgart : Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH, 1990. 960 s.
29. Partridge E. A dictionary of Slang. The 8th edition. London; N. Y. : Routledge, 1984. Reprinted in 2002. 1400 p.
30. Das Wörterbuch der Idiome. Wörterbuch. URL : <http://idiome.deacademic.com/3472/Zopf2013>. (дата звернення : 02.11.2014).
31. Deutsch. Großes Wörterbuch. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten / Redaktion: C. Marsen, Dr. H. Ehmman. Köln : Buch und Zeit Verlagsgesellschaft MbH, 1995. 446 s.
32. Redensarten-Index. Wörterbuch. URL : <https://www.redensarten-index.de>. (дата звернення : 12.05.2014).

РОЗДІЛ 4 СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'27:316.472.4:004.7

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ МОВИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ LEXICO-SEMANTIC ASPECTS OF THE SOCIAL NETWORKS LANGUAGE

Ніколасва Т.М.,
orcid.org/0000-0002-4642-1578
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
Київського національного університету культури і мистецтв

Нові слова з'являються в нашому використанні кожну хвилину. Вони називаються неологізмами. Кількість неологізмів значно зростає, тому що нині надзвичайно розвинена мережа Інтернет та соціальні мережі. У статті розглянуто різні лексико-семантичні аспекти мови соціальних мереж. Соціальні мережі – це поле, де з'являються нові слова. Для того аби їх згрупувати, потрібно провести лексико-семантичний аналіз. Мова соціальних мереж наразі надзвичайно різноманітна. Тут мають місце і неологізми, і запозичені слова, і англіцизми тощо. Часто користувачі у своїх бесідах використовують смайлики та стікери, які повністю замінюють спілкування. Мова соціальних мереж широко використовує метафоричні та метонімічні прийоми, запозичення з різних мов, використання епітетів.

Ключові слова: нові слова, неологізм, мережа Інтернет, соціальні мережі, лексика, семантика, новоутворення, запозичені слова, англіцизми, сленг, молодіжний сленг, метафора, метонімія.

Новые слова появляются в нашем использовании каждую минуту. Они называются неологизмами. Количество неологизмов значительно возрастает, потому что в наше время чрезвычайно развита сеть Интернет и социальные сети. В статье рассмотрены различные лексико-семантические аспекты языка социальных сетей. Социальные сети – это поле, где появляются новые слова. Для того чтобы их сгруппировать, нужно провести лексико-семантический анализ. Язык социальных сетей пока чрезвычайно разнообразный. Здесь имеют место и неологизмы, и заимствованные слова, и англицизмы и тому подобное. Часто пользователи в своих беседах используют смайлики и стикеры, которые полностью заменяют общение. Язык социальных сетей широко использует метафорические и метонимические приемы, заимствования из разных языков, использование эпитетов.

Ключевые слова: новые слова, неологизм, сеть Интернет, социальные сети, лексика, семантика, новообразования, заимствованные слова, англицизмы, сленг, молодежный сленг, метафора, метонимия.

New words appear in our use every minute. They are called neologisms. The number of neologisms significantly increases the fact that in our time an extremely developed network of Internet and social networks. In this article various lexical-semantic aspects of the language of social networks are considered. Social networks are a field where new words appear. In order to group them it is necessary to conduct a lexical-semantic analysis. The language of social networks, while, is extremely diverse. Here there are also neologisms, borrowed words, and anglicisms, etc. Often, users in their conversations use emoticons and stickers that completely replace communication. The language of social networks widely uses metaphorical and metonymical techniques, borrowings from different languages, and the use of epithets.

Key words: new words, neologism, Internet network, social networks, vocabulary, semantics, neologisms, borrowed words, anglicisms, slang, youth slang, metaphor, metonymy.

Постановка проблеми. В умовах сучасної лінгвістики з'явилося новітнє дослідження – Інтернет. Це – не тільки сфера надзвичайної кількості інформації, але й середовище для народження нових слів, сленгу та неологізмів.

Через те, що в Інтернеті нині є надзвичайно велика кількість матеріалу на будь-яку тематику, інтернет-мережі стали надзвичайно актуальними. Інтернет-джерела детально досліджує чимало мовознавців. Мову соціальних мереж називають сьогодні «новою мовою». Деякі науковці цю нову мову називають третьою формою мовлення поряд

з усною й писемною, що засвідчує появу віртуальної мовної особистості [10].

Серед завдань наукової статті, що набувають особливої актуальності в сучасних умовах, можемо визначити такі: місце та роль мережі Інтернет і соціальних мереж як віртуального середовища; особливості комунікації в соціальних мережах на лексичному й семантичному рівнях.

Неологізми, англіцизми, запозичені слова – це поширений і популярний спосіб спілкування між людьми в соціальних мережах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням питань лексико-семантичних аспектів мови соціальних мереж займалися чимало дослідників, як українських, так і зарубіжних. Цим питанням займалися такі видатні лінгвісти: М.О. Бакіна, А.О. Брагіна, А.В. Березовенко, О.А. Габінська, І.Г. Дегтяр, О.А. Земська, В.І. Заботкіна, Н.З. Котелова, Є.О. Левашов, О.Г. Ликов, В.В. Лопатін, В.М. Сергєєв, Н.І. Фельдман, Е.І. Ханпіра, J. Algeo, K. Sornig, J. Sheidlower, R. Fisher та багато інших лінгвістів і науковців. Проте ними так і не було здійснено глибинного аналізу лексико-семантичних аспектів мови в соціальних мережах.

Постановка завдання. Відповідно, метою статті є розгляд лексико-семантичних аспектів мови соціальних мереж і з'ясування шляхів створення нових слів.

Виклад основного матеріалу. Нині інформаційні технології розвиваються, і відбувається перехід від звичайного спілкування до нового з використанням соціальних мереж [2]. Молодь спілкується за допомогою різних соціальних мереж щодня.

Соціальна мережа – це інформаційно-комунікативне середовище з високим модусом комунікативності, експресивності й діалогічності [1, с. 55]. Мова – це головний засіб, який використовують у розвитку та функціонуванні веб-контенту.

Соціальні мережі мають високий рівень динамічності. Вони дають можливість творити щось нове. Соціальні мережі – це засіб контактування та спілкування людей незалежно від їх місцезнаходження [3, с. 20]. Для соціальних мереж характерною є риса відсутності чіткої структури. Кожна людина, яка спілкується в соціальних мережах, має право писати, що їй забажається.

Сучасні індустріальні спільноти є динамічними, адже вони змінюються дуже швидко. Саме через це мова є надзвичайно перемінною та рухливою.

Кожне покоління людей має власну лексику та сленг, він змінюється постійно [1, с. 60]. Звичайно, люди можуть користуватися і застарілим сленгом.

Мова сучасного Інтернету досі малодосліджена: одні науковці вважають її «псевдогендерною» [5], інші – такою, що перебуває під креативним впливом молодіжної субкультури.

Уміння людей називати нові речі старими іменами надзвичайно економить словотвірні зусилля індивідів [3, с. 6].

Можливість надавати новим речам старих назв можна спостерігати в лексичному та семантичному словотворенні.

При цьому важливі такі варіанти:

– Уже наявні слова повністю набувають нового значення та втрачають старе значення;

– У семантичному середовищі слова з'являється нова сема, тобто у слова буде декілька позначень.

Лексико семантичне тлумачення слова має декілька обов'язкових і пов'язаних між собою компонентів: денотат, концепт і форму.

Поява нових денотатів (предметів чи понять) належить до позамовних причин смислової переміни слів [5, с. 55]. Науково-технічний прогрес надає можливість до появи нових явищ і подій, що мають вплив на семантику слів, які їх називають. Мовні контакти є головною причиною видозміни семантики.

Мови соціальних мереж, що використовувалися раніше, призводять до зміни семантичної структури слова.

Лексико-семантичні зміни (або їх ще називають неморфологічним способом словотворення) полягають у розщепленні семи багатозначного слова, що надає можливість до появи нових слів-омонімів, які є однаковими за написанням, але лексично відрізняються.

Наприклад:

Bank (банк) – bank (берег).

Лексичні одиниці соціальних мереж мають ознаки спільні і для сленгізмів, і для неологізмів, а отже, отримують статус «сленгових неологізмів» [3, с. 6]. Сленгові неологізми – це новостворені сленгові слова, що мають у собі конотацію новизни. Тобто у нового слова немає синонімів. Адже це слово новітнє, та воно ще тільки на етапі соціалізації.

Сленгові неологізми соціальних мереж мають у собі такі компоненти: експресивні, емоційні та оцінні [9, с. 11].

Тоді коли нові слова реалізують у друкований вигляд, потрібно підключати словотвірну гру. На етапі творення слова мовна гра реалізується за допомогою таких засобів [2, с. 33]: аналогія, римування, перефразування, скорочення, заміна та лімерик. Ці засоби перетворюють текст у цікавий витвір.

Мова соціальних мереж та інші важливі сфери життя людського суспільства є взаємозалежними і взаємопов'язаними. У структурі сленгових неологізмів відповідних тематичних груп проаналізовано емоційно-оцінний компонент. Є різні вираження емоційної оцінки: позитивна, нейтральна та емоційна [5, с. 45]. Згідно зі статистичними даними, в мові соціальних мереж найбільшою є частка негативної емоційної оцінки. Причина приховується в такому: лексичні одиниці соціальних мереж входять до групи пасивної лексики.

Сленгові неологізми, що використовують у соціальних мережах, не схильні до багатозначності.

По науковому – мають чітку конотативну дефініцію [3, с. 76]. У самій дефініції виокремлюються елементи прагматичності.

До семантичних нововведень у мові соціальних мереж можна віднести метафору, метонімію, епоніми, розширення або звуження значення слова.

Сленгова лексика є бар'єром двомовної комунікації через поєднання мовних і позамовних чинників.

Молодіжний сленг не просто зрозуміти більш зрілій аудиторії, адже сленги використовують не в усіх сферах життя [11, с. 234]. Виявилося, що слова, які входять до літературного стандарту, також мають сленгові значення. Наприклад: bird – пташка, а в сленгу – дівчина; dish – страва, а в сленгу – надзвичайно приваблива жінка.

Лексичний рівень коментарів користувачів соціальних мереж володіє винятковими якостями, такими як: вживання емотивних вигуків, повторів, звуконаслідування, емотиконів, пропуск лексем. Також використання емоційно-маркованих слів і стилістично зниженої лексики: сленгізмів, колоквіалізмів та іноді вульгаризмів:

– Did you hear how Dave got totally catfished last month?! The fox he thought he was talking to turned out to be a pervy guy from San Diego! – Shut up!!! Stop! Bastard! – Nice, brainy girl [2].

Семантична деривація є базовим засобом для поповнення словникового складу мови. Як результат, слово набуває розширеного значення через появу у ньому сленгових варіантів.

Сленг орієнтується на концептуальній моделі, і саме через це в сленгу присутні висока динаміч-

ність і рухливість [8, с. 140]. Тут і виявляються сучасні тенденції експресивного розвитку мовної системи.

Мова соціальних мереж поглинає всі канали: письмові, зображальні, аудіоканали, відеоканали. В соціальних мережах використовують зображення та текст [1, с. 62]. Звичайно, друкований текст використовують найчастіше.

Соціальні мережі використовують для того, аби швидко знайти контакт із кимось. У такому разі повідомлення стисле. Молодь часто використовує скорочення та аббревіатури.

Є навіть словник скорочених слів. Завдяки йому немає необхідності запам'ятовувати аббревіатури. Однак багато скорочених слів не є офіційними, а лише розмовні.

Наприклад, BTW (by the way), FYI (for your information), IMHO (in my humble opinion), bf (boyfriend), sp (support).

Найчастіше використовують такі скорочення:

– Будь ласка – PLS, PLZ (please);
– Вже зовсім скоро – RSN (real soon now);

– Вибач – SMT (sorry);

– Вихідні – WKND (weekend);

– Відмінно – XLNT (excellent);

– Дівчина, хлопець – GF, BF (girlfriend, boyfriend);

– Добраніч – GN, HAWN (good night, have a good night);

– З днем народження – HBTU (happy birthday to you);

– Згодом – L8R (later);

– Пізно – L8 (late);

– Ясно – IC (I see) та інші.

Таблиця 1

Окремі скорочення англійської мови, що часто зустрічаються в мові соціальних мереж

Абревіатура (скорочення)	Розшифрування
BRB – be right back (зараз буду)	Ця абревіатура актуальна для вивісок, коли, наприклад, продавець виходить на кілька хвилин, повідомляючи покупцям, що магазин працює і зовсім скоро відкриється.
АКА походить від also know as – також відомий як, також званий	Цей вираз доречний, коли потрібно перерахувати кілька назв або імен.
TU (thank you)	Коротко сказати «спасибі» допоможе абревіатура TU (thank you), а відповісти «будь ласка» — YW (you're welcome).
TIA	thanks in advance (спасибі заздалегідь)
Exam	examination (іспит)
Phone	telephone (телефон)
Lab	laboratory (лабораторія)
VIP	very important person (дуже важлива людина)
T2UL	talk to you later (поговоримо пізніше)
UFO	Unidentified/Unknown Flying Object (невідомий літаючий об'єкт)
BRB – be right back (зараз буду)	be right back (зараз буду). Ця абревіатура актуальна для вивісок, коли, наприклад, продавець виходить на кілька хвилин, повідомляючи покупцям, що магазин працює і зовсім скоро відкриється
TIA	thanks in advance (спасибі заздалегідь)

Приватні повідомлення, оголошення та зображення – це сектор, де використовують мову. Літературну мову не використовують у цьому контексті [2, с. 8]. У приватних повідомленнях найчастіше використовують суржик, нецензурну лексику, скорочення, сленгові слова. Рідко дотримуються пунктуації.

Ресурс grammarly.net вважає нижченаведені 10 акронімів найпоширенішими. А ми пропонуємо познайомитись із їх значенням [12]:

1. IDK – найпопулярніше скорочення у всій мережі, у повному варіанті пишеться як I don't know. І це дуже добре! Адже зараз не кожна людина здатна чесно визнати, що вона про щось не знає.

2. SMH допоможе у разі, якщо ви відчуваєте таку фрустрацію, що навіть головою похитуете, адже цей акронім має такий повний вигляд: shaking my head.

3. IKR не піддається логіці звичайної розмови і звучить досить дивно: I know, right. Певне, саме тому ця форма і живається виключно у письмовому варіанті.

4. IMMD не можна писати з будь-якого приводу. Все ж таки не кожна річ спроможна «зробити наш день», а саме таке цей акронім має значення: It made my day.

5. SNH – дуже корисне скорочення, адже саме на письмі буває складно розібрати, чи людина має на увазі те, що написала, чи це був такий сарказм. Інша річ, коли з'являється цей акронім: усім зрозуміло, що «sarcasm noted here». Окрім випадків, коли SNH – це South New Hampshire, проте це зазвичай видно з контексту.

6. AMA пишуть люди, що мають вільний час на спілкування та висловлювання цінних думок. Це означає «ask me anything». Найчастіше на таке скорочення можна натрапити на Reddit, але і в інших соціальних мережах воно вже поширене.

7. TL;DR – позначка для нецікавих лонгрідів, що у розгорнутому вигляді значить too long; didn't read.

8. ICYMI – іронічний підпис «In case you missed it», що використовується, щоб ще раз вказати на очевидне. Втім, іноді його використовують і як підсумок до лонгрідів, коли є шанс, що людина читала по діагоналі і пропустила важливу думку.

9. DR – скорочення від double rainbow, що у мережі є висловленням небувалого захвату та щастя. Чому саме подвійна веселка? Тому що у 2010 році з'явилося відео, у якому чоловігя так радів подвійній веселці, що на нього неможливо було дивитись без посмішки. Ролик швидко набув надзвичайної популярності, а подвійна веселка стала самостійним мемом.

10. MFW зазвичай супроводжується емотиконом або картинкою, оскільки пропонує співбесідникові уявити обличчя людини, що це написала, у певний момент часу. Скорочення так і розшифровується: my face when.

Ініціалізми – це лексичні одиниці, які є найбільш чисельнішими в сучасній англійській мові. З урахуванням норми вимови ініціальні скорочення можна поділити на літерні та звукові [7]:

1) літерні ініціальні абрєвіатури вимовляються як почергово розташовані букви алфавіту, наприклад: IT ['ai: ti:] ; IP ['ai: pi:] < Internet Protocol. Такі скорочення ще називаються алфавітизмами або літерними скороченнями [7].

2) звукові ініціальні скорочення (акроніми) вимовляються як звичайні слова згідно з орфоепічною нормою мови; утворюються в додаванні усічених до ініціала повнозначних слів початкових словосполучень. У соціальних мережах вони отримали особливу назву lolacronyms (laughing-out-loud acronyms), наприклад: HAND – Have a nice day; TIL – Today I learned... ; KISS – Keep it simple, stupid; KIT Keep – in touch; SLAP – Sounds like a plan; PAW – Parents are watching; TOY – Thinking of you. Сфери використання акронімів є чітко визначеними та обмеженими. Обмеження на використання акронімів приписані денотативним значенням слів, які входять у них [7].

3) ініціально-слівні абрєвіатури – комплекси, в яких ініціали змішуються не тільки з абрєвіаційними складами, але й із нескороченими словами, наприклад із редукованим першим компонентом: Bberry (Blackberry – смартфон, що має можливість роботи з електронною поштою, SMS і дає змогу в досить зручному режимі переглядати інтернет-сторінки, а також працює з іншими віддаленими сервісами). Однак трапляються ініціальні абрєвіатури, які включають у свій склад не тільки початкові букви, наприклад: Njoy – скорочення від Enjoy (Отримувати задоволення); JAS – Just a second [7].

Крім використання суржикю, молодь спеціально змінює слова, чим спотворює орфографію. Це зумовлено освітнім рівнем учасників бесіди й анонімністю спілкування [2, с. 8].

У соціальних мережах використовується лише техніка [3, с. 5]. Дуже часто використовують велику кількість зайвих розділових знаків.

Наприклад, who???, нічого собі !!!!!, where are you?????, you know...

Надзвичайно часто молодь не використовує великі літери в особистих назвах. Наприклад: поїду в кїїв, він в америці, nastya was not there today.

Через те, що мова – це невербальний засіб мовлення, учасники бесіди використовують наголоси. Наприклад, прошУ, шкодА, тОму. Або багато великих літер для того, аби виразити свій емоційний стан. Наприклад: АААААааааУУУууу! ОООООооо! ННННН.

Мовою соціальних мереж виступають і смайлики [3, с.5]. Їх є надзвичайна кількість варіантів. Традиційні смайлики мають жовтий колір. Вони виражають різний настрій.

Метафоричне використання – це найвагоміший спосіб збільшення прагматичної сили слова, бо додаткові смислові нашарування виражають передусім авторське трактування та оцінку явища, про яке йдеться. Метафору використовують там, де немає інших прийомів, та в тому разі, коли потрібне вираження прагматичного аспекту комунікації [8, с. 132]. Метафору потрібно розгадати і надати їй правильного смислу.

Іменникові метафори є одними з найбільших груп семантичних неологізмів. Вони є одночленими та двочленими [3, с. 12]. Можна виділити декілька видів мережевої метафори: 1) антропоморфну, 2) природоморфну (натуроморфну), 3) соціоморфну, 4) артефактну, 5) міфоморфну. Можна розглянути сфери, де використовують такі види метафори.

Такий засіб, як метонімія, – це перенесення значення одного елемента події на другий [8, с. 135]. Як і метафора, метонімія – це знакове перенесення, однак метонімія ідентифікує предмет, а не характеризує.

Наприклад, «ask for the floor» – просити слова (для виступу) (слово floor перенесено з дії на місце).

Можна зробити висновок, що мережа Інтернет – це засіб спілкування людей за допомогою друкованого тексту. Це є розмовний засіб спілкування певного кола людей. Часто використовують знаки-символи [5, с. 23], які не є звичними для літературної мови.

Сленгом називають емоційно-забарвлену лексику, де є елементи оцінки та присутня мовна

гра. Ці засоби, найчастіше, використовують у мові соціальних мереж.

До найпоширеніших способів творення сленгових одиниць у соціальних мережах відносимо такі:

1) запозичення (фейк, юзати, сабж, лайк, френд, ребут);

2) абревіація (ІМХО, ХЗ, ХД, ОМГ, ЗІ, спам);

3) скорочення (bro, адмін, інет, інфа, сопр, проц). Найбільш популярними серед сленгових висловів у соціальних мережах є іншомовні запозичення [2, с. 7]. Приклади наведемо в таблиці 2.

Інтернет-комунікації, як і соціальні мережі, мають індивідуальну тему та цілі, вони виражаються письмово на всіх рівнях структурної організації цього жанру: фонетичному, граматичному, лексичному, синтаксичному і графічному [1, с. 64].

Абревіатура та скорочення слів лідирують серед молоді аудиторії. Так вони економлять власний час і швидко пишуть повідомлення в разі необхідності.

Висновки. Соціальні мережі та Інтернет мають надзвичайно великий вплив на сучасну мову. Її вплив є багатоплановим. Під час функціонування мови в соціальних мережах можна споглядати такі зміни, котрі потрібні для пристосування мови до сучасних умов існування людей і соціальних мереж.

Щодо сутнісних змін, то їх можна охарактеризувати і тлумачити як концептуальні доміанти існування сучасної мови в соціальних мережах.

Зміни, що відбуваються в мові соціальних мереж, стосуються графіків, лексики, семантики, морфології, синтаксису, словотворення та іншого.

Соціальні мережі та Інтернет істотно впливають на мовну ситуацію і вимагають поглиблених лінгвістичних досліджень. Можна сказати, що нині відбувається зародження нового виду мови.

Лексико-семантичний словотвір є одним із найпродуктивніших способів поповнення

Таблиця 2

Найпоширеніші способи творення сленгових одиниць у соціальних мережах

Назва прийому	Приклад
Омоніми	Sink – раковина, тонути; book – книга, бронювати
Метафора	Old as the hill – старий, як гора.
Метонімія	washing 1) прання і 2) білизна (випрана або приготована для прання); building 1) будівництво і 2) будинок; growth 1) зростання і 2) пухлина
Сленгові неологізми	Хайп – нав'язлива реклама, галас, ажіотаж
Запозичені слова	caravan
Абревіатура	P. S. – post scriptum
Скорочення	Bro – brother, ma – mother

англійської лексики. Сленг, як і інші мови лексичної мови, під час утворення користується лексичною системою загальнонаціональної мови. Тут використовується такі види словотворення: морфологічний і семантичний.

Однак багато сленгізмів не можна мотивувати спираючись на традиційні правила. Молодіжній аудиторії потрібно вражати одне одного, та для цього вони використовують експресивну лексику, сленги та інші вербальні засоби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бергельсон М.Б. Мовні аспекти віртуальної комунікації. *Вісник МГУ. Лінгвістика і міжкультурна комунікація*. 2002. № 1. С. 55–67.
2. Валиахметова Д.Р. Письменная разговорная речь в контексте особенностей Интернет-дискурса. *Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика* : междунар. науч. конф., Казань, 11–13 декабря 2001 г.: Труды и материалы : в 2 т. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. С. 23–24.
3. Виноградова Т.Ю. Специфіка спілкування в Інтернеті. *Російська і зіставна філологія: Лінгвокультурологічний аспект*. 2004. № 11. С. 63–67.
4. Бледнова О.Г. Особенности языка Интернет-коммуникации. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 9 (220). Ч. II. С. 237–247.
5. Галичкина Е.Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках : на материале жанра компьютерных конференций : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Волгогр. гос. пед. ун-т. Волгоград, 2001. 18 с.
6. Гусейнов Г.Г. Нотатки до антропології російського Інтернету: особливості мови і літератури мережевих людей. *Новий літературний огляд*. 2000. № 43. С. 56.
7. Дзюбіна О.І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_dzyubina.pdf (дата звернення: 17.06.2018).
8. Иванов Л.Ю. Мова Інтернету: нотатки лінгвіста. *Словник і культура російської мови*. Москва : Індік, 2001. С. 131–148.
9. Леонтович О. А. Проблеми віртуального спілкування. *Полеміка*. 2000. № 7. С. 4.
10. Лісників С.В. Гіпертекст російської мови. *Словник російських словників*. 2001. № 2. С. 18–27.
11. Трофімова Г.Н. Мовний смак інтернет-епохи в Росії: Функціонування російської мови в Інтернеті: концептуально-сутнісні домінанти. Москва : Вид-во РУДН, 2004. 380 с.
12. Great Writing Simplified. URL: <https://www.grammarly.com/> (Last accessed: 17.03.2018).

РОЗДІЛ 5 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82-311.1:159.953

ЕКСПЛІКАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА В ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС EXPLOITATION OF PSYCHOLOGICAL PORTRAIT IN THE PROSE BY MARIA MATIOS

Вірич О.В.,
orcid.org/0000-0001-8249-2624
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри слов'янського мовознавства
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

У статті досліджується своєрідність символічних кодів у романі М. Матиос «Солодка Даруся» та їх роль у змалюванні психологічного портрета головної героїні.

Ключові слова: образ, художній світ, код, символічна деталь, портретна характеристика.

В статье исследуется своеобразие символических кодов в романе М. Матиос «Солодка Даруся» и их роль в изображении психологического портрета главной героини.

Ключевые слова: образ, художественный мир, код, символическая деталь, портретная характеристика.

In the article is probed originality of symbolic codes in the novel of M. Matios "Sweet Darusya" and their role in the image of psychological portrait of main heroine.

Key words: appearance, artistic world, code, symbolic detail, portrait description.

Постановка проблеми. Серед різноманітного й різностильового потоку української сучасної прози творчість Марії Матиос давно вже посіла досить почесне й гідне місце, привернувши до себе увагу критиків та серця читачів. Від твору до твору все виразніше окреслюється поле глибинної обсервації письменницею художньої дійсності, яке, очевидно, можна визначити як дослідження жіночої душі та долі в умовах перманентного екстриму. Про це свідчать і дві повісті письменниці: «Мама Маріца» та «Москалиця», видані в 2008 р. літературною агенцією «Піраміда» у Львові. У них, як і в «Солодкій Дарусі», образ жінки, заскоченої екстремальними умовами буття, розкрито на пронизливо високій ноті трагічного, що героїнями сприймається як неминучість буденного життя, як хрест, який треба нести щоденно, не сподіваючись на допомогу від неба чи від земного оточення.

Метою роботи є дослідження найбільш значимих символічних кодів у романі «Солодка Даруся» та їх ролі в змалюванні психопортрета головної героїні твору.

Завдання полягає у розкодуванні символів, визначення їх семантичних шарів, ролі, яку вони відіграють у характеротворенні та виявленні тих нових рис, які вони додають до психологічного портрета «солодкої» Дарусі.

Виклад основного матеріалу. «Символ – предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища, має філософську смисловою наповненість, тому не тотожний знакові. На відміну від алегорії, що проявляється в конкретному образі, символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і навпаки – відмінністю внутрішнього і зовнішнього. Тому символ не збігається за своїм значенням із будь-яким тропом...» [6, с. 621–622].

Використання символів, як і алегорій, було властиве ще літературі княжих часів (наприклад, у «Слові про похід Ігорів», у «Слові про Закон і благодать» блаженного митрополита Іларіона тощо).

Широко представлена символіка в екзегетичній літературі, у творах письменників XVII – XVIII століття, представників Києво-Могилянської школи (церковно-ораторська проза І. Галятовського «Ключ разумїня», Лазаря Барановича «Трубы словес проповѣдних», Дмитра Туптала «Руно ороенное» та інших), а містерії та драми цього періоду («Царство натуре людской», «Драма про Олексія чоловіка Божого», драми Ф. Прокоповича, І. Галятовського, Г. Кониського) повністю побудовані на алегоріях та символах. Широко користувався символікою у своїх творах і Г.С. Сковорода.

Наприкінці XIX – на початку XX століття в українській літературі починає формуватися навіть літературно-мистецький напрямок – символізм, що «базувався на сформульованому Ш. Бодлером законі «відповідностей», розімкнених у безконечний, постійно оновлюваний світ...» [6, с. 622–623].

Символісти у своїй творчості відштовхувалися від Гердерової теорії поезії, яка твердила про неможливість правдивого відтворення реального світу лише на основі раціонального пізнання, бо й сам світ неможливо пізнати розумом, без залучення роботи душі.

Виходячи із цього, символісти вважали, що митець взагалі не повинен намагатися у своїх творах відтворити дійсність. Його завдання – акумулювати роботу душі (почуття, враження, уявлення) у місткому знакові – символі, який прочитується читачем відповідно до його життєвого досвіду, інтелекту, душевної організації. Символ, «перетворюючи внутрішнє на зовнішнє», не означає цілковитого їх ототожнення, а є «натяком», збагнути який читач може лише за умови відповідної «роботи» власної душі.

Отже, символ є багатошаровим «плюралістичним» кодом, який дозволяє різнопрочитання і різнотлумачення, що й дало підстави Ш. Бодлеру говорити про «розімкнутість символу в безконечній, постійно оновлюваний світ» [6, с. 623].

На жаль, історичні умови не дали змоги представникам українського символізму (М. Вороний, О. Олесь, Я. Савченко, С. Черкасенко, О. Слісаренко-ранній, поети-молодомузівці та інші) широко розвинути цей напрямок на українському національному ґрунті. Проте без елементів символізму як засобу відтворення художньої дійсності не обійшовся, напевне, жоден значимий український письменник.

Широко користувалася цим засобом Ольга Кобилянська, більшість творів якої ряд дослідників (О. Пахаренко, А. Гурдуз) відносять до символістичних.

Про роль символів у творчості І. Франка пишуть Т. Денисюк (зокрема в «Перехресних стежках»), М. Гуняк («Великий шум»), Л. Безуглий («На роботі»). Детально простудійовано символіку творів Лесі Українки в дослідженнях Н. Іщук-Пазуняк. У безлічі робіт звертається увага на використання символів у творах інших письменників, що, як і Франко чи Леся Українка, не були символістами за напрямом своєї творчості.

Не є символісткою й Марія Матіос, але твори її густо насичені символікою, а роман «Солодка Даруся» чи не весь зітканий із символічних обра-

зів більшої чи меншої глибини і місткості, починаючи від символічних деталей, на яких авторка побіжно спинялася в попередніх роботах [3] до таких містких символів, як обірвана струна на Фіциковій скрипці під час весілля Дарусиних батьків чи весільний танець гора-маре, ріка Черемош тощо.

Розглянувши символи, що безпосередньо співвідносяться із образом головної героїні і сприяють повнішому й глибшому його розкриттю та разом з тим поглиблюють сприйняття самого твору.

Одним із таких містких символів є символ квітів. Неважко помітити «квіткове» обрамлення роману. Твір розпочинається розмовою про квіти, «веселі та пишні», що виростили із коріння, принесеного солодкою Дарусею.

«А то мені солодка Даруся дала, – каже Марія у відповідь на запитання Васюти. – І лілії, і цю ружу. Сама принесла навесні» [8, с. 4].

Закінчується роман діалогом тієї ж Васютки із Марією, у якому знову звучить «квітова» тема: «Життя – то трояка ружа... То чорним тобі покажеться, то жовтим, а то, дивись, загориться червоним...» [8, с. 185].

Якщо врахувати, що кінцівка твору є якраз тим елементом, у якому «підсумовується логіка розвитку сюжетних колізій» [6, с. 351], то цілком допустимо вважати, що квіти в романі Матіос несуть якусь особливу художню функцію.

У першому фрагменті (початок твору) ця функція виразно психологічна: «Вона, сирота, носила викопане коріння по селу, як дитину. Загорнула в ковдру, якою сама вкривається, притиснула до грудей та й гріє, а принесла – розповиває, ну чисто тобі, як дитину. Я вам скажу, Васюто, так мене серце тоді заболіло...» – оповідає Марія сусідці [8, с. 5].

Ще не знаючи, хто така та «солодка Даруся», читач уже отримує певну інформацію щодо її психологічного портрета: це добросердна, дещо наївна особа, що жаліє усе живе, незалежно від того, істота це чи рослина; жінка із розвиненим інстинктом материнства, який, очевидно, не може бути реалізований, про що свідчить реакція сусідки Марії.

Ці висновки підтверджуються й невластиво прямою мовою самої Дарусі: «Ну то й що, що коріння жоржин загортала в ковдру? То було якраз тоді, коли сніг зійшов, а морози ще не попустили... Чи була би несла голе коріння в таку студінь? Васюта чомусь не носить свого онука в садок у одних штанях... То ж така сама дитина, як жива квітка» [8, с. 5].

Материнське ставлення до квіток (причому до тих, які Васюта вважає бур'яном і викидає на

стежку) підтверджується й автором: «Даруся... гладить веселі голівки айстр, куйовдить запашні кучері, говорить до них, розказує, що хоче, сміється...» [8, с. 5].

«І що ж тут такого дурного?» – міркує Даруся. Очевидно, це цілком нормальний вияв материнського ставлення до дитини, що зайвий раз переконає: квітка сприймається Дарусею як маленька істота, яка потребує любові, ніжності, й ще раз підтверджує наявність у Дарусиному серці цієї материнської ніжності й любові, яка, не маючи об'єкта застосування в реальності, виливається на квітку, що в уяві Дарусі персоніфікується, ототожнюється із дитиною. Цікаво, що протягом усього твору в жодному епізоді живі квіти не згадуються аж до кінцевого діалогу Марії з Васюткою, в якому квітка троякої ружі має вже виразний знаковий смисл, що опосередковано виражає філософську сутність непередбачуваного в його несподіваних зигзагах і зламах людського життя, змінності й непідвладності людині її життєвої долі.

Отже, образ троякої ружі – це знак-символ людської долі, людського страждання. Правомірність такого трактування підтверджується фольклорними джерелами, де в народній пісні використовується паралель: трояка ружа – людська, а конкретніше – жіноча доля.

Червоная ружа трояка,
Червоная ружа трояка,
Ой, мала я мужа,
Ой, мала я мужа,
Пияка [10, с. 64].

Чи має цей символ якесь відношення до засобів творення образу головної героїні твору? На перший погляд, начебто ні.

Та спробуймо відтворити конструкцію цього смислового коду незалежно від того, свідомим чи підсвідомим авторським актом був сам хід його смислотворення. Повернімося до початку роману, де образ квітів несе чисто психологічну функцію.

Цей образ виразно асоціюється з образом ненароджених Дарусею дітей і акумулює в собі нереалізоване материнство головної героїні, проте активно наявне, що живе в її підсвідомих інстинктах, в ірреальній сфері, де квіти – це діти Дарусині, на яких спрямовується її турбота, ласка, ніжність, любов.

Трояка ружа (символ непередбачуваної людської, втім числі й Дарусиною долі) – це також квітка, а отже в сфері позасвідомій також Дарусина дитина. У такий спосіб образ головної героїні твору набуває узагальнених рис Великої Матері світу і людської долі, що плекає її і сама ж страждає від неї.

Подібну колізію, але спроектовану на реальне життя, бачимо і в «Мамі Маріці», де дитя (Христофор молодший) стає не тільки об'єктом безмежної материнської любові та причиною її страждань, а й чинником докорінного зламу в її зовні нібито й незмінному житті (інцест), і в кінцевому підсумку призводить до загибелі жінки, тобто перебирає на себе функції долі.

Це може бути підтвердженням моїх припущень щодо езотеричного наповнення символу квітки у вищевказаному творі М. Матіос та його впливу на розширення спектру самого образу головної героїні.

Надзвичайно містким смисловим кодом у романі є конфета, згадка про яку і є зав'язкою в композиційній структурі роману, бо саме довкола цього поняття й розгортається головна інтрига твору.

Перше, про що дізнається читач, це те, що саме з конфетою пов'язана німота чи, за твердженням самої Дарусі, її небажання говорити: «з курями вона говорить краще, ніж із людьми. Деревя її розуміють, пси не займають, а люди – ні! Не можуть люди лишити Дарусю на саму себе. Але з людьми вона не хоче говорити, бо тоді вони можуть дати їй *конфету*» [8, с. 6].

Далі бачимо муки Дарусі після того, як Маріїн син Славко, помстившись за «поховання» «невинно убієнного» ним поросяти, кинув їй через пліт жменю барбарисок [8, с. 8].

Про фатальну роль *конфети* свідчить і те, що для Дарусі «нічого в світі не є солодким, окрім конфет», отож і голова в неї болить тільки тоді, коли люди згадують про *конфету*.

Ця роль *конфети* в Дарусиному житті розкривається аж в останньому ретроспективному розділі «Михайлове чудо», підзаголовком якого є «Драма найголовніша», оскільки саме в ньому висвітлюються першопричини усіх дотепер описаних драм («Драма щоденна», «Драма попередня»).

Суть трагедії в тому, що, будучи 10-річною дитиною, Даруся, вихована батьками в любові, довірі до людей, навчена говорити людям лише правду, виказала емгебістові правдиві подробиці нічного візиту бандерівців та, по суті, добровільної віддачі їм заготовлених для радянської влади сільгосппродуктів.

Щоб повернути до себе довірливу дитину, нелюд у галіфе та гімнастерці з блискучими гудзиками спершу розпитує дитину про її дитячі справи та уміння, смачно облизує при цьому солодкого півника-льодяника, а далі другого дає й Дарусі.

Зваблена «доброю» дядечка в погонах, дівчинка широко й відверто розповідає йому про невільно підслухані нею події фатальної ночі, навіть не здогадуючись, що виповідаючи правду ворогові, зраджує батька, матір та прирікає всю сім'ю на загибель. Вихована на принципах любові та правди, дитина не здогадується навіть, що ворогу правди говорити не можна. Адже й такого слова, як «ворог», вона не знає. «Добрий» дядечко з конфетою, якого цікавить, чи знає вона «Отче наш» та чи вміє сама заплітати свої розкішні косички, цілком вписується в добрий мікросвіт сімейних стосунків, витворений любов'ю і щиросердністю батьків посеред переповненого злом, вируючого пристрастями великого повоєнного світу.

Трагізм ситуації посилюється тим, що саме цей офіцер МГБ 10 років тому по-садистському познувався з її матері Матронки, схопленої та привезеної на другий бік Черемошу в радянську зону й катовану там нібито за допомогу втікачам із цієї зони.

Зникнення та несподіване знайдення скатованої Матронки всі 10 років залишається таємницею. Жінка, боячись за життя сім'ї, жодним словом не обмовилась навіть чоловікові про своє перебування в емгебістській катівні, аж доки її кат не прийшов у хату, зробивши «ворогом» її рідну дитину.

Гнів і ненависть скошеної горем Матронки падає прокляттям на дитину:

Краще би була струїла в утробі таку нечисть чи родила німою...

Михайло поклав руку їй на голову:

– Бійтесь Бога, жінко, що ви таке кажете, дитина ж не винна...

– А хто? [8, с. 171].

Не витримавши випробувань, не вміючи розібратися у ході історичних подій, що таким жахливим чином транспонувалися в її власній долі та долі її сім'ї, зневірившись у справедливості самого Бога, Матронка повісилась. «Простоволоса, розплетена Даруся обома ручками трималась за її голі й босі ноги так, що спершу дитину не могли відтягнути два чоловіки... Відтоді Даруся втратила голос» [8, с. 180].

Отже, причина Дарусиної німоти вказана авторкою роману цілком конкретно – це самогубство матері й душевне потрясіння дитини, ним викликане.

Впродовж усього твору головна героїня жодним словом не згадує про цю трагедію. Більше того: Даруся взагалі жодним словом не згадує про матір, так наче її взагалі ніколи не було на світі.

Періодично вона здійснює обряд відвідування батькової могили (бо кожен Дарусин похід «поза Йорчиху» перетворюється в справжнє обрядодійство!), носить йому їсти, «балує» з ним, розмовляє, слухає його поради та настанови. «... Тут, на цвинтарі, тато розумів Дарусю і розказував їй, розказував. Як жити, терпіти, *не згадувати*, перед людьми не соромитися, прощати навмисне і ненависне зло. Вона тут усе розуміла. Геть чисто все, до найменшої дрібнички...» [8, с. 31].

Батько до неї приходив ночами: «чорний, неголений, з простягнутою рукою» [8; 31] і просить молока, якого у Дарусі вже немає, бо «все молоко, всю сметану, і сир, і масло, яке прятала місяцями, вже віднесла йому. Тоді «розбита, із запаленими очима, Даруся на ранок бігала від хати до хати, носила порожнє горнятко, показуючи його перед очі газдиням» [8, с. 31].

Це означало, що через день-два у неї почнеться напад головного болю, від якого «вона мусить відходити тижнями, ніби вертатися з того світу» [8, с. 7].

А от для спомину про матір у зболілій Дарусиній голові немає жодного місця. Ми навіть не знаємо, де вона похована й чи існує десь її могила.

Головний епізод трагедії – мати, повішена на власній косі, начисто стерся в Дарусиній пам'яті. «Усе лихе минулося, поблідло, втратило ясність, – говорить авторка, – а туга за чимось далеким лишилась в Дарусиній голові такою гострою, що від того вона болить її» [8, с. 28].

Те «далеке» вписалося в пам'ять Дарусі постулатом: «Слова можуть приносити шкоду». Вона не знає, звідки це пам'ятає, але це правда... Будь-яка бесіда може робити шкоду» [8, с. 16]. А ще страхом перед *конфетою*: «...З людьми вона не хоче говорити, бо тоді вони можуть дати їй *конфету*» [8, с. 31], а від *конфети* в неї болить голова.

Таким чином, бачимо правдиве зображення письменницею трьох психічних процесів, визначених Фрейдом як згнічення (процес, що певні психічні акти, певні знання заганяє в підсвідомість, робить їх недоступними для свідомого сприйняття) [5, с. 36], згущення (процес у сфері несвідомого, завдяки якому окремі елементи знання постають у концентрованій формі) [5, с. 74] та зсуву (несвідомий процес у роботі психіки, завдяки якому відбувається перехід психічної енергії з одних уявлень на інші) [5, с. 75].

Згнічення, згущення, зсув можна розглядати як ланцюг захисної реакції психіки на ті знання чи уявлення, що викликають негативні емоції, а іноді можуть бути й загрозливими для самого життя людини.

Стосовно змалюваного М. Матіос Дарусиноного стану згніченими, загнаними в підсвідомість є найдраматичніші епізоди її трагедії: образ самогубиці-матері, образ офіцера-емгебіста (що на мить виринув із глибин підсвідомості єдиний раз, коли в двір увійшов уже рідний їй Іван Цвичок у галіфе та гімнастерці з блискучими гудзиками) та її власний «безгрішний гріх» – зрада батька.

Натомість всі енергетичні ланцюги психіки сконцентрувалися на образі конфети, пов'язаного з нею знання про небезпеку від вербального спілкування з людьми та ще цілком свідомого, значно пізніше набутого, знання про головний біль, джерелом якого є конфета.

Оскільки асоціації завжди є залежними від певної системи зв'язків, то неважко утворити асоціативний ланцюг упорядкованої пам'яті про події, що сталися в житті десятилітньої Дарусі, та порівняти його з тим, який вибудувався в порушеній пам'яті героїні.

Асоціативний ланцюг упорядкованої пам'яті

Офіцер-емгебіст → невимушена розмова з ним (мовлення) → конфета → зрада батьків (мовлення) → прокляття матері → самогубство матері.

Створений захисною реакцією психіки (захисним конфліктом) ланцюг Дарусиної пам'яті

Мовлення → конфета → біль

Бачимо наявний наслідок процесу згнічення найбільш конфліктнонебезпечних асоціацій (офіцер, зрада, прокляття і самогубство матері); процес згущення – концентрації психічної енергії на понятті *конфета*; процес зсуву в обох, відзначених З. Фрейдом його формах, коли «по-перше, один прихований елемент заступає не якась його частина, а щось іще даліше, щось ближче до натяку (у цьому випадку зрада, самогубство матері замінено явним поняттям *конфета*, що в асоціативному ланцюгу з низкою пропущених ланок жодним чином не ув'язується із латентними явленнями – О. В.), а по-друге, психічний акцент переноситься із важливого елемента на якийсь неважливий» [12, с. 169].

Ці процеси, що призвели до блокування тих ділянок пам'яті, де зберігається інформація, загрозлива для Дарусиної психіки є, безперечно, рятівними для героїні. Проте, «підсвідомо людина знає про себе більше, ніж свідомо», й тому обірвані й загнані в підсвідомість ланки спотвореного асоціативного ланцюга можуть завдяки несподівано виниклій асоціації вмиль виринути із підсвідомості й відновити спотворений ряд. Це сталося, наприклад, коли Даруся побачила Цвичка, що наближався до неї у військовій формі. Врятував її від смертельно небезпечного понов-

лення пам'яті тільки шалений і тривалий напад головного болю, звільнившись від якого, вона вже знову була людиною із заблокованими конфліктногенними ділянками пам'яті.

От тільки Іван Цвичок став для неї ще однією «конфетою» – чинником, що викликає муки головного болю. Його Даруся, як і конфети, повинна була викреслити зі свого життя.

Ця паралель (Іван Цвичок – конфета), схована в підтексті твору, дає змогу глибше усвідомити психічний стан героїні та неусвідомлювану нею самою справжню причину її панічного страху перед *конфетою*: конфета як яскравий знак події здатна встановити порушені зв'язки, відновити ті ланки асоціативного ланцюга, що випали, й таким чином оживити в пам'яті те забуте знання, з яким Даруся не зможе жити. Таким чином, головний біль Дарусі – це спасенний біль, який перешкоджає поновленню роз'єданого ланцюга пам'яті, й таким чином рятує її від того душевного потрясіння, від якого життя цієї простої селянки з високо й тонко організованою душею, обірвалося б, як струна на Фіциковій скрипці під час весілля її батьків.

Таким чином, конфета як символічний код несе в романі кілька смислових навантажень: це символ зваби, що призводить до зради, це символ підступності й це символ вічного болю й вічної небезпеки для самого Дарусиноного життя.

Разом з тим, у романі, в якому стільки сторінок присвячується історичній долі України та висвітлено стільки яскравих рис її народу (хоч і далеко не завжди позитивних), символ конфети прочитується й у значно ширшому плані: як символ «солодкого життя», суспільства, де всім солодко (щасливо) живеться, «світлого майбутнього», яким у всі часи зваблювали поневолювачі та завоювники довірливі душі, кидаючи їх у вир страждань чи й зовсім знищуючи, коли обман розкривався, а душі втрачали свою «дитинність» і довіру, прозрівши в стражданнях. Хіба не так, як зваблена конфетою довірлива Даруся, були зваблені «цукеркою світлого майбутнього» когорти українських лицарів революції, починаючи від Юрка та Оксани Коцюбинських, Примакова, Хвильового, Еллана-Блакитного й закінчуючи..., але список цей можна продовжувати до безкінечності...

Адже ніхто з них не «продавався», не мав наміру зрадити Україну і свій народ. Вони щирими, захопленими очима дивилися на ту «конфету», що була обіцяна Україні, як Даруся дивилася на зеленого півника в руці ката своєї матері.

Чи «продавався», зраджував Україну Іван Сірко, Мартин Пушкар або Кочубей, допомагаючи

Олексію Тишайшому чи Петру I підкорювати Україну? Все те – Дарусин комплекс: «гріх від безгрішності», довіра до «доброго дядечка» з цукеркою в руці, з якої значною мірою й складався трагізм історичної долі України. Звідси й сам образ головної героїні твору набуває символічного значення, починає сприйматися як код української душі з її потягом до краси, залюбле-

ністю в світ, з її добротою й довірливістю і з її інфантильністю, невмінням розрізнити ворога і друга, що так часто призводить до історичних трагедій.

Так, завдяки багатшаровим символічним кодам, мікросвіт душі головної героїні розмикається в макросвіт історії народу, набуває глибинних, філософських сенсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / Михаил Михайлович Бахтин. М. : Худож. лит., 1975. 501с.
2. Ведмідь І. Три життєві уроки «Солодкої Дарусі» / І. Ведмідь // Дивослово. 2007. № 6. С. 12–14.
3. Вірич О. Крик мовчання (на матеріалі роману М. Матіос «Солодка Даруся») / О. Вірич // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. К. : Акцент, 2007. В. 31. Ч. 2. С.435–445.
4. Гинзбург Л. О психологической прозе / Л. Гинзбург. Л. : Советский писатель, 1971. 464 с.
5. Зборовська Н. Психологічний аналіз і літературознавство: посіб. / Н. Зборовська. К. : Академвидав, 2003. 392 с.
6. Літературознавчий словник-довідник [За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. К. : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
7. Марко В. Кодування художнього тексту / В. Марко // Дивослово. 2007. № 8. С. 54–59.
8. Матіос М. Солодка Даруся: [драма на три життя] / Марія Матіос. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 188 с.
9. Матіос М. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба; Москалиця / Марія Матіос. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. С. 48–64.
10. Український пісенник / Улаштував і переднє слово додав М. Павловський. К. : Сяйво, 1929.
11. Фащенко В.В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури / В.В. Фащенко. К. : Дніпро, 1981. 279 с.
12. Франко І. Принципи і безпринципність // Франко І. Зібрання творів: В 50 т. К. : Наукова думка, 1981. Т. 34.
13. Фройд З. Вступ до психоаналізу / З. Фройд; [пер. з нім. П. Таращук]. К. : Основи, 1998. 709 с.

УДК 821.161.2.09 (092):050 (477.83/.86)(=162.1)

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ У ФЕЙЛЕТОНАХ ІВАНА ФРАНКА НА ШПАЛЬТАХ ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ЧАСОПИСУ ГАЛИЧИНИ “KURJER LWOWSKI”

THE CHRONICLE OF UKRAINIAN CULTURAL LIFE IN IVAN FRANKO'S FEUILLETONS ON THE PAGES OF THE POLISH PERIODICAL OF GALICIA “KURJER LWOWSKI”

Грабівська Г.І.,

orcid.org/0000-0003-0215-5009

викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації

Інституту іноземних мов

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано основні рецензії та замітки Івана Франка про специфіку та особливості українського культурного життя на шпальтах часопису “Kurjer Lwowski”. Систематизовано публікації критика у хронологічній послідовності. Визначено їх місце та роль у формуванні націоцентричної концепції І. Франка. Розглянуто етнографічні та театрознавчі фейлетони автора на сторінках зазначеної газети. Звернено особливу увагу на видання відомого українського бібліографа І. Левицького «Галицько-руська бібліографія XIX ст.».

Ключові слова: рецензія, бібліографія, культурне життя, концепція, націоцентризм.

В статье проанализированы основные рецензии и заметки Ивана Франко о специфике и особенностях украинской культурной жизни на страницах журнала “Kurjer Lwowski”. Систематизированы публикации критика в хронологической последовательности. Определено их место и роль в формировании националистической концепции И. Франко. Рассмотрены этнографические и театроведческие фельетоны автора на страницах указанной газеты. Особое внимание обращено на издание известного украинского библиографа И. Левицкого «Галицко-русская библиография XIX в.».

Ключевые слова: рецензия, библиография, культурная жизнь, концепция, национализм.

Ivan Franko's main reviews and notes about the specifics and features of Ukrainian cultural life on the pages of the magazine "Kurjer Lwowski" are analyzed. The critic's publications are systematized in the chronological sequence. Their place and role in the formation of I. Franko's national-centered conception is determined. Ethnographic and theatrical feuilletones of the author on the pages of the mentioned newspaper are considered. Special attention was paid to the publication of the well-known Ukrainian bibliographer I. Levytskyi "Galician-Russian bibliography of the nineteenth century".

Key words: review, bibliography, cultural life, concept, national centrism.

Постановка проблеми. Одним із виявів франкового активного націоцентризму було послідовне і систематичне інформування громадськості про важливі події українського культурного, зокрема літературного життя. І. Франко знайомив польськомовних читачів із творчістю відомих діячів української культури, творчістю Т. Шевченка, нарисами з історії української літератури О. Огоновського, новинами театрального життя тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рецензіями та замітками І. Франка на шпальтах часопису "Kurjer Lwowski" почасти вже займалися як українські, так і польські вчені. Передусім, це бібліографічні праці М. Мороза [6], монографія Г. Вервеса [2], публікації польської дослідниці Г. Паздро [12] та інших. Висвітленню життєвого та творчого шляху відомого українського бібліографа І. Левицького присвячено статті М. Вальо [1], Т. Кульчицької [5], Н. Рибчинської [7], М. Трегуб [8]. Пильну увагу письменника привернули публікації видання «Галицько-руська бібліографія XIX ст.» відомого українського бібліографа І. Левицького (1850–1913), якого М. Вальо називає творцем етнічної концепції національної бібліографії та глибоким знавцем української книги [7, с. 8]

Мета статті полягає в аналізі «хронікальних» інформаційних заміток щодо різного роду подій культурного життя на сторінках часопису "Kurjer Lwowski" та виявленні методологічних принципів, яких послідовно дотримувався І. Франко.

Виклад основного матеріалу. У постійній рубриці часопису "K. L." під назвою «Театр, література і мистецтво» ("Teatr, literatura i sztuka"), де Франко вміщував рецензії і замітки здебільшого на українську тематику, в № 259 від 18 вересня 1887 р. з'явилося перше повідомлення про найзначнішу бібліографічну працю І. Левицького – "Haliŭsko-ruska Bibliografja XIX. stolitija z uwzhladnieniem izdanij pojawywszych sia w Uhorszczyni i Bukowyni. 1801–1886" («Галицько-руська бібліографія XIX століття з урахуванням видань, що з'явилися в Угорщині й Буковині. 1801–1886») за підписом І. Fr.

Автор зазначає, що під таким заголовком колишній редактор часопису «Мир» І. Левицький розпочав видавати повну галицько-руську (укра-

їнську) бібліографію, перший «зошит» якої й розглядається у рецензії. За оцінкою Франка, видрукуваний він «надзвичайно старанно» на доброму веленовому папері у друкарні Ставропігії [9, с. 193]. Далі рецензент анує зміст уміщеного на обкладинці проспекту дослідження, над яким І. Левицький, за його власним зізнанням, працював уже 10 років.

Франко, зокрема, зазначив, що автор бібліографії планував подати точні копії титульних аркушів усіх видань, написаних по-українськи (кирилицею, гражданкою або латиною) або українцями будь-якою мовою, а також докладний зміст періодичних видань. У передмові до першого тому «Галицько-руської бібліографії XIX ст.» І. Левицький зазначав, що бібліографія – це чи не єдине джерело для історії інтелектуального розвитку кожного народу і його культури взагалі. Вона відображає періоди його просвітніх змагань, є тим дзеркалом, у якому відбивається вся життєдіяльність народу [3, с. 33].

Пізніше, у своєму «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) І. Франко писав про Левицького: «Він займався давно розпочатою ним працею над уложенням галицько-руської бібліографії, збираючи рівночасно матеріали для біографічного словаря всіх галицьких русинів, що чим-будь визначалися в публічному житті протягом XIX віку. Тільки в другій половині 80-их років він міг приступити до виконання цього величезного плану. Своє видання бібліографії, розпочате 1886 р. <...>, він редагував російською мовою (нею писана передмова до першого тому, датована днем 8 (20) грудня 1888 р. і всі уваги автора в тексті), з тим наміром, щоб видання могло узискати доступ до Росії <...>. Видання виходило двоаркушеви випусками зразу раз на місяць, а далі чимраз рідше, так що другий том, доведений до р. 1886 (перший обіймав роки 1800–1860) міг появиться аж весною 1895 р., мало що не дев'ять літ по початку» [10, с. 452].

Саме про ці «двоаркушеві випуски» Іван Франко систематично інформував громадськість на шпальтах "K.L." впродовж 1887–1895 рр. Ішлося тут про задум Левицького видати біографічний словник галицьких діячів від 1772 р. до кінця XIX ст. На перші чотири випуски цього словника під назвою «Прикарпатська Русь в XIX ст.

в біографіях і портретах її діятелей...» (Львів, 1898–1901) Франко пізніше відгукнувся окремою рецензією в «Записках НТШ» (1902. Т. 46, кн. 2. С. 25–28), де зазначив: «Нема сумніву, якби такий план був виконаний, то книга Левицького була би невичерпною скарбницею відомостей і матеріалом для студій у найрізніших напрямках. Я не сумніваюся також, що Левицький – чоловік щонайбільше здібний виконати сей план: <...>. Автор з муравлиною пильністю зібрав справді величезний матеріал, перегриз масу друкованих книжок, брошур, газет, <...>. Та, не вдовольняючися тим, він повними пригорщами черпає з рукописних скарбів бібліотек (особливо, капітульних) та архівів, із парохіяльних записок і метрик, збирає написи і навіть усні традиції – все, що може послужити для його цілі. Він користується автобіографічними записками, приватними кореспонденціями або рукописними споминами, захованими досі в приватних руках, і задля того деякі його біографії мають <...> вартість джерел першої руки» [11, с. 243]. Словник Левицького, на жаль, не знайшов друкованого продовження (за життя автора вийшло лише згадані 4 випуски першого тому, що охоплювали літери А–Б), рукопис його об'ємної праці зберігається нині в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Перший випуск «Галицько-руської бібліографії XIX ст.», що охоплював 1801–1844 рр., за словами Франка-рецензента, «дає гідне свідчення про старанність автора і вартість видання» [9, с. 193]. Ці риси виявилися в повноті бібліографічного опису поданих у праці І. Левицького раритетних видань, а також у спростуванні помилок попередніх бібліографій. Характерно, що про недоліки праці у рецензії практично не згадано – вони бліднуть на тлі «нових речей, видобутих автором із пилу забуття» [9, с. 193].

29 листопада 1887 р. «К.Л.» умістив повідомлення (за тим же підписом – І. Fr.) про вихід «другого зошита руської бібліографії». Знову маємо, за словами Франка, три аркуші друку, дещо тіснішого порівняно з першим (у якому йдеться про 43 роки). Тепер автор подав бібліографію за неповних 6 років, що свідчило про велике зростання української літератури, особливо в роках 1848–1849. Цей час, за твердженням публіциста, «являє собою добу першого загального українського руху, великого пробудження насамперед руської публіцистики і полеміки про екзистенцію руської народности» [9, с. 197]. Лише за 1848 р. подано майже 200 позицій. Але, вважав Франко, «крік той не видав ані одної речі, яка б мала вар-

тість» в руській літературі. Однак автор, наголошує рецензент, «із воістину мурашиною заподливістю» зібрав велику кількість «відозв, маніфестів, оголошень, полемічних і апологетичних листівок». Тут також зафіксовані «промови руських послів у віденському Сеймі, численні руські статті і документи, вміщені в польських і німецьких часописах» [9, с. 197]. Вельми цікавим є те, що Франко пише про видання, створені поляками, і зазначає, що такий автор, як Б. Щуцький писав далеко «кращою, живішою і чистішою народною мовою, ніж самі тодішні українці». «Метод автора «Бібліографії» і друкарський бік видання, – робить висновок Франко, – заслуговують на найвищу похвалу» [9, с. 197].

31 березня 1888 р. Іван Франко повідомляє про вихід книжки обсягом на 60 сторінок під заголовком «*Halycsko-ruska ja Bibliografja za 1887 h.*» («Галицько-руська бібліографія за 1887 р.»). Праця, про яку йшлося вище, становить продовження колосального проекту І. Левицького. Згідно з нею за минулий рік у Галичині, на Буковині та Угорській Русі вийшло загалом 280 видань українською, польською, російською, чеською та іншими мовами.

В книжечці, за словами Франка, «старанно укладений покажчик осіб і творів із поясненням багатьох псевдонімів і криптонімів» [9, с. 204]. І насамкінець, така заувага автора замітки: «Час би вже русинам покінчити зі старою традицією друкування своїх творів на нужденній бібулі, в нехристиянських форматах, сказати б, у жебрацькій одежі» [9, с. 204].

Рецензія подібного змісту під таким самим заголовком була згодом опублікована в журналі «Киевская старина» (1888. Т. 21, кн. 5. С. 32–33). Тут Франко дещо критичніше аналізує видання галицьких русинів за поточний рік. Він зауважує, що з 280-ти номерів 80 або зовсім не мають жодного стосунку до літератури, або надруковані іноземними мовами, а решта, за винятком декількох книг, альманахів та близько десяти журналів, не має майже жодного значення для розумового розвитку країни [3, с. 32]. Цю інформацію Франко-рецензент не вважав за доцільне подавати польськомовному читачеві. У цьому зауваженні прочитується надзвичайно важлива стратегічна настанова І. Франка на створення і пропаганду сучасною мовою кажучи, «культурного бренду Україна».

Важко не погодитися із думкою П. Іванишина, який порівнює ті часи з культурним становищем у сучасній Україні: «Схожа культурно-політична ситуація склалася була наприкінці XIX – на

початку ХХ ст. Тоді бездержавна нація в особі свого інтелектуального проводу випрацюувала різні осучаснювальні моделі. На жаль, найменш почутими виявилися пропозиції українських культурних націоналістів, між ними ключовою постаті того періоду – Івана Франка. Більш ніж сумні наслідки такої політичної та духовної глухоти не забарилися і добре відомі: чорну добу бездержавності було продовжено ще на 70 років після програшу Визвольних Змагань 1917–1920 рр. Тому в наш час видається незайвим осмислити націософську спадщину І. Франка ще й під оглядом питання модернізації українського буття» [4, с. 91].

У №13 від 13 січня 1888 р. вміщено некролог, присвячений Ю. Федьковичу. Це був перший з українських поетів – «гідний наступник Шевченка», «щирий українець, ворог московського монгольства», «правдивий поет з Божої ласки», який відчув шляхетність нашого народу. Далі подається інформація про життя і творчість Ю. Федьковича.

“К.Л.” подає (за часописом “Gazeta Polska”) обширну інформацію про похорон Ю. Федьковича: похорон став «величавою маніфестацією глибокої шани» поета і справив «глибоке враження зокрема на селян, у пам’яті котрих ім’я Федьковича триватиме віки, як і його натхненні повісті та пісні».

У статті без підпису від 7. III (вона має назву «Доля апостата»). Тут розповідається (На основі повідомлення кореспондента “К.Л.” з України) про якогось Френкеля, галичанина, що перейшов на православ’я. «Обрусілі» побачили в цьому «велику заслугу» відомого галицького москвофіла, письменника І. Наумовича, який «за малі гроші продав свою батьківщину, мову і віру і щодо всього світу кинув пляму» на галицьких українців. Наумович перебував тоді в Києві і вдався до генерал-губернатора Дрентельна з проханням зробити його чиновником у губернаторській канцелярії. Цього не сталося, а тим часом Френкель, потребуючи грошей, займався шахрайствами, за що був арештований. Автор стверджує, що галицькі москвофіли, «що далі то більше втрачають кредит в Росії». А «на гидкий шлях продажності починають помаленьку ступати такі русини, котрі в Галичині, і в Україні мають резюме не таке як Площанський, Марков, Купчанко і компанія».

“К.Л.” № 136 від 16. IV умістив матеріал без підпису під назвою «Українські видання». Йшлося, зокрема, про журнал «Киевская старина», що його вже шість років видавав Лебединцев. Журнал був «надзвичайно заслужений щодо досліджень явищ політичного, культурного та інтелектуального розвою українського народу».

З початком поточного року право видавання журналу перейшло до нового редактора Дашкевича, і в березні вийшла потрійна книжка журналу, в якій публікувалися «цінні праці» Антоновича, Житецького, Науменка, О. Левицького та інших. Зверну увагу, що у квітневій книжці опубліковано «гарний нарис» про дідуся Софії Перовської, що в свій час писав повісті «3 життя української інтелігенції». Мовиться також про спробу видання літературного альманаху в Чернігові і обурливі дії губернатора Анастасьєва (його «затятий опір» у цій справі. «Однак, не зважаючи на це, дух український в Чернігові не гине» [11, с. 243]. Відбувалися там вистави драматичних творів Кропивницького, Карпенка-Карого та інших за величезної участі міської людності.

27 вересня 1888 року в №269 (рубрика «Театр, література і мистецтво») є повідомлення про вихід нового українського (руського) часопису «Товариш», редактором якого став С. Козловський. Зміст першого числа «надзвичайно багатий і різнорідний». У програмовій статті зазначено, що часопис (у книжковому форматі) буде базуватися на українському народному ґрунті, але наповнюватиметься здобутками найновішої європейської культури і науки. Він буде відкритий для всіх поступових елементів різних національностей. Прикладом цього є публікації поляків З. Северина та В. Арцішевського, у яких йдеться про діяльність академічних наукових товариств і гуртків у Львові. Що цікаве: редакція підкреслила, що буде підтримувати поступовий, цивілізаційний рух «серед маси єврейської». Тут же оприлюднюється переклад однієї єврейської пісеньки і вказується, що тим «погордженим жаргоном (мається на увазі ідиш) можна висловити поступові думки».

М. Драгоманов умістив у «Товариші» критичну працю про книжку Стодольського «Етнографія Слов’янщини»; М. Павлик зупинився на «українській колонізації в Америці».

Перший номер «Товариша» вміщував й інші цікаві матеріали – «Про первісні форми родини», «Нужду в Галичині», зауваги М. Драгоманова про українську публіцистику та літературу («Сміх і горе»). Публікувалися Н. Кобринська, К. Попович, Д. Маковей, І. Франко (оповідання «Домашній промисел»), переклади Гавлічка, Боровського, лист Федьковича з подробицями його біографії) та інші. Автор матеріалу підкреслив, що часопис буде цікавим і для поляків.

У “К.Л.” постійною була рубрика «Театр, література, мистецтво». У № 3 від 3 січня 1889 р. автор (без підпису) писав про український місяч-

ник «Правда», що з вересня 1888 р. знову почав виходити. Його редактором став відомий громадський і культурний діяч Є. Олесницький (прототип Євгенія Рафаловича з роману «Перехресні стежки»). Місячник ставив за мету утримувати духовну єдність розділеного імперіальними кордонами українського народу. Не збочуючи з історично-національного ґрунту, часопис керується й уселюдськими принципами поступу і розвою цивілізації. Свобода духу і життя українців і всіх народів – сусідів – *cuinque sunt*.

1828 року виходить у Варшаві славнозвісна поема «Канівський замок» про українську Гайдамаччину. Зауважу, що цей твір певною мірою є попередником «Гайдамаків» Т. Шевченка. Серед інших творів, названих у статті, вкажу на твір, написаний у Києві 1825 року – «Церква св. Андрія». Вірш «Остання прохідка» (1824) «...наробив галасу як вістун романтизму». У статті наводяться інші життєписні факти; згадує автор такі твори, як «Бельведерська ніч», «Антихрист свободи» та інші.

Прикметно, що І. Франко – один із найавторитетніших знавців творчості Кобзаря, один із фундаторів шевченкознавства як самостійної наукової дисципліни – не дає у своїй інформації ніяких об'єктивних зауваг.

28. III. 1890 (№ 87) І. Франко повідомляє про заснування у Львові «Наукової читальні», яка має об'єднувати «...інтелігентних людей, що прагнуть поза межами університету розширювати обрій своїх наукових знань. «Читальня» організуватиме доповіді, виклади і наукові бесіди, мандрівки з науковою метою, конкурси на наукові праці та їх видання. Організоване товариство має бути «...одним із зав'язків демократичної і поступової організації в нашому краї».

У № 238 (27.VIII 1891) Іван Франко формулює мету рубрики «3 царини науки і літератури». Він пише, що живемо в добу, повну контрастів і суперечностей (цю особливість його часу він зазначав і в праці «3 останніх десятиліть 19 ст.»). Йшлося, передусім, про «...якнайширше розвинений індивідуалізм і якнайтісніший зв'язок одиниць [...], усупільнення, яке полягає в широкому і всебічному розвитку одиниці – це цілісне гасло наших днів», – пише автор і зазначає, що «в душі гармонійного єднання цих обох чинників працюють свідомо чи несвідомо всі вищі інтелекти, творчі духи нашого часу без різниці поглядів і політичних переконань». І далі: «...прогулянка в розмаїті закутки сучасної науки і літератури, які тут маємо намір розглядати, служитимуть ілюстрацією вищевказаного погляду» [10, с. 452].

Ще нема, говорив доповідач, повної картини південно-руської літератури, але віддав належне праці проф. О. Огоновського, хоча й не поділяв його поділ літератури на певні періоди. На думку І. Франка перший період нашої літератури тривав до 1569 р., другий – до 1794, третій триває дотепер. Власне другий період – це доба утвердження власної літератури і школи. До 1648 р. маємо буйний розквіт, копітку працю і пробіски оригінальної думки. Під час Руїни літературне та інтелектуальне життя звужується. Далі йде мова про Котляревського, Шашкевича як завершення другого періоду. Найновіший період – народний, національний, період збирання розгублених сил.

Без перебільшення колосальна праця І. Франка на полі етнографії загальновідома. У березні 1894 р. у Львові була організована «Крайова» етнографічна виставка. І. Франко як співробітник газети «К.Л.» написав декілька репортажів, зокрема у № 62 (3 березня) без підпису оприлюднено статтю «Етнографічний відділ на крайовій виставці». Організатори відділу мали на меті показати найповнішу картину буття сільської людності, польської й української. Мета ця була досягнута представленням садиб гуцульської, наддністрянської, подільської, татранської, краківської і мазурської (тобто Східна і Західна Галичина) з усіма предметами, знаряддями тощо. У них будуть працювати кошикарі, гончарі, килимарі, гафтярки, різьбярі, колесники і так далі. Виставлені також будуть фото характерних околиць регіону, ситуаційні плани забудов, різне приладдя, дитячі іграшки, страви і напої. Дирекція просить приватних колекціонерів про допомогу. Автор додає, що на виставці буде представлена також відповідна література (польська й українська).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтак у низці публікацій в «К.Л.» І. Франко послідовно дотримувався своїх націоналістичних поглядів, які лягли в основу його більш і менш масштабних статей, фейлетонів та інформаційних заміток, присвячених передусім українській драматургії та сценічному мистецтву. Значну увагу приділяв письменник і рецензуванню польських вистав та значним явищам європейського театрального життя.

І. Франко є першим професійним українським театрознавцем і театральним критиком, у його публікаціях українське сценічне мистецтво підноситься до високого загальноєвропейського рівня. Такий важливий результат постає внаслідок дотримання принципових засад масштабної театрознавчої концепції:

І. Франко позбувається провінційної обмеженості регіонального галицького театру, орієнтуючись на найкращі зразки «театру корифеїв». Це спричиняло часом доволі гостру критику подій галицького театрального життя, проте спрямоване було не до заперечення його набутків, а до просування на вищий щабель розвитку.

У публікаціях театрального спрямування І. Франко обстоював єдність українського культурного простору, ніколи не проводячи меж між наддніпрянськими і західноукраїнськими театральними подіями. Як театральний критик І. Франко глибоко аналізував особливості поетики драматичних творів українських авторів, критикуючи їхні слабкі сторони, взуруючи на кращі зразки світового драматичного мистецтва та режисури.

І. Франко дотримувався націоцентричних принципів у своїх фейлетонах, обстоюючи необхідність розвитку питомих національних проблем українського громадського життя, проте визнавав і необхідність загальнолюдського, інтернаціонального змісту. Від якості художньої інтерпретації цього змісту, від уміння піднятися через національне до загальнолюдського залежить сценічний успіх драматичного твору.

Аналіз «хронікальних» інформаційних заміток щодо різного роду подій культурного життя на сторінках «K.L.» переконує в тому, що своїх методологічних принципів І. Франко дотримувався послідовно й безвідносно до горизонту культурних сподівань читача. Націоцентрична домінанта літературознавчої концепції письменника слугувала не роз'єднанню, а консолідації української нації, налагодженню діалогу з польськими культурними колами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вальо М. Фундатор української бібліографії // Іван Омелянович Левицький. Збірник наукових праць. Львів, 2002. С. 7–15.
2. Вервес Г. Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70-90-х років XIX ст. К. : Видавництво АН УРСР, 1957. 365 с.
3. Галицько-русская библиография за 1887 г. // Киевская старина. 1888. Т. 21, кн. 5. С. 32–33.
4. Іванишин П. Іван Франко і національне буття: герменевтичні акценти: монографія / Петро Васильович Іванишин. Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 90–91.
5. Кульчицька Т. Іван Омелянович Левицький на тлі епохи // Іван Омелянович Левицький. Збірник наукових праць. Львів, 2002. С. 15–25.
6. Мороз М. Іван Франко: Бібліографічний покажчик. 1956–1984 / Упор. М.О. Мороз. К. : Наукова думка, 1987.
7. Рибчинська Н. «Галицько-руська бібліографія XIX ст.» І.О. Левицького: принципи укладання // Іван Омелянович Левицький. Збірник наукових праць. Львів, 2002. С. 26–35.
8. Трегуб М. Листування І. О. Левицького (за матеріалами відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України) // Іван Омелянович Левицький. Збірник наукових праць. Львів, 2002. С. 80–83.
9. Франко І. Галицько-руська бібліографія XIX ст. / Іван Франко // Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти томах. К. : Наук. думка, 2008. Т.53. С. 193–204.
10. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1910 р. / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. К. : Наук. думка, 1980. Т. 41. С. 451–452.
11. Франко І. Прикарпатська Русь / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1980. Т. 47. С. 242–245.
12. Pazdro G. Motywy i cele współpracy I. Franki z "K.L." // Studia z filologii rosyjskiej i słowiańskiej. W. 1979. T. 4. S. 115–121.

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СВОЄРІДНІСТЬ МОДЕЛЮВАННЯ УРБАНІСТИЧНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ МОТИВІВ У ДІАСПОРНІЙ МЕМУАРНІЙ ПРОЗІ

GENRE-STYLE FEATURES OF MODELING OF URBAN AND RURAL MOTIVES IN THE DIASPORN MEMUARIAN PROSE

Джигун Л.М.,

orcid.org/0000-0003-3367-0716

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки

Хмельницького національного університету

У статті досліджено жанрово-стильові особливості моделювання урбаністичних та сільських мотивів у діаспорній мемуарній прозі. Зосереджено увагу на контексті ідейної специфіки, проблематики, стильових особливостей та аспекті мемуарного тексту. З'ясовано, що слогади побудовано на поєднанні ірраціональної, раціональної, міфологічної концепції зображення людини і світу, а також на поєднанні культурологічного та екзистенційного вимірів. Жанрово-стильові ознаки розкривають специфіку сюжету на рівні хронотопу, часопросторової матриці, подієвості та образності. Поетика художнього творення образу міста в структурі мемуарної прози письменників української діаспори за типізацією поділяється на пейзажний, власне урбаністичний, просторовий, історіософський, архітектурний, побутовий, індустріальний, антропоцентричний. Останній тип міського образу співвіднесений із простором – місто як місце життя і діяльності людини, де формується її власне «Я».

Ключові слова: жанр, стиль, образ міста, сільські мотиви, жанрова структура, наратор.

В статье исследованы жанрово-стилевые особенности моделирования урбанистических и сельских мотивов в диаспорной мемуарной прозе. Сосредоточено внимание на контексте идейной специфике, проблематики, стилистических особенностях и аспекте мемуарного текста. Выяснено, что воспоминания построены на сочетании иррациональной, рациональной, мифологической концепции изображения человека и мира, а также на сочетании культурологического и экзистенциального измерений. Жанрово-стилевые признаки раскрывают специфику сюжета на уровне хронотопа, пространственной матрицы, событийности и образности. Поэтика художественного создания образа города в структуре мемуарной прозы писателей украинской диаспору за типизацией делится на пейзажный, собственно урбанистический, пространственный, историософский, архитектурный, бытовой, индустриальный, антропоцентрический. Последний тип городского образа соотносим с пространством – город как место жизни и деятельности человека, где формируется его собственное «Я».

Ключевые слова: жанр, стиль, образ города, сельские мотивы, жанровая структура, рассказчик.

In the article genre-style features of modeling urban and rural motifs in Diaspora memoir prose are researched. The focus is on the context of ideological specifics, problems, stylistic features and the aspect of memoir text. It was found out that memories are built on the combination of irrational, rational, mythological concepts of the image of man and the world, as well as the combination of cultural and existential dimensions. Genre-style features reveal the specifics of the plot at the level of the chronotop, time-space matrix, events and imagery. The poetics of artistic creation of the image of the city in the structure of the memoir prose of the writers of the Ukrainian diaspora by typing is divided into: landscape, urban, spatial, historiographical, architectural, domestic, industrial, anthropocentric. The last type of urban image is correlated with space – a city as a place of life and human activity, where its own "I" is formed.

Key words: genre, style, image of the city, rural motives, genre structure, narrator.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У другій половині ХХ – початку ХХІ століття значного успіху досягла діаспорна мемуарна проза. Її авторами були відомі письменники Д. Нитченко, Г. Костюк, Леся Богуславець, Докія Гуменна, Марія Цуканова, І. Косач-Борисова, Анатоль Галан, Ю. Шевельов та інші. Мемуари, автобіографічний жанр, за визначенням французького літературознавця Филипа Лежена, є документом людини і про людину, про оточення (соціум) [4], точніше, документом антропологічного спрямування. Останнім часом мемуарна література привернула увагу багатьох дослідників. Як свідчать першоджерела, проблему жанрово-стильової

специфіки творення урбаністичних та сільських мотивів у діаспорній мемуарній прозі, його-текстах досі ніхто комплексно не розглядав, що вказує на актуальність теми, яка затребувана часом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості мемуарної прози досліджували О. Галич, О. Рарицький, Т. Черкашина, С. Єрьоменко, Г. Мазоха, Т. Швець, А. Цяпа, Л. Вашків, Т. Гажа, С. Дідух-Романенко, А. Ільків, Т. Космеда, М. Коцюбинська, І. Сирко та інші. Наприклад, публіцистичність щоденників науково проінтерпретував О. Галич, щоденник як формовираження письменника досліджувала К. Танчин. Однак у такому

формулюванні, що винесено у заголовок статті, науковці не аналізували. Образ міста в художній літературі оприявнив у монографії В. Фоменко [9]. Дотично, лапідарно заторкували означену проблему у своїх працях В. Топоров, Й. Рот.

Мета дослідження – виявити і проаналізувати жанрово-стильову специфіку моделювання урбаністичних та сільських мотивів у діаспорній мемуарній прозі

Виклад основного матеріалу. Прочитавши мемуари, мною було з'ясовано, що урбаністичний міський топос складає предметна наповненість, художня семантика. Міське середовище розкриває тематичні пріоритети, впливає на екзистенційні мотиви буття людини. У мемуарах О. Гай-Головка вдався до порівняльної характеристики Києва 1928 р. за часів НЕПу і Києва 1933 р. Різниця у п'ять років, але різюча, контрастна: «Київ порівняно був веселий, чистий, манливий, привабливий, і люди в ньому виглядали нібито з радісними обличчями. На центральних вулицях – Хрещатику, Фундуклеївській, Прорізній і Бібіковському бульварі – було чисто, над ними зелено, барокові будинки, здавалося, всміхалися очима вікон, купаючись у сонячному світлі. Те, що я побачив тепер, зовсім не відповідало цьому. Я наче попав у місто, над яким пройшов ураган так само, як в українському селі» [2, с. 32–33]. Певна річ, у спогадовій літературі О. Гай-Головка опис міста викликаний навіюванням, асоціаціями, спогадами минулого часу, що підсилює дихотомію, виражену прислівниковою формою, «колись» і «тепер».

Міський простір не обходиться без природного ландшафту. В художній організації нефікційної прози він може не вписуватися на передній план, але є часткою міського простору, на який епізодично сфокусовано увагу оповідача. Так, П. Богацький у листі (1.4.1946) до сина і дружини описує чарівні куточки німецького міста Ганновер, його садово-паркові ансамблі в компаративному ключі: «Минулої неділі, саме на день мого народження, 17/3 по ст. стилю (до речі, в ЕСУ (Енциклопедії Сучасної України) дату народження письменника зазначено помилково: (04 (16). 03. 1883 замість (05 (17).03.– Л. Д.), ми вдвох з Кучером ходили в тутешній англійський парк – це велика рівнина, десятин в 25-ть землі, обведена каналом літерою «П»; води в ньому нема, лише зі сторони входу, а сама площа поділена на безліч чотирикутників, між якими лежать широкі доріжки, прикрашені різними статуями, а по краях живоплоти з гарно пострижених дерев молодого граба...

Вчора знову ж пішли в інший парк, недалеко від нас. Він колись був гарним парком, на зразок берлінського Тиргантену (зоопарку), але війна, бомби його дуже понижили. Ще й досі валяються бомби по парку, безліч ям стоять не засипаними. Правда, і сам парк тепер без догляду. Ми охоче погуляли по його алеях...» [1, с. 5–53].

В епістолярії постає «вчора» як минуле, яке у тексті із «сьогодні» виступає атрибутикою міських реалій першого повоєнного року. Урбаністичні картини визначили імпульс ліризації розповіді: міські мотиви навіяли П. Богацькому осмислену ситуацію емігрантського життя, спостереження під час його побуту у таборі для переміщених осіб. До такої ситуації підштовхнули його дві антагоністичні політичні системи, одну з яких, комуністичну, він відкинув й опинився на заході Німеччини.

Об'єктом мілітарної ескалації ставало не одне місто. У спогадах «З часів єжовщини» О. Мак зобразила Бердичів перших днів Другої світової війни: «Бомбардування нарешті припинилося, літаки відлетіли, а ми все лежимо, боячись поворухнутися. – Місто горить! Подивіться на місто! – гукає хтось поблизу. Зриваємося на ноги і каменіємо від страшної картини: все місто дійсно було в огні. Десь тріщали і падали будинки, чулися крики людей, здіймалися до неба високі вогненні мітли, і знову чулися вибухи: це вилітали в повітря магазини з амуніцією... Над містом стояла кривава луна. Море полумені коливалося під подувами вітру і набирало різних відтінків у вечірніх сутінках» [6, с. 284].

За версією автора, місто має фатальну силу – перетворювати своїх мешканців у жертви. Сюжетна лінія, як система подій, у спогадах розпрозорюється через психоаналітичну оповідну матрицю, в якій прочитуємо чергування подій із життям письменниці періоду Другої світової війни.

В образі міста увиразнюється й історіософський аспект упереміш із описом пейзажних чи графічних ліній, предметним рядом. Л. Палій згадує про Торонто (Канада) двовимірно. Перший – імпресіоністичний малюнок сучасності: «Ідучи з центру міста шосе вздовж берега озера Онтаріо я зовсім несподівано усвідомила собі, що Торонто стало гарним містом. Переді мною заходило сонце, чорна силуетка землі по другому боці затоки врізувалася півколом у миготливе плесо. На воді вилискували трикутники вітрил десятків яхт. Озеро тут безкрає, наче море, південний, американський берег сховався за обрієм. Ліворуч, на штучно висипаних островах наче завис у повітрі розваговий парк «Онтаріо плейс». Там білі

модерністичні споруди космічної доби: величезна куля, куби, ромби, рури, мости і драбинки, наче риштовання. Літом там тьма-тьмуща народу проходиться японськими садками, прохолоджується на моріжку над водою, сидить при столиках ресторанів просто неба, слухає мандрівних музик або концерти у великому амфітеатрі, від «рок» почавши, а на класичних програмах скінчивши. Минулого літа під час «Українського дня» був тут цікавий показ історичної ноші, фільм про Василя Курилика та концерт» [8, с. 100].

Другий малюнок – ретроспективний. Письменниця подумки повернулася у перші повоєнні роки, прибувши з Європи: «Я роздумувала над тим, як воно так сталося, що я й не спостерегла, коли Торонто стало сучасним і життєрадісним. Пригадую, по приїзді сюди на початку п'ятдесятих років, я вирішила категорично і невідклично, що ніколи не полюблю цього міста. Торонто, або, як його тубільці називають «Трано», було тоді безбарвне і безнадійно нудне. Чужинці прозивали його з погордою “Hog Town” (Кабаняче місто) або просто “Toronto the Good” (Торонто святобливе). Місто животіло, законсервоване в шотландсько-пресвітеріанському пуританізмі. «Батьки міста» вбачали щось грішне в музиці й мистецтві. Не було тоді доброї мистецької галереї, не було й місцевого театру, тільки час від часу можна було побачити бродвейські вистави у старому занехаяному театральному будинку. Сьогодні ця зала відновлена, в місті є дві великі новітні споруди, побудовані спеціально для театральних вистав, опери і балету. Крім того, є тут тепер коло 20 менших театрів, серед них два експериментальні» [8, с. 100].

Поетика міста, тема його дискурсу постає у Л. Палій в історичному, культурологічному та філософському контекстах. В. Фоменко наголошує: «Архітектурні символи міста сприймаються як маркери, що позначають конкретне місто. Семіотичний підхід до культури міста дозволяє розглядати її як текст, який є джерелом різноманітних вражень, інформації» [9, с. 18].

У текстовій структурі нефікційної прози Л. Палій просторова окресленість канадського міста поєднана з історичним минулим. Авторка виявляє знання із філософсько-іраціонально-містичних уявлень про історичний процес, розкриває читачам свої теоретичні схеми розвитку міста Торонто з тим, аби рельєфніше поєднати історичне минуле із сьогоденням. Заглиблюючись в історичне минуле, мемуарист підсилює раціональну форму своєї оповіді у формі поєднання об'єктивного і суб'єктивного начала.

Сільські ж мотиви увиразнено у спогадовій діаспорній літературі крізь спектр опису життя в Україні, бо сільська тематика країн Заходу майже відсутня, або ж згадується побіжно, фрагментарно. Наприклад, О. Смотрич в усній оповіді (9.03.2010) розкриває свій побут у Канаді, на хуторі: «Вирішили з Ніною виїхати на природу. Купили за сто кілометрів від Торонто хату і перебралися в 1994 році. До центральної дороги з твердим покриттям триста метрів. Сусіди є, живуть за один кілометр від нас» [7, с. 19].

Уже після смерті письменника його дружина Ніна Флорук (Данильців) у листі (10.08.2017) до В. Мацька між рядками згадує про сільський побут, хутір називає фермою: «Я дуже зайнята турботою про ферму, а також працею в книжковому магазині та проводжу заняття з медитації, тому я не маю часу відвідувати Торонто. Літо було прохолодним і вологим. Тож помідори досі зелені, але все-таки краще, ніж зима!» [7, с. 63]. В іншому листі (5.05.2015) повідомляє: «Сьогодні у нас було 30 градусів, тож нарциси, тюльпани знаходяться в повному розквіті. Погода змінилася від зими до літа» [7, с. 61].

Таким чином, крім сільських клопотів, зображення пейзажів, опису погоди чи флори, представлено пунктирно моделі автобіографізму, в якому постає доля особистості, її захоплення, події із власного життя. За допомогою тексту можна співставити в контексті автобіографізму аналіз гендерного та психоаналітичного дискурсу. Якщо О. Смотрич стисло оповідає про свій побут на хуторі біля лісу, на природі як втечу від гамірного міста в імпресіоністичному стилі, то його дружина оприявнює жіночий текст – передає настрій, навіяний атмосферою клімату, дарунками природи, яка постає у номенах флори.

Науково-критичне осмислення гендерного аналізу крізь прочитання мемуарного словесного малюнка сільських мотивів надає образу оповідача автобіографічного характеру, сконденсованої думки, екзистенційного «Я», естетики пленеризму, який відзначається прагненням до якнайправдивішого відтворення природного освітлення, кольору, осмислення повітряного середовища, сонця у зображенні сільського простору, довкілля.

Екзистенційне «Я» зливається із простором, коригує когнітивну та емоційну обробку на письмі інформації. У процесі закономірностей художнього мислення та творчого опрацювання спогадів, вражень відбувається словесно-графічна передача пейзажного / графічного малюнка, почуттєвих вимірів читачеві задля естетичного сприйняття авторських інтенцій.

Спогади Д. Гуменної «Дар Евдотеї» пронизані сільськими мотивами, особливо, коли йдеться про її шкільні та юні роки. На відміну від фрагментарного опису канадського хутора О. Смотричем, Д. Гуменна, залюблена в сільські пейзажі, отождвається до широкого опису українського хутора. Вона розповідає колоритно так, немов художник щойно намалював картину. Словесний малюнок сповнений плеризмом, детальним метафоричним зображенням просторів рідної Жашківщини: «Тому я обожнюю хутір. Був він посередині між Жашковом і Кривчункою, за п'ять верстов. Можна було йти насипом початої і невикінченої залізничної колії, зарослої багатющим квіттям і зіллям та маєстатичними гордими будьяками з бордовими коронами. Повітря – впивасш у себе екстазу. Хутір стоїть самотньо, його видно здалека. Довга алея сріблястих височенних осокоїв запрошує в садибу, що стоїть за гони від шляху. Ці осокори мене завжди чарували: як наближаєшся – бачиш тріпотливе, миготливе срібло, що міниться на очах. Алея срібних осокоїв кінчається садом. По один бік – старий сад, що посадив ще дід Пилип, а по другий – новий, його вже посадив дядько Явдоким. Ідеш садом, а хати ще не видно» [3, с. 37–38].

Графічний малюнок сільського пейзажу дореволюційних часів зображено письменницею найсердечніше світлими фарбами в образі хутора. Таких хуторів в Україні було тисячі, але з приходом до влади більшовиків, їх понижили, зруйнували, а господарів визнали безпідставно куркулями, нетрудовим елементом, одних вивезли у Сибір, других господарів виморили голодом у 1933 році, репресували.

Стиль мемуарів Д. Гуменної пронизаний реалістичними картинами зображення життя і подій на селі, синтезом документальних свідчень очевидця тих, за визначенням Г. Костюка, окаяних років. У спогадах оприявлено широку «ріку» життєвої мудрості письменниці, яка не з власної волі змушена була виїхати на Захід, аби там, без цензури, без ідеологічних наглядців від партії вільно розвивати художню творчість.

У мемуарній прозі І. Кошелівця звертається до стилізації традиційних творів мистецтва (декоративно-ужиткового, вишивки). Засобами художньої виразності він асоціативно створює картину органічної гармонії людини і природи, доцільності прекрасного і площинно об'ємного простору, де проходить життя сільських трударів, чим досягає художньої довершеності. У спогадах «Розмови в дорозі до себе» І. Кошелівця змодельовано село до революції 1917 року, коли його батько прикупляв землю і з родиною на ній важко працював, аби прогдувати велику сім'ю.

Мотивом села, його образом пронизані мемуари «Смертельною дорогою» О. Гай-Головка, особливо хвилюючою є розповідь про події на селі після голоду 1933 року.

Його разом з І. Маловічком партія послала на Уманщину перевіряти райсоюзи, а потім про все побачене написати в газету. Дорогою вони спостерігали непривабливу картину. Автор мав певне порівняння з тим, що було і що сталося із селом тепер. Наближались до Катеринополя: «За моєї пам'яті ця боголюблена місцевість потопала в садах і в золоті пшеничних ланів. Поміж ними стриміли майже до неба дубові й букові ліси. А люди – шевченківські люди – з гордістю дивилися на плоди своєї праці. А що ж тепер? Сади і ліси вирубані. Хати обдерті з вишкіреними стріхами й перекошеними вікнами. Коло хат нікого не видно... Я дивився на цю руїну й мені тяжко було дихати. Маловічко стояв блідий і в нього по щоках неугавно текли сльози» [2, с. 58].

Авторська симпатія явно на боці знедолених, він засуджує нових господарів долі, які, усупільнивши землі, принесли нещастя і руїну в українські села. Вдаючись до художніх засобів, О. Гай-Головка образ землі номенує епітетом «сумна», наче вона є живою істотою і сумує за мільйонами хліборобів, які померли від штучного голоду. Такий епітет має переносне значення, підсилює живописний словесний малюнок Катеринополя, малюнок у темних тонах, хоч «... довкола нас і над нами був чудовий сонячний день. Жодної хмарки на небі, ніби оце тільки помальовано його густою блискучою блакитною фарбою. Але, глянувши на село, з якого ми щойно вийшли, мені стало не по собі. Навпроти веселого неба тяглася сумна земля. Здавалося мені, ніби задовго перед цим промчала тут буря з вогнем, поламавши і попаливши садки, позривавши сніпки з дахів, пооббивавши глину з колишніх білих хат, позносивши тини й загорожі... Я вглядався ще і ще в цей Катеринополь, у це нещасне село, яке, так само як і інші українські села, нещодавно цвіло, наповнювалося світлом, кольорами, запахом і гамором...» [2, с. 61–62].

Жанрову структуру замальовки підсилюють зображально-виражальні засоби, а найперше порівняння, контрастність доквілля. Так, непривабливу картину села, що звідало штучного голоду, автор порівнює з пустелею («Але тепер в ньому було, як у пустині»), буревієм, антитезою (веселе небо і сумна земля).

Крім замальовки в структуру мемуарів автор «вмонтує» епістолярний жанр – дістав листа від матері, яка жалілася, що у Вікніні активісти вигнали її з хати, і тепер вона з дітьми тугиться

у сусідки в комірчині. Автор переповідає гіркі слова матері: «У нас люди людей їдять... Трохим Соловійчук з дітьми з'їв свою жінку... У Вікніні вже більшість вимерла з голоду. Ковалю Ларіона Шевчука, який просив хліба, закликали в сільраду і убили. Найкращий господар у нашому селі Нетребчук, якого називали Брижею, помер під тином голодною смертею. Зверхановські, які так дуже хотіли комуни, теж так само померли» [2, с. 98]. Мати просила допомоги в сина, який жив у Харкові. П'ятнадцятилітній брат Борис приїхав до нього за допомогою. Олекса дав йому гроші й переодягнув у своє вбрання, додавши: «Більш нічим не можу допомогти тобі. Навіть коли б допоміг, то в дорозі ГеПеУ або міліція ограбує тебе... і навіть схопить» [2, с. 100].

Різні жанри, залучені у структуру тексту, підсилюють ще одну жанрову форму сучасної мемуаристики – літературний автопортрет, у якому письменник не ставить за мету відтворити детально весь свій творчий шлях, однак прагне зацентрувати на центральних проблемах життєпису, що закарбувалися у пам'яті й заслуговують уваги читача.

Так, коли його 1934 року заарештували і тримали певний час у підвалі, опрацьовуючи, то енкаведисти прийшли до висновку, що молодий письменник стане лояльнішим до радянської влади під їхнім наглядом, тому на «перевиховання» послали у Політвідділ. Завдання письменника полягало «переконати врятованих від голоду колгоспників, що тільки колгоспна система господарювання поліпшить їхнє життя», тому він під примусом намагався «затуманювати колгоспників в політвіддільській тижневій газетці» [2, с. 195]. Політвідділ розташувався у в. с. Малі Кринки (нині Шевченківського району Харківської області. – *Л. Д.*) у розкуркуленій хаті на дві половини. Для підсилення реальної картини на селі автор вдається до стилістичного прийому порівняння, зіставлення: «Жити стало краще, жити стало веселіше», – повторювала вона (Смірнова. – *Л. Д.*) диявольські Сталінові слова, – тому праця на полі повинна бути подвоєна, потроєна... У колгоспах було навпаки. Сумні, зігнуті, голодні й обдерті колгоспники не йшли, а сунули на поле й купками копошилися на ньому, дивлячись весь час на сонце й чекаючи благословенного вечора» [2, с. 196].

Ємний образ сільської реальності атрибує прихований інтерпретаційний смислотвірний сенс людського буття, багатоплановість розкриття смислових лакун особистісного, екзистенційного, морально-етичного, філософсько-універсального, історичного конфліктів, спровокованих новою суспільно-економічною формацією. Приховані

сенси Ю. Лотман розглядав як «подальший розвиток сюжету – лише розгортання деяких прихованих у ньому потенцій. Це глибинний кодуєчий пристрій, своєрідний «текстовий ген» [5, с. 239]. Сільські мотиви у мемуарній діаспорній прозі розширені просторовою наповненістю, графічними і пейзажними замальовками, прекрасними словесними малюнками.

Висновки. Поетика художнього творення образу міста в структурі мемуарної прози письменників української діаспори за типізацією поділяється на пейзажний, власне урбаністичний, просторовий, історіософський, архітектурний, побутовий, індустріальний, антропоцентричний. Останній тип міського образу співвідношу із простором – місто як місце життя і діяльності людини, де формується її власне «Я».

Формування світогляду особистості відбувається в урбаністичному просторі завдяки освіті, музиці, архітектурі, літературі, образотворчому мистецтву, театру і кіно. Сформована особистість, її внутрішня культура виражена у світоглядному рухові, що спроектований на буття в соціумі, на піднесення рівня культури людського буття. У процесі аналізу творів спостерігаю, що найбільш типовими функціями творення письменниками образу міста, є довкілля, час і простір. Такі категорії сприяють письменникові в художньому обрамленні краще відтворити дійсність в обмеженому континуумі міста. Образ міста в мемуаристиці найповніше виявляється через «міські метафори», які увиразнюють міських типажів, споруди, історію, природу, садово-паркове мистецтво, скульптури, абстракції тощо. Образ міста увиразнюється засобами контрастності, протиставленню минулого й сучасного міста (спогади Л. Палій, О. Гай-Головка).

Сільські мотиви розширені просторовою наповненістю, географічними місцевостями довкола села, словесним описом, краєвидами їх графічних ліній. У структурі тексту образ села постає прекрасними пейзажними малюнками: оповідач оспівує свою малу батьківщину, що зростила і простелила дорогу у широкий світ. Діаспорні спогади нав'язані ностальгійними мотивами за рідним краєм, батьківським порогом, землею, яка зростила їх, додавала сили. Сільська тематика постає в образі землі-годувальниці як символ енергії і багатства, мірилом цінностей і засобом існування. Саме з цього починає свою розповідь І. Кошелівець у мемуарах «Розмови в дорозі до себе».

Мотив села є елементом національної пам'яті, незнищенності роду хліборобського, втіленням національних звичаїв і традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богацький П. Архіви / зібрав Левко Богацький. Sydney: б.в., 2003. 432 с.
2. Гай-Головко О. Смертельною дорогою. Т.2. Вінніпег : Видавнича спілка «Тризуб», 1983. 205 с.
3. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Испит пам'яті. Кн. 1. Київські кручі; Кн. 2. Жар і крига [першотвір]. Київ : Дніпро, 2004. 520 с.
4. Лежен Ф. В защиту автобиографии. *Иностранная литература*. 2000. № 4. С.108–122.
5. Лотман Ю. Семиосфера. Санкт-Петербург : Исскуство-СПБ , 2010, 704 с.
6. Мак О. 3 часів єшовщини / спогади. 2-ге вид., випр. та доповн. Мюнхен : Українське видавництво, 1954. 310 с.
7. Мацько В. Епістолярний материк. Хмельницький ФОП Цюпак А.А., 2018. 448 с.
8. Палій Л. Місто вчора і сьогодні. *Сучасність*. 1980. Ч. 4 (232). С. 100–107.
9. Фоменко В.Г. Місто і література: українська візія: монографія. Луганськ : Знання, 2007. 312 с.

УДК 398.81(477)

**ПАТРІОТИЧНА ПІСНЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ**

**PATRIOTIC SONG AS AN ESSENTIAL ELEMENT
OF THE NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS**

Дзинглюк О.С.,

orcid.org/0000-0003-0000-1639

*старший викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету*

Гречиха В.А.,

orcid.org/0000-0003-4554-6499

*студентка III курсу
факультету водотранспортних та шельфових споруд
Одеського національного морського університету*

У статті досліджуються звучання патріотичних мотивів у сучасних пісенних творах, які виконують відомі українські гурти. Розглядається вплив пісень на формування національної свідомості молоді. Автори роботи аналізують художні особливості пісенних творів. Також у статті звертається увага на наслідування патріотичної пісні етнічної тенденції. У дослідженні звернено увагу на аспекти реалізації патріотичних мотивів у творах, які здатні виховувати у молоді національну свідомість та патріотизм.

Ключові слова: історична пісня, патріотична пісня, образ-символ, народна творчість, національна свідомість.

В статье исследуются звучания патриотических мотивов в современных песенных произведениях, исполняемых известными украинскими группами. Рассматривается влияние песен на формирование национального сознания молодежи. Авторы работы анализируют художественные особенности песенных произведений. Также в статье обращается внимание на наследование патриотической песни этнической тенденции. В исследовании обращено внимание на аспекты реализации патриотических мотивов в произведениях, воспитывающих у молодежи национальное сознание и патриотизм.

Ключевые слова: историческая песня, патриотическая песня, образ-символ, народное творчество, национальное сознание.

In the article explores the sound of patriotic motifs in modern songs, performed by famous Ukrainian groups. The influence of songs on the formation of the national consciousness of youth is considered. The authors of the work analyze the artistic features of the songs. Also, the article draws attention to the inheritance of the patriotic song of the ethnic trend. In the research drew attention to aspects of the realization of patriotic motifs in songs that educate the national consciousness and patriotism among young people.

Key words: historical song, patriotic song, image-symbol, folk art, national consciousness.

З давніх часів свої враження, переживання людина виливала в пісні. Релігійні мотиви висловлювалися у лірницьких піснях; тяжка праця на своїм власнім полі – в обжинкових та косарських

піснях; мандрівки за заробітком – у чумацьких та бурлацьких; щасливе або безнадійне кохання, суперництво, життя за нелюбом, підступність злої свекрухи, краса природи – в ліричних та

родинно-побутових піснях; туга за ріднею та Батьківщиною на чужині – у рекрутських.

Постановка проблеми. Сучасна українська пісня є новітнім доповненням українського фольклору, вона представляє собою складний і водночас унікальний культурний феномен. Патріотична пісня на сучасному етапі намагається наслідувати етнічну тенденцію: пісня має надихати, піднімати настрій, зміцнювати віру у краще майбутнє. Одним із найпопулярніших циклів із давнини був історичний, адже саме в цих піснях оспівувались реальні історичні події, уславлювалися герої та відображався настрій народу в цілому. Сучасні історичні події змушують авторів пісень знову звернутися до жанру історичної пісні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі досліджуються звучання патріотичних мотивів у сучасних пісенних творах, які виконують відомі українські гурти; їх вплив на формування національної свідомості молоді, виховання у неї патріотичних почуттів.

Постановка завдання. Проблема, що досліджується у роботі, пов'язана із простеженням виражальних засобів, дослідженням художніх особливостей пісенних творів та аспектів реалізації патріотичних мотивів у творах, які здатні виховувати у молоді національну свідомість та патріотизм. Суспільний розвиток висуває цю проблему до числа пріоритетних, без патріотичного виховання неможливий подальший розвиток держави та особистості зокрема.

Ця проблема є надзвичайно актуальною нині. Останнім часом такі поняття, як любов до Батьківщини, честь, обов'язок, національна свідомість із розвитком ринкової економіки, деполітизації втратили свою актуальність і відійшли на другий план. Сучасна українська пісня спроможна відродити ці одвічні цінності, вона доступна широкій аудиторії і саме розвиток пісенної творчості патріотичного спрямування здатен формувати активну життєву позицію українців.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні аспектів патріотичних мотивів сучасної української пісні у процесі аналізу текстів пісень відомих українських гуртів.

Виклад основного матеріалу. Кожен вид мистецтва оперує специфічними засобами творення художнього образу: це слово, рух, пластика, колір, звук, ритм. Художній образ у музиці можна вважати одним із найяскравіших понять для визначення. У пісенних текстах слово поєднується з мелодією, яка підсилює смислові акценти і, по суті, дає ключ до прочитання і розуміння цього образу.

Пісенно-музичні композиції демонструють інтелектуальний розвиток нації, уміння послугуватися багатством мови і показують світові все найкраще й найвартісніше, що має країна.

Як засвідчують постійні соціальні опитування, близько 70% молодих людей у всьому світі свій вільний час присвячують музиці. Саме тому проблема художньо-ідейного наповнення сучасної української пісні така ж актуальна, як і проблема інтелектуального складника літератури, кінематографа, засобів масової інформації.

Останнім часом українські гурти та сольні виконавці активно висловлюють свою громадянську позицію, частково це відбувається через їх твори. Через загострене становище в Україні виникає велика кількість патріотичних пісень, які нерідко стають гімном подій чи духовного стану нації.

Багато в кого із сучасних виконавців патріотичні мотиви стали провідними у творчості, причому реалізуються вони в найрізноманітніших аспектах – від замилювання красою рідного краю («Океан Ельзи» пісня «З нею») до філософських роздумів над долею рідної країни, її народу, культури взагалі. Деякі виконавці вдаються до висміювання національної обмеженості, псевдопатріотизму та намагаються формувати повагу до історичного минулого нашої держави.

Насамперед, розглянемо твір легендарного гурту «Океан Ельзи». Його лідер – Святослав Вакарчук завжди залишався небайдужим до політичних дій в Україні та розкриває своє ставлення ще й через пісню, бо саме він є автором слів музичного проекту.

«Не твоя війна» – пісня, в якій, як стверджує сам Вакарчук, – рецепт, як нам жити далі і чия насправді війна.

Роботу над піснею було завершено у січні 2015 року. За словами С. Вакарчука, головна ідея пісні, що приховано у назві, є непростотою для зізнання навіть самому собі – нам, українцям, протягом багатьох століть постійно нав'язують ззовні чийсь думки, дії і навіть війни. Нині настав час, врешті, брати відповідальність та ініціативу на себе.

Звертають на себе увагу риторичні запитання. Вони звучать надривно і глибоко, є такими, на які ніхто не знає відповіді. Однак автор ставить запитання, аби підкреслити трагізм ситуації, що склалася в Україні, з метою звернути увагу на цю проблему. У риторичних запитаннях майже завжди звучить і риторичне звертання. У пісні «Не твоя війна» автор звернувся не до конкретної особи, а до України (мами). Саме приспів пісні, побудований

на риторичних фігурах, покликаний показати трагізм усіх обставин, що склалися на сучасному історичному етапі нашої країни.

Підсилює звучання пісні кліп, який було відразу знято і презентовано разом із піснею. У ньому знявся не тільки «Океан Ельзи», а чотири сотні шанувальників гурту.

Головним символом кліпу є монета – на одному її боці добро, на іншому – зло. І українці, за словами Святослава, так само весь час покійно чекають, на який же бік вона упаде, як вирішить доля, замість того, щоб взяти цю долю у свої руки.

Багато образів-символів приховано і в тексті твору:

Сонце і дим – добро і зло; спокій і тривога. Юні думки – символ чистого розуму. Кольорові сни – щось несправжнє. Тихі ночі – тимчасовий спокій.

Отже, пісня гурту «Океан Ельзи» «Не твоя війна» засвідчила тісний зв'язок із давніми фольклорними традиціями та образами, що робить її зрозумілою широким верствам населення.

Національна самоідентифікація надзвичайно важлива, мабуть, не лише в межах пісенного тексту С. Вакарчука особисто, але і всього гурту. Нетиповим для української лірики є образ Батьківщини в пісні «**Вставай**». Тут країна змальовується наче людина, якій С. Вакарчук наказує: *вставай, пий чай з молоком, молися на теплий душ замість типового, скажімо, вставай з колін*. Співак будить Україну: *не можна спати, бо навколо прямий ефір*, адже доки спить країна, доти сплять мільйони молодих сердець.

2 лютого 2015 року не стало Андрія Кузьменка, більше відомого як Кузьма Скрыбін. За цей час ми досі не змирилися зі смертю улюбленого співака, не може прийняти цю втрату і його сім'я. Він був улюбленцем українців і водночас їх совістю і незаперечним авторитетом, як The Beatles у Великобританії або Володимир Висоцький у Радянському Союзі: співак, композитор, письменник, продюсер, актор і багаторічний лідер гурту «Скрыбін». Не отримавши за життя звання народного артиста, він став кумиром мільйонів українців. Тільки після електронної петиції до президента легендарний українець отримав посмертно орден «За заслуги» I ступеня.

«Скрыбін» змальовує образ Батьківщини в реалістичному стилі, так би мовити, без жодних спроб прикрасити дійсність. У пісні «**Руїна**» Кузьменко співав, що французи мають Бонапарта, сир, вино; поляки мають Марію Кюрі; в американців є статус, Статуя свободи, Лас-Вегас, Ніагара, Нью-Йорк, Голлівуд; далека Ісландія має двісті

вулканів, Рейк'явік пару гейзерів і вічні льоди, в Україні є Волинь, Київ, Чорне море, Одеса, Львів, але тут спокійно жити можуть лише обрані.

Витворений Кузьменком образ України прозоро натякає на те, що для багатьох важливими залишилися фінансовий аспект і задоволення фізичних потреб. Для візуального супроводу пісні «**Руїна**» автор зняв промовисте відео з вікна свого авто, проїхавши занепалими дорогами Західної України.

У пісні «**Україна – то твоя земля**» автор знову наводить приклади здобутків інших держав, проте не в духовно-культурній сфері. Гурт звертається до молодих людей, на чиїх *джинсах американський прапор, а на майці – канадське кленове листя*, які знову *куплять німецькі шузи і чий вуха вже звикли до чужої музики*. Втім, у пісні «Україна – то твоя земля» автор зауважує: *Добре там, де нас нема; Зроби порядок у своїй голові; Стань для батька нормальним сином*.

Саме музичні твори з глибоким ідейним змістом можуть зумовлювати суспільний резонанс і впливати на розвиток культурно-духовного життя нації.

Рок-версію пісні гурту «С.К.А.Й.» «**Україно**» було презентовано 23 серпня 2015 року. Групу засновано 2001 року. З того часу хлопці встигли написати багато пісень, активно погастролювати Україною, взяти участь у таких фестивалях як «Червона рута», «Перлини сезону», «Таврійські ігри». Пісні гурту – це окремі оповідання про стосунки людей, про почуття та про все те, що оточує хлопців у житті.

Пісня у виконанні гурту «С.К.А.Й.» стала новою версією неофіційного гімну України, рок-версією пісні Тараса Петриненка. Провідний мотив цієї патріотичної пісні, як і у всіх інших, – це любов до рідного краю, що зображується в епітетах і метафорах: «по золотих твоїх стежках», «квітнеш ти», «не можна не цвісти».

Цікава роль подвійного заперечення «не можна не любити». Закон заперечення відображає об'єктивний, закономірний зв'язок, спадкоємність між тим, що заперечується, і тим, що заперечує. Цей процес відбувається об'єктивно як діалектичне заперечення елементів старого і утвердження елементів нового, тобто і в новому є старе, але в перетвореній формі, у «знятому» вигляді.

Закони діалектики виражають найсуттєвіші зв'язки і відношення об'єктивного світу. Діючи в єдності та взаємозв'язку, вони характеризують складний багатобічний процес розвитку об'єктивної реальності. Так, процес переходу

кількісних змін у якісні і навпаки включає в себе і суперечливість, і діалектичне заперечення. Єдність і боротьба протилежностей, безумовно, включає в себе кількісно-якісні відношення і заперечення. У процесі заперечення єдине роздвоюється на старе і нове, між ними відбувається боротьба, перехід кількісних змін у якісні.

Гурт «С.К.А.Й.» також зробив цікаве доповнення – прочитав речитативом фрагмент із поеми Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє».

Шевченкові пророчі та істинні слова доводять, що тільки національне єднання, тільки громадянський мир, просвітлення звільненого народу забезпечить його Батьківщині щасливе майбутнє. Цей твір слугував дороговказом на шляху національного відродження українського народу, бо в ньому піднято важливі проблеми, які чекають свого розв'язання саме сьогодні, в час становлення української державності.

Особливістю є пряме звернення до України на початку приспіву. З розвитком пісні змінюється дійова особа. На початку – це перша особа однини, у другому куплеті – перша особа множини.

Перемога української співачки Джамали на пісенному конкурсі «Євробачення 2016» стала одним із найяскравіших епізодів сучасної історії України.

У Національному відборі на «Євробачення-2016» за можливість представляти Україну на відомому пісенному конкурсі змагалось 18 музикантів та гуртів. Перемогла ж у фіналі Національного відбору Джамала із піснею «1944». Аби поїхати на «Євробачення-2016» у Стокгольм, потрібно було знайти чималі кошти, а у співачки таких шалених грошей не було. Це питання було вирішене за кілька днів – «спонсором» Джамали на пісенному конкурсі став український телеканал «СТБ», який взяв на себе усі витрати на підготовку та участь українки на Євробаченні.

Одразу після того, як стало відомо, хто поїде на конкурс від України, провідні експерти почали робити прогнози, називаючи Джамалу однією з фавориток на перемогу.

Більшість культурних критиків відзначали нестандартний вибір пісні як для такого конкурсу, називаючи композицію про депортацію кримських татар «незвичайною» та «експериментальною».

Пісню Джамала почала писати 2014-го. Музою стала прабабуся, яка розповіла їй про страшні події 1944 року, що залишили глибокий «шрам» в історії кримськотатарського народу. Пісня – про

рік насильницької депортації кримських татар. До цих подій додалась і анексія Криму Росією.

«1944» вона виконала англійською мовою, а приспів було взято з народної пісні, його Джамала заспівала кримськотатарською. Мовний бар'єр не завадив Джамалі перемогти. Завдяки неповторному виступу та щирим емоціям співачки, її історію почули мільйони глядачів.

Дуже часто в літературних і народних піснях звучить мотив дороги.

Дорога (шлях, путь) – древній образ-символ складного, нелегкого життя; розлуки з домівкою, уособлення нелегких життєвих випробувань. У «Пісні про рушник» Андрія Малишка дорогу як життя уособлює рушник, у пісні Дмитра Павличка «Два кольори» теж зустрічаємо життєві «сумні і радісні» дороги, це «незнані шляхи», якими ліричний герой впевнено крокує, долаючи усі перешкоди.

Найпомітнішим образом-символом у сучасній пісні гурту «С.К.А.Й.» «Україно» є дорога: «*дороги іншої не треба*», «*по золотих твоїх стежках*», «*після далечі доріг*». Цей символ тут уособлює поведінку людей, певний шлях до мудрості й правди, який нерозривно пов'язаний із Батьківщиною, рідним краєм.

Традиційний розподіл ролей у метафорі, змістовим стрижнем якої є дорога, виглядає так: життя – дорога, людина – мандрівник, прихисток – домівка. Мета мандрівника, що ступив на дорогу – вивільнитися з пут земного буття і подолати труднощі й небезпеки; у проходженні героєм свого шляху відображається процес становлення особистості людини. І після багатьох шукань ліричний герой усвідомлює це і «*кладає своє серце до ніг України*». Цей образ звучить у пісні пафосно, пристрасно, він є «душею твору» (за Є. Аксьоновою), впливає на свідомість читачів (слухачів) та почуття.

У пісні С. Вакарчука «**З нею**» знову зустрічаємо образ дороги. Тут цей образ уособлює Батьківщину, рідну землю, синівську вірність отчому краю. Любов до великого і безмежного починається в житті кожної людини з малого і конкретного. Саме ця тема звучить у пісні гурту «Океан Ельзи», у якій йдеться про красу української землі, де у пам'яті зринають до болю знайомі краєвиди: «*лани, гори й поля*», «*де на мене чекає сім'я*», «*милий світ*». Ця пісня пронизана любов'ю, шанобливим ставленням до землі, синівською вдячністю.

Спорідненість національного архетипу та універсальї світової культури є передумовою вивільнення духовного життя нації із ситуації

одноразовості, тлінності у простір вічності, у сферу затвердження історичних звершень народу та його гідності.

Українські національні архетипи проявляють себе як символи у міфах, казках, фольклорі, обрядах, традиціях і є узагальненням досвіду наших предків. Українська культура та національні архетипи пройшли тривалий час формування, становлення і розвитку з найдавніших часів і до сучасності. На розвиток впливали природні умови географічного положення, території, міграційні процеси, історія, сусіди, впливи інших культур.

Архетип – прообраз, початковий образ, ідея, первісна форма для наступних утворень. Архетип визначає суть, форму та спосіб зв'язку успадкованих, несвідомих прообразів і структур психіки, які передаються від покоління до покоління. Духовне життя особистості тісно пов'язане з архетипами, оскільки у процесі творчої активності людей за допомогою них утворюється відповідна послідовність образів. Це спресований углиб підсвідомого здобутий предками досвід, який вириває з глибин пам'яті, і тоді письменник переносить підказаний із безодні генетичної пам'яті образ як витвір своєї уяви. Із сучасних українських патріотичних пісень ми розглянемо такі архетипи: пше-ниці, образ Бога, калини, ворога, героя.

Архетип пшениці. Зерно, насіння, колосок є складовими культу родючості і дещо відрізняються від символіки рослинності. Якщо із рослинами в українців був емоційний зв'язок, поєднаний зі станом молодості, краси, буянням природи, цвітінням рослин, то зерно, насіння, колосок – це нове життя. Цей архетип зустрічається у піснях «С.К.А.Й» «Україно» та Анастасії Приходько «Герої не вмирають».

Архетип калини. Калина є символом дівочої краси, кохання, вірності, «символ дорослості дівчини, або повноцілості жінки взагалі». Символізуючи кров, ягоди калини відіграють роль свого роду «відступної жертви», символічної смерті дівчини та її народження в іншому стані. Такий образ зустрічається у піснях «Океану Ельзи» «Не твоя війна».

Архетип матері. Наявність архетипу «матері» в українській культурі є стійкою. Це і символізація зародження життя, творення світу, витоків буття. Материнський код також відображається на рівні мега-архетипу – України. В культурі прояв архетипу «матері» знаходить себе від найрізноманітніших образів жінок до образів, що символізують порятунок, захист, джерело життя, затишок, мудрість, милосердя. Так, у пісні гурту «Гартак» «Мій лицарський хрест» мають місце такі

рядки: *Любов до матері – найкраща порадиця. / Любов до вітчизни – ідея серця.* Зв'язок матері та України є священним та непорушним, він утверджується у пісні «Добрий ранок, Україно»: *Для мене ти люба й кохана, / Для когось – рідна мати.*

Архетип ворога. Зовнішній ворог об'єднує націю, довершує її характер і силу духу та не дає розслабитись. На кожному етапі історії український народ мав своїх ворогів, яких оспівував у думах і піснях, літературних творах і хроніках. У масовій свідомості нації вороги виконували роль міфічних, історичних і внутрішніх загроз.

Архетип героя. В українських народних казках є герої двох типів: перших наділено надзвичайною фізичною силою і сміливістю, других – надзвичайними розумовими здібностями. Ці два типи героїв відповідають національним уявленням про людей, які втілюють ідеальні риси нації, і тому саме вони центральні в сучасній українській поезії.

Сьогодні Україна перебуває в такому історичному етапі свого розвитку, в якому відродження та гармонійне взаємопроникнення, співпраця всіх трьох українських національних архетипів починає поступово проступати й закріплюється в народній свідомості, думках, діях та вчинках.

Звернення до архетипів – це особливий методологічний ракурс, в якому завдяки перетворенню минулого у символ твориться смисл майбутнього, що актуально в нових історичних та політичних українських реаліях, коли переосмислюється вся культурна парадигма та ведеться пошук нових шляхів національної ідентифікації.

Більш надихаюче та по-бойовому звучить українська рок-пісня, так званий патрок. Ці пісні більше підлаштовані під молодь, під сучасні часи. Дуже часто молоді рок-гурти фолк-рокового напрямку просто використовують у своїй творчості мелодіку фольклору або роблять аранжування фольклорної композиції на сучасний лад, поєднуючи таким чином музичну спадщину, що пройшла крізь століття, із сучасними віяннями і технологіями. Сьогодні рок-музика є одним із найвпливовіших і найближчих до молоді музичних жанрів, вона живе серед молоді і впливає на неї.

Не залишилися осторонь відомі українські виконавці щодо останніх воєнних подій, що відбуваються у країні. У рамках проекту «Музика гідності» створено багато патріотичних пісень для армії.

Серед них пісня Анастасії Приходько «Герої не вмирають». Це одна з найемоційніших пісень композицій останнього часу. У цій пісні ми знову чуємо традиційні для українського фоль-

клору звертання (до мами, до Бога), заклики і звернення з проханням до Бога, тут також зображено одвічні українські цінності: небо *синє, тиєниця*, що є символами миру.

«Тартак» – «Мій лицарський хрест». Точною відліку історії гурту «Тартак» є 1996-й рік. Саме тоді новостворений проект взяв участь у відбірковому турі фестивалю «Червона Рута», на якому незабаром переміг. Презентувавши на фестивалі пісні «О-ля-ля», «Подаруй Мені Кохання» та «Божевільні танці», «Тартак» став лауреатом 1-ї премії в жанрі танцювальної музики. Така пісня була не властива гурту з переважно розважальною музикою. Але хлопці залишилися небайдужі до подій у країні, зокрема, на Сході. У пісні зображується нелегка доля військових та неабияка відвага. Це слово присвячується і тим, хто вижив, і загиблим. Велика увага приділяється зображенню пейзажу, де використовуються епітети, метафори, персоніфікація: «*дихає ліс*», «*пташка на гіллі*», «*тиха роса*». Бачимо висловлювання справжніх козаків, вільного народу: «*Хай ворог зиркає очима хижими, / Нехай гарчить – мені не лячно*». Знову чується заклик до любові свого краю: «*Любов до Вітчизни – ідея серця*».

Юлія Донченко («Махіма») заспівала баладу «100 бійців», у якій зображено українських військових на передовій. У цій пісні теж наявний мотив дороги (роздоріж), мотив самопожертви заради Батьківщини.

Ведучі ТСН разом із сестрами Тельнюк та групою «KozakSystem» записали кліп «Повертайся живим». Ця пісня у виконанні непрофесійних співачок-телеведучих вийшла набагато зворушливішою. Основне емоційне навантаження пісні зосереджено на повторі «*Ти, головне, повертайся живим*» та одвічних людських цінностях («*дівчисько курносе*»).

Гурт «ТІК» присвятив свою пісню «Запах війни» не солдатам, а волонтерам – справжнім героям, які везуть не лише найнеобхідніше, але і такі важливі слова підтримки від зовсім незнайомих людей з усієї країни» (Віктор Бронюк). Тут ми бачимо використання контрастних образів (вмирати – воскреснути), риторичне звертання до Бога.

Пісню гурту «Тартак» «Висота (Ніхто, крім нас)» присвячено захисникам Донецького аеропорту, в якій потужно звучить заперечення-ствердження «*Ніхто, крім нас*», реалістичні образи зображено за допомогою яскравих метафор «*манить висота*», «*штовхає наш потужний серця звук*».

Група «Друга ріка» реагує на події на сході України піснею «Я чую». У ній звучить мотив засудження війни. «Сниться, як дістала та війна,» – співає Валерій Харчишин.

Ці воєнні пісні не просто данина часові, це твори, які зображують новий історичний та стилістичний напрямок. Тематика й мотиви цих пісень багатопланові, різношарові, але об'єднані одним звучанням – патріотичним.

Вітчизняні виконавці були одними з тих, хто відкрив нашу країну світу. Вони завойовували популярність за кордоном, створюючи таким чином міжнародний імідж України. Вони підкорюють сцени по всьому світу, збираючи повні зали глядачів у різних куточках Землі. В тому, що український шоу-бізнес багатий на таланти, можна переконатися і дивлячись на численні співочі та талант-шоу, які зараз буквально заповнили телепростір. Деякі українські зірки навіть представляють сусідні країни на міжнародних конкурсах.

Пісня «ПЛАКАЛА» молодого українського гурту «KAZKA» після ряду успіхів в Україні та світі, а також понад 50-ти мільйонів прослуховувань у YouTube увійшла у топ-20 світового чарту та топ-10 українського чарту сервісу Shazam.

Висновки. Наша пісня приваблює тим, що у неї вкладено саму душу, тому вона хвилює та розчулює слухачів, торкаючи найтонші струни їхніх сердець. Знайшли своє місце і патріотичні пісні.

Сучасна патріотична пісня є невід'ємним компонентом української поезії, вона проникає в усі сфери життя українців, здатна виховувати у молоді національну свідомість та патріотичні почуття. Пісня спроможна відродити ці одвічні цінності, вона доступна широкій аудиторії і саме розвиток пісенної творчості патріотичного спрямування здатен формувати активну життєву позицію українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. <http://www.g15.ru/ocean-elzy-ne-tvoya-viina.html>.
2. <http://ukrlife.org>.
3. <http://dovidka.biz.ua/vislovi-pro-ukrayinski-pisni/>.
4. Харчук Р. Сучасна українська проза. К., 2008.

**ТВОРЧА ОБРОБКА РІЗДВЯНОГО СЮЖЕТУ
В УКРАЇНСЬКИХ АПОКРИФАХ**

**CREATIVE TREATMENT OF THE CHRISTMAS PLOT
IN THE UKRAINIAN APOCRYPHA**

Савенко О.П.,

orcid.org/0000-0002-0117-0103

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри українського літературознавства та компаративістики
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

У статті розглядаються апокрифи, в яких оброблено різдвяний сюжет. Аналіз апокрифічних текстів засвідчує дотримання авторами основної сюжетної лінії, зафіксованої в канонічних євангеліях. Однак апокрифи додають чимало деталей та варіацій, які доповнюють канонічний текст історичними та національними рисами. Вказано на особливості української трансляції різдвяного сюжету.

Ключові слова: апокриф, Євангеліє, різдвяний сюжет, трансформація, канон, варіація.

В статье рассматриваются апокрифы в которых обработан рождественский сюжет. Анализ апокрифических текстов свидетельствует о соблюдении авторами сюжетной линии, зафиксированной в канонических евангелиях. Однако апокрифы добавляют много деталей и вариаций, которые дополняют канонический текст историческими и национальными чертами. Указаны особенности украинской трансляции рождественского сюжета.

Ключевые слова: апокриф, Евангелие, рождественский сюжет, трансформация, канон, вариация.

The article deals with Apocrypha, in which the Christmas story is handled. Analysis of apocryphal texts certifying compliance by the authors the main storyline, recorded in the canonical Gospels. However Apocrypha added many details and variations that complement the canonical text of historical and national features. Ukrainian specified on features Broadcast Christmas story.

Key words: apocrypha, gospel, christmas plot, transformation, canon, variation.

Постановка проблеми. Апокрифи – оповідання легендарного характеру про осіб і події з біблійної історії, які не входять у канонічний, тобто офіційно визнаний церквою текст Святого Письма. Цей жанр можна розглядати як проміжну групу досить розповсюджених та популярних у народі творів між релігійною та світською літературою, яка за формою побутування нагадує твори фольклорні.

Аналіз наукових досліджень. Апокрифи ґрунтовно дослідив І. Франко, який зібрав сотні таких творів, уклавши їх у 5-томне видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (Львів, 1898–1910 рр.) і написавши до нього велику за обсягом та науковою вагою передмову. Дослідник простежив шлях окремих старо- та новозавітних мотивів і сюжетів від першоджерела і до староруських варіантів, які становили собою самобутні переробки, яскраво позначені національним колоритом – своєрідний «релігійний епос» [3, с. 81–82].

Завдання статті – простежити особливості творчої обробки різдвяного сюжету в українських апокрифах.

Виклад теми. До апокрифів різдвяного циклу входить розширене оповідання, лаконічно викладене в Євангелії від Матвія, де йдеться про «трьох

царів», які прибули до Єрусалима зі сходу, щоб поклонитися новонародженому Сину Божому (2:1-12). Не відхиляючись від основної сюжетної лінії цього епізоду, невідомий автор (автори) доповнює розповідь подробицями, яких немає в канонічному тексті: «Тоты мудреціи были с трех орсаков [країв]: один из Єфиопии, а другий из Фарсии, а третій из Аравии» [1, с. 114], а імена в них були, відповідно, – Мелхіон, Валтасан та Аспар; Ірод звелів посадити їх у темницю, де вони домовляються (уведено пряму мову кожного з них) не видавати Іродові місце народження «царя Юдейського»; їхню розмову підслухав стражник і передав усе Іродові, який звелів відпустити царів і попросив їх повідомити, де народився «цар Юдейський»; царі пішли за зіркою і скоро побачили «отроча из матерію его Марією, и падши поклонили ся ему»; про те, що Ірод має намір знищити Ісуса, їм сповістив ангел, тому вони не повернулися до нього і пішли у свої краї, а Ірод, розгнівавши, звелів вигубити всіх немовлят у Віфлеємі.

Апокриф (за рукописом о. Теодора Тухлянського) розповідає про прибуття Йосипа та Марії до Віфлеєма. Початок оповідання – алюзія на другу главу Євангелія від Луки, де повідо-

мляється про мотив їхнього переходу з Назарета: Йосип мав бути на своїй батьківщині під час перепису населення. Далі подано роздуми Йосипа, чи брати із собою вагітну Марію: «Гди, мовит, реку: «дочка моя», то вшитки знають, иж не дочка; гди реку: «жена», то ми рекут: «ти стар еси и не подобает ти имѣти таку панну», и стид ми будет. Гди реку: «опикун ем ея», и тоу ми рекут: «да по что честы дѣвоцкой не остерег еси?» и тут ми будет сромота и ганба. «Я мѣзерній, мовит, и сам не знаю, що чинити маю и як ся маю отмовити. Сам бих пошол, а Марию домалишил – погрозы кесарской бою ся». А так Йосип старец учинил: ошдлавши осла свое и посадил на него Марию пречистую и узевши провент, пошол до Вифлиема мѣста написатися» [1, с. 118].

Думається, що ці роздуми Йосипа введені до розповіді для увиразнення його образу, наданню йому життєвої достовірності, а його пряма мова нагадує морально-етичні міркування простолюду. Та і в дорозі не покидали Йосипа певні сумніви: («барзо был у великом фрасунку»): до такого відчаю прийшов, що хотів Марію в дорозі залишити, а сам податися у чужі краї, де його ніхто не знає, проте явився йому у сні ангел (у Євангелії від Матвія ангел являється Йосипові тоді, коли вона зачала Сина Божого – 1:20-21) і звелів не покидати Марію.

В апокрифічній розповіді детально змальовано всі обставини, в які потрапили Йосип та Марія, коли досягли Вифлеєма. Стан Марії, яка відчула, що має вже народжувати, передано алегорично: побачив Йосип, що Пречиста «ово ся смѣ, ово плаче»; це вона пояснила образно: «О Йосифе, вижду на свѣтѣ двое людей: единий ся смѣют, и з тыми ся смѣю и радую, а которие плачут, и я из тими плачу и смучу ся». Водночас від мудрих сентенцій вона переходить на буденні, підкорюючись своїм почуванням: «О Йосифе, зсади мя со осяте, сущее во мнѣ нудит». Коли вона злізала з осла, то стала на камінь, у який вгрузла її нога. В апокрифі повідомляється, що той камінь зі слідом ступні Богородиці є і досі, і біля нього відпочивають мандрівники, а з-під нього б'є джерело води, «яко млеко», солодкої, «яко мед». Паломники, які бували у Вифлеємі, зокрема Данило Паломник, неодмінно вказували на цей камінь.

Далі розповідь зосереджується на вертепі, який угледіла Марія – «становисько нѣякоєсь, где пастухи скот или овци запирали». У Євангелії від Луки сказано, що Марія змушена була народити у вертепі, «бо в заїзді місця не стало для них» (2:7), однак в апокрифі йдеться про місце народження Ісуса як про найперший прихисток, що трапився після при-

буття у Вифлеєм, оскільки надійшла пора народжувати: «И коли юж приспѣв час порождения Христу Богу, и тут пречистая Панна увѣйшла у тот вертеп, и ту породила царя Христа, и скоро породила отроча, тут ся весь оный вертеп, тота убогая стайня, внет ся наповнила предивного и благоуханного запаха прекрасного» [1, с. 118]. Зорові і декоративні відчуття мають у цьому місці символічне значення, адже йдеться про народження Сина Божого, яке навіть убогу стайню освітило та освятило.

Подальші події змальовані так, як би вони відбувалися в реальному часі: Марія просить Йосипа привести їй «бабу» (повитуху), яку вже попередив ангел: «Соломие, иди у поле, и знайдеш там дѣвицу, породила отроча, и ти возприими его и будеш благословенна на вѣки» [1, с. 119]. Соломія ніде у Святому Письмі не згадується, відтак це персонаж вигаданий і наявний лише в апокрифах, однак він надає змальованим подіям життєвої достовірності, оскільки далі йдеться про те, як Йосип шукав цю Соломію, знайшов і привів до вертепу. Соломія «падши поклони ся Богу и Пречистой», і «приемши отроча по закону, и повивши пеленами Христа, положи его во ясли». Тут автор апокрифу вдається до екзальтованого висловлювання про те, що Бог, «зоставивши небеса, прийшов до ниского подолу земного», що Ісус, народившись у вертепі і будучи сповитим у яслах, подав знак належності усім простим людям, бо народився не в «розкошных и пишных полатах и дому королевскому, гди би мѣл народити, але избрал собѣ убоженкой вертеп, пеленами ся повивает и во яслах ся полагает, у жолобѣ скотячом, на него там дыхал вол и осел, бо знали его, иж то бил небесний посел от Бога» [1, с. 120].

У цей апокриф вставлено розмірковування про пречистий статус Марії – тема, яка розроблялася здебільшого в богословських трактатах, але в цьому разі втрапила поміж розповідь про народження Ісуса Христа. Автор скористався для своїх роздумів якимсь твором під назвою «Ексапомирон», приписаного Іоанну Дамаскіну, де стверджується, що Ісус «вийшов из боку Пречистой», котра була пречистою як перед народженням Ісуса, так і після того. Автор тратить чимало слів, щоб довести «простакам і малолушним невірникам», «безбожним еретикам і блюзнірцям», що Марія зачала Сина Божого від Духа Святого, Слово Боже втілюєся в Ісусові, якого вона народила чудесним чином: «плоти ю ко нам пришедша из боку дѣвичу неизъреченно сталь человекомъ».

У наступному фрагменті в основу розповіді покладено епізод із Євангелія від Луки,

де йдеться про поклоніння пастухів немовляті Ісусу. Автор не дотримується євангельського оповідання, а довільно переказує подію, додаючи чимало подробиць та символічних образів. Загалом цей переказ сповнений світлової символіки: «небо світло», «увиділи там ясність великую», «отрочатко лежащее у яслах, світлящее ся ясно яко слонце». Ця символіка поширюється і на Богородицю: «И виділи звѣзду на челі пресвятой Богородици барзо ясную» [1, с. 121].

Із приводу тієї зорі в апокрифі розгорнуто цілу розповідь, якої ж, звичайно, немає у євангеліях. Автор відштовхується від того, що пізніше на одязі («шагн») Пресвятої Матері зображали («видимо пишут ся») зірки. Черпаючи картини з позаєвангельських текстів, оповідач малює таку картину: «Бо гди Христос Син Божий утїлился и увоишол Духом святым у Пречистую Панну, тогда Пречистая Богородица стояла у колодязя, хотїла почерпати води у сосуд, и ту пришол ангел Господен к ней и рече: «Радуйся обрадованная, Господь з тобою! Днесь наполниши ся Духа Святого». А она обозрится на ангела и увидїла звѣзду великую и пресвѣтлую, которая то звѣзда пришедши к ней сїла на голове ей, а потом з головы сїла на правом плечи, а потом ис правого плеча изступила на лѣвое плечо, а з лѣвого зыйшла знову на голову, а з головы уступила во уста. И тут ся Пречистая наполнила радости великой и тогда во утробї своєї зачала Сина Божія» [1, с. 121–122].

Витворена оповідачем дивовижна алегорія має як світлову семантику, так і алюзію на народження Сина Божого: «А коли ся Христос народил с Пречистой Маріи, тога и тот звѣзда, которая была уйшла в ню, виступила з неї през уста и сївши на головї розпустила променї свои: един промень пустила на првож плече, и тако другую промень на лѣвое плече» [1, с. 122]. Ця складна геометрична символіка далі переростає у тлумачення, що ці три зірки означають Святу Трійцю – Бога-отця, Духа Святого, Сина Божого. Закінчується апокриф возвеличенням Богородиці – «Матки Божої и цариці небесної та земної».

Ще детальніше, з новими доповненнями та авторськими розміркованнями викладено такий само зміст у рукописі Стефана Теслевцьового [1, с. 123–130]. Наявність варіантів свідчить про активне поширення апокрифічних оповідань, які в процесі свого розповсюдження обростали новими деталями і цілими фрагментами, запозиченими з різних джерел. Так, у названому рукописі вставлено розповідь про «трьох королів»,

яка тут замінює попередню оповідку про поклоніння пастухів немовляті Ісусу. Очевидно, автор орієнтувався на Євангеліє від Матвія (як на оповідну основу), а додаткові свідчення почерпнув з апокрифічних текстів та розповідей. У цьому разі маємо справу з варіантом апокрифа, який зафіксований в Угро-руському учительному євангелії [1, с. 114], однак у рукописі Теслевцьового розповідь про трьох мудреців (тут вони називаються «королями» на імена Аспар, Валтасар і Мелхіон) розширена за рахунок деталізації епізодів та уведення специфічних оповідних елементів на взірць: «Слухай же далїй, що ся стало», «Слухай еще далее, що ся з того сну явї показало» тощо. Зокрема, значна увага приділена сну, який бачили «королі» на «землі перській»: нібито «пришла звѣзда красная и великая и увїшовши до божниці окном і освѣтила божницю світлом ясным, и пошла по божниці по всїх болванах поганских, которые были в земли перской. И пришла тот звѣзда до единой старшой богини, которой было имя Урья, и пришовши стала там на головї Уриной, а з головы зступивши на правое плече, а с правого плеча знову зступила на голову, а з головы увойшла во уста Ури старшой богини. Урия же толкует ся Марія» [1, с. 127].

Схоже тлумачення зорі маємо вже в рукописі о. Теодора Тухлянського, але там не йдеться про «перську землю» та Урію, а лише про Марію. Щоправда, оповідач натякає на Богородицю, додаючи, що коли вона з немовлям Ісусом Христом прийшла у Єгипет, то за сновидним пророцтвом «упали и покрушили ся на порох» боги єгипетські. Крім того, тут передана розмова «королів» із «персидянами», яких обїняв страх, коли вони дізналися, що явиться зоря і провістить народження царя Юдейського, який зруйнує царство. А коли «королі» не послушали Ірода і не виказали йому, де народився Ісус, то після їхнього поклоніння Сину Божому Богородиця їм подякувала та благословила, але про це не йдеться в жодному з канонічних євангелій.

І. Франко виявив декілька варіантів апокрифічних оповідань про Симеона, названого Богоприємцем. У Євангелії від Луки йдеться про «праведного і благочестивого» чоловіка з Єрусалима, який «потїхи чекав для Ізраїля». «І від Духа Святого йому було звіщено смерті не бачити, перше ніж побачить Христа Господнього. І Дух у храм припровадив його. І як внесли Дитину Ісуса батьки, щоб за Нього вчинити звичаєм законним, тоді взяв він на руки Його, хвалу Богу віддав» (Лука, 2:25-28). Симеон подякував Богові за те, що дав можливість побачити за

життя того, хто світ порятує («побачили очі мої Спасіння»), а до Марії прорік: «Ось призначений Цей багатьом на падіння й уставання в Ізраїлі, і на знак сперечання, і меч душу прошиє самій же тобі, щоб відкрились думки сердець багатьох!» (Лука, 2:34-35).

Цей епізод із Євангелія переказано в апокрифі, а подекуди передано дослівно, зокрема слова Симеона, звернуті до Марії. Однак тут є відступи, які увиразнюють переживання Симеона в цій знаменній події та акцентують на ідеологічному змісті образу Ісуса Христа. Так, мовиться про те, що Симеон був таким старим, що все його тіло тремтіло, «але коли Христа узял на руки, не сам Симеон Христа держав, але Христос Симеона деръжал, як то пише у пїснях церковных: Не старецъ мене держит, але я старца держу и той от мене отпушення просит». Сам то Христос тоты слова говорывъ» [1, с. 133].

Чимало апокрифів стосується трагічної події у Віфлеємі – убивства Іродом немовлят (Львівський рукопис, рукопис Степана Теслевцьового, рукопис о. Теодора Тухлянського). Розповідь про нищення віфлеємських дітей за наказом царя Ірода викладена лише в Євангелії від Матвія: «Спостеріг тоді Ірод, що ті мудреці насміялися з нього, та й розгнівався дуже, і послав побивати у Віфлеємі й по всій тій околиці всіх дітей від двох років і менше, за часом, який у мудреців був випитав. Тоді справдилось те, що сказав Єремія пророк, промовляючи: «Чути голос у Рамі, плач і ридання та голосіння велике: Рахіль плаче за дітьми своїми, і не дасться розважити себе, бо нема їх» (Матвій, 2:16-18). Інші євангелісти про винищення немовлят у Віфлеємі не згадують, не знає про це нічого й історія. І. Франко в коментарях до цього циклу апокрифів зазначив: «Що є понад сі слова в наших текстах (отже число 14 тисяч, деталі вбивання дітей), усе те не так апокриф, як радше поетична фікція. Зрештою, число 14.000 убитих дітей належить до досить давньої християнської традиції. Наш текст, а також поданий зараз далі текст того самого оповідання з рукопису Теодора Тухлянського цікаві тим, що при описі різні сухий тон оповідання підноситься в них до поетичної форми і що ця форма має деяку аналогію з епічною формою козацьких дум» [1, с. 142].

Розпочинається апокриф зображенням ситуації, коли Ірод попросив трьох мудреців (царів) сповістити йому, в якому місці народився Христос, однак мудреці цього не зробили, чим розгнівали Ірода. Цар «зараз розказал збирати войну свою», «зараз посилає до Выфлеому» і віддає наказ, вигаданий авторами апокрифу:

«Самыи хлопятка губите, а дѣвчатка хоставляйте, и жадного над ними змилованя не майте, бо своїх голов варуйте!» [1, с. 139]. Далі подаються жахливі картини нищення немовлят у Віфлеємі, розповідь ведеться у ритмічному стилі українських народних дум:

Скоро война Іродова увійшла во выфлеомській повѣт,

Зараз почали чинити на малых дѣточках напрасный отвѣт:

Стали их побивати

И розныи им смерти и муки завдавати.

Иных коньми топтали,

Иных за волосы брали і о камѣня рошибали,

Иных у горячую пѣчь метали,

Иных у котлах варыли,

Иных за ноги брали, на двоє роздирали,

Иных из живых кишки мотали,

Иньшим жылы з них из живых вытягали (...)

[1, с. 140].

Кадрування рядків, дієслівні рими, акцентний вірш свідчать про те, що в цьому уривку невідомі автори взували на формальні параметри народної думи, а образність і вживання переважно народної лексики перегукуються з художньою системою дум. Складніше із походженням у цьому апокрифі картин знущань на дітьми. Можливо, в них проглядаються візії пекла в його фольклорних уявленнях. Проте в тих візіях страх нагнітається з певною метою: показати грішникам, що їх чекає на тому світі. В апокрифі представлення різноманітних катувань (та ще й дітей!) пояснюється спробою викликати гнів і ненависть до Ірода та його підданих, які виконують злочинний наказ. Певні альянзи на лихо у Віфлеємі знаходимо в українських історичних піснях, які виникли за часів жорстоких нападів турків і татар на «люди християнський» в Україні. Зокрема, в пісні «За річкою вогні горять» йдеться про те, що чужинські нападники «село наше запалили і багатство розграбили, стару неньку зарубали, а миленьку в полон взяли. А в долині бубни гудуть, бо на заріз людей ведуть: коло шиї аркан в'ється, а по ногах ланцюг б'ється» [2, с. 99]. В одній із пісень є й картина винищення дітей: «Зажурилась Україна, бо нічим прожити: втоптала орда кіньми маленькі діти» [2, с. 98]. Напад орди асоціативно нагадує в узагальненому плані те, що чинили прислужники Ірода.

Слова пророка Єремії «Чути голос у Рамі, плач і ридання та голосіння велике: Рахіль плаче за дітьми своїми, і не дасться розважити себе, бо нема їх» в апокрифі розширено додатковою інформацією та жахливими картинами розправи

над дітьми: «Жалю и болести кожного дитяте мати бѣдная говорыла плачучи: «Волѣли бысмо вас, нашѣ любви дѣточки, на сей свѣтъ не родити, нежели теперь на васъ такую лютую смерть видѣти!». Кровь тогда по всѣх дворах и по улицах як потоки плынула; голос жалосный чути было в мѣстѣ Рама: Рахил ся плачет сынов свих из иньшими женами. Рахил называет ся мѣсто Выфлеом, где ся Христос родывъ; Рама ся называе

сторона небесная, и есть Рама на морі остров великій, на котором сѣдит мѣсто» [1, с. 141].

Висновок. В апокрифах на різдвяну тематику видно чітку поляризацию «благодаті» (народження Сина Божого) та «жорстокої несправедливості», яка виражена в образі Ірода. Це протиставлення наявне і в канонічних євангеліях (здебільшого у Євангелії від Матвія), однак в апокрифах воно увиразнене фольклорними та іноджерельними елементами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упоряд. і пояснив др. Іван Франко. Т. II: Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія. Львів. 1899. 532 с.
2. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія. Київ. 1993. 312 с.
3. Передмова до видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. II. Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія». Львів, 1899. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 38: Літературно-критичні праці (1896–1911)*. Київ. 1983. С. 80–166.

УДК 821.161.2-3.09 (437.6) Яцканин І.Ю.

МОТИВ УТЕЧІ-ПОВЕРНЕННЯ У ПРОЗІ ІВАНА ЯЦКАНИНА

THE MOTIVE OF ESCAPE-RETURN IN IVAN YATSKANYN'S PROSE

Талабірчук О.Ю.,

orcid.org 0000-0001-9323-1390

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри угорської філології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано особливості художнього вияву екзистенційного мотиву втечі-повернення в малій прозі Івана Яцканина. У новелах «Асфальтовий хлопець», «Відлуння кроків», «Втеча», «Втеча від нескінченності», «У фатальному коловороті» виокремлено тип героя, якому притаманні внутрішні переживання, що пов'язані із синдромом «загубленості», тобто в цих творах письменник продовжує тенденцію зображення зайвої людини, втомленої від суспільних та особистих проблем, для якої характерним є відчуття екзистенційної порожнечі. Простежено, що мотив втечі у прозі митця має різне змістове навантаження: постійний рух життя; втеча від суєти світу; втеча від соціальних та особистих проблем; втеча у спогади як віднайдення себе; пошук героєм свого родового коріння, самототожності.

Ключові слова: новела, мотив, втеча-повернення, зайвість, екзистенційна порожнеча.

В статье проанализированы особенности художественного проявления экзистенциального мотива бегства-возврата в малой прозе Ивана Яцканина. В новеллах «Асфальтовый парень», «Эхо шагов», «Побег», «Бегство от бесконечности», «В роковом круговороте» выделен тип героя, которому присущи внутренние переживания, связанные с синдромом «потерянности», то есть в этих произведениях писатель продолжает тенденцию изображения лишнего человека, уставшего от общественных и личных проблем, для которого характерно ощущение экзистенциальной пустоты. Прослежено, что мотив бегства в прозе художника имеет разную нагрузку: постоянное движение жизни; бегство от суеты мира; бегство от социальных и личных проблем; бегство в воспоминания как нахождение себя; поиск героем своего родового корня, идентичности.

Ключевые слова: новелла, мотив, бегство-возврат, лишний, экзистенциальная пустота.

The article analyzed the features of the artistic manifestation of the existential motive of escape-return in the short prose by Ivan Yatskanyn. In the novels "An asphalt boy", "Echo of steps", "Escape", "Escape from infinity", "In the fatal whirlpool" the type of character is distinguished who has inner experiences that are connected with the syndrome of "lostness", that is, in these works the writer continues the tendency of depicting an unnecessary person, tired of social and personal problems who is characterized by a feeling of existential emptiness. It was investigated that the motive of escape in the prose of the artist has a different semantic load: the constant movement of life; escape from the bustle of the world; running away from social and personal problems; escape into memories like finding yourself; the search for the hero of his ancestral roots, self-identity.

Key words: novel, motive, escape-return, needlessness, existential emptiness.

Постановка проблеми. У художньому доробку І. Яцканина (голова Спілки українських письменників Словаччини, член Національної спілки письменників України) значне місце займає висвітлення екзистенційної проблематики. Яскраво виражений екзистенційний мотив творчості письменника — втеча-повернення. Уперше мотив утечі постав у новелі «Асфальтовий хлопець» (зб. «Місце проживання»), виразно виявився в новелі «Відлуння кроків» (зб. «Тіні й шрами») та окремо втілюється у творах «Втеча» (зб. «Втеча») та «Втеча від нескінченності» (зб. «...як збиті пси»), «У фатальному коловороті» (зб. «Вернісаж»).

«Втеча» — назва окремої збірки творів, яка анонсує наявність головного мотиву. Через 15 років після видання цієї збірки прозаїк знову звернувся до цієї теми, але вже об'єднав сімнадцять творів під назвою «Втеча без вороття». Зазначимо, що автор поєднав у збірці оповідання, які були вже надруковані раніше в інших книгах, разом із новими текстами. Це свідчить про їх значимість для прозаїка та еволюцію зазначеного мотиву в його творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність у прозі І. Яцканина мотиву втечі простежили дослідники Т. Кобаль, М. Роман та Я. Джоґаник. У рецензії на збірку «Втеча», серед іншого, дослідниця Т. Кобаль відзначила, що «уся книжка оповита якимось невгамовним сумом, тугою за чимось дорогим, безнадійно втраченим, жалем через неповноцінно прожиті літа, а ще — постійним бажанням, прагненням митця зайвий раз нагадати про швидкоплинність і безповоротність часу, про нерозривний взаємозв'язок людини із землею, природою, а відтак — з небом, космосом, вічністю...» [7, с. 4].

М. Роман помітив, що «людина, за задумом письменника, завжди кудись відходить, втікає, приходить, але й повертається, одна збагачена позитивним досвідом, добром, щастям, друга — злом, інша просто втікає [...] словом, усе рухається у живій природі. Твори, таким чином, мають під собою філософське підґрунтя — діалектику вічного руху і розвитку. Ще ніхто в нашій літературі до І. Яцканина цей мотив втечі, вічного руху так всебічно не зобразив у художніх творах» [12, с. 55]. Так, думка дослідника про втечу як вічний рух слушна, проте у творах письменника мотив утечі завжди зумовлений особистісними причинами й часто призводить до невиправних наслідків. Варто відзначити, що на позначення «втечі» використовується термін «есканізм». Зокрема, Г. Ковальова, услід за А. Бенсоном, вва-

жає, що «всі великі історії в літературі стосуються втечі або порятунку... здійснення самогубства зневіреним героєм у великих трагедіях — це теж утеча і порятунок для персонажа, який рятується від негараздів цього світу» [8, с. 66]. Тож мотив утечі не новий у світовій літературі й у творчості І. Яцканина він знайшов своєрідний вияв.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є аналіз художнього втілення екзистенційного мотиву втечі-повернення у творчому доробку Івана Яцканина.

Виклад основного матеріалу. Екзистенційний світогляд письменника відобразився в типові персонажа. У новелах «Асфальтовий хлопець», «Відлуння кроків», «Втеча», «Втеча від нескінченності», «У фатальному коловороті» можемо виокремити тип героя, який, як правило, намагається втекти від соціуму, від особистих проблем й інколи від життя. Йому притаманні внутрішні переживання, що пов'язані із синдромом «загубленості», коли герой усвідомлює себе поза зв'язками з іншими, проте цей стан приносить не задоволення від ізоляції, а болісне відокремлення. Таким чином, герой почуває себе зайвим, нікому не потрібним, тож у цих творах письменник продовжує тенденцію зображення зайвої людини, втомленої від суспільних та особистих проблем, для якої характерним є відчуття екзистенційної порожнечі. За В. Пахаренком, один з основних чинників, що спричиняють це відчуття, — нереалізованість любові, а наслідками можуть бути самогубство, втеча в пияцтво чи роботоголізм, божевілья тощо [11, с. 7].

Подібні проблеми широко розкривалися в українській малій прозі 80-90-х рр. ХХ ст. Зокрема, В. Даниленко простежує проблему екзистенційного вакууму на матеріалі новел «Туга» та «Холодний ноктюрн» Г. Цимбалюка, головним героям яких властиве почуття зайвості. Екзистенційна порожнеча, пов'язана з проблемою любові, простежується дослідником на прикладі новел «Навпроти снігу» Ю. Гудзя, «Історія одного кохання» М. Рябчука [2, с. 41–42]. Подібні стани зайвості, туги за втраченим смыслом, проблеми нереалізованої любові, які викликають відчуття внутрішнього вакууму, розкриваються й у творах І. Яцканина.

У новелі «Відлуння кроків», як і в «Асфальтовому хлопцеві», використано як форму викладу внутрішній монолог, оповідь ведеться від першої особи, а наратором є чоловік. Д. Павличко убачає в новелі «Відлуння кроків» риси імпресіонізму, «де панує загадковість і надреалізм, де все відбувається в межах однієї розширеної

метафори, яка обіймає інколи ціле людське життя» [10, с. 160]. Митець вважає твір новаторським через зображення «втечі від своєї совісті як сюжет і зміст оповідання» не тільки у творчості письменника, але і в сучасній українській прозі.

Герой твору, відчувши негативний досвід поразки, вважає втечу найкращим способом заспокоєння. Утікає він потягом, монотонний перестук коліс якого допомагає все забути. Потяг як художня деталь з'являється в кількох творах письменника: «Асфальтовий хлопець», «Графік смерті», «Тіні й шрами», «Кольорові камінці», «В усьому винні чоловіки». Як відзначає Н. Астрахан, «поїзд у літературі ХХ ст., зокрема у творчості Ф. Кафки, А. де Сент-Екзюпері тощо, перетворюється на усталений символ соціальної несвободи особистості, що може призвести до не лише особистісних, а й соціальних катастроф» [1, с. 276].

У творах І. Яцканина поїзд також символізує соціальну несвободу особистості. Герої втікають від оточення, від власних проблем, проте від соціуму, як середовища, де їм усе одно потрібно жити, вони можуть утекти тільки в небуття, що й зображено у творах «Асфальтовий хлопець», «Графік смерті», «Кольорові камінці».

Ситуація втечі й роздуми про екзистенцію складають сюжет новели «Відлуння кроків», яку, за класифікацією І. Денисюка [3, с. 7], можна вважати новелою факту або ж акції. Герой не знає, що він робить, що йому потрібно, як йому бути: *«А чого врешті-решт мені треба? Цієї втечі? Знайшовся дезертир. Від кого я утік, га? Тьху, набридло вже оце відлуння совісті. Поїхав – крапка»* [20, с. 39]. Їдучи в потязі, персонаж намагається сконцентруватися на миті теперішнього, уривки почутих фраз викликають асоціації з його життя і здаються геть абсурдними. Тоді він зосереджується на відчутті реальної миті: *«У ночі було цікаве обличчя. Лише поїзд їхав не в тому напрямку. Це ж не я втікаю! Це хтось без мене вирішив і веде кудись, а на душі з того ніяк не веселіше»* [20, с. 40]. Отже, скерувавши свій погляд до неба, герой прийшов до усвідомлення, що його життя кероване, тобто в духовності людина наближається до Бога. Проте це не приносить йому полегшення, герой перебуває в стані фрустрації, не знає, що йому робити: *«Купе притихли, і я відчуваю полегшення, та це лише мить, бо думка про втечу драгує, пробивається аж під шкіру. Та поїзд кудись женеться, жене й мене, бо і біла ніч не зможе змити біль, напругу»* [20, с. 40].

За М. Савчиним, «у духовному плані реальною є теперішня мить», і «щоб зрозуміти життя

людини, потрібно з'ясувати, як вона переживає мить, яка є реальністю в душевному житті. Прожити мить – це безпосередньо відчуте життя, теперішнє, всецілість реального, єдино конкретне. У сьогоднішній духовній людині не губиться в минулому і майбутньому, а знаходить в миті екзистенцію й абсолютне. Минуле і майбутнє – темні, непевні безодні, як нескінченний час. Мить є «сьогоденням вічності» [13, с. 41]. Подібні думки закладені в Святому Письмі, з якого взятий і епіграф до новели: «Не журіться, отже, завтрашнім днем; завтрашній день журитиметься сам за себе. Доволі днів його лиха». Загалом цей 34 вірш із шостої глави Євангелія за Матвієм є ніби підсумком віршів від 24 по 34, які можна об'єднати думкою: «Покладіть на Бога надію свою!». Можливо, за допомогою цього епіграфа автор намагався донести до читача ідею про вищий сенс людського існування, позбавлення від суєти і марних переживань за минуле (адже герой тікає від власних помилок) та майбутнє.

Екзистенційне відчуття цілковитої самотності, відчуженості від оточення приводить героя на порожній перон невідомої станції: *«Ніхто нікого не чекає, ніхто ні з ким не прощається. Поїзд востаннє зітхнув, колеса неприємно розсварились з рейками і зупинились. Вже досить! Куди мене тягне? Мене ніде не треба, та й тут я зайвий»* [20, с. 41].

«Зайвість» Яцканинових персонажів пов'язана, насамперед, із душевною втомою, із хворобливим відчуттям екзистенції теперішньої миті, яке, до прикладу, призводить героя новели «Асфальтовий хлопець» до суїциду. Герой новели «Відлуння кроків» несе за собою багаж життя, пройдений шлях у його свідомості трансформується в образ кроків, які невпинно слідує за ним. Він пам'ятає кожен із них, нема згадки лише про кроки з глиняної долівки.

Отже, зовсім утекти неможливо, у пам'яті залишатимуться спогади, та й від себе самого нікуди не втечеш. Намагання пригадати всі кроки свого життя сприймається як символічне прагнення повернутися до дитинства, до початкового стану, з якого, власне, все й починалось. Це своєрідний шлях до віднайдення себе автентичного. Тож самотність і зайвість цього героя пов'язана також із втратою родового кореня і зв'язку з рідним простором.

Новела «Втеча» більшою мірою розкриває мотив утечі як постійного руху життя. Людині, як загалом усьому в природі, притаманно рухатись, але письменник зображує цей рух не як закономірний процес розвитку, а як втечу. Отож

те, від чого втікають, приносить незадоволення, хочеться вирватися з однотипного руху до чогось іншого, але досягти цього непросто. З екзистенціалістського погляду всі життєві ситуації вимагають постійного прийняття рішення, лінії поведінки. «Убачаючи у свободі особистості вищу життєву цінність, екзистенціалісти тлумачать існування людини як драму свободи, бо на кожній фазі самотворення особистості воно залежить від кожного її вибору, кожного рішення» [6, с. 14].

У новелі простежуємо основну проблему – досягнення свободи через втечу від дійсності. Якщо в новелах «Асфальтовий хлопець» та «Відлуння кроків» ішлося передусім про соціальну несвободу особистості, герої відчували себе зайвими й непотрібними в суспільстві, то у «Втечі» мовиться про досягнення свободи через втечу від дійсності. Але в обох випадках утеча зумовлена пошуком самоідентичності.

Твір умовно поділений на п'ять частин, кожна з яких розповідає про причини втечі. Перша і п'ята розкривають суть втечі наратора, який хоче позбавитись душевного дискомфорту, що час від часу виявляється у проявах туги та нудьги. Стан душевного хаосу виникає в нього тоді, коли віє південний вітер, поступово він приводить оповідача до відчуття пастки, безвиході, безпорадності, що підштовхує до втечі: *«І тоді дедалі частіше проковзне, проб'ється думка про втечу. Південний вітер її підсилює, а туга надає їй розгону, крил, польоту. Я весь час прибуваю її до землі, бо нею прийдеться вимірювати силу неспокою»* [17, с. 5].

Втеча характерна не тільки для людини, але й для природи. Сніг талими струмочками втікає від весни. Автор вбачає в цьому захист стихії від знищення: *«Ще одна втеча. Втеча од плину часу? Та ні, коли повіє теплом, то хочеться уникнути припливу усього, що з ним пов'язане. Це й захист перед самознищенням»* [17, с. 6].

Від явищ природи також не можна втекти. У новелі зображено, як хлопець намагається втекти від спеки, заховатись у лісі, але й там запах хвої, беріз, ліщин не дає вільно дихати. Утекти від себе колишньої може тільки гадюка, яка скидає шкіру, й тільки її втеча є втечею без вороття. Зрештою, втікають і речі з життя людини. Автор вважає, що *«їхній спокій, вічна мовчанка – це втеча від свого господаря»* [17, с. 9], а також *«їхня мовчанка – це ніщо інше, ніж втеча від дійсності», яка власне і є «втеча від світу»* [17, с. 10].

У поривах до чогось незбагненого відчувається фаталізм ситуації, неможливість щось змінити. Тобто філософське світовідчуття автора

сповнене приреченості: *«Надворі так віє південний вітер. Кудись нас тягне. Потім, не знайшовши спокою, повертаємось покійно на те саме місце, не випробувавши і не скуштувавши нічого нічогісінько. То чого ж такі покійні й такі боязкі наші повернення?.. Південний вітер робить своє. Дме...»* [17, с. 10].

Вітер символізує постійний рух, як правило, він приносить зміни руйнівного характеру й вночі оновлення. Цей рух виникає й існує незалежно від бажання людини, тож можемо вбачати у вітрі відображення діалектики вічного руху. Разом із тим вітер пов'язаний із повітрям, це вільний простір, можливо, тому він і викликає бажання втечі-свободи.

Мотив втечі виявляється і в таких оповіданнях збірки «Втеча», як «Дерев'яний смуток», «Хід королевою», «Затяжний дощ», «Брати», «Мандри за втраченим замком». У цих творах автор будує сюжет навколо причин втечі, моделює реальні ситуації, що могли відбуватись у житті. Одна з найвагоміших причин втечі – сімейні негаразди, проте вони виступають лише зовнішнім подразником, конфліктом на поверхні, за яким криється збайдужіння, втомленість від буденності. У такій ситуації людина прагне віднайти комфортну для себе зону спокою, щоб мати змогу відмежуватись від оточення: *«На дачу. Чи повернусь, не знати. Я ж хворію, мені треба відпочити. Відпочити від світу»* [17, с. 21] («Дерев'яний смуток»). Для героїв легше втекти від дійсності, ніж налагодити стосунки з близькими людьми.

Мотив втечі від суєти світу присутній в оповіданні «Втеча від нескінченності» (зб. «... як збиті пси»). Самотність героя та відстороненість від світу призводять до його самогубства. Мова твору сповнена трагічного ритуалу смерті, що характерно для екзистенційних текстів: зображення згорьованих батьків над труною сина, короткий екскурс у їхнє життя, де всі діти померли не власною смертю, знімання повішення з осики. Оповідь ведеться від першої особи, як розповідь очевидця. Це створює враження переказу реальної історії, що трапилась із сином Петрушиних – Василем.

Вважаємо, ідея твору полягає в утвердженні думки, що людське життя наперед визначене, й неможливість щось змінити підкреслює абсурдність життєвих ситуацій: *«В осінню пору виникає у людини бажання відлетіти із заблуканим павутинням. Відлетіти геть, бо незадовго все спалить мороз. Спалить крила, приб'є думку... Нещастя тебе дожене, як би ти не втікав перед ним. Нещастя тебе візьме у полон і випустить лише*

тоді, коли найменше сподівається» [14, с. 99]. Ці міркування позначені трагічністю, незворотністю подій і передають внутрішній стан, який зненацька може охопити людину й вилитись у бажання втечі. Такий намір втекти від реальності подібний до відчуття абсурду, яке описує А. Камю, зазначаючи, що «відчуття абсурдності і є цей розлад між людиною і її життям, актором і декораціями. Всі люди, які колись думали про самогубство, одразу визнають наявність прямого зв'язку між цим відчуттям і тяжінням до небуття» [5, с. 26].

Письменник знову зобразив усамітненого героя, зануреного у світ власної душі, він не може прийняти поразок минулого й не бачить свого майбутнього. Такий стан незадоволення разом із відчуттям осінньої пори (згадаємо, що каталізатором змін у новелі «Втеча» був південний вітер) призвів до самогубства героя, і, це теж символічно, повісився він у лісі на осиці, що викликає асоціації із зрадником, бо дерева в батьківському саду не прийняли його двічі. Тож самогубство в цьому творі виступає наслідком виявлення психологічного й духовного стану трагічної природи людини.

Мотив утечі-повернення розкривається в оповіданні «У фатальному коловороті», у якому виражені концептуальні засади світобачення автора. У творі відтворено основні риси типу художнього героя, який присутній у всьому творчому доробку письменника – це екзистенційно самотній чоловік, який увесь час перебуває в пошуках сенсу власного буття. Визначальним фактором існування для цього героя є зв'язок із рідним простором, і неможливість реалізуватися за його межами викликає відчуття порожнечі, невдоволеності, неспокою, що скеровує чоловіка до втечі в рідні місця, що вже фактично означає повернення.

Сюжет оповідання «У фатальному коловороті» становлять міркування, переживання героя про власну сутність. Загалом текст твору сприймається як символічний шлях до глибин самопізнання. Уже перші рядки відображають зв'язок оповідача з рідним простором як основний рух у житті, постійні втечі й повернення: *«Не знаю, чому саме, але так мені здається, що все наше життя – одні лише прощання і повернення, втечі й покірне човгання бродячих черевиків до рідних місць. Хочете заперечити – нічого не вийде, я себе знаю, все одно буду човгати»* [16, с. 3].

Ці слова оповідача характеризують і постать автора, який, живучи в місті, не оминає нагоди завжди приїздити додому, до рідного села й обійстя. Про любов до рідних околиць села Ряшева письменник неодноразово наголошував у своїх

інтерв'ю. Із цього приводу Д. Федака в післямові «Від щедрот батьківського порога» до збірки «Втеча» зазначив: *«Тим селом, проживаючи в місті, він живе й нині, буває в нім не час від часу, на великі свята, а виривається кожної вільної часини до батьківської хати, клаптика землі, вділеної батьком, яку обробляє. Він знає в селі кожне обійстя, кожну стежку й деревце – в околицях. Рідня, земляки, село живуть своїм, за законами естетики, життям у його оповіданнях»* [16, с. 119]. Отже, й життя Івана Яцканина – це постійні втечі й повернення до своїх коренів, віднайдіння самого себе. Підтвердженням цього є й інформація про автора, надрукована на обкладинці збірки «В усьому винні чоловіки» (2004), де серед іншого вказано, що Іван Яцканин «живе у Пряшеві, але центром Всесвіту вважає своє рідне село – Ряшів» [15].

У героя оповідання «У фатальному коловороті» рідні місця асоціюються насамперед із природою, порами року. Саме світ природи для нього визначає один із моментів віднайдіння себе, й людина має злитися з нею, дати простір фантазії, щоб уява й реальність змогли поєднатися й витворити асоціативну суміш того простору, в якому їй буде комфортно: *«Коли людина повертається до самої себе, повинна це робити так, щоб звільнилась від скутості, щоб у цьому її справді ніхто не обмежував»* [16, с. 3]. Своєрідним каталізатором змін, поштовхом до руху виступає для оповідача кольоровий сон, про що наголошується як особливу принаду, яка є рідкістю для нього. Сниться кольорове листя на гілках слив. Варто зазначити, що в збірці «Місце проживання» вміщено оповідання «Кольорові сни», в якому мовиться про малого хлопчика, якому снились кольорові сни, а він інтерпретував їх як відгомони побаченого у фільмі. Таким чином, кольорові сни асоціюються з дитинством, а воно, у свою чергу, – з безтурботністю та легкістю життя вдома.

Герой оповідання «У фатальному коловороті», їдучи з міста у провінційне містечко, розмірковує: *«А мені куди? – запитую сам себе. – І чого я вибрав саме цей маршрут? Чого ж мені одразу не сісти в автобус у зворотному напрямку? Адже кінцевої, мені так здається, ще не може бути!»* [16, с. 6]. Отже, ця дорога символізує життєвий шлях і невизначеність існування. Кінцевою зупинкою в такій подорожі виступає смерть, але оповідачеві ще не час зупинитись, тому він і повертається: *«Що ж, і на весіллі останньої пісні майже ніхто не запам'ятовує, не запам'ятовує навіть, що вона була останньою. Тож прийдеться забути й кінцеву зупинку. Її ще немає»*.

Життя ще гуркоче. І я знову в автобусі. Зі мною іще десь семеро пасажирів, яких монотонний гуркіт мотора кидає у сон. Кожному сниться щось своє.

«При дорозі сидить малий хлопець і про-бує склеїти розбитий глиняний глек. Невдаха» [16, с. 6]. Останні речення твору взяті в лапки – це вже сон оповідача. Образ хлопця, що намагається фактично з'єднати те, що вже розбилось, характеризує й зрілого героя, який так само намагається зібрати докупи частинки свого життя.

Твори збірки «Втеча без вороття» також об'єднані мотивом утечі. Автор передмови до книги П. Осадчук вважає, що «в нових оповіданнях письменника домінує не ідея втечі, а ідея повернення. Повернення до самого себе, до своєї сутності, до власного родового коріння» [9, с. 4]. Дослідник має рацію, у творах переважає мотив повернення після втечі, але назва книги «Втеча без вороття» дає підказку до розуміння творів: повернутися неможливо. Тобто всі повернення героїв – певна фікція, бо насправді пройдений час повернути не можна, як не можна двічі увійти в одну річку. Герої повертаються до минулого, до рідного оточення, проте ці повернення позначені сумом – змінити долю не вдається нікому. Показовими в цьому контексті виступають слова старого Маника з оповідання «Не лякайте лелек», які сказав синові Дмитрові, коли той ішов із дому:

«– Раз, може, будеш банувати, – сказав синові.

– За чим?

– Будеш утікати додому, а при тому вдавати, що то лем так... Хто відійде, уже не знайде спокій, або...

– Або?

– Або задубієш, обростеш мохом, як той камінь, аби нічого до тебе не дійшло. Пам'ятай: хоч би і по новій дорозі йшов, про стару не забудь...

– Тату... – Дмитро глянув на батька, хотів припинити цей потік слів.

– Ні, ні, будете хотіти повернутися, але не буде куди і до кого» [19, с. 173].

У творах «У ліжку небіжчика», «Вишні в шоколаді», «Крісло-гойдалка в осінній мряці», «Мандри у совість», «Страх приходять на світанку», «Втрата пам'яті», «Відлуння кроків», «Сухе гілля», «Не лякайте лелек», «Брати», «Солодке життя» відчутний мотив утечі й неможливості повернення до того моменту, коли все було добре й можна було змінити щось у житті на краще. У кожному із цих творів розкривається життєва ситуація, яка приводить героя до усвідомлення пройденого часу, тому на символічному

рівні їхні дії сприймаються як «втеча без вороття». Так, ні до кого повертатися героям Йосифові («У ліжку небіжчика»), Ярославі («Вишні в шоколаді»), Степанові («Крісло-гойдалка в осінній мряці»).

Тут зображено екзистенційно самотніх героїв, які з різних причин опинилися в ситуації зовнішньої та внутрішньої самотності. Зокрема, в оповіданні «Крісло-гойдалка в осінній мряці» зображено мотив утечі-повернення до рідного простору. У творі мовиться про Степана, який на старості літ повертається в рідне село, яке пам'ятав лише з дитинства. Увесь вільний час він займається відновленням старого будинку край села, й родзинкою його помешкання стає крісло-гойдалка, в якому проводить багато часу. Це своєрідний маятник, який комфортно повертає героя в минуле: *«Сяду у крісло, воно повільно мене розгойдує, навіює давні мрії, повертає до людей... Не засуджує мене, не дорікає, у нього нема того сакраментального «якби...»* [18, с. 91]. Як бачимо, герой внутрішньо заглиблений, повернення до рідних місць – це повернення до себе після багатьох років блукань. Також відчувається жаль за пройденим часом, бажання щось змінити, бо ж є спокуса помріяти, уявити оте «якби».

В оповіданні «Солодке життя» розгорнуто мотив утечі в спогади як спосіб віднайдення себе. Твір сповнений світлими споминами про дитинство, яке асоціюється в оповідача зі смаком малини із села та прочитаними книгами. Нараторові пригадуються події з дитинства, коли він, будучи малим пастушком, зачитувався «Томом Соєром», захоплювався мужністю героїв Джека Лондона, милувався красою природи та дерев, що навіювала «Ялинка» М. Коцюбинського, прагнув пригод, як у Жуля Верна. Цей твір вважаємо автобіографічним, оскільки письменник зобразив ті спогади з дитинства, про які часто згадує і у своїх інтерв'ю. Пора дитинства дає відчуття радості та захищеності – це і є солодке життя, але повернутися до нього можна тільки в спогадах.

Висновки. Отже, у творах І. Яцканина екзистенційний мотив утечі скерований на пошук людиною власної екзистенції. Письменник зображує героїв у ситуаціях, коли вони міркують про сенс свого життя, намагаються його підсумувати, характеризуючи власні вчинки. Віднайдення, здобуття себе виявляється найважливішим прагненням у їхньому житті. Мотив утечі має різне змістове навантаження: постійний рух життя (новела «Втеча»), утеча від суєти світу (оповідання «Втеча від нескінченності»), утеча від соціальних та особистих проблем («Дерев'яний смуток»,

«Хід королевою», «Затяжний дощ», «Брати»), утеча в спогади як віднайдення себе (оповідання «Солодке життя»), пошук героєм свого родового коріння, самототожності («Відлуння кроків»,

«У фатальному коловороті», «Крісло-гойдалка в осінній мряці»). Твори позначені драматизмом, відчуттями приреченості й неможливістю змінити час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Астрахан Н. Буття літературного твору: Аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.
2. Даниленко В. Туга за втраченим смыслом (Проблема екзистенційного вакууму в сучасній українській малій прозі). *Слово і час*. 2000. № 3. С. 41–45.
3. Денисюк І. Про специфіку новели. *Розвиток української радянської новели. Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції*. Травень 1966. С. 6–8.
4. Джоґаник Я. Проблема імплантування світу до персонажа під час втечі (з вороттям). *Studia Slavistica*. 2012. Вип. 12: Слов'янські взаємини. С. 112–124.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Москва : Политиздат, 1990. 415 с.
6. Камю А. Сторонній: Повість. Чума: Роман. Падіння: Повість. Київ : Дніпро, 1991. 655 с.
7. Кобаль Т. З вірою в повернення. *Ратуша*. 16 листопада 1996 року. № 30. С. 4.
8. Ковальова Г. Основні підходи до розуміння сутності феномену ескапізму. *Культура України*. Випуск 49. 2015. С. 64–74.
9. Осадчук П. Намальоване письменницьким пером. Втеча без вороття. 2010. С. 3–8.
10. Павличко Д. Пряшівська Йокнапатофа Івана Яцканина. *Чорний ящик зрілої дами*. 2009. С. 151–162.
11. Пахаренко В. Биття об стіну буття. Екзистенціалізм: спроба найзагальнішого огляду. *Українська мова та література*. 2006. Число 32(476). С. 3–16.
12. Роман М. Художня проза Івана Яцканина. *Дукля*. 2000. № 3. С. 46–60.
13. Савчин М. Духовна парадигма психології: монографія. Київ : Академвидав, 2013. 252 с.
14. Яцканин І. ...як збиті пси. 1998. 109 с.
15. Яцканин І. В усьому винні чоловіки. Пряшів : Спілка українських письменників Словаччини, 2004. 140 с.
16. Яцканин І. Вернісаж. Пряшів : Цупер, 2000. 88 с.
17. Яцканин І. Втеча. Пряшів : Словацьке пед. вид-во в Братіславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1995. 127 с.
18. Яцканин І. Втеча без вороття. Пряшів : Спілка українських письменників Словаччини, 2010. 214 с.
19. Яцканин І. Місце проживання. Пряшів : Словацьке пед. вид-во в Братіславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1987. 147 с.
20. Яцканин І. Тіні й шрами. Пряшів : Словацьке пед. вид-во в Братіславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1994. 97 с.

УДК 82.09Корсак

ІСТОРИЧНА ПРОЗА ІВАНА КОРСАКА У КРИТИЧНИХ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

HISTORICAL PROSE OF IVAN KORSAK IS IN CRITICAL AND SCIENTIFIC RESEARCHES

Токар Н.В.,

orcid.org/0000-0002-3872-8289

аспірант кафедри української літератури

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Творчість сучасного українського письменника Івана Корсака дедалі частіше стає предметом досліджень науковців та водночас залишається маловідомою читачеві. Причину вбачаємо в недостатній популяризації художнього доробку митця й низькій національній свідомості громадян. Історична проза волинського літератора відзначається глибоким патріотизмом, інтелектуальністю, актуальністю порушених проблем. У статті зроблено огляд критичних і наукових досліджень художнього доробку Івана Корсака та доповнено їх власними міркуваннями. На основі наукових розвідок сформовано риси творчої манери митця.

Ключові слова: історична проза, критичні дослідження, відгук, рецензія, передмова, післямова.

Творчество современного писателя Ивана Корсака становится все более популярным среди исследователей и в то же время остается малоизвестным читателю. Причина кроется в недостаточной популяризации произведений и низком уровне национального сознания граждан. Историческая проза волынского литератора отличается глубоким патриотизмом, интеллектуальностью, актуальностью проблем. В статье сделан обзор исследований художественных произведений И. Корсака, дополненный собственными предположениями, на основе чего сформированы черты творческой индивидуальности писателя.

Ключевые слова: историческая проза, критические исследования, отзыв, рецензия, предисловие, послесловие.

The creation of modern writer Ivan Korsak acquires vogue among researchers and at the same time remains not popular to the reader. The reason is in insufficient popularization of creative work of artist and low national consciousness of citizens. The historical prose of the Volyn author is marked deep patriotism, intellectuality, actuality of problems. The review of critical and scientific researches of artistic work of Ivan Korsak has done and they are complemented own thoughts in the article. The lines of creative manner of the writer are formed on the basis of scientific researches.

Key words: historical prose, critical researches, review, introduction, conclusion.

Постановка проблеми. На особливу увагу й наукове дослідження заслугове історична тема у прозі волинського письменника Івана Корсака. Це великий масив книг про різні періоди в житті нашого народу, про видатних, особливих і не завжди знаних особистостей в історії: «Гетьманіч Орлик», «Таємниця святого Арсенія», «Тиха правда Модеста Левицького», «Капелан армії УНР», «Отаман Чайка», «Діти Яфета», «Корона Юрія II», «Завойовник Європи» та інші. Ці твори споріднює одна важлива обставина – про які б відтинки історії й людей у ній не розповідалося, усі вони гостро актуальні й апелюють до читача цілою низкою питань.

Наукові розвідки історичного доробку Івана Корсака нечисленні. Переважно більшість із них становлять рецензії, передмови та післямови до романів та повістей письменника. Зважаючи на брак ґрунтовних наукових розвідок творчого доробку Івана Корсака, вважаємо за необхідне зробити їх огляд у нашому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. На особливу увагу заслугове некролог М. Жарких «Пам'яті Івана Корсака» [1]. Поряд із біографічними відомостями, поданими у вигляді спогадів, автор подає цікавий, з літературознавчого погляду, аналіз творчості письменника. Дослідник розподіляє творчий доробок митця на два періоди. До першого М. Жарких відносить збірки малої прози «Тіні і полиски» (1990), «Покруч» (1991), «Оksamит недавнених літ» (2000). Погоджуємося з думкою автора про те, що перші дві збірки є творчим продовженням волинської тематики з життя простого народу, започаткованої ще Лесею Українкою. Письменник розглядає життя селян другої половини ХХ ст. («Тіні і полиски») та робітників й інтелігенції («Покруч») з погляду етики, гуманізму, життєвих цінностей. Твори збірок характеризуються психологізмом зображення. Другий період творчості розпочинається збіркою «Імена твої, Україно» (2007) – художньо-документальними оповіданнями про життя

та діяльність видатних, часто призабутих українських діячів починаючи від періоду Київської Русі. Микола Жарких вважає цю збірку переломною у творчості письменника, оскільки саме нею І. Корсак започаткував історичну тематику творчого доробку. Ми погоджуємося з висновками дослідника, проте витоки історизму все ж вбачаємо у збірці публіцистики «Оksamит недавнених літ». Науковець наголошує на необхідності вивчення та осмислення творчого доробку митця з літературознавчого погляду.

О. Головій в огляді творчого доробку волинського літератора під назвою «Історичний роман як ліки проти байдужості» зазначає, що «романи Івана Корсака – це не «чтиво для метро», не «відпочинки для мозку та очей». Їх мусимо читати вдумливо, не відволікаючись на дрібниці й суєту. А радше – приймати дозовано, як ліки. Ліки проти ментальної байдужості. Ліки проти непам'яті. Еліксир відновлення національної свідомості та гордості за свій народ» [2]. Це визначення окреслює одну з головних рис творчого доробку письменника – інтелектуальність. Адже прозописмо волинського літератора відзначається широтою охоплення проблем, історичною та науковою фактуальністю, зверненням до моральних цінностей, апелюванням до сучасності, глибоким підтекстом.

Михайлові Кучерепі належить післяслово до роману «Мисливці за маревом» волинського письменника. У статті «Чи можна осягнути суперечливий, нерозумно влаштований світ?» науковець відзначає динамічність сюжету, розширений хронотоп із переплетенням сюжетних ліній давнини та сучасності, внаслідок чого відбулася модифікація історичного та детективного жанрів. Дослідник відзначає також надзвичайну образність мови твору, що є характерним для всього творчого доробку письменника, велику кількість персонажів, багато з яких є відомими історичними постатями. Однак, за спостереженнями автора, увагу письменник зосереджує

на призабутій постаті поета-мислителя Данила Братковського, ім'я якого стало відомим завдяки зусиллям М. Драгоманова та В. Антоновича у другій половині XIX ст.

Традиційним для творчого доробку волинського письменника є надання переваги у виборі головного героя одинакові-бунтівнику, який не скоряється обставинам (частіш за все – політично забарвленим) і намагається змінити установлені порядки, але наштовхується у своєму прагненні на цілковиту байдужість і нерозуміння. Такими є В. Липинський, Ю. Немирич, якоюсь мірою П. Куліш та інші. До цієї когорти належить і Данило Братковський – романтична у своїй винятковості постать, яка знаходилася в опозиції до свого класу і на протигагу йому стала на захист української ідеї.

Устами сучасного підприємця, зазначає дослідник, письменник зауважує, що Братковський у своїх поглядах на півстоліття випередив всесвітньовідомих мислителів Дідро та Вольтера. Він судив людей не за їхніми статками чи становою приналежністю, а, в першу чергу, за морально-етичними цінностями. Завдяки перетину сучасності та минулого, зазначає М. Кучерепа, письменник змушує замислитися читача над одвічними цінностями, першопричиною добра і зла, зіставити життя трьохсотлітньої давнини із сучасністю і дійти висновку, що в основі своїй воно не змінилося. Постійні рефлексії героїв, стверджує дослідник, наближають роман до психологічної студії: «Герої-сучасники роману постійно в роздумах, міркуваннях, вони порівнюють не лише епохи, а й сутність людського буття, тому цей твір є своєрідним психоаналізом як окремо взятого індивіда, так і суспільства в цілому» [3, с. 267]. Думка науковця видається нам цілком слушною і стосується всього творчого доробку митця.

Повноцінною літературознавчою розвідкою вважаємо критичну заувагу до роману «Отаман Чайка», висловлену в післямові до твору Михайлом Слабошпицьким. У відгуку «Поляк з українською групою крові. Кілька уваг про Міхала Чайковського й про «Отамана Чайку» Івана Корсака» науковець торкається теми польсько-українських маргіналів кінця 18 – поч. 19 ст., справедливо вважаючи цю тему незаслужено забутою чи замовчуваною. Автор подає короткий огляд життя й діяльності родовитих поляків, небайдужих до долі українського народу та його культури, таких як Ігнатій Мархоцький, Вацлав Ржевуський, В'ячеслав Липинський. У цьому ж контексті дослідник розглядає й феномен «української школи» в польській літературі та її вплив

на український літературний та політичний процеси.

До когорти «поляків з українською групою крові» М. Слабошпицький відносить і Міхала Чайковського – постать, неодноразово розроблену в польській літературі. Відомий громадський і політичний діяч кількох країн, талановитий письменник та прихильник ідеї єднання поляків та українців проти спільного ворога – російської імперії, Чайковський змушений був стати вічним емігрантом через свої переконання. Автор післямови звертає увагу й на літературну творчість героя, зокрема на його історичну прозу, присвячену козащині.

Політична та військова діяльність героя в Туреччині стала об'єктом зображення роману Івана Корсака. Науковець зазначає, що письменникові вдалося втілити правдоподібний, живий, динамічний образ Чайковського у взаємодії з суспільно-політичними подіями часу: «Його Чайковський переконує читачів у своїй достеменності – від його фізичної подоби й до думок, почуттів та настроїв. Автор роману зумів також лаконічними, але місткими мазками змалювати широкий історичний контекст. І саме завдяки тому герой постає не в історико-політичному вакуумі, а в живих зв'язках зі своїм часом, у напрузі характерних для епохи і його вдачі конфліктів» [4, с. 188].

Післямова М. Слабошпицького до роману І. Корсака «Діти Яфета» має назву «Я хочу, щоб була Україна...» (слова В. Липинського) з підзаголовком «В'ячеслав Липинський у нашій історії й у романі Івана Корсака». Автор вважає за потрібне подати історичну довідку про життя та діяльність В'ячеслава Липинського для кращого усвідомлення суспільної ваги цієї непересічної людини. Наголошуючи на виключності особистості (поляк-аристократ, політик, публіцист, історик та соціолог з блискучою перспективою, він усе життя поклав на ниву української національної ідеї), автор малює трагічний життєвий шлях із нереалізованими мріями, нерозумінням як поляків, так, часто, і українців, і навіть найближчих людей: «Липинський же став остаточно чужим серед своїх і – дуже часто – чужим поміж тих, кого назвав своїми» [5, с. 217]. Цей висновок, на думку автора, виразно звучить у романі І. Корсака. Вказує М. Слабошпицький і на ідею самостійності української держави, яка була виразно відчутною в діяльності Липинського задовго до її усвідомлення українською громадськістю. Не залишилася поза увагою дослідника й така провідна риса творчості прозаїка, як

увага до внутрішнього світу героя. Липинський-політик у творі, на думку М. Слабошпицького, вирізняється з-поміж інших високими моральними цінностями, увагою до кожної окремої особистості, проте він не відірваний від реальності, що є характерним для всього історичного доробку волинського письменника, докладно виписаного згідно з документальними джерелами. Дослідник зазначає, що роман І. Корсака своєю концепцією проєктований на сучасність. Об'єктивний погляд на ідеї Липинського в контексті доби є важливим уроком історії та аргументом для подальшого державного розвитку. В. Липинський, як і М. Левицький з роману «Тиха правда Модеста Левицького», зазначає автор, – це постаті ідеалістів, чії прагнення були занадто сміливими для своєї доби й не знайшли належної підтримки сучасників. Порівнюючи двох діячів, близьких у відданості своїм ідеалам та в беззастережному гуманізмі, дослідник вказує на цілковиту їх протилежність за темпераментами: «Липинський проти Левицького — згусток пристрасті, вибуховий темперамент полеміста» [5, с. 217]. Авторіві роману важливо було донести до читача ті ідеї та ідеали героя, які не знайшли розуміння його сучасників. Тому вважаємо справедливим розгляд роману «Діти Яфета» М. Слабошпицьким як роману ідей, висловлених героєм та потрактованих автором. Водночас, як зазначає науковець, завдяки майстерності автора такий підхід до постановки проблеми не призвів до втрати індивідуальності як головним героєм, так і другорядними, життєві історії яких докладно виписані та деталізовані в історичному контексті. Творча манера письменника, на думку автора післямови, поєднує в собі увагу до побутових деталей, психологізації та індивідуалізації особистості в контексті політичних та філософських ідей доби: «Ось цим передовсім і відрізняється проза від публіцистики чи науково-популярної літератури» [5, с. 218]. Така творча позиція автора, як зазначає дослідник, простежується у ряді інших історичних романів митця, таких як «Таємниця святого Арсенія», «Капелан армії УНР», «Тиха правда Модеста Левицького».

У контексті міжкультурних взаємин розглядає роман І. Корсака «Діти Яфета» польський науковець Євгеніуш Вільковський. У відгуку з промовистою назвою «Душею ту землю почути...» дослідник зазначає, що текст І. Корсака глибоко закорінений у національну ідею, а життя та діяльність Липинського якнайкраще ілюструють авторське бачення сильної, розвиненої держави з активною громадсько-патріотичною позицією

всіх її мешканців без національної диференціації [6]. Назва роману, як зазначає дослідник, є символічною. Вона утверджує нерозривність моральних та державних цінностей, необхідність відновлення культурних традицій, що сягають у своєму розвитку основ християнства, адже апелює як до Старого Заповіту, так і до праці самого Липинського «Хам і Яфет», де автор намагається віднайти причини неспроможності української нації до розбудови власної держави.

Наголошуючи на майстерності прозаїка у втіленні людських характерів, науковець вказує на таку провідну рису авторського дискурсу, як філософічність, що, на нашу думку, притаманна всьому творчому доробку волинського письменника. Філософські рефлексії в романі, вкладені в уста В. Липинського або безпосередньо висловлені автором, на думку дослідника, підпорядковані «концепції територіального патріотизму» – справі всього життя героя твору. Виходячи за рамки аналізованого роману, доходимо висновків, що роздуми про сенс людського існування (ідеї «чесності із собою» та «філософії серця») наявні в різних модифікаціях у всіх творах автора. Особливістю філософської думки І. Корсака є невідривність зазначених теорій від національної ідеї, що простежується у творчому доробку автора.

Євгеніуш Вільковський наголошує на актуальності роману в контексті діалогу польсько-українських взаємин. Життєдіяльність Липинського є прикладом компромісу між двома протидіючими сторонами: поляк (у ширшому розумінні – будь-яка інонаціональність) на теренах української землі: «За словами Липинського, вона («польськість» – *Н.Т.*) має бути адаптована до потреб української справи. Кожен, хто живе на українській землі, незалежно від етнічного походження, мови, релігії, мав (має) право брати участь в українському громадському житті» [6, с. 4]

Новаторською вважаємо спробу польського дослідника розглянути порушені в романі проблеми в контексті історичної тягlosti. Вбачаємо в такому підході відгомін гегелівської філософії як у загальних рисах (ідея неперервності та взаємопов'язаності буття, переходу від кількості до якості), так і в ідеях правової держави. У зв'язку із цим постає потреба об'єктивного перегляду традиційного погляду на споконвічні міжнаціональні взаємини українців, відкинувши всі емоції та стереотипи. Зрозумілою видається науковцю національне бачення історичних подій І. Корсака (в основному це стосується більшовицького минулого). Однак науковцю видається

недостатньо розкритою позиція автора в цьому питанні: умовність зображених подій чи «змагання з важким минулим»?

Для розуміння цієї позиції, на наш погляд, треба залучити всі або, принаймні, декілька творів письменника. Тоді можна дійти висновку, що введення автором епізодів міжнаціональних взаємин відбувається з метою залучення читача до переосмислення минулого в сучасному прочитанні, адже І. Корсак неодноразово наголошував на своїй концепції історичного роману, суголосній І. Франкові, – історичний твір має сенс, коли апелює до сьогодення. Отже, маємо справу з умовністю тексту.

Як підсумок, автор відгуку наголошує на необхідності переосмислення історичного минулого двох народів у єдності матеріального й трансцендентального. Бо саме християнські традиції з притаманними їм етичними цінностями є тією основою, яка єднає дві культурні традиції. Трансценденталізм Липинського (у прагненні дотримання Божих заповідей), на думку автора, вплинув на його ідеї розбудови держави і цим апелює до сучасників. Водночас героєві роману притаманна гегелівська модель держави як результату історичного розвитку суспільства. Липинський, як і Гегель, був прихильником конституційної монархії і саме в ній вбачав майбутнє української держави. Тому, як зазначає науковець, він був противником будь-яких революцій, адже вони не сприяють створенню якісно нового, проте руйнують усі попередні надбання поколінь.

Роман Івана Корсака, як наголошує професор, є важливим кроком на шляху до осмислення доробку В. Липинського, зокрема, і в контексті сучасності.

Найбільш досліджуваним серед науковців є історико-біографічний роман «Перстень Ганни Барвінок». Така увага пояснюється вибором головних героїв роману, адже джерельної бази досліджень, пов'язаних з іменами Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша, існує чимало, тому є, чим оперувати та із чим порівняти.

Цінні зауваги до твору висловив Володимир Поліщук у післямові «Мозаїка буття Ганни Барвінок». Говорячи про загальне відродження історико-біографічного жанру, він вказує на значний внесок у нього Івана Корсака. Аналізуючи роман «Перстень Ганни Барвінок», науковець відзначає новаторство сюжету – події очима Ганни Барвінок, а не Пантелеймона Куліша. Звернено особливу увагу на часово-просторові межі роману. Відзначаючи загальну класичність фабули (від юності до старості героїні й навіть

далі), дослідник водночас звертає увагу на мозаїчну будову й довільний хронотоп твору: «Що ж до всієї широкої площини роману, то Іван Корсак на тій площині вільно ведеться з хронотопом, легко перемижує часові площини по вісі минуле – сучасне (Кулішам) – майбутнє, часто вдається до форми спогаду, інколи – до прийому сну, густо цитує листи й інші джерела, що додає твореному документальній достовірності чи психологічній напруги, допомагає висвітлити ту чи ту грань характеру героїні та її відомого чоловіка» [7, с. 241]. У той же час така фрагментарність та багатосюжетність твору дещо ускладнює, на думку дослідника, вільно сприймати події, адже «зважаючи на означену мозаїчність і помітну динаміку й напругу сюжетних колізій, читачеві, особливо не спокушеному в історико-культурологічних, літературно-естетичних колізіях XIX століття, доведеться вельми активно «співпрацювати» з думкою автора, аби з мозаїки скласти цілісну картину буття Ганни Барвінок, тим паче, що письменник окреслює в романі й доволі широкий «людський контекст» із відомих і знаменитих діячів української літератури й історії XIX століття» [7, с. 241].

О. Головій у критичному відгуку «Дорогоцінності Ганни Барвінок», відзначаючи велику майстерність автора, зауважує, що новаторство І. Корсака полягає в залученні досі не досліджуваних архівних матеріалів. Також дослідниця звернула увагу на порушену автором проблему жіночого прозописма межі XIX–XX ст.: «Звісно, не можна нікого ображати, але на фоні творів Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Наталії Кобринської, Олени Пчілки та інших талановитих українських письменниць чимало робіт західноєвропейського жіноцтва стають блідими, які справді видаються отими самопальними лебедями з примітивних картин самопальних художників» [8].

Більш ґрунтовною науковою розвідкою є праця О.А. Галича «Ганна Барвінок у біографічному просторі». У дослідженні він аналізує роман із точки зору жанрової дефініції. Науковець зараховує твір до художньо-біографічної прози. Аналізуючи сюжетні лінії роману, автор статті визначає співвідношення достовірних подій та домислу й вимислу у творі. Так, до реальних фактів, використаних письменником, автор відносить громадську та сподвижницьку діяльність Олександри Білозерської, її відношення із чоловіком, зокрема, його зради з іншими жінками), відносини подружжя з відомими людьми, такими, як Т. Шевченко, М. Костомаров,

І. Пулюй та інші. До художнього вимислу дослідник зараховує епізоди з білою вороною. Також домислами є позасюжетні елементи, такі як марення чи сни. Дослідник звертає увагу на те, що Іван Корсак у романі зображує особисте життя героїні, водночас залишаючи поза увагою її літературну діяльність: «Працюючи над романом, І. Корсак зібрав і осмислив чимало історичних джерел, реальних документів, листів, спогадів, що проливали світло на історію життя Олександри Білозерської, яка увійшла в історію української літератури як Ганна Барвінок, хоча її творчість здебільшого залишається поза увагою письменника, набагато більше уваги він приділяє взаєминам героїні зі своїм чоловіком Пантелеймоном Кулішем, а також його інтимним пригодам із відомими жінками: Милорадичівною, Олександрою Смирновою, Параскою Глібовою, Марком Вовчком тощо» [9]. Досліджуючи образи героїв роману, О. Галич звертає увагу на еволюцію особистостей Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша. Зокрема, Олександра Білозерська долає шлях від юної закоханої дівчини, через образ знедаланої жінки, на плечі якої лягло все господарство, до психологічно зрілої особистості, яка свідомо власне життя присвятила служінню справі чоловіка. Пантелеймон Куліш, який із перших сторінок постає закоханим, здатним на подвиги чоловіком, що заохочує дружину до творчості, морально капітулює перед привабливістю інших жінок та власною пихою. Отже, Олександр Галич одним із перших здійснив ґрунтовний аналіз роману І. Корсака, присвяченого родині Кулішів.

Жанрову природу роману «Перстень Ганни Барвінок» досліджують сучасні науковці В. Мелешко та С. Кононенко. Відносячи роман до художньо-біографічної прози, дослідниці аргументують свою думку наявністю лише реальних персонажів та опертям виключно на документальну основу. Вони розподіляють героїв відповідно до їхньої функціональності у творі: ті, які діють, і ті, про яких є згадки: «Усіх персонажів «Персня...» можна з повним правом поділити на дві групи: 1) ті, що діють безпосередньо, явно, рухаючи сюжет; 2) ті, яких автор лише згадує, аргументуючи певну подію, явище, факт, ілюструючи нерідко думки головної героїні» [10]. До першої категорії авторки відносять головних героїв – Ганну Барвінок, Пантелеймона Куліша та родину Білозерських. Наближеними до першої категорії вважають Т. Шевченка, А. Вахнянина, І. Пулюя, родину Аксакових, П. Глібову, Я. Головацького. Інші герої належать до другої групи і виконують

функцію «аргументації або підсилення якогось факту» [10]. Також у дослідженні коротко окреслено функцію епістолярію в романі.

Цікаву спробу аналізу здійснив А. Галич у монографії «Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації». Він аналізує роман «Перстень Ганни Барвінок» із точки зору ролі портретування в романі. Дослідник використовує методологію Р. Барта, членуючи текст на окремі фрагменти, у центрі яких знаходиться портретний опис, йдучи від портрета до портрета, починаючи від головних героїв і закінчуючи другорядними. «Традиційних описів зовнішності Олександри Білозерської (Ганни Барвінок) і її чоловіка відомого письменника XIX ст. Пантелеймона Куліша в романі «Перстень Ганни Барвінок» майже немає, тому вони не підлягають однозначному прочитанню й вербалізації» [11, с. 317]. Отже, на думку дослідника, естетичні функції портретних характеристик можуть мати декілька тлумачень, тому автор пропонує свій варіант їхнього прочитання. Розглядаючи портрети героїв, автор наголошує на важливості деталей у їх творенні: «При створенні портретів реальних персонажів І. Корсак особливу увагу зосереджує на окремих виразних деталях, жестах, міміці» [11, с. 317]. Дослідник вказує й на таку важливу деталь, як введення до тексту оніричного портрету. Зокрема, в описі Ганни Барвінок це – сон про тяжку дорогу на прощу, що символізує страдницьку долю героїні. Стосовно портретної характеристики Куліша, новаторством, зазначає дослідник, є використання в оніричному портреті анімалістичних мотивів: «Новим є широке використання оніричних портретів, зокрема вперше в українській документальній літературі І. Корсак використовує модифікацію оніричного портрета реального героя, який несе в собі анімалістичні риси» [11, с. 339]. Мова йде про сон Куліша, де він бачить себе в образі лева, що, на нашу думку, символізує, з одного боку, жагу до визнання, а з іншого – самотність. Отже, Артем Галич у своїй монографії здійснив новий підхід до аналізу роману І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок» [11].

Особисте життя родини Кулішів у творчому доробку Івана Корсака та Віктора Петрова стало об'єктом аналізу дослідниці В.М. Владимирової. Приділяючи велику увагу непересічній особистості П. Куліша, дослідниця вказує на різногранне трактування його образу В. Петровим та І. Корсаком. В. Петров, не заперечуючи творчого генія Куліша, все ж більшу увагу акцентує на інтимному житті героя. При цьому, на думку авторки, образ дружини лишається десь на задньому

плані. У романі Івана Корсака «тема митця, його жертвовного служіння розбудові національно-духовної свідомості українців є однією з головних...» [12]. Говорячи про тему митця, авторка статті, на нашу думку, має на увазі як Куліша, так і Олександрю Білозерську. Адже саме її сподвижницька діяльність та самопожертва сприяли зростанню творчого генія Куліша. Дослідниця вказує й на відмінності у співвідношенні домислу/вимислу та історичної правди у фабулах обох творів: «У текстовому просторі повісті В. Петрова чимало місця відведено не тільки епістолярним матеріалам, а й вимислу. Реконструюючи життя письменника, автор інтегрує події на основі власних світоглядних позицій» [12]. У творі І. Корсака домисел слугує засобом зв'язку документальних матеріалів: «Упродовж усього твору І. Корсак поєднує архівні матеріали й тактовну художню версію зображуваного, реальні факти не розчиняються в авторській фантазії, а стають об'єктом більш широкого читацького осмислення» [12].

В.М. Владимірова звертає увагу на те, що образ Куліша в романі пропущено через свідомість Ганни Барвінок. На цьому наголошує й відомий письменник та літературознавець Михайло Слабошпицький у критичному відгуку «Рятівниця Пантелеймона Куліша». Аналізуючи роман, об'єктом дослідження в якому є вже розроблена й не нова тема, дослідник відзначає, що маємо жіночий погляд на події і в цьому вбачає новаторство письменника: «Маємо отой специфічний варіант інтерпретації подій, який простежується, наприклад, у романі французького письменника Ерве Базена «Подружнє життя», де є суто жіночий погляд на описувані події, їхня оцінка жінкою, котра стала учасницею тих подій. <...> Отже, в романі Корсака висвітлено факти відомі, але не тільки. Бо, виявляється, на них можна глянути й з іншого погляду. І знайти там другий і третій план, непомітні поспішно-поверховому погляду» [12]. Однак, як зазначає дослідник, роман Корсака не має тієї категоричної суб'єктивності, яка властива, наприклад, В. Петрову: «Корсак у романі не бере на себе ролі адвоката Ганни Барвінок і прокурора любовстрасного Куліша. Він, по-перше, виступає реконструктором того, «як усе було», а по-друге, пояснюючи глибинні причини й мотиви взаємин, не спокушається роллю служителя Феміди. Він прагне сам зрозуміти, чому все так складалося. Такт і делікатність автора втримує його від нудного моралізування навіть там, де до цього дуже заохочує сам життєвий матеріал» [12].

Від себе ж слід додати, що часто роздуми О. Білозерської є рупором авторських ідей у творі,

а отже, образ Куліша читач сприймає опосередковано через авторське бачення. Усе ж, вважаємо, що в деяких епізодах Куліш сприймається крізь призму власних, а не Олександрі, роздумів та емоцій. Часто автор подає два погляди на подію. Прикладом може слугувати епізод з листами до Олександрі Михайлівни, у яких чоловік, між іншим, розповідає про своє захоплення Манею де Бальмен. Спостерігаємо два погляди на подію: від імені Олександрі: «Дивна річ, у листах чоловіка все більшого місця відводиться цій молоденькій дівчині. Олександра Михайлівна не вважала себе через міру ревнивою, однак у тональності листів вона ловила якісь нотки, які видавалися їй підозрілими, і десь у грудях мимоволі зароджувався і наростав звичайний жіночий спротив. <...> Щось відбувається з ним, – не раз спадало на думку Олександрі Михайлівні, це вона чула душею, та одного чуття замало, як немає відповіді. Роками останніми все скаржився він на самотність, на нерозуміння його» [7, с. 43], та від імені Пантелеймона: «Пантелеймон Олександрович не раз сам собі диву давався, звідки на нього і за які прогріхи впала, як сніг у Петрівку, ця гризота недавня <...>. Здавалося б, чого ще йому бажати: вірна і турботлива дружина, що з сірого досвітка <...> і аж до сутінок надвечірніх <...> опікується ним <...>. А може <...> якраз через ту турботливість надмірну, пересолоджену часом, на нього й напала ця непояснювана оскома <...>. Чи може ти унікальний який, душа в тебе здатна любити двох одночасно? Чи ти звичайнісіньке біологічне твориво, банальний самець, вся сутність життєва якого чим більше самок запліднити? Видається, ні те, ні друге... А ще, ймовірно, просто працю твою сізифову не всі і не зразу втямлять та сприймуть, от і смоложить тебе перед душами непорочними помалюватися <...>» [7, с. 45]. Схоже трактування любовних стосунків, на думку В.М. Владимірової, маємо в повісті В. Петрова: «На колізіях його (П. Куліша) особистого життя найбільше позначилися любовні романи з жінками, що мали сенс творчого натхнення, самоствердження». Отже, з поданих уривків можемо зробити такі висновки: по-перше, образ Куліша формується як через сприйняття Олександрі, так і шляхом саморефлексії героя, по-друге, Іван Корсак, як і В. Петров, вбачає любовні історії Куліша джерелом натхнення та способом підвищення самооцінки.

Висновки. Підводячи підсумки огляду літературознавчих джерел, присвячених художній спадщині Івана Корсака, можемо виокремити риси творчої індивідуальності письменника, а

саме: інтелектуальність творчого доробку митця, унікальність джерельної бази історичного прозаписма, тяжіння до авторських рефлексій та само-рефлексій героїв як засобів психологізму (психологізації) твору, синтез достовірного зображення історичних героїв з романтичною традицією творення образів персонажів, що дозволяє говорити про модерну парадигму творчості письменника, філософське осмислення дійсності в поєднанні з національною ідеєю, проектування історичних

подій на сучасність, превалювання національного в образах історичних персонажів, багатство художньої образності ідіостиллю письменника.

Отож аналіз літератури, присвяченої художній спадщині Івана Корсака, переконливо доводить необхідність комплексного вивчення творчого доробку письменника, адже літературознавчі дискурси в переважній більшості складають відгуки, передмови та післямови до художніх творів волинського письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жарких М. Пам'яті Івана Корсака. URL : <https://www.m-zharkikh.name/uk/Miscel/InMemoriamIFKorsak.html>.
2. Головій О. Історичний роман – як ліки проти байдужості. URL : <http://ivankorsak.com/istorichnij-roman-ya-k-liki-proti-bajduzhosti/> (дата звернення : 11. 12. 2017).
3. Кучерепа М. Чи можна осягнути суперечливий, нерозумно влаштований світ? *Мисливці за маревом* / І. Корсак. Київ : Ярославів Вал, 2014. С. 255–268.
4. Слабошпицький М. Поляк з українською групою крові. Кілька уваг про Міхала Чайковського й про «Отамана Чайку» Івана Корсака : післямова. *Отаман Чайка* / І. Корсак. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 168–188.
5. Слабошпицький М. Я хочу, щоб була Україна... : [післямова]. *Діти Яфета* / І. Корсак. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 197–218.
6. Вільковський Є. Душею ту землю почути... . *Літературна Україна : Газета письменників України*. Київ. 2014. 45 (20 листоп.). С. 4.
7. Корсак І. Перстень Ганни Барвінок : роман. Київ : Ярославів Вал, 2015. 248 с.
8. Головій О. Дорогоцінності Ганни Барвінок. URL : <https://ivankorsak.com/dorogotsinnosti-ganny-barvinok/>.
9. Галич О. Ганна Барвінок у біографічному просторі. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: *Філологія : збірник наукових праць*. Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2015. Вип. 13. С. 14–21.
10. Мелешко В., Кононенко С. «Перстень Ганни Барвінок» Івана Корсака як художньо-біографічний роман. *Рідний край: науковий публіцистичний худ.-літ. альманах*. Полтава : Полтавський держ. пед. університет ім. В.Г. Короленка, 2017. Вип. 2. С. 96–100.
11. Галич А. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія / за наук. ред. О.О. Бровко. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
12. Владимірова В. Несподівані ракурси долі (творчо-особисте життя родини Кулішів за творами В. Петрова «Романи Куліша» та І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок»). *Філологічні трактати: науковий журнал*. Суми : Сумський державний університет, 2017. Том 9/1. С. 127–135.

РОЗДІЛ 6 РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.1

COVERAGE OF EXISTENTIAL PROBLEMS IN WORKS OF L. ANDREEV ВИСВІТЛЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ У ТВОРАХ Л. АНДРЕЄВА

Soroka I.A.,
orcid.org/0000-0003-1132-488X
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
Law Institute
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

The article studies the works of an outstanding Russian writer L. Andreev and proposes an ideological as well as thematic analysis of his novels. Such works of the writer as "The Story of the Seven Hung Up Men", "Thought", "The Life of a Man", "The Story about Sergey Petrovich", "The Abyss", "The Wall" and some others are analyzed. A comparison of the works of L. Andreev with the works of F. Dostoevsky, J.P. Sartre, F. Nietzsche is provided. The characteristics of "small, insignificant" people and "superhuman", revealed the manifestation of animal nature in behavior are analyzed. Such existential problems as the sense of human life, behavior in border situations (between life and death) are investigated.

Key words: existential problems, sense of life, abyss, wall, symbolism.

У статті досліджується творчість видатного російського письменника Л. Андрєєва та виконано ідейно-тематичний аналіз його творів. Проаналізовано такі роботи письменника, як «Розповідь про сім повішених», «Думка», «Життя людини», «Розповідь про Сергія Петровича», «Бездня», «Стіна» та деякі інші. Наведено порівняння творів Л. Андрєєва з творами Ф. Достоєвського, Ж.П. Сартра, Ф. Ніцше. Проаналізовано характеристики «маленьких, нікчемних» людей і «надлюдини», розкрито прояв тваринної природи в поведінці. Досліджено такі екзистенційні проблеми, як сенс життя людини, поведінка у критичних ситуаціях (між життям і смертю).

Ключові слова: екзистенційні проблеми, сенс життя, бездня, стіна, символізм.

В статье исследуется творчество выдающегося русского писателя Л. Андреева и выполнен идейно-тематический анализ его произведений. Проанализированы такие работы писателя, как «Рассказ о семи повешенных», «Мысль», «Жизнь человека», «Рассказ о Сергее Петровиче», «Бездна», «Стена» и некоторые другие. Приведено сравнение произведений Л. Андреева с произведениями Ф. Достоевского, Ж.П. Сартра, Ф. Ницше. Проанализированы характеристики «маленьких, ничтожных» людей и «сверхчеловека», раскрыто проявление животной природы в поведении. Исследованы такие экзистенциальные проблемы, как смысл жизни человека, поведение в пограничных ситуациях (между жизнью и смертью).

Ключевые слова: экзистенциальные проблемы, смысл жизни, бездна, стена, символизм.

Formulation of the problem. Leonid Nikolaevich Andreev (1871–1919) is a distinctive writer whose work amazes and attracts by the richness and beauty of the artistic word, the depth and relevance of raised psychological and philosophical themes and problems. His outstanding creativity was influenced by Russian writers F. Dostoevsky, L. Tolstoy, M. Gorky and philosophical thought, in particular, by A. Schopenhauer and L. Shestov; and, of course, by the uniqueness and authenticity of the life and personality of the artist. Immeasurable loneliness, failures and disappointments in love, attempts to interrupt the existence, as well as great happiness to be and "carry your cross" affected his work. The works of L. Andreev are his thoughts, an attempt to understand life and tell people something very important and necessary.

Objectives. The aim of the article is to provide an ideological as well as thematic analysis of the novels of an outstanding Russian writer L. Andreev and propose the comparison of his existential ideas with the ones of J.P. Sartre and other writers.

Analysis of recent research and publications

The work of L. Andreev attracts attention of modern researchers around the world. F. White presented the first English translation of important collection of memoirs dedicated to the Russian author [16]. I. Moskovkina studied "pre-postmodernist complex" in Leonid Andreev's prose and dramas [11; 12]. Ch. Chian analyzed Andreev's story "The wall", writing about the bodily suffering experience which becomes the only reality of existence [15]. T. Guseva wrote about a harmony and chaos: the concept of an

existential man [6]. Though the author's work is still generating interest, there hasn't been done a thorough analysis of the existential problems raised by L. Andreev in his literature yet, which caused this research.

Presenting main material

Walls and chasms

"When at night a man remains in front of the mirror, he is always a little creepy and strange at the thought that he sees himself" L. Andreev wrote in "There is no forgiveness" [2]. Every spring, for three years now, he thought about death, and this spring he decided that it was time to die, he was not in love with anyone, he had no grief, and he really wanted to live, but everything in the world seemed unnecessary, senseless, and therefore repugnant to disgust, to fastidious convulsions in the face. Lost, he went to people with a silent question [1; 2].

What are these questions that the hero of the novel "Spring" asks, the answers to which the author himself is looking for? These are the questions about the purpose and meaning of existence, about God, about life and death – "cursed questions" [2]. V. Vorovsky believed that in his early stories L. Andreev was astonished by the mystery of life: Who are we? Why do we live? And in almost every story he looked into one or another corner of the life of human society and everywhere he saw absurdity and nonsense, evil and violence [5]. The heroes of L. Andreev are people put in a "borderline situation" (between life and death); F. Nietzsche's "superhuman"; small people, "humiliated and offended", seen through his intellectual and artistic prism, understanding and attitude.

Along with definite images (Garas'ka, Basil, Kerzhentsev, and others), Andreev created abstract, symbolic ones – lie, laughter, darkness, abyss, walls. Symbolic images of the wall and the abyss were key ones in the writer's work. Later they will appear in the philosophy of existentialism. It is believed that L. Andreev was the first Russian writer to follow the path (focusing on F. Dostoevsky), that existentialists A. Camus and J.P. Sartre would later follow.

In the core of the philosophy of "existence" is a person "thrown into the world" and doomed to loneliness. But while existentialists perceive loneliness as true freedom, Andreev, on the contrary, "was upset, grieved and cried: he was sorry for the person", G. Chulkov wrote in the introduction to the book "Letters of Leonid Andreev" [13]. He cries with tears of Garas'ka – a downtrodden little man, a drunkard, hounded like Kusaka (a dog from the story with the similar name), who was always called only by his nickname, when suddenly the policeman's wife calls him by his first name.

Andreev's tears are tears of fearlessness in the face of the death of a person – the tears of Vasily Kashirin from "The Story of the Seven Hanged Men". Every person knows that he is doomed to death, but he behaves with the thought that this will not happen soon, someday at the end, when you will get tired of living. And here the heroes of the story are put in a "borderline situation". Similar things happen in the novel of J.P. Sartre "The Wall", in which the author traces not only psychological but also physiological changes in the body of prisoners on the verge of death. L. Andreev describes images of seven different in age, gender, social status, views on life people to show that everyone is equal in front of death. What happens to them? The picture is depressing. Some images are idealized, such as Tanya Kovalchuk. It is hard to imagine that a person behaves in this way before death. But Vasily Kashirin, who "consisted entirely of one continuous, unbearable horror of death", behaved quite naturally. "For the instant, being the embodiment of will, life and strength, he turns into an animal waiting to be slaughtered". Yanson, learning about the impending death, shouts like an animal. Tsyganok "stood on all fours <...> and howled a shaking wolf howl" [1; 2]. Their bodies are "still full of life, but they are already agonizing", wrote J.P. Sartre in his "The Wall" [14, p. 186]. Sergei Golovin, the hero of the story by L. Andreev, thinks: "Death is not there yet, but there is already no life". Memories rush in the brain, the question arises: why? "Life was not worth a penny, because it was doomed in advance" [14, p. 188]. But neither the prisoners, nor Sartre or Andreev – nobody knows the answer. Huge shocks are going through a man waiting for death from minute to minute. What happens next? Here is what Sartre's hero says: "If at that moment I was even announced that they would not kill me, and I could quietly go home, it would not break my indifference: you lost hope of immortality, what difference how long you have to wait – a few hours or a few years" [14, p. 189]. Andreev expressed this idea too. There is a moment when before execution, in the forest, one of the soldiers throws a gun. Perhaps seven strong people could escape death, but do they want it? Judging by the fact how Tsyganok screams to the soldier in a trace – no. After all, they died long ago – over there, in prison. Only the body remains, which cannot be controlled.

"I concentrated my thought so much on the psychology of my unfortunate seven, that unwittingly shared their dying grief myself. A few days as I finished the story and now there is nothing better. I look brightly at the noisy avenue, at the people, at the guests!!!", wrote L. Andreev after finishing his work [9].

“The story of the seven hanged” is a kind of protest against the death penalty. Human life is sacred and nobody, neither “superhuman”, nor Raskolnikov or Kerzhentsev have the right to take it away from another. They do not have, but, in fact, they take it away. Why? In the story “Thought” L. Andreev raises this topic, which worried many philosophers and writers. Doctor Kerzhentsev, who is he: the smartest of all or a madman? Kerzhentsev is a strong man, who by his congenital inclinations can become an outstanding personality, a hero of his time. He is intelligent, talented, courageous, endowed with sobriety of mind and truthfulness. Therefore, Andreev decides to give him the story-confession. With a few exceptions (“Thought,” “Red Laughter,” “The Diary of Satan,” “My Notes,” and some other), the author usually tells the story from the third person. Critics accused Kerzhentsev of megalomania, of devilish malice, that the hero of the story by Andreev didn’t know any other God except himself, not revenge or jealousy led him to murder, but a crazy idea that got stronger in a sick brain. Kerzhentsev put himself, his “I” above everything and everybody. “I didn’t love anyone in the world except myself, and in myself I didn’t love this vile body, which is also loved by vulgar people – I loved my freedom” [2]. In the image of Dr. Kerzhentsev, the author debunks the Nietzsche’s “superhuman”. According to Nietzsche, he needs to step over moral norms. But when this happens (Kerzhentsev kills a friend – the husband of his beloved woman), then his intellectual death or insanity begins. What is the matter? The idea does not work, not justified, not confirmed by practice.

Kerzhentsev is aware that, wishing to become a “superhuman”, he became a “super naught”. He hates people, but at the same time envies them. After all, he has no return to the “natural” truth of life. Neither repentance, nor hard labour (“I am not Raskolnikov!”) can save him from his own mischief. The crime is committed not by the person, but by the “crazy” Kerzhentsev. Instead of freedom he gets slavery of the spirit, and after that its disintegration, which took the form of madness; instead of domination over people – the “sinister loneliness” of the victim. It turns out that the idea is not worth even one human life. The other side of this problem is when a person rises, putting a hand on his own life, instigated by one of the Nietzsche’s theses: “If your life fails, death will succeed”. “Hey, you <...> rock, the devil or life, I call you to fight” – the hero of the play “Life of a Man” by Andreev exclaims, realizing that he is only a puppet in someone’s invisible hands [3].

Whether you are rich or poor, beautiful or disfigured by sores – behind your back is the one who

lights and puts out the candle, spins and interrupts the threads. But it is in your power to challenge fate. It is interesting to dwell on a specific image created by L. Andreev in “The Story about Sergey Petrovich” (we can associate him with Kirillov from “Demons” by F. Dostoevsky [7]). In the center of this story is the leading problem of the writer’s early work: “man and destiny”. Sergei Petrovich is in a position that gives him the opportunity to see, feel, and realize his dependence on the “fate”. In the diary L. Andreev wrote down the main theme of the story: “This is a story about a man who acknowledged that he has the right to everything that others have and rebelled against nature, which made him insignificant, and against people who deprive him of the last chance for happiness. He ends up with a suicide – “free death”, according to Nietzsche, under the influence of which the spirit of indignation is born in my hero” [2].

Under the influence of the Nietzsche’s idea of the “superhuman” in ordinary Sergei Petrovich, an ideal of a man of “strong, free and courageous in spirit” arises, and he understands how far from this ideal he is. But he is not strong, not free, not only because he is deprived of bright talents, but also because the social structure does not give him any opportunities to develop his own abilities. The hero of the story suddenly realizes that he “is useful for statistics and history, like that nameless unit that is born and dies, and on which people study the laws of population”; “It was the usefulness of a corpse, in which they study the laws of life and death” [2]. Sergey Petrovich decided to die, thinking that his death would be a victory. His suicide is a step of despair, a riot, and a triumph of the winner at the same time.

You can have different attitudes to these heroes. What did they prove to others? The death of Kirillov and his idea, caused bewilderment, misunderstanding, and, perhaps, did not greatly affect his friends and relatives. He said: “If you cannot win – you need to die” [7]. But a “thirst for life” can be traced, nevertheless, in all these ideas! For “without despair in life, there is no love of life”. Sergey Petrovich remains to live for one more night. “He realized that, like everyone, he could undress and go to bed, and he would be awakened tomorrow, when a new day came, and Sergei Petrovich would live like everyone else, because he did not want to die” [2]. When Sergey Petrovich went to bed, it seemed to him that the saved life rejoices in all the smallest particles of his body: “To live! Live! – thought Sergey Petrovich. May he be miserable, persecuted, destitute; let everyone despise him and laugh at him; Let him be a nonentity, mud, shaken from his feet – but he will live, live! He will see the sun, he will breathe... he will live... live!

And this is such happiness, such joy, and no one will take it away, and it will continue for a long, long... forever! An infinite number of days ahead lights its dawn, and in each of them he will live, live!" [2].

They wanted to live, see beautiful dreams, do their work, look at the sun and the starry sky. They wanted to, but became "Gods" dying. So they thought. Since, to leave free, to rise, to break with vanity – it takes courage. It is necessary to overcome the instinct of self-preservation, which lives in our blood and brain from immemorial time.

There was a feast of animals

A man and a beast or a man-beast. Where does the line between animals and people begin or end? What distinguishes them, what raises a man above a beast? Do people often act like animals? Leonid Andreev tried to look at a person and his life from different sides, turn his soul inside out, delve into the subconscious. Creativity of the writer caused mixed reviews. Many of his works, being too frank for that time, raising unconventional topics such as intimate relationships, shocked refined readers. Andreev was accused of loving to enjoy the baseness of the phenomena of a wicked human life.

L. Andreev portrayed what he saw around him. The writer thought that every human being hides animal features. Almost in all his works he compared a man with an animal: a tired horse, an angry wolf etc. Yet not many of us would agree with the writer, who argued that anyone put in the same conditions as Nemovetsky, the hero of the "Abyss", "regardless of his degree of culture and class position, would have done the same: would have fallen into the "abyss". It is difficult to imagine that a young intelligent man who sincerely loved a girl could have treated her that way. On the other hand, he loved her different: clean, beautiful, tender. And then he sees her after the "feast of animals". But let us give the word to the hero himself: "I knew that at that moment she needed me, and I wanted to caress her, calm her down and encourage her, and instead of all this, I felt the cold of some kind of loathing go on and freeze my heart. She became physically nasty, disgusting and completely alien to me. And I pushed her. I know that then it was not a man who spoke in me, but a beast". "We are all beasts and even worse than beasts", said Nemovetsky, "because they are sincere and simple, and we always want to deceive ourselves and anyone else, that everything bestial is alien to us. We are worse than beasts <...> we are mean animals" [2]. Which of the Nemovetsky's is true: affectionately loving or violent? Who is he – a man or a beast? What is a man by nature and what are his instincts? Contemporaries understood that there were no ready

answers in the "Abyss", that everyone should find the answer himself.

The theme of the story "In the Fog" is the following: "a high-school student who is clean and decent is essentially small, but outwardly corrupted, like everyone who suffers from a venereal disease, kills the prostitute and himself". And behind all this lies despair, deep thoughts about life, the desire to achieve spiritual purity, beauty, goodness, the desire to love and be loved. But fate falls on it all with a heavy boot. Or, on the contrary, does a man create his destiny? "The Abyss" and "In the Fog" are about the formation of human emotions. Their artistic task is to reveal the fragility, vulnerability and sometimes uncontrollability of the sensual world of young people who are drawn to the purity, and fall into the "abyss" [9]. These stories are united by Andreev's thought that many actions of people are performed on unconscious motives, deeper than moral norms, beliefs and principles. We cannot deny it, even if these situations are not typical.

"I do not believe death"

Leonid Andreev depicted existential problems, a variety of situations, destinies, personalities, most of which had a real basis. He and his heroes (the great, thinking people, the insignificant beasts, the loving, the unfortunate) searched for the sense in God and in themselves, in their soul, in nature and in life itself, vain and unfair, but still beautiful. They understood and appreciated this beauty of the very concept of "life" and a person. Kerzhentsev, the hero of Andreev's "Thought" said: "I really love life. I love it when golden wine is sparkling in a thin glass; I love, tired, to stretch in a clean bed; I like to breathe clean air in spring, to see a beautiful sunset, to read interesting and clever books. Life is interesting, and I love it for the great secret that is in it" [2].

So, maybe that's where the answer to this "damn question" is. The meaning of life is in this "great mystery", in a beautiful sunset, in wine, in spring, in love, in a mysterious moon and distant stars, in music – in life itself. Is it naive and simple? Why did L. Andreev and J.P. Sartre, L. Tolstoy, F. Dostoevsky and A. Schopenhauer were "puzzled" all their lives, created theories, ideas? Did they find what they were looking for? Or is it beyond the control of the human mind? Again questions, questions... And other people will come. They will make their own, and repeat our mistakes. They will live and think: "why, and what for". And someone will repeat the words said long ago by Nosach from the "Rules of Goodness" by L. Andreev: "But I need such an answer so that it suits all times and for all occasions, and that there are no contradictions, and you always know what to do, and that there are

no “mistakes” [2]. Let’s come back to the “Story of Sergei Petrovich”. Waking up in the morning, Sergey Petrovich would have perceived the world outside the window with a new feeling of joy. He would have sighed all over his chest and would have gone through life with new forces, would have seen everything with different eyes, as a doomed patient or a convict from the “Idiot” by F. Dostoevsky sees, for example, miraculously recovered: “What if not to die! What, if to turn a life back! And all this would be mine! Then I would turn every minute into a whole century, I would not lose anything, I would count every minute, I would not waste anything!”[8]. But Sergey Petrovich acted differently. We want to exclaim after J. London: “Damn them, all these ideas!” Leonid Andreev wrote: “I never believe in life as much as when reading the “father” of

pessimism, Schopenhauer: a man thought so and lived. It means that life is mighty and invincible. Let all-conquering life be an illusion, but I believe in it, and the misfortunes of this day will not take away my faith in the future” [1].

Conclusions. To sum up, the article proposed an ideological as well as thematic analysis of the novels by L. Andreev. A comparison of the works of L. Andreev with the ones of F. Dostoevsky, J.P. Sartre, F. Nietzsche was provided. In conclusion it is necessary to mention that the problems raised in the beginning of the XX century by the outstanding Russian writer are still up to date, because they are the eternal existential issues of the sense of human life, behavior in border situations (between life and death). The writer’s works are worth studying.

REFERENCES:

1. Андреев Л. Собрание сочинений : в 6 т. Москва : Художественная литература, 1990. Т. 1. 639 с. ; Андреев Л. Собрание сочинений : в 6 т. Москва : Художественная литература, 1990. Т. 2. 559 с.
2. Андреев Л. Повести и рассказы. Москва : Художественная литература, 1957. 363 с.
3. Андреев Л. Пьесы. Москва : Советский писатель, 1991. 668 с.
4. Боева Г. Творчество Леонида Андреева как явление модерна: к постановке проблемы. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2016. № 8. Ч. 1. С. 17–19.
5. Воровский В. Литературная критика. Москва : Художественная литература, 1971. 209 с.
6. Гусева Т. Гармония и хаос: концепция экзистенциального человека Леонида Андреева. *Вестник Московского государственного гуманитарного университета имени М.А. Шолохова. Серия «Филологические науки»*. 2012. № 2. С. 14–26.
7. Достоевский Ф. Бесы. Москва : Правда, 1990. 700 с.
8. Достоевский Ф. Идиот. Харьков : Фолио, 2003. 526 с.
9. Иезуитова Л. Творчество Л. Андреева (1892–1906). Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1976. 240 с.
10. Колобаева Л. Личность в художественном мире Л. Андреева. *Колобаева Л. Концепция личности в русской литературе рубежа XIX–XX вв.* Москва : МГУ, 1990. С. 114–147.
11. Московкина И. Проза Леонида Андреева. Жанровая система, поэтика, художественный метод : учебное пособие. Харьков : ХГУ, 1994. 152 с.
12. Московкина И. «Предпостмодернистский комплекс» в прозе и драматургии Леонида Андреева на фоне процессов в творчестве символистов 1910-х годов. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия «Язык и литература»*. 2018. Т. 15. Вып. 1. С. 72–81. URL: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu09.2018.106>.
13. Письма Леонида Андреева / предисл. и послесл. Г. Чулкова. Ленинград : Колос, 1924. 48 с.
14. Сартр Ж.П. Стена: избранные произведения. Москва : Политиздат, 1992. 480 с.
15. Чиан Ч. Боль как экзистенция в рассказе Л. Андреева «Стена». *Ученые записки Орловского государственного университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки»*. 2017. № 1. С. 121–124. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bol-kak-ekzistentsiya-v-rasskaze-l-andreeva-stena>.
16. White F. Memoirs and madness: Leonid Andreev through the prism of the literary portrait. URL: https://books.google.com.ua/bookshl=en&lr=&id=iGq_7gJLMYC&oi=fnd&pg=PR5&dq=info:0rboyIRbsnMJ:scholar.google.com&ots=Xw7m_A4xB&sig=vVj8Ce0RaS_LKT63xcjDd8QNT7Y&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

РОЗДІЛ 7 ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.111.07(73)-31

ТЕОРІЯ СТАТЕВОГО ДОБОРУ В РОМАНАХ ЕДІТ ВОРТОН «ДІМ РАДОСТІ» ТА «ЕПОХА НЕВИННОСТІ»

THE THEORY OF SEXUAL SELECTION IN EDITH WHARTON'S "THE HOUSE OF MIRTH" AND "THE AGE OF INNOCENCE"

Білинська Х.В.,

orcid.org/0000-0002-6883-3557

аспірант кафедри світової літератури та славістики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Статтю присвячено проблемі статевого добору в романах Едіт Вортон «Дім радості» й «Епоха невинності». Прослідковано суперництво між протагоністами й протагоністками за увагу протилежної статі. Виявлено, що воно знаходить різне вираження для чоловіків і жінок. Проаналізовано вплив краси, інтелекту, соціального становища на створення сім'ї в романах. Досліджено природу материнського інстинкту протагоністок.

Ключові слова: дарвінізм, натуралізм, статево добір, краса, інтелект, соціальне становище, материнський інстинкт.

Статья посвящена проблеме полового отбора в романах Эдит Уортон «Дом радости» и «Эпоха наивности». Исследовано соперничество между протагонистами за внимание противоположного пола. Обнаружено, что оно имеет разное выражение для мужчин и женщин. Проанализировано влияние красоты, интеллекта, общественного положения на создание семьи в романах. Изучена природа материнского инстинкта протагонистов.

Ключевые слова: дарвинизм, натурализм, половой отбор, красота, интеллект, общественное положение, материнский инстинкт.

The article is dedicated to the issue of sexual selection in Edith Wharton's "The House of Mirth" and "The Age of Innocence". Competition between characters for attention of the opposite sex has been traced. It has been found out that this competition takes different forms for men and women. The influence of beauty, intellect and social status upon the process of creating a family in the novels has been analyzed. Maternal instincts of female characters have been studied.

Key words: darwinism, naturalism, sexual selection, beauty, intellect, social status, maternal instincts.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Едіт Вортон (1862–1937) – визнаний класик американської літератури, перша жінка-лауреат Пулітцерівської премії (1921), авторка одинадцяти творів у жанрі нон-фікшн ("The Decoration of Houses" (1897), "Italian Villas and Their Gardens" (1904), "Italian Backgrounds" (1905), "The Writing of Fiction" (1925), "A Backward Glance" (1934) та інших), близько 15 романів ("The Valley of Decision" (1902), "The House of Mirth" (1905), "The Age of Innocence" (1920), "The Glimpse of the Moon" (1922), "Twilight Sleep" (1927), семи повістей ("The Touchstone" (1900), "Ethan Frome" (1911), "Bunner Sisters" (1916), "Old New York" (1924) та інших), 85 оповідань, трьох поетичних збірок ("Verses" (1878), "Artemis to Actaeon and Other Verse" (1909), "Twelve Poems" (1926).

Важливу роль у становленні Вортон як митця відіграла філософія дарвінізму, яка знайшла вираження в доборі тем та назв творів, у художньому стилі письменниці. Авторка поділяла погляди Дарвіна на статево добір як на одну із рушійних сил еволюції, що можна простежити в її романах. Статево добір часто виступає ключовим фактором у поведінці протагоністів, мотивує їхній життєвий вибір, обумовлює розвиток сюжету. Окремі питання про вплив дарвінізму на творчість Едіт Вортон активно вивчаються західними дослідниками. Проте у вітчизняному літературознавстві проблема впливу ідей Дарвіна на твори Вортон залишається не вивченою.

Ім'я письменниці взагалі маловідоме серед широкого кола українських читачів. Це частково пояснюється тим, що на сьогодні зі всієї багатой творчої спадщини авторки українською перекладено лише один роман – «Епоха невинності».

Тож актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного вивчення творчого доробку Едіт Вортон як однієї з кращих представниць американської літератури свого часу, що потрібно для більш повного розуміння літературних процесів Європи та США на зламі XIX і XX століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. Наприкінці XIX – початку XX століття західна інтелектуальна думка розвивалася під знаком філософії дарвінізму. Фундаментальні праці Чарльза Дарвіна «Походження видів шляхом природного добору або збереження обраних рас у боротьбі за життя» та «Походження людини і статевий добір», які побачили світ у 1859 та 1871 роках, мали величезний вплив не тільки на природничі науки, але й на розвиток суспільних наук, філософії, мистецтва, літератури.

Вчених, мислителів, митців, письменників приваблювала революційність нової теорії, сміливість, з якою вона кидала виклик усталеним уявленням про людину та світ, її епатаж. Філософія дарвінізму імпонувала письменникам-натуралістам. Дарвіністичне розуміння людини як «соціальної тварини» [1, с. 223] (пер. – Х.Б.) співпадало з їхнім баченням людського життя як «функціонування людської машини» [2], з притаманними їй механізмами мислення і пристрастей. Ідеї Дарвіна про роль інстинктів, звичок, спадковості, необхідності ефективно пристосовуватися до умов середовища знайшли вияв у відповідних натуралістичних концепціях виховання, спадковості та середовища, чітко важливість у художньому творі описував теоретик натуралізму Еміль Золя.

Різні аспекти дарвінізму прослідковуються у творчості таких авторів, як Томас Гарді («Подалі від шаленої юрми», «Повернення додому», «Тесс з роду д'Ербервіллів», «Джуд Непримітний» та інших), Теодор Драйзер («Дженні Герхардт», «Трилогія бажання», «Американська трагедія»), Джордж Еліот («Млин на Флоссі», «Міддлмарч»), Джозеф Конрад («Серце півми», «Лорд Джим»), Джек Лондон («Поклик предків», «Біле Ікло», «Маргін Іден»), Джордж Мередіт («Егоїст»), Роберт Люїс Стівенсон («Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда») та інші.

Як «адепт» натуралістичних поглядів, Едіт Вортон також захоплювалася працями Дарвіна. Вона вперше прочитала «Походженням видів...» у віці 21 року й згодом вважала це «найбільш захоплюючим інтелектуальним досвідом всього життя» [3, с. 1]. В автобіографії «Погляд назад»

(*“A Backward Glance”* (1934) Вортон називає Дарвіна одним із тих мислителів «<...>, хто пробудив [її] свідомість» [4], а також згадує, як знайомилася з працями його прибічників – Воллеса, Гакслі, Роменса, Геккеля й Вестермарка.

Про вплив дарвінізму на інтелектуальне становлення Едіт Вортон свідчить і той факт, що свою третю збірку оповідань авторка назвала «Походження людини й інші історії» (*“The Descent of Man and Other Stories”*, 1904) на честь трактату Дарвіна 1871-го року. Аспекти дарвінізму знаходять широке вираження в її творах – як у короткій прозі, так і в поезії та романах, впливаючи на добір тем і художній стиль.

Вказана проблематика залишається в полі зору науковців. Серед дослідників, які інтерпретували творчість Едіт Вортон у контексті філософії дарвінізму, слід згадати Берта Бендера (Bert Bender), Пола Олера (Paul Ohler), Сесілію Тічі (Cecilia Tichi), Джудіт Сондерс (Judith Saunders) та інших. Однак деякі вчені зазначають, що питання про вплив дарвінізму на літературу вивчене недостатньо. Американський дослідник дарвінізму Джонатан Сміт (Jonathan Smith) вказує на порівняно невелику кількість досліджень, присвячених ролі теорії Дарвіна в літературі. У розвідці «Вступ: Дарвін й еволюціонізм вікторіанських досліджень» (*“Introduction: Darwin and the Evolution of Victorian Studies”*) вчений пише, що літературознавці нечасто беруться за аналіз вказаної проблеми, а наявні дослідження, як правило, мають форму наукових статей, де наводяться лише «<...> окремі аспекти із праць Дарвіна» [5, с. 216]. На його думку, причина цього явища криється в «загальній поінформованості» [5, с. 216], тобто в беззаперечному визнанні колосального впливу дарвінізму на всі сфери інтелектуального життя, що сприймається як аксіома, яка не потребує доведення. Для підтвердження своєї позиції Дж. Сміт наводить цитату Морза Пекгама (Morse Pekham): «Всі погоджуються з тим, що праця «Походження видів...» <...> справила величезний вплив не тільки на англійську, але й на всю західну літературу загалом» [5, с. 216]. Крім того, вчений вважає, що еволюціоністські погляди були настільки поширеними на зламі XIX та XX століть, що важко відрізнити ідеї власне Дарвіна від ідей інших еволюціоністів – Чамберса, Ламарка, Спенсера або Гакслі.

У статті «Помах зламаного крила»: дарвіністичні концепції походження і добору в романах Едіт Вортон «Дім радості» та «Літо» (*The “lift of a broken wing”: Darwinian Descent and Selection in Edith Wharton’s “The House of Mirth” and*

“*Summer*”) американська літературознавиця Жаклін Скотт (Jacquelyn Scott) підсумовує здобутки американської критичної думки стосовно дарвінізму у творчості Едіт Вортон такими словами: «<...> вчені часто пов’язують її прозу й поезію з «Походженням видів...» (1859) і проголошеними там ідеями природного добору. Проте мало хто звертає увагу на те, яку роль у творчості Вортон відіграє теорія Дарвіна про статевий добір» [3, с. 1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Метою дослідження є простежити вплив теорії Дарвіна про статевий добір на творчість Едіт Вортон на прикладі двох романів – «Дім радості» та «Епоха невинності».

Формування цілей статті (постановка завдання). Для досягнення цієї мети було сформульовано наступні завдання: 1) дослідити способи суперництва між протагоністами та протагоністками романів за увагу протилежної статі; 2) вивчити роль краси, інтелекту, соціального становища при створенні сім’ї у романах; 3) проаналізувати природу материнського інстинкту тих протагоністок, які успішно проходять статевий добір у романах, і тих, які його не проходять.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. У дарвінізмі статевий добір є різновидом природного добору – «головного рушійного фактору історичного розвитку органічного світу, який полягає в тому, що з народжених особин виживають і, головне, дають потомство лише більш пристосовані до умов цього середовища» [6, с. 147]. Вони співвідносяться як родові (природний добір) і видові (статевий добір) поняття.

Статевий добір являє собою «<...> суперництво між особинами однієї статі <...> за володіння особинами протилежної статі» [7] і має на меті не стільки смерть суперника, скільки відсутність у нього потомства. Статевому добору відводилося значне місце в теорії Дарвіна. У праці «Походження людини і статевий добір» вчений присвячує цьому питанню цілу третю частину. Він детально аналізує вплив різних чинників, зокрема краси, інтелекту, багатства, соціального становища на вибір пари, а також показує, як прагнення людини створити сім’ю і залишити потомство вплинуло на еволюцію людства, суспільства й цивілізації.

Едіт Вортон поділяла погляди Дарвіна про вплив статевого добору на еволюцію, а тому він відіграє важливу роль у її романах. І в «Домі радості», і в «Епосі невинності» тема шлюбу та

взаємин між чоловіком і жінкою має важливе значення для побудови сюжету. Події «Дому радості» розгортаються навколо намагань Лілі Барт знайти «вигідну партію», щоб забезпечити собі місце серед представників нью-йоркської еліти. Зав’язкою «Епохи невинності» є поспішне одруження Ньюланда Арчера з Мей Велланд, незважаючи на його кохання до нещасливої у шлюбі мадам Оленської.

Суперництво за увагу протилежної статі знаходить різний вияв для чоловіків і жінок у цих романах. Чоловіки, як правило, міряються статками, можливостями, соціальним становищем, оскільки, відповідно до положень дарвінізму, саме ці фактори «значною мірою впливають» на вибір жінки [1, с. 627]. Отож, протагоністи в романах письменниці ведуть себе відповідно. Освідчуючись Лілі в коханні, Саймон Роуздейл хвалиться незліченними багатствами й обіцяє «не пожаліти ні цента», «<...> щоб [його] дружина перетворила всіх інших жінок на карлиць» [8, с. 155]. Бофорт хоче організувати «<...> вечерю з устрицями <...> на честь приїзду [Еллен Оленської]» [9, с. 124], де публіку мав розважати сам Італо Кампаніні, славетний італійський тенор, а Ньюланд Арчер хизується перед графінею дружніми стосунками з нью-йоркськими митцями.

Конкуренція між жінками за увагу протилежної статі набагато жорсткіша, ніж конкуренція між чоловіками. Вона включає в себе різні способи боротьби: інтриги, маніпуляції, розпускання пліток тощо. У романах «Дім радості» та «Епоха невинності» статус жінки значною мірою залежить від статусу її чоловіка, а тому шлюб перетворюється для дівчат на життєву необхідність. У цьому плані «<...> дівчина зобов’язана, а чоловік може, якщо захоче» [8, с. 11]. Заміжні дами змагаються за чоловічу увагу не менш активно (зокрема, Берта Дорсет у «Домі радості», місіс Рашворт в «Епосі невинності»), адже вона «підвищує» їхній статус, дає змогу посісти «<...> гідне місце серед найбільш відомих дам «молодого покоління» [9, с. 11].

Статевий добір виступає основним мотиватором поведінки протагоністок. Наприклад, у романі «Дім радості» в цьому контексті можна розглядати причини конфлікту між Лілі Барт і Бертою Дорсет. Їхні стосунки стають напруженими вже на початку, коли Берта ревнує до Лілі колишнього коханця Селдена, й **погіршуються** через заздрощі першої до успіху конкурентки в Європі. В «Епосі невинності» описується протистояння Еллен Оленської і Мей Велланд за увагу

Ньюланда Арчера. Перша, у зв'язку з вродженою порядністю, не наважується вжити необхідних заходів (втекти з Арчером до Європи) для того, щоб успішно пройти статевий добір, в той час як друга застосовує цілу низку маніпуляцій й успішно його проходить, про що свідчать «сльози переможниці» [9, с. 379] в її очах.

На думку Дарвіна, при виборі жінки чоловік керується «<...> перш за все, хоча й не винятково, зовнішністю» [1, с. 617], а також звертає увагу на її інтелектуальні здібності. Обираючи собі пару, протагоністи Едіт Вортон часто послуговуються зазначеними критеріями. Письменниця наділяє протагоністок романів «Дім радості» та «Епоха невинності» різними аспектами жіночої привабливості за Дарвіном, що допомагає їм привертати увагу протилежної статі. Питання жіночої краси найповніше розкривається у романі «Дім радості», де протагоністка міс Барт наділяється як непересічною вродою, так і багатим внутрішнім світом: вона здатна «відчували красу» [8, с. 170], має «широкий кругозір в області літератури» [8, с. 57], характеризується чистотою й порядністю. Завдяки цьому поєднанню, Лілі перевершує всіх інших жінок свого оточення: «<...> вона була настільки прекрасна <...>, що все інше – її грація, її кмітливість, її секрет спілкування – видавалося лише надлишком цього дару щедрої природи. <...> її вишуканість знецінювала елегантність інших жінок, а її багатозначне мовчання перетворювало їхні розмови на пусто-порожні балачки» [8, с. 188]. Духовний розвиток знаходить вияв у зовнішності протагоністки, посилюючи вплив фізичної привабливості. Врода міс Барт проходить власну еволюцію в міру того, як змінюється сама героїня. Спершу врода Лілі характеризується «<...> прозорістю, крізь яку її нерішуча душа проглядала в усьому трагізмі» [8, с. 166]. Згодом її краса піддається «<...> процесу кристалізації, який перетворив усе її єство на один твердий діамант», що наводить Селедена на думку, «<...> ніби краса Лілі завмерла, ніби тепла мінливість юності нарешті застигла у своїй остаточній формі» [8, с. 166]. Краса протагоністки досягає вершини розвитку наприкінці роману. Життєві труднощі надають їй своєрідної одухотвореності, що показано під час останньої зустрічі з Саймоном Роуздейлом: «<...> на фоні темно-шоколадних шпалер ресторану чистота її обличчя виділялася так, як ніколи раніше, навіть у найбільш яскраво-освітлених бальних залах» [8, с. 254]. Поєднання зовнішньої і внутрішньої краси робить Лілі Барт занадто незвичайною для свого середовища. Письменниця характеризує

протагоністку епітетом «matchless» [8, с. 188] – безподібна, незрівнянна, неперевершена. В такий спосіб вона виступає як «незвичайна форма» у романі, що, відповідно до положень дарвінізму, ускладнює перемогу в боротьбі за життя. Згідно з вченням Дарвіна, перемогу здобувають «більш звичайні форми», які «витісняють форми незвичайні» [7]. Саме цим принципом можна пояснити витіснення Лілі Барт за межі свого кола і її смерть, а також перемогу й процвітання «більш звичайної» Берти Дорсет.

У романі «Епоха невинності» Едіт Вортон більше не наділяє протагоністок всіма аспектами жіночої привабливості одночасно: Мей Велланд характеризується зовнішньою красою, а Еллен Оленська – розвинутим інтелектом і багатим внутрішнім світом. Корінь такого розподілу криється в положеннях дарвінізму. В праці «Походження видів шляхом природнього добору або збереження обраних рас у боротьбі за життя» Чарльз Дарвін цитує Гете: «Природа змушена економити в одних напрямках, щоб витратити в інших» [7]. Звідси логічно припустити, що, наділивши Мей вродою, ця сама «природа» була змушена «економити» на її інтелектуальних здібностях, в той час як розумово обдарована Еллен мала «втратити» на зовнішній красі. Таким чином, Еллен Оленська не виступає настільки «незвичайною формою», як всебічно обдарована Лілі Барт, а тому, хоча й випадає за межі свого середовища, однак не гине, на відміну від протагоністки «Дому радості». Щоб підкреслити різницю між інтелектуально розвинутою Еллен і красививою Мей, авторка неодноразово згадує про дефекти в зовнішності першої й інтелектуальну обмеженість другої. У такий спосіб наголошується, що мадам Оленська завдячує своїм успіхом серед чоловіків інтелектуальним здібностям, а Мей Велланд – зовнішнім даним. Наприклад, стосовно Еллен зазначається, що Нью-Йорк вважає її «недостатньо шикарною»: «<...> сліпучий блиск її юності поблякнув, рум'янець зник, вона була дуже вже худорлявою, мала стомлений вигляд» [9, с. 71-72]. На прощальній вечері її обличчя здається Арчеру «майже потворним» [9, с. 367]. Проте у графині є чимало прихильників, яких приваблює її репутація естетки й інтелектуалки: вона добре розуміється на мистецтві й літературі, вміє малювати з натури й майже професійно грає на музичних інструментах.

Мей Велланд вважається визнаною красунею. Проте її врода відрізняється від вроди міс Барт. Якщо привабливість Лілі підсилювалася її багатим внутрішнім світом, а краса була «жива» й еволюці-

онувала з розвитком протагоністки, то врода Мей сприймається як «абстракція» [9, с. 161]. Щоб підкреслити «абстрактність», «мертвість» цієї краси, Едіт Вортон порівнює протагоністку з античними богинями або неживими речами: наприклад, з «античною статуєю» [9, с. 161], «скульптурним зображенням однієї з громадянських чеснот або грецьких богинь» [9, с. 210], «юною амазонкою» [9, с. 161], «Діаною-мисливицею» [9, с. 215]. Якщо у випадку з Еллен письменниця наголошує на деяких вадах у їхній зовнішності, то, характеризуючи Мей, неодноразово звертає увагу на її обмежений інтелект. Інтереси протагоністки не виходять за межі спорту і верхової їзди. Цікаво, що Арчер не одразу здогадується про інтелектуальну обмеженість нареченої, а, навпаки, вбачає в ній собі рівню. Інтелектуальна обмеженість виявляється з часом і стає причиною погіршення їхніх стосунків. Ньюланд остаточно розчаровується в дружині від усвідомлення, що «на ту пору, коли вони були заручені, Мей <...> тільки повторювала його власні міркування. <...> Відпущені їй природою поетичність і романтизм вона витратила під час короткого періоду їхньої закоханості, а тепер, коли потреба в них відпала, цілком їх утратила» [9, с. 325–326]. Це відкриття змушує його ще більше закохатися в інтелектуалку мадам Оленську.

Важливим атрибутом жіночої краси в дарвінізмі виступає волосся, а тому, на думку Дарвіна, «[воно] є предметом особливого догляду в різних країнах» [1, с. 618]. Описуючи зовнішність протагоністок у романах «Дім радості» й «Епоха невинності», авторка особливо наголошує на стані волосся. Зокрема, Лоренс Селден милується «кучерявим завитком <...> волосся» [8, с. 5] Лілі Барт, коли вони йдуть з Центрального вокзалу. Спостерігаючи за нею крізь сигаретний дим, місіс Фішер захоплено заявляє: «Твоє волосся просто чудове, Лілі. <...> Зазвичай, про проблеми жінки можна судити зі стану її волосся, але твоє виглядає так, ніби ти не маєш ніяких турбот» [8, с. 219]. Яскравий блиск волосся місіс Барт в ресторані в черговий раз «болісно вражає» [8, с. 254] Роуздейла при усвідомленні її незвичайної вроди. Коли Арчер вперше бачить Еллен у ложі місіс Мінготт, то звертає увагу на її «<...> густе кучеряве каштанове волосся, перев'язане вузькою стьожкою в діамантах» [9, с. 13]. Під час першого візиту до графині Ньюланд спостерігає, як внаслідок спалаху дров у каміні «на [її] темних локонах, що вибилися із зачіски, грали бронзові полиски» [9, с. 89], а при останній зустрічі «<...> її темне волосся здавалося ще темнішим і

важчим, ніж зазвичай» [9, с. 367]. На прийом до Вандерлейденів Мей прийшла «<...> з вінком сріблястих квітів у волоссі» [9, с. 76], а, повернувшись додому в стані «неприродного пожвавлення» [9, с. 347] після розмови з Еллен, вона поправляла «<...> злегка розкуйовджене волосся» [9, с. 347]. Такі детальні описи волосся протагоністок, вірогідно, свідчать про те, що Едіт Вортон поділяла погляди Чарльза Дарвіна на стандарти жіночої привабливості.

Хоча жіноча краса відіграє важливу роль в процесі привернення чоловічої уваги, вона не є вирішальним фактором утворення сім'ї в романах Вортон. Оскільки романами письменниці притаманна філософія натуралізму, формування протагоністів залежить від умов середовища. Серед іншого, воно обумовлює для них вибір пари. Найважливішим критерієм виступає соціальне становище, яке однаково актуальне стосовно вибору і чоловіка, і дружини. Чарльз Дарвін приділяє особливу увагу зазначеній проблемі в трактаті «Походження людини і статевий добір». Проблема соціальної рівності партнерів найповніше розкривається в романі «Дім радості», де цьому питанню присвячено кілька сюжетних ліній: сюжетна лінія Нетті Стразерс, сюжетна лінія Лілі Барт і Герберта Менсона, сюжетна лінія Лілі Барт і Саймона Роуздейла, сюжетна лінія Лілі Барт і Лоренса Селдена. Нетті Стразерс є другорядним персонажем і появляється аж у тринадцятому (передостанньому) розділі другої книги роману. Проте сюжетна лінія з її участю відіграє важливу роль в інтерпретації теорії статевого добору. По-перше, саме вона змушує Лілі змінити погляди на пріоритети в житті, показує вагомість шлюбу й материнства (ми детальніше розглянемо це питання далі), а, по-друге, на прикладі стосунків дівчини з чоловіками Едіт Вортон показує необхідність соціальної рівності партнерів при створенні сім'ї. Перші стосунки Нетті з «<...> джентльменом з роботи» [8, с. 276] закінчуються розривом. Нетті пояснює це соціальною нерівністю: «Гадаю, він був занадто елегантний для мене – їздив у часті відрядження й бачив світ» [8, с. 276]. Наведена репліка протагоністки за своєю суттю відповідає тезі Дарвіна: «<...> чоловіки рідко одружуються з жінками значно нижчого соціального класу» [1, с. 627]. Нетті, врешті, щасливо виходить заміж за механіка Джорджа, такого ж вихідця із робочих мас, як вона сама. Їхнє соціальне становище рівне, а тому їм вдається створити міцну сім'ю. Про Герберта Менсона, перше кохання Лілі Барт, у романі згадується всього раз: «Бувало, вона [Лілі] закохувалася у статки

чи кар'єри, і лише одного разу – в чоловіка» [8, с. 56]. Однак протагоніст відіграє важливу роль у формуванні її особистості. Незважаючи на всі принади міс Барт, Герберт Менсон віддає перевагу найстарішій міс Ван Осбург, оскільки та володіє великими статками, а він не має ніяких інших «оборотних капіталів», крім «голубих очей» і «хвилястого волосся» [8, с. 57]. Це зайвий раз доводить Лілі важливість статусу в суспільстві. Надалі вона дотримується схожої тактики в процесі вибору пари, що, зокрема, проявляється в стосунках з Лоренсом Селденом і Саймоном Роуздейлом. Обидва претенденти отримують відмову, оскільки жоден із них не може забезпечити їй бажаного соціального становища. Коли ж протагоністка готова прийняти пропозицію Роуздейла, вони, так би мовити, міняються місцями. Лілі Барт опускається по соціальній драбині вниз, а Роуздейл піднімається вгору. Їхнє соціальне становище знову не рівне, а тому шлюб між ними не укладається.

У романі «Епоха невинності» зазначена проблема показується на прикладі любовного трикутника «Мей Велланд – Ньюланд Арчер – Еллен Оленська». Хоча Ньюланд Арчер закоханий в Еллен, він не наважується зав'язати з нею стосунки, оскільки перевищує графиню своїм соціальним становищем. Мадам Оленська має сумнівну репутацію. Дехто навіть відмовляється сидіти з нею «<...> за одним столом» [9, с. 194]. У цьому плані вона протиставляється Мей, яка є загальною улюбленицею й вважається однією «<...> з найвродливіших і найвідоміших <...> молодих дам» [9, с. 231]. Думка нью-йоркського середовища стає для Арчера вирішальною у виборі пари, що досить типово для протагоніста роману, в якому простежується філософія натуралізму.

Успішне проходження боротьби за існування у дарвінізмі передбачає можливість заведення здорових нащадків. Завдання самки полягає у тому, щоб знайти собі такого самця, з яким у них найімовірніше буде сильне потомство. Вказаний принцип імплементується в романах Вортон. Протагоністки, які не можуть успішно пройти природний і статевий добір, залишаються без нащадків, оскільки так і не знаходять підходящого чоловіка: Лілі Барт взагалі не одружується, а мадам Оленська одружується нещасливо. Водночас, в них тою чи іншою мірою проявляється материнський інстинкт. Проблема продовження роду найповніше розкривається в романі «Дім радості». Лілі вперше задумується про важливість материнства, коли спостерігає за Нетті

Стразерс з немовлям. Вказана сцена настільки сильно впливає на мислення протагоністки, що в передсмертному маренні вона бачить саме немовля Нетті. В такий спосіб Едіт Вортон показує, що справжня «цілісність життя» [8, с. 280] полягає у продовженні роду і створенні сім'ї, яка порівнюється з «пташиним гніздечком на краю кручі» [8, с. 280]. Світське життя, яке веде еліта, – це всього лиш «суєта» [8, с. 280], а її представники – «<...> схожі на атоми, відірвані один від одного в якомусь дикому відцентровому танці» [8, с. 280]. Те, що Лілі Барт усвідомлює марність своїх попередніх ідеалів аж на смертному ложі є дуже символічним. Вона наче уособлює родову нью-йоркську аристократію (в її кращих проявах), яка настільки поглинута безмістовними речами, що не думає про своє «продовження» на наступному історичному етапі, а тому поступово поступається місцем іншому класу. Смерть Лілі Барт як носія кращих традицій еліти символізує «відмирання» старої нью-йоркської аристократії, на зміну якій приходять скоробагачки.

На відміну від Лілі Барт, мадам Оленська відразу розуміє безмістовність світського життя Нью-Йорка. Вона має ширший світогляд, що зокрема проявляється у ставленні до дітей. Материнський інстинкт Еллен проявляється ще в першій книзі роману, коли графиня приходить на допомогу сину Неда Вінсетта. Згодом протагоністка починає опікуватися дочкою Бофорта від другого шлюбу Фанні. У них досить близькі стосунки, тож, хоча Еллен не має власних нащадків, вона частково реалізує материнський інстинкт стосовно потомків інших.

Оскільки Мей Велланд успішно проходить статевий добір (одружується з Ньюландом Арчером), вона обзаводиться потомством. Однак, якщо прояви материнського інстинкту Лілі Барт та Еллен Оленської є безкорисливими і впливають з багатства внутрішнього світу, то материнський інстинкт Мей має радше «тваринне походження». Самка захищає своїх дитинчат у момент небезпеки і піклується про них лише доти, доки ті не зможуть піклуватися про себе самостійно. Мей проявляє схожу модель поведінки у стосунках з нащадками. Вона має аж троє дітей. У неї сильно розвинений материнський інстинкт, оскільки в момент небезпеки вона рятує молодшого сина Білла ціною власного життя – так само повелася б і самка стосовно дитинчати. Однак у повсякденному житті протагоністка веде себе досить егоїстично. Вона не рахується з поглядами нащадків, маніпулює ними, хоче й надалі вкладати «<...> в душі дітей ті самі принципи і забобони, на яких були виховані їхні батьки»

[9, с. 384], що змушує останніх «<...> приховувати <...> свої погляди» [9, с. 383]. «Тваринне» походження материнського інстинкту Мей ще раз доводить примітивність особистості протагоністки, її інтелектуальну обмеженість. Перемога в статевому доборі протагоністок на зразок Мей, тобто тих, які ведуть себе відповідно до законів природи, над тими, які намагаються керуватися власними принципами, доводить характерне для натуралістів «панування детермінізму» [2], як зазначає Золя, в романах Едіт Вортон.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в романах Едіт Вортон «Дім радості» й «Епоха невинності» можна прослідкувати різні аспекти теорії Дарвіна про статевий добір. В обох романах розкривається тема шлюбу й стосунків між чоловіком і жінкою. Вона має важливе значення для побудови сюжету. Події «Дому радості» розгортаються навколо намагань протагоністки Лілі Барт знайти «вигідну партію», щоб забезпечити собі високе соціальне становище. Зав'язкою «Епохи невинності» є поспішне одруження Ньюланда Арчера з Мей Велланд, незважаючи на його кохання до нещасливої у шлюбі графині Оленської. Змагання між представниками однієї статі за увагу протилежної статі (власне, статевий добір) виражається по-різному для чоловіків і жінок. Чоловіки міряються статками й соціальним становищем. Боротьба між ними не дуже напружена. Конкуренція між жінками набагато жорсткіша. Соціальне становище жінки значною мірою залежить від соціального становища її чоловіка, а тому шлюб для жінок становить життєву необхідність. У боротьбі за вигіднішу пару вони плетуть інтриги, застосовують маніпуляції,

розпускають про конкуренток плітки тощо. При виборі партнерів протагоністи послуговуються критеріями Дарвіна й звертають увагу на зовнішність, інтелект і соціальне становища можливої пари. Останньому критерію надається найважливіше значення, що досить типово для романів з натуралістичною філософією, де всі сфери життя протагоністів обумовлюється середовищем.

Протагоністки, що проходять статевий добір успішно, обзаводяться сім'єю і мають потомство. Відповідно, ті, що його не проходять, залишаються бездітними й без пари (Лілі Барт не одружується взагалі, а Еллен Оленська живе окремо від чоловіка). Однак обидві категорії жінок відчувають материнський інстинкт. У Лілі Барт і Еллен Оленської він характеризується безкорисливістю і зумовлений вродженою добротою й порядністю, а в Мей – має тваринне походження: її материнський інстинкт проявляється в момент небезпеки для сина, як у самки стосовно дитинчати. У повсякденному житті вона поводить доволі егоїстично, маніпулює дітьми, нав'язує власне бачення життя. Домінування протагоністок на кшталт Мей Велланд або Берти Дорсет, які діють відповідно до законів природи, над протагоністками на кшталт Еллен Оленської і Лілі Барт, які намагаються послуговуватися власними принципами, доводить «панування детермінізму» (як зазначає Золя) в романах Вортон «Дім радості» й «Епоха невинності».

Вважаємо, що творчість Едіт Вортон як однієї з кращих американських письменниць свого часу може стати плідною основою для подальших досліджень, в тому числі, що стосується впливу теорії статевого добору зокрема чи філософії дарвінізму загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дарвін. Ч. Сочинение в 9 т. / под ред. Е. Н. Павловского. Москва : Издательство АН СССР, 1953. Т. 5. 1038 с.
2. Золя Э. Экспериментальный роман. *Litre Book*. URL : http://librebook.me/le_roman_experimental (дата звернення 06.05.2019 р.).
3. Scott J. The “lift of a broken wing” : Darwinian Descent and Selection in Edith Wharton’s “The House of Mirth” and “Summer”. *Edith Wharton Review*. 2009. Vol. XXV, No. 2. P. 1–9.
4. Wharton E. A Backward Glance. URL : https://ebooks.adelaide.edu.au/w/wharton/edith/backward_glance/contents.html (дата звернення 06.05.2019 р.).
5. Smith J. Introduction : Darwin and the Evolution of Victorian Studies. *Victorian Studies*. 2009. Vol. 51, No. 2. P. 215–221.
6. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1986. 796 с.
7. Дарвін Ч. Происхождение видов. URL : <https://www.e-reading.club/book.php?book=18334> (дата звернення 06.05.2019 р.).
8. Wharton E. *The House of Mirth*. Ware : Wordsworth Editions Limited, 2002. 294 p.
9. Вортон Е. Епоха невинності. Харків : Фабула, 2016. 400 с.

**АНТИУТОПІЧНИЙ ХРОНОТОП У РОМАНІ «МЕХАНІЧНИЙ АПЕЛЬСИН»
ЕНТОНІ БЕРДЖЕСА**

**DYSTOPIAN CHRONOTOPE IN THE NOVEL “CLOCKWORK ORANGE”
BY ANTHONY BURGESS**

Кісіль А.М.,

orcid.org/0000-0001-9340-6701

магістрант кафедри світової літератури і компаративістики

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника»

У статті проаналізовано модель хронотопних взаємодій в антиутопії «Механічний апельсин» Ентоні Берджеса. Простежено основні підходи літературознавців до вивчення проблеми хронотопу, його співвідношення з категоріями часу та простору. Під час дослідження визначено, що хронотоп у романі має сюжетоутворююче значення. Відповідно до цього розглядаються закритість і відкритість місця дії у зв'язку з часовими ознаками.

Ключові слова: хронотоп, антиутопія, час, простір, сюжет, будова, фабула.

В статье проанализирована модель хронотопных взаимодействий в антиутопии «Заводной апельсин» Энтони Бёрджеса. Прослежены основные подходы литературоведов к изучению проблемы хронотопа, его соотношения с категориями времени и пространства. В ходе исследования определено, что хронотоп в романе имеет сюжетообразующее значение. В соответствии с этим рассматриваются закрытость и открытость места действия в связи с временными признаками.

Ключевые слова: хронотоп, антиутопия, время, пространство, сюжет, строение, фабула.

The article analyzes the model of chronotropic interactions in the “Clockwork Orange” dystopia by Anthony Burgess. The main approaches of literary critics to the study of the chronotope problem, its correlation with the categories of time and space are traced. The study determined that the chronotope in the novel has plot-forming values. In accordance with this, the closeness and openness of the place of action in connection with temporary signs is considered.

Key words: chronotope, dystopia, time, space, plot, structure, subject.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ століття в полі зору літературознавців вагоме місце посідають філософські категорії часу і простору. Для визначення їхнього взаємозв'язку М. Бахтін запропонував термін «хронотоп», який найбільш повно виявляє взаємозалежність часових і просторових координат. У контексті літературного твору хронотоп пов'язаний із суб'єктивністю, оскільки переходить у площину авторської уяви. Із цього приводу В. Коркішко зауважує: «Авторський хронотоп вирізняється найбільшою суб'єктивністю, адже, створюючи художній текст, автор наче «грає» із часом (він може зробити його повільним, швидким або зупинити, якщо цього вимагає творчий задум; зобразити події хронологічно або непослідовно тощо) та простором (розширити, звузити і т.д.)» [1, с. 391]. Отже, питання хронотопу безпосередньо стосується авторських інтенцій, що дає змогу краще збагнути сенс твору та проаналізувати його особливості. Це дослідження – ключ до розуміння твору, його ідейно-художніх домінант. Попри певний поступ сучасного літературознавства у вивченні антиутопічного хронотопу (Ю. Жаданов, О. Кльоцкіна, Б. Ланін), досі не здійснено ретельного дослідження його ролі в автор-

ському світі роману Е. Берджеса «Механічний апельсин», що доводить актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше термін «хронотоп» був використаний О. Ухтомським у психології. У 70-х роках минулого століття, завдяки М. Бахтіну, який ґрунтовно дослідив це поняття, «хронотоп» активно входить у літературу. У праці «Форми часу і хронотопу в романі» відомий учений пише: «У художньому світі просторові і часові компоненти зливаються в осмислене і прикметне ціле. Час згущується, ущільнюється, стає художньо зримим; простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії. Прикмети часу розкриваються в просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом» [2, с. 1]. Отже, взаємодія простору й часу визначається дослідником певною комплексною системою, у якій кожна з категорій залежить від іншої.

На переконання І. Астапенка, у літературі «фігурує поняття «художнього часу», яке є окремим явищем, наділеним певними особливостями. Як форма існування дійсності, час дає уявлення про світобудову. У тексті, згідно з переконаннями дослідника, час «функціонує як один з основних елементів організації художньої дійсності, де здебільшого поєднуються час автора, час художній

і час читача» [3, с. 34]. Отже, до основних форм часу в літературному творі віднесено час фабульний (коли події відбуваються в хронологічній послідовності), час сюжетний (порядок художньої організації подій), а також час наративний (коли й ким повідомлено про події).

С. Шишкіна у статті «К вопросу об особенностях литературных жанров социальной прогностики: утопия-антиутопия научная» вказує на замкнутості антиутопічного хронотопу, що створює підґрунтя для виникнення в читача асоціацій. «Читач сам пов'язує реальне й умовне сьогодні, шукає пояснення того, що відбувається в можливому майбутньому, змодельованого автором у минулому, вивчає можливе минуле в «зупиненому» процесі розвитку історії, пояснює те, що відбувається, погоджуючись із гіпотезами письменника або відкидаючи їх» [4, с. 33]. Саме тому художній час антиутопії існує у двох паралельних усесвітах: художній час дійсності персонажів і дійсності читача цього твору.

Постановка завдання. Мета статті – виявити хронотопічні особливості роману «Механічний апельсин» Ентоні Берджеса. Для реалізації мети ставимо такі завдання: охарактеризувати поняття хронотопу в літературі; визначити види зображеного простору та часу в художньому тексті; представити класифікацію відкритого та закритого художнього простору і простежити засоби їх зображення в тексті.

Виклад основного матеріалу. Сатирична антиутопія «Механічний апельсин» для Ентоні Берджеса стала яскравим входженням у світову літературу. А після екранізації роману режисером Стенлі Кубриком у 1971 році до твору виник небувалий інтерес. Ентоні Берджес створив роман-антиутопію, в якому показав майбутнє людство, яке автор бачить виключно в темних тонах. В образі головного героя Алекса, від імені якого ведеться оповідь, втілилися реальні риси індивіда кінця ХХ століття – людини, яка перестала боятися громадської думки, перестала соромитися своїх інстинктів.

Водночас сюжет роману належить до таких, що нав'язані особистою драмою автора. Е. Берджес написав його відразу після того, як лікарі поставили йому діагноз «пухлина мозку», заявивши при цьому, що жити йому залишилося близько року. Пізніше автор в інтерв'ю *The Village Voice* говорив: «Ця чортова книга – праця, наскрізь просякнута болем... Я намагався позбутися спогадів про свою першу дружину, яку під час Другої світової війни по-звірячому побили четверо дезертирів американської армії. Вона була вагітна і

втратила дитину. Після всього, що сталося, вона впала в дику депресію і навіть намагалася покінчити життя самогубством. Пізніше вона тихенько спилася і померла» [5].

Сюжет роману розкривається не тільки і не стільки як система подій, а як історія виникнення, розвитку, становлення характеру й оновленої самосвідомості головного героя, переданої в конкретних подіях. Наратив має стрибкоподібний характер. Автор не дає цілісної, послідовної картини життя героя. Він малює лише найважливіші, визначні моменти. Але від цього оповідь не стає усиченою чи незрозумілою, бо відсутні частини з легкістю можна відновити за дрібними фактами, розкиданими в тексті, і, відповідно, створюється цілісне враження про те, що відбувається.

Місце дії у творі розгортається в недалекому майбутньому на території Лондона. Автор не прив'язує світ роману до жодних точок реальності: він повністю ізольований. Головний герой більшість свого часу перебуває на вулиці. Саме там він може себе найповніше «розкрити». Атмосфера просякнута відчуттям небезпеки, описані пейзажі – темні, безлюдні та холодні. Проте в цьому просторі персонаж вільний, відкритий і здатен робити, що бажає. Обмеженість хронотопу створює почуття «клаустрофобії», підкреслює безвихідь становища жителів суспільства. У таких жорстоких умовах персонажам треба визначитися з позицією «ти – їх» або «вони – тебе»: «Але ми тепер виходимо рідко. Боїмося. На вулицях таке діється...» [6, с. 33].

Хронотопічність характеру виявляється у взаємодії людини з простором, який її оточує, адже, як зауважує І. Девдюк, в «антиутопіях високоорганізованої дійсності опозиціонуються окремі індивіди, свідомість яких зберігає відносну незалежність» [7, с. 79]. Одним із найважливіших хронотопічних мотивів у творі виступає мотив першої зустрічі, який актуалізується в тексті в такому описі: «Ми, тобто я, Алекс, і три мої кенти – Піт, Джорджі й Дим (цей справді-таки був дурний, як дим), сиділи в молочному барі «Корова», напружуючи звинини, чим би його заповнити вечір і оту лайняву зимову холодну мерзоту (добре хоч без дощу)» [6, с. 103]. Саме навколишнє середовище визначає, що герой вписався в час і простір, в емоційну установку на взаємодію з ними. Тому картини пейзажу відтворюють психічний стан як Алекса, так і решти учасників.

Вечори в барах, нічні «походеньки», побиття, пограбування, згвалтування – усе це вже ввійшло у звичний ритм життя головного героя Алекса і трьох його друзів: Піта, Джорджика і

Тьома. Зростання злочинності серед молодих людей – ось риси сучасного суспільства, позбавленого будь-якої моралі. «Це підлий світ, тому що в ньому дозволяється молодикам на кшталт вас на старих нападати і ніякого вже ні закону не залишилося, ні порядку» [6, с. 9]. Знайомство читача з героями здійснюється переважно через зображення побутового часопростору. Саме в ньому відтворено спосіб життя і мислення персонажів. Спокійний побутовий хронотоп раптово переростає в динамічно напружений, екстремальний, який пов'язаний, насамперед, зі змалюванням нічних вилазок головних героїв. Чергування повільного і динамічного хронотопів створюють певну ритмічну організацію твору. Крім того, місце молочного бару «Korova» має символічне значення у творі, адже саме туди йдуть Алекс і його друзі, щоб підсилити жагу до насильства, крадіжок і згвалтування.

Із самого початку книжки Ентоні Берджес дає зрозуміти, що «Механічний апельсин» буде сильним твором. Описуючи жажливі сцени з життя головного героя, автор прагнув не так викликати відразу в людей, як змусити їх задуматися над тим, якими вони можуть стати, якщо не почнуть виправлятися, коли це ще можливо. Письменнику було б дуже важко досягти мети, не деталізуючи звірські дії своїх героїв. Тому він вирішив не стримуватися.

Отже, у творі використані тактика удару, мета якої – переконати читачів у правдивості природи характерів його персонажів. Сюжет рухається досить енергійно і яскраво. Три частини, кожна з яких має 7 глав, – це етапи життя головного героя, розділені на відрізки ним самим. Перший із них – це страшний світ Алекса та його друзів. Вони орудують не в незнайомому англійському антуражі, а в деякому абстрактному мегаполісі, що зберігає лише окремі деталі англійського життя на зразок стареньких жіночок із пабу, яким молоді люди ставлять випивку за свідчення про алібі тоді, коли вони чинять жорстокі злочини. Вони б'ють одиноких старих, гвалтують дівчат і навіть убивають невинних людей без будь-яких докорів сумління.

У другій частині Алекс потрапляє в тюрму за звірське вбивство старенької жінки. Відповідно, простір тюрми, у якому перебуває Алекс, можна визначити як ідилічний хронотоп. Тут ми бачимо «безумних» і «ванючих» збоченців. Однак у цьому закритому просторі Алекс не знаходить собі місця і зрештою шукає усіх шляхів, щоб його покинути.

Важливу роль також відіграють замкнутість і відкритість простору і часу, закритий – може відо-

бражати замкнутість людини. Відповідно, розширюючись чи звужуючись, він, як правило, свідчить про динаміку розвитку художнього образу.

У в'язниці Алекс дізнається про те, що уряд починає нову форму боротьби зі злочинністю – про методіку Людовика, за допомогою якої є шанс вийти на свободу. Амністію обіцяють будь-кому, хто погодиться провести над собою експеримент. Алекс відразу зважується. Згодом йому показують жахливі фільми з елементами насильства і включають наркотик, що пригнічує схильність до агресії. Уже після першого сеансу герой відчуває себе пригнобленим у тій реальності, у якій перебував щодня. Окрім фільмів, йому включали улюблену мелодію п'ятої симфонії Бетховена. Держава не тільки проникла в мозок людини, але й позбавила того, що він дійсно любив по-справжньому. «Промивання мізків» призводить до успішних результатів: Алекс через деякий час виходить на свободу слабкою, жалюгідною істотою, нездатною захистити себе. Слід зазначити, що держава вчинила з ним більш жорстоко, ніж можна було очікувати.

Саме момент «перегляду фільму» є власне антиутопічним елементом у творі, адже тоді відбувається трансформація Алекса. Нова урядова програма, частиною якої став головний герой, спрямована не на покарання злочинця, а є свого роду помстою для його тіла, яке виправить і переробить і душу людини. І саме в цьому посяганні на душу та свободу індивіда Ентоні Берджес бачить гріх більш значний, ніж жорстокість і насильство, які є результатом вільного вибору. Не дивно, що засудження подібного «реформування» свідомості особистості виголошує носій традиційної етики у творі, постійно п'яний тюремний капелан: «Що Богові бажаніше? Бездумна голова чи вибір добра? І чи людина, яка обирає зло, певною мірою не краща за ту, котрій добро нав'язали?» [6, с. 65].

У третій частині роману після завершення експерименту Алекс повертається додому, проте не відчуває підтримки близьких. Він іде на вулицю. На шляху йому зустрічаються давні жертви, які б'ють його: старий, якого колись побила банда Алекса; його друзі, які стали представниками органів «правопорядку». Алекс, тепер уже «механічний апельсин», не може постояти за себе, тому що найменше бажання відповісти кривдникам викликає в нього нудоту. Держава не змінює Алекса, а лише пригнічує його бажання до злочинів. Алекс після невдалої спроби самогубства (викинувся з вікна) у лікарні повертається до свого звичного стану.

І в останньому розділі автор робить хід у бік наміченої із самого початку схеми: Алекс раптом перестає відчувати колишнє задоволення від «ультранасилля». У його голові з'являються думки про сина, а також про дівчину, яка могла би стати матір'ю його дитини. Герой-оповідач відчуває, що дорослішає, і навіть висловлює думку, що юність – це якесь попередньо задане існування; а молоді люди подібні до механічних машинок, запущених по прямій лінії, і через це руйнують усе на своєму шляху.

Є ще одна причина, згідно з якою роман Е. Берджеса «Механічний апельсин» є унікальним і водночас несхожим на інші твори того періоду. Починаючи писати свій твір, автор думав, що помирає, а коли завершував, дізнався про хибність поставленого йому діагнозу. Звідси поява останнього 21-го розділу роману, у якому автор устами свого героя Алекса висловлює надії на майбутнє, яке вже не здається таким темним і похмурим. Цим письменник прагне довести, що людина може змінитись із власної волі, коли стане старшою й більш зрілою.

Висновки. Отже, хронотоп у романі «Механічний апельсин» Ентоні Берджеса належить до сутнісних жанрових характеристик. Під час дослідження виявлено його специфіку й загальні особливості. По-перше, хронотоп – закритий, адже автором роману зображено місто, яке хворе злочинністю. Подібна атмосфера впливає на становлення молодого покоління, якому необхідно визначитися зі своєю соціальною позицією. По-друге, літературний час – фабульний, адже події відбуваються в хронологічній послідовності, що дає можливість побачити еволюцію важкого підлітка, який вирішує зав'язати зі злочинністю і мати сім'ю. Отже, у творі переважає хронологічна оповідь, в яку включено велику кількість діалогів, що допомагають розкриттю характерів і посиленню динамізму. По-третє, художній простір характеризується відкритістю та закритістю. Залежно від цих характеристик простір постає локальним і глобальним, близьким і далеким. Окрім того, відчуття часу і простору залежить від вираження його автором, від сприйняття читачем і від взаємозв'язку реального світу й світу художнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коркішко В.О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології* / за ред. В.О. Коркішко. Бердянськ, 2019. С. 391.
2. Бахтин М.М. Форми времени и хронотопа в романе. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва, 1975. С. 234–407.
3. Астапенко І.А. Художній час і простір Емми Андієвської. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. № 2. С. 34.
4. Шишкина С.Г. К вопросу об особенностях литературных жанров социальной прогностики: утопия-антиутопия научная. *Вестник гуманитарного факультета ИГХТУ*. 2012. № 2. С. 23–28.
5. Kim M. Anthony Burgess & A Clockwork Orange. *Program Notes*. 1966.
6. Берджес Е. Механічний Апельсин / пер. з англ. О. Буценко. Київ : Рідна мова, 2018.
7. Девдюк І.В. Проблема свободи в антиутопічному дискурсі романів «Сонячна машина» В. Винниченка і «Прекрасний новий світ» О. Гакслі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2018. №17. С. 78–86.

ВІДЧУЖЕННЯ У БРИТАНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ РОМАНІ ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

ALIENATION IN THE BRITISH FEMALE NOVEL OF THE EARLY 21ST CENTURY

Літак А.М.,

orcid.org/0000-0003-0425-3999

здобувач кафедри слов'янської філології та світової літератури,

викладач кафедри англійської філології

Ужгородського національного університету

У статті йдеться про відчуження у британському жіночому романі початку XXI століття. Проаналізовано прояви відчуження у романах «Нотатки про скандал», «Сповнені віри» Зої Геллер, «Джентльмени та гравці», «Інший клас» Джоанн Гарріс. Стаття порушує тему чоловічого, жіночого та частково дитячого відчуження. Розглянуто особливості людських взаємин, встановлено їхній взаємозв'язок і взаємозалежність із відчуженням. Пост-постмодерністське відчуження є суперечливим, оскільки може призвести або до розквіту, або до деструкції.

Ключові слова: ситуація пост-постмодерну, відчуження, трансвідчуження, надвідчуження, людські стосунки, тілесність.

В статье речь идёт об отчуждении в британском женском романе начала XXI века. Проанализированы проявления отчуждения в романах «Заметки о скандале», «Полные веры» Зои Хеллер, «Джентльмены и игроки», «Другой класс» Джоан Харрис. Статья затрагивает тему мужского, женского и частично детского отчуждения. Рассмотрены особенности человеческих взаимоотношений, установлена их взаимосвязь и взаимозависимость с отчуждением. Пост-постмодернистское отчуждение является противоречивым, поскольку может привести либо к расцвету, либо к деструкции.

Ключевые слова: ситуация пост-постмодерна, отчуждение, трансотчуждение, сверхотчуждение, человеческие отношения, телесность.

The article refers to alienation in the British female novel of the early 21st century. Manifestations of alienation have been analyzed in the novels "Notes on a Scandal", "The Believers" by Zoë Heller, "Gentlemen and Players" and "Different Class" by Joanne Harris. The article touches upon the theme of male, female and, partially, child alienation. The peculiarities of human relationships are considered; their interconnection and interdependence with alienation is established. Post-postmodern alienation is contradictory, as it can lead either to prosperity or to destruction.

Key words: post-postmodern situation, alienation, transalienation, surplus alienation, human relations, corporeity.

Постановка проблеми. На зламі XX – початку XXI століть суттєву роль у становленні людських відносин відіграють глобалізаційні чинники та кризи різного походження. Це знайшло своє самобутнє відображення у британській художній літературі, зокрема в новій жіночій прозі. Вплив літератури на соціум і вплив соціуму на літературу – взаємозалежне та амбівалентне явище. У зв'язку з цим слід наголосити: пост-постмодерністська британська література, представлена жінками, показує, власне, як трансформуються людські взаємини. Зокрема, однією з ключових проблем залишається тема відчуження. Вона відслідковується в романах Джоанн Гарріс «Джентльмени та гравці» («Gentlemen and Players», 2005) [13], «Інший клас» («Different Class», 2016) [14], а також Зої Геллер «Нотатки про скандал» («Notes on a Scandal», 2003) [15], «Сповнені віри» («The Believers», 2008) [16].

Згадані твори написані в рамках тенденцій пост-постмодернізму. Розуміння ситуації пост-

постмодерну є необхідним і важливим для трактування літературних творів, які написані в цей період. У кожному з них порушується тема відчуження. Його межі розширюються. О. Луцишина слушно зауважує, що відчуження сягнуло неймовірних масштабів [8]. Відчуження як універсальна екзистенціальна категорія залишається центральним і постійним фактом людського існування [19]. Водночас феномен відчуження також зазнає метаморфоз. Під час транзитивних процесів в епоху пост-постмодернізму формується гібридна форма відчуження – трансвідчуження [5]. Тема відчуження залишається в центрі уваги українських і зарубіжних письменників, зокрема представниць жіночого письма. Через те, що жіноча проза тривалий час не сприймалася цілком серйозно, відчуження, репрезентоване письменницями, системно не досліджувалося. Актуальність дослідження зумовлена спорадичним вивченням відчуження в пост-постмодерністській жіночій прозі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед праць, присвячених розгляду відчуження загалом і жіночого відчуження зокрема, варто виокремити праці таких учених, як В. Агеєва [1], І. Волосевич [2], О. Луцишина [8], С. Бартка [20], С. Дж. Боурі [11], Б. Вінслов [21], М. Галіна [3], К. П. Естес [10], Дж. Каррі [12], С.Ф. Коллас [17], В. Комбаров [5; 6], А. Дж. Ніл [17], С. Сейерз [19], М. Сіман [11; 18], Г. Сімел [17], Дж.Т. Слагтер [20]. Дослідники детально вивчають різні аспекти цього явища. Проте відчуження у жіночому письмі в парадигмі пост-постмодернізму потребує глибшого осмислення.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в розкритті особливостей зображення відчуження в британському жіночому романі початку ХХІ століття. Окреслена мета передбачає вирішення таких завдань: розглянути відчуження в епоху пост-постмодернізму; проаналізувати прояви відчуження у романах «Нотатки про скандал», «Сповнені віри» Зої Геллер і «Джентльмени та гравці», «Інший клас» Джоанн Гарріс.

Виклад основного матеріалу. В умовах пост-постмодернізму якісних змін зазнала суспільно-політична ситуація. В перекладі з лат. *situare* – обстановка, сукупність обставин. Ситуація – сукупність умов, факторів, обставин, а соціокультурна ситуація – це конфігурація умов та обставин, що формують тенденції та альтернативи розвитку процесів, які відбуваються в суспільстві та культурі. Відповідно, це створює платформу, де відбуваються зміщення, накладання, зіткнення та зміни різних культурних цілісностей (народів, цивілізацій, субкультур) [7, с. 24]. Як наслідок, люди стають споживачами симулякрів, починаючи з їжі та інтер'єру й закінчуючи ставленням до своєї тілесності. Віртуальність соціокультурної ситуації продовжує розширювати та розмивати простір повсякденності. Складність сучасної соціокультурної ситуації зумовлена зміненою картиною світу. За словами О. Ліпатової, нинішній етап розвитку науки характеризується зміною її фундаментальних основ – перехід від сприйняття світу як закритої системи до розуміння відкритості світу та його самоорганізації; від жорсткого детермінізму до більш широкого його трактування, що включає ймовірність; від принципів рівноваги, усталеності, оборотності до ідей невірноваженості, хиткості, необоротності [7, с. 24]. Дослідниця підкреслює, що медіатизація змінила уявлення про сучасну ситуацію. Віртуальна реальність здається більш близькою, об'єктивною та зрозумілою, ніж дійсність. Глобальні події відвертають нашу увагу настільки, що ми не помічаємо близьку людину,

яка перебуває в складній ситуації. Наприклад, у романі Зої Геллер «Сповнені віри» героїня Одрі Літвінофф переймається політикою, тоді як її доньки потребують уваги. Особливого значення в умовах виживання сучасної цивілізації набуває комунікативність, яка вимагає вміння вести діалог. Саме інтерактивність забезпечує ефективність комунікаційної взаємодії.

Кардинальні зміни, що відбуваються в сучасних суспільствах в останні десятиліття, зумовили появу поняття «трансвідчуження». Йдеться про авторську концепцію, розроблену В. Комбаровим. Учений розглядає ці зміни з позиції трансгресії. Процес трансгресії завжди пов'язаний із подоланням норм, законів, правил, табу, а також набуттям нових рис, не характерних для системи, об'єкта, людини [6, с. 97–98]. Він зауважує, що цей процес не заперечує і не відмінює заборони, а видозмінює їхню силу, форму та спрямованість. В. Комбаров досліджує змішування різних видів відчуження, характерних для пострадянського та західного суспільств. Види відчуження, притаманні пострадянському суспільству, – відчуження від влади, розвитку, задоволення потреб, інформації. Натомість види відчуження, притаманні західному суспільству, виникають як результат формування гіперреальності та суспільства споживання [5, с. 152–153]. Висуваючи концепцію трансвідчуження, В. Комбаров спирається на постулати французького соціолога Ж. Бодрієра про риси різних трансфеноменів. Для розкриття досліджуваної проблематики пропонуємо термін «надвідчуження» для позначення відчуження пост-постмодернізму, оскільки він підкреслює всепронизаність усіх сфер життя людини та суспільства. Своєрідним є погляд на надвідчуження Д. Гейдара: «Перебування поза буттям – це радикальне надвідчуження від реальності. Це надвідчуження є сутністю титанічної свободи» [4]. Отже, він трактує його позитивно. На противагу цьому баченню є опінія, що відчуження – дегуманізація, воно призводить до стану варварства, збідніння власного «Я» [18, с. 9].

Відчуження можна розглядати як теорію, концепцію, філософію, прагматичну реальність чи літературний прийом. Виміри відчуження множинні [18]. Оксфордський словник пропонує таку дефініцію відчуження: «Дії, що вказують на відсторонення чи стан відстороненості у почуттях та емоціях». М. Сасікала у своїй розвідці посилається на Ф. Розенстока та Б. Курта, які описують стан відчуження як негативну форму залучення до соціальної системи: особистість перебуває в ній, усвідомлюючи це, чи її певною мірою затягує система,

однак відчуває, що ця система не здатна посприяти досягненню її цілей [18, с. 2].

У своїх розвідках С.Дж. Боурі та М. Сасікала розглядають концепцію відчуження М. Сімана, оскільки досі вона є найбільш окресленою. Він виділяє шість аспектів відчуження: безсилля, відсутність норм, безглуздя, культурна відстороненість, відстороненість від себе, соціальна ізоляція [11; 18, с. 7–8]. Безсилля виражається у відчутті безпомічності, втрати контролю над власним життям. Наприклад, у романі «Нотатки про скандал» Батшеба Гарт має сина зі синдромом Дауна. Це змінити неможливо; шлюб із набагато старшим чоловіком не зробив її щасливою, він для неї тільки перешкода, не здобуток, проте, на її думку, вже надто пізно починати кар'єру в її віці. Її шлюб здається безглуздим. У романі «Сповнені віри» Одрі Літвінофф відчувається безпомічною, майже все втрачає значення у житті, коли її чоловік Джоел Літвінофф впадає в кому та помирає, а прийомний син залишає домівку. Позашлюбні стосунки Батшеби Гарт з її учнем, які не вписуються в рамки суспільних норм, не приносять очікуваного полегшення і не наповнюють її життя новим змістом. Ознаки культурного відсторонення вбачаються у намаганні Роуз Літвінофф знайти свій шлях спочатку в політичній ідеології, а відтак у релігії. Донька Джона Снайда з роману «Джентльмени та гравці» відчувається ізольованою, адже вона не може навчатися в школі, де працює охоронцем її батько. Обурення правилами омріяного навчального закладу проявляється в тихому бунтарстві. Вона відчуває, що їй слід належати до іншого світу. В «Нотатках про скандал» спостерігаємо за Барбарою Ковет, яка, працюючи вчителькою у школі, не вважає, що її робота важлива, і тому вона ставиться до неї дещо байдуже. Вона дуже самотня, по суті, соціально ізольована, їй важко знайти друзів. Барбара відчувається відстороненою від себе, бо вона не така, як усі: в неї нема сім'ї, дітей. Порушувати правила стає нормою, зокрема, вбити є цілком звичним заняттям для місіс Снайд із роману «Джентльмени та гравці» та Джонні Гаррінгтона – з роману «Інший клас» Джоанн Гарріс.

Кінець ХХ – початок ХХІ століть ознаменувався появою «нової жіночої прози». До неї належать твори «Сповнені віри», «Нотатки про скандал» Зої Геллер і «Джентльмени та гравці», «Інший клас» Джоанн Гарріс. У романах ідентифікуємо жіноче, чоловіче та дитяче відчуження.

В обох романах З. Геллер – «Нотатки про скандал» та «Сповнені віри» – зображено стосунки чоловіка та жінки в сім'ї. Вони далеко не зразкові.

У творі «Нотатки про скандал» Батшеба та її чоловік не знаходять взаєморозуміння, незважаючи на той факт, що він викладає дисципліну «Теорія комунікації» в університеті. Він відсторонюється від неї після того, що трапилося, не намагаючись з'ясувати причини. Можливо, що зраді можна було запобігти, якби він більше спілкувався з дружиною, прагнув її відчутти. У романі «Сповнені віри» знайомимося із двома родинами: Одрі та Джоел Літвінофф, їхня донька Карла зі своїм чоловіком Майклом. Заміжжя Одрі більше нагадує втечу від обставин, в яких вона була до зустрічі з ним. Виявляється, Одрі – не єдина жінка в його житті. Хоча їхні стосунки своєрідні, Одрі стверджує, що вона щаслива. Це певною мірою наближене до самообману. Між Карлою та Майком теж нема гармонії. Їхній шлюб тримається не на коханні, а на раціональних розрахунках із боку Майкла. Зі свого боку, Карла – хороша людина, це вона охоплена страхом втратити Майкла й залишитись самотньою. Стосунки Шеби та Стівена Конноллі не можна назвати здоровими не стільки з огляду на вік, скільки на несерйозність ставлення Стівена до Шеби. В пошуках змін її уява малювала іншу картину; не обміркувавши все як слід, не розібравшись до кінця із сімейною ситуацією, вона поспішила розпочати нові стосунки. Ці жінки та чоловіки близькі, але й далекі водночас.

Сутність взаємодії жінки та чоловіка пояснюють А.І. Ніл і С.Ф. Коллас. Вони описують близькість як протилежність відчуження. Науковці з'ясовують відстань між реальним та ідеальним, коли мова стосується відносин між чоловіком і жінкою. А.І. Ніл і С.Ф. Коллас розглядають гетеросексуальну близькість як союз чужинців замість утопічного бачення ніжних і чуттєвих товариських стосунків. Творення та підтримання близькості обмежується кількома чинниками, які формують соціальний контекст: сексуальною аномією, відчуттям безпомічності, швидкозмінними нормами, різкими культурними війнами щодо сімейних цінностей [17, с. 7]. Вони аналізують чоловічі та жіночі стосунки крізь призму ідеї І. Сімела, яка полягає в тому, що час і місце представлене особю-чужинцем/чужинкою. Думка розгортається в руслі, що зростаючі урбанізація та соціальні зв'язки, хоч і породжують фізичну близькість, зумовлюють появу відчуття психологічної дистанції. У цьому зв'язку І. Сімел зауважив, що певна відчуженість є невіддільною у всіх людських стосунках, оскільки люди, які вступають в інтеракцію, залишаються чужинцями [17, с. 9].

В обох романах З. Геллер та «Джентльмени та гравці» Дж. Гарріс зіштовхуємося з відчужен-

ням героїнь. Їм усім доводиться щось вдавати на людях. Вони не можуть бути собою. На думку І. Волосевич, унікальність жіночого світу окреслюється його маргінальністю. Жінка, загнана в соціальну традицію, змушена набагато більше прикидатися, ніж чоловік, а відповідно – грати різні ролі. Вона не завжди усвідомлює ситуацію, а якщо так, це дає їй можливість відділити себе від своєї «жіночої» ролі, що зумовлює складність і неоднозначність її внутрішнього світу. Більшість чоловіків дотепер сильно детермінована чоловічою роллю з традиційним баченням жінки, вони абсолютно відчужені від жіночого досвіду, і це спричиняє повне нерозуміння і неприйняття «жіночої» культури [2]. Говорячи в інтерв'ю про свій твір «Любовне життя», О. Луцишина зазначає: їй цікаво було показати жінку, котра зовні все робить правильно і так, як від неї очікують, а всередині вмирає від болю. Такими є й Батшеба Гарт, Карла Літвінофф і місіс Снайд у дитинстві, яку батько всіляко гнобив. О. Луцишина пояснює, що структури, які створюються та функціонують у патріархальному суспільстві, – це структури гноблення та поневолення жінки [9]. Соціалізація дівчат відбувається так, що уявлення, які існують у матриці жінок, демонструють беззаперечне та безсумнівне прийняття їхньої долі ними самими (наприклад, Карла Літвінофф).

Дж.П. Слагтер у своїй статті «Концепція відчуження та фемінізм» посилається на думку С. Бартки, яка полягає в тому, що сучасне становище жінок є особливим прикладом відчуження. Науковці вважають, що марксистська теорія відчуження не здатна пояснити особливе відчуження жінок [20, с. 155].

Жіноче відчуження викликає появу такого явища, як сестринство. Твори «Сестро, сестро», «Дівчатка» і «Казка про калинову сопліку», включені до книги О. Забужко «Сестро, сестро», об'єднані темою сестринства, проте, як підкреслює І. Волосевич, воно нереалізоване. Сестринство – це значною мірою мрія про ідеальну любов чи форму близькості, яка нібито неможлива між чоловіком і жінкою, про поєднання підтримки, дружби, розуміння й кохання. Сестринство – це спосіб життя жінок у жіночому світі, в який не допускаються чоловіки [2]. Розглядаючи дружбу між Шебою Гарт і Барбарою Ковет, відносини між Шебою та її донькою, взаємини між Одрі та її доньками, між самими сестрами Роуз та Карлою, навряд чи можна говорити про сестринство. Перш за все, це спричинене браком спілкування та взаєморозуміння. Кожна з них заглиблена в себе, не роблячи спроб подивитися на свої життєві ситуації різносторонньо та водночас допомогти одна одній. Навпаки,

Барбара Ковет, наприклад, докладає рук до руйнації хоч і недосконалої, та все ж сім'ї Шеби.

Б. Вінслов також підкреслює, що марксистське трактування відчуження не є повним, адже не бере до уваги проблеми особистого життя, а тим паче – відношення до жіночого гніту [21]. Оскільки традиційним патріархальним культурним моделям і дискурсам притаманний мотив жіночої підлеглості, то йдеться про модернізацію самих понять ідеальних чоловіка й жінки, зміну уявлень про гендерні ролі в сучасному соціумі – один із важливих літературних і філософських сюжетів минулого ХХ й уже ХХІ століть [1]. Така підлеглість показана в поведінці Одрі Літвінофф, її доньки Карли, Батшеби. Отже, нова жіноча проза спрямована на руйнацію домінуючого маскулітного міфу, зокрема, про «жінку та жіночість».

У дослідженнях маскулітності та фемінітності чоловіче (порядок) та жіноче (хаос) представлені як опозиція. Цікавою є розвідка С. Галіної щодо хаосу, де вона звертається до праці М. Еліаде. У традиційному перехідному обряді відбувається «символічне повернення до Хаосу. Для того, щоб бути створеним заново, старе спочатку повинно бути знищено» [3, с. 180–181]. Тобто жінка чи чоловік, переживаючи стани відчуження (своєрідний хаос), мають можливість змінитися, оновити своє життя. Джоел був центром Всесвіту для сім'ї Літвінофф, особливо Одрі, своєї дружини, але, зникнувши з поля зору, на поверхню впливають проблеми його близьких.

Важливо зазначити: у всі часи в жінці шукали ідеал, тобто в ній не бачили особистість, яка має право на помилку; це залишається й в сьогоденні. Проте виявилось, що жінка також помиляється, проте їй ці помилки не пробачаються. Це, у свою чергу, стає причиною відчуження. Мається на увазі, що жінку не розглядали у повсякденній реальності з її недосконалістю та неоднозначністю. Виникає сумнів, чи в кожній звичайній жінці бачили та бачать Богиню, яка заслуговує на «поклоніння». Чоловік Батшеби не готовий її пробачити, хоча сам одружився вдруге, розлучившись із першою дружиною. Надмірна вага Карли стає фокусом уваги її чоловіка, який натякає, що та живе заради їжі. К.П. Естес зазначає, що жінка, яка потрапила в неволю і зголоділа, буде хапатися за все підряд: за недозволені книги і музику, за дружні зв'язки (Карла Літвінофф), за радості плоті (Батшеба Гарт), за релігійні секти (Роуз Літвінофф). Вона хапається за таємні думки, за мрії про революцію, крадучи час у своїх партнерів і сімей [10].

Дж. Каррі, аналізуючи роботу «Такий довгий лист» М. Ба, підкреслює, що кожна жінка

проживає свою власну драму; відчуження в кожній проявляється по-різному. Однак очевидним залишається те, що його паралізуюча дія на психіку жінок є однаковою. Відтак вони намагаються знайти способи впоратися зі своїми проблемами [12, с. 79].

Відчуження чоловіків є дещо інакшим. Воно є пасивним. Після скандального роману чоловік Батшеби відсторонився від неї, ізолювався, вигнавши її з дому. Дивним є те, що він не помічав, що відбувалося з дружиною. Для нього, очевидно, першочергове значення мала його репутація. В романі «Нотатки про скандал» не показано душевні розмови, що може свідчити про відсутність глибини в стосунках. Їхній син із синдромом Дауна відсторонений від самого себе та соціально ізолюваний, тобто він узагалі не орієнтується, що відбувається. Поллі, їхня донька, відвертається від матері, хоча й до того в них були напружені стосунки. Стівен Конноллі ще не цілком дорослий, але вже й не дитина, завоював свою вчительку Шебу. Отримавши від неї те, що треба було йому, він припинив їхні взаємини. Інфантильно використавши її, не думаючи про наслідки своїх дій, Конноллі відсторонився від колишньої пасії, яка опинилася в скрутному становищі та без підтримки. Вирок з його боку зрозумілий – Шеба винна сама. Тенденція патріархального суспільства – якщо щось не так – вину ватаю залишається жінка, яка сама повинна вирішувати свої проблеми. З цим зіштовхується Шеба.

У романі «Сповнені віри» Майкл не особливо переймається психологічним станом дружини, наполягаючи на вагітності, а потім і всиновленні дитини, аби мати сім'ю, як у всіх. За його міркуваннями, проте не дружининими, – такий стан речей в межах прийняттого. Він підсвідомо змушував дружину почувати страх, що вона не відповідає встановленим суспільством нормам, тому Карла мовчала, жертвуючи собою. Так він досягав своїх цілей. Приймний син Одрі та Джоела топив своє безсилля та втрату сенсу життя в алкоголі, знаходив відраду також у наркотиках. Це давало йому можливість відсторонитися від себе та світу. До того ж він був відчужений і від рідної матері, яка перебувала у в'язниці.

Джоанн Гарріс у романі «Джентльмени та гравці» вдало показала дитяче відчуження. Місіс Снайд, донька Джона Снайда була безсила щось змінити, будучи школяркою. Мати покинула батька з невідомих причин, але при цьому постраждала донька, оскільки від неї відсторонилася власна мати; можливо, дівчинка не мала

значення в її житті, і жінка не вважала помилкою залишити дитину з батьком, адже вони однакові батьки, і він може подбати про неї не гірше, ніж вона. Батько ж відсторонювався від доньки, поводячись із нею, наче з хлопчиком. Він хотів сина, а не доньку. З дитинства вона не сприйняла правил, висунутих суспільством стосовно того, що і кому дозволено. Її відчуження стало фундаментом для негативних внутрішніх трансформацій. Ставши дорослою, вона повертається до елітної школи Сент Освальдз і здійснює помсту; для неї правильно – це порушення норм; навіть скоєння вбивств задля досягнення своєї мети є прийнятним, бо ж значення має тільки вона, все решта – інструменти. Оскільки патріархальне суспільство сприяє чоловікам, то вона маскується під чоловіка і втілює свій задум у життя. Перебування у стані відчуження ще з дитинства спотворило її сприйняття світу, це перетворило тендітну дівчину на злочинницю, яка наражає на небезпеку всіх, хто їй заважає.

Висновки. Соціально-культурне середовище суттєво впливає на чоловіка та жінку: релігійні, психологічні, економічні теорії перекручують уявлення людей про взаємини, зокрема, коли це стосується ролей жінки та чоловіка. Пост-постмодернізм вносить свої корективи у розуміння світу. Зростає роль комунікаційної взаємодії між людьми. Нова жіноча проза маніфестує сутність людських взаємин, зокрема, чоловіка та жінки. Чоловіче, жіноче та дитяче відчуження переплітаються, причому чоловік стає головною причиною відчуження жінки. Дитяче відчуження викликане першочергово батьками (сім'єю), а потім вже іншими соціальними інституціями, до прикладу, школами. Все це простежується в пост-постмодерністських жіночих романах британських письменниць Зої Геллер («Нотатки про скандал», «Сповнені віри») та Джоанн Гарріс («Джентльмени та гравці», «Інший клас»).

Відчуження залишається ключовою емоцією суспільства на початку XXI століття. В умовах трансгресії відчуження набуває нових рис трансвідчуження. Для досліджуваних романів характерне надвідчуження, тобто воно контраверсійно поєднує дегуманізацію та внутрішнє звільнення, а отже, може спонукати людину як до прогресу, так і до занепаду.

Порушена проблема відкриває можливості для подальших досліджень відчуження у пост-постмодерністських романах, написаних чоловіками, а також порівняння особливостей відчуження у романах представників жіночого та чоловічого письма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеева В. «Світ, як він є, – не для нас, але сам собою...». URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10934/Aheyeva_Svit_yak_vin_je.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 15.03.2019).
2. Волосевич І. Оксана Забужко: the room of her own. *Книжковий огляд*. 2003. № 10. URL: <http://www.web-standart.net/magaz.php?aid=6692> (дата звернення: 10.03.2019).
3. Галина М. Деструктивные начала в женской прозе. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/586/351/1218/016gALINA.pdf> (дата звернення: 08.03.2019).
4. Гейдар Д. Революция пороков. URL: <https://religion.wikireading.ru/211441> (дата звернення: 12.04.2019).
5. Комбаров В. К определению концепции «трансотчуждения» как формы отчуждения инженеров российских промышленных предприятий. *Вестник НГУ. Серия: «Социально-экономические науки»*. 2011. Т. 11. Вып. 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/k-opredeleniyu-kontseptsii-transotchuzhdeniya-kak-formy-otchuzhdeniya-inzhenerov-rossiyskih-promyshlennyh-predpriyatij> (дата звернення: 02.03.2019).
6. Комбаров В. Трансотчуждение как социологический феномен современности. Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2013. 212 с. URL: http://lib.ieie.nsc.ru/docs/2013/Kombarov_2013_Transotchuzhdenie_Kak_Sociologicheskij_Fenomen_Sovremennosti.pdf (дата звернення: 01.03.2019).
7. Липатова О. Сущность ситуации пост-постмодерна: социо-культурный аспект. *Вестник МГУКИ*. 2009. Сентябрь-октябрь 5 (31). С. 24–28. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/suschnost-situatsii-post-postmoderna-sotsiokulturnyy-aspekt> (дата звернення: 06.03.2019).
8. Оксана Луцишина: «Якщо говорити про емоції епохи, то наше відчуження дійшло таких масштабів, що сягнуло атомізації». URL: <https://starylev.com.ua/news/oksana-lucyshyna-yakshcho-govoryty-pro-emosiyi-epohy-nashe-vidchuzhennya-diyshlo-takyh-mashtabiv-sho-syagnulo-atomizatsii> (дата звернення: 09.04.2019).
9. Славінська І. Оксана Луцишина: Я писала про жінку, яка все робить правильно, а всередині вмирає від болю. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/01/18/206459/> (дата звернення: 18.04.2019).
10. Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. URL: <https://litra.info/book/begushchaya-s-volkami-zhensky-arkhetip-v-mifakh-i-skazaniyakh/page-2.html> (дата звернення: 28.02.2019).
11. Boeree C.G. Alienation. URL: <https://webpace.ship.edu/cgboer/alienation.html> (viewed on April 28, 2019).
12. Curry G. *Awakening African Women: The Dynamics of Change*. London : Cambridge Scholars Press Ltd., 2004. URL: https://books.google.com.ua/books?id=07RsgNhi8I4C&pg=PA67&lpg=PA67&dq=female+alienation&source=bl&ots=3Klhf--BcK&sig=ACfU3U1racANgJALoiXq_strP7nJAnknrQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwj9mornjiThAhUBqYsKHYY0B2wQ6AEwBH0ECAUQAQ#v=onepage&q=female%20alienation&f=false (viewed on March 13, 2019).
13. Harris J. *Gentlemen and Players*. Great Britain : Black Swan, 2006. 512 p.
14. Harris J. *Different Class*. Great Britain : Black Swan, 2017. 512 p.
15. Heller Z. *Notes on a Scandal*. Great Britain : Penguin Group, 2003. 250 p.
16. Heller Z. *The Believers*. Penguin Group : England, 2008. 307 p.
17. Neal A.G., Collas S.F. *Intimacy and Alienation: Forms of Estrangement in Female/Male Relationships*. Garland Publishing, Inc., New York and London, 2000. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=VujGBQAAQB AJ&pg=PA108&dq=female+alienation&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEWjo8fe8poThAhUrplskHdn2AacQ6AEINzAC#v=onepage&q=female%20alienation&f=false> (viewed on March 02, 2019).
18. Sasikala M. The theme of alienation in selected novels of Anita Desai: A Study : A dissertation for obtaining the degree of master of philosophy in English: 515 003. Sri Krishnadevaraya University. Anantapur, 2003. 120 p. URL: http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/86690/2/11_chapter-i.pdf (viewed on April 11, 2019).
19. Sayers S. The Concept of Alienation in Existentialism and Marxism: Hegelian Themes in Modern Social Thought. URL: https://www.academia.edu/3035430/The_Concept_of_Alienation_in_Existentialism_and_Marxism_Hegelian_Themes_in_Modern_Social_Thought (viewed on April 13, 2019).
20. Slagter J.P. The Concept of Alienation and Feminism. *Social Theory and Practice*. Vol. 8. No. 2 (Summer 1982). P. 155–164. URL: https://www.jstor.org/stable/23559011?seq=1#page_scan_tab_contents (viewed on March 29, 2019).
21. Winslow B. Women's Alienation and Revolutionary Politics. *International Socialism*. Series 2. No. 4. Spring. 1979. URL: <https://www.marxists.org/history/etol/newspape/isj2/1979/isj2-004/winslow.html> (viewed on February 26, 2019).

ПАРАНОЯ І БІНАРНІ ОПОЗИЦІЇ В РОМАНІ ДОНА ДЕЛІЛЛО «ПІДЗЕМНИЙ СВІТ»

PARANOIA AND BINARY OPPOSITIONS IN DON DELILLO'S "UNDERWORLD"

Нестелєв М.А.,

orcid.org/0000-0002-9847-4831

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та літератури

Донбаського державного педагогічного університету

У статті на матеріалі роману Дона Делілло «Підземний світ» (1997) з'ясовано специфіку зображення параної в контексті протиставлення бінарних опозицій. Проаналізовано також провідні конфлікти доби й протистояння в людській психіці, що в постмодерному світі набули таких виразних ознак саме в часи «холодної війни».

Ключові слова: параноя, бінарні опозиції, роман, постмодернізм, «холодна війна».

В статье на материале романа Дона Делилло «Подземный мир» (1997) выяснена специфика изображения паранойи в контексте противопоставления бинарных оппозиций. Проанализированы также ведущие конфликты эпохи и противостояния в человеческой психике, которые в постмодернистском мире стали настолько выразительными именно во времена «холодной войны».

Ключевые слова: паранойя, бинарные оппозиции, роман, постмодернизм, «холодная война».

The author in the article clarified the specificity of the image of paranoia in the context of opposing binary oppositions based on the Don Delillo's novel "Underworld" (1997). The leading conflicts of the epoch and confrontation in the human soul, which in the postmodern world became so expressive precisely during the Cold War, are also analyzed.

Key words: paranoia, binary oppositions, novel, postmodernism, Cold War.

Постановка проблеми. Дослідження параної в художній літературі – надзвичайно актуальна проблема, адже задіює одразу декілька наукових дисциплін. Параноя в американській літературі сформувалася в часи «холодної війни» та продовжувала наснажувати творчість митців до кінця ХХ століття. У романі Делілло простежено історію США і світу з 1950-х до 1990-х років, коли параноїдальні настрої були дуже важливі як у житті, так і в мистецтві. Тож їх аналіз дасть змогу окреслити своєрідну «психологічну історію» людства другої половини ХХ ст., а тлумачення задіяних бінарних опозицій, наявних у «Підземному світі», уможливить пояснення тих меж людського мислення, які так активно реагують на суспільно-історичні виклики доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дон Делілло – один із найкращих сучасних письменників США, «живий класик» і автор 17 романів, 5 п'єс, збірки оповідань і есеїв. «Підземний світ» – його найважливіший роман, найдосліджуваніший текст і культовий твір. Є багато наукових праць, присвячених цьому роману, зокрема, книги М. Остіна [1] і Д. Коварта [2], збірка статей «Підземні слова» [3], посібник Дж. Дювалля [4], монографія С. Коула [5] і збірка за редакцією Стейсі Олстер [6]. Проте у літературознавстві бракує публікацій, у яких би висвітлювалася

проблематика протиставлення наріжних концептів людської свідомості в контексті всеохопної параної, що панувала в соціумі останні 70 років. І, насамперед, немає вичерпного аналізу параноїдальних мотивів у романі Делілло, цю лакуну і покликана заповнити запропонована стаття.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити параною в «Підземному світі» Дона Делілло в контексті взаємодії бінарних опозицій.

Виклад основного матеріалу. «Підземний світ» (1997) – найбільший і найважливіший твір Дона Делілло. Останній, на думку критиків, великий американський роман ХХ століття, як за значенням, так і за обсягом (1414 сторінок машинопису, 827 – у першому виданні). Настільки важливий для автора, вичерпний, особистий і надмірний, що після нього він не написав нічого понад 300 сторінок, переконуючи, що сучасний читач уже не спроможний сприймати довгі тексти.

За місяць до виходу роману Делілло надрукував есеї «Влада історії», де частково пояснив свої погляди на історію і роль літератури та, зокрема, розповів про свій задум у «Підземному світі». Найсуттєвішим для нього під час написання була саме мова як імовірна «форма контр-історії» [7, с. 61]. В одному інтерв'ю він згадував, як, переглядаючи коректуру роману перед друком, зауважив те, що текст аж рясніє від складних

слів, вигаданих ним чи утворених за допомогою дефісу. І лише в Частині 6 мова стає іншою, дещо простішою, «більш нутряною», і це тому, що описані там 1951–1952 роки в Бронксі – це своєрідне повернення автора в молодість, спроба «вийти за обмеження свого походження», опис, який базується на особистому інтимному знанні й бажанні створити «не так прекрасну, як унікальну мову» [7, с. 62].

Основа ідея роману – пов'язаність усього з усім на тлі протиставлення базових понять (ми – вони, верх – низ, лівий – правий тощо). Делілло пригадував, що ідея виникла випадково, коли він зауважив на передовиці газети «Нью-Йорк Таймз» від 4 жовтня 1951 року дві сусідні новини, набрані однакоим шрифтом: драматична перемога «Нью-Йорк Джаєнтс» над «Доджерз» у плей-оф і випробування атомної бомби в СРСР. Суміжність новин ніби натякала на їхню рівнозначність і синхронність, хоча гра відбулася 3 жовтня, а 40-кілотонову бомбу підірвали 25 вересня (черговий приклад маніпулятивної функції медіа, важлива тема для письменника). Спочатку Делілло написав про цю подію повість «Пафко біля стіни» (вийшла в жовтневому «Гарпер'з Мегазін» за 1992 рік), яка потім у дещо зміненій формі стала Прологом роману. Пролог, як і Епілог «Підземного світу», написані в теперішньому часі задля втілення самої ідеї одночасності (як і три розділи про Менкса Мартіна, які продовжують історію бейсбольного м'яча в 1951-му), а також як певний кіноприєм. Та й загалом фабульні стрибки в тексті скидаються на своєрідний монтажний принцип. Важлива відмінність журнальної та книжкової версії, окрім зміни заголовку на «Тріумф смерті», це поява в романі першої фрази («Він говорить твоїм голосом, американцю, і його очі майже обнадійливо сяють» [8, с. 11]), а також зміна у фінальному реченні («Усе те раз і назавжди провалюється в теперішнє» [8, с. 60]) останнього слова на «минуле», що загострює часову проблематику твору.

Бейсбол показано метафорою «холодної війни», яка в 1950-х саме була в розпалі. Як відомо, та гра завершилась тим, що Томпсон вибив гоумран, принісши «Джаєнтс» перемогу. Ледь не всі американці уважно слідкували за цією фінальною серією, тож її розв'язка одержала історичну назву «Удар, почутий у всьому світі» (у романі над цією «скромною» фразою кепкує англійка з «Бі-Бі-Сі», пов'язуючи її зі специфічними «американськими гордощами» [7, с. 95]). Окрім багатозначного слова «shot», у «Підземному світі» зазначено ще один зв'язок між цими двома подіями: Марвін

Ланді, колекціонер бейсбольних реліквій, розповідає, що радіоактивне осердя атомної бомби й м'яч ідентичні за розміром – 23 сантиметри. Марвін також пояснює, чому на такій важливій і цікавій грі на стадіоні було аж 20 тисяч вільних місць: «Певним подіям притаманний несвідомий страх. Десь у душі я думаю, що люди відчували в повітрі якусь катастрофу. Не пов'язану з тим, хто виграє або програє, [...] панувало потайне переконання, що краще лишатися вдома. Бо в повітрі зависла загроза. Вони відчували, що є зв'язок між цією грою і певною приголомшливою подією, що могла відбутися в іншій частині світу» [8, с. 171–172].

Мова «оформлює світ», а «великомасштабна жага робить історію» [8, с. 11], як зазначено на перших сторінках «Підземного світу». Роль письменника – протиставити «силі історії» власне «своєрідне Я» [7, с. 61], тоді як роман – це «вивільнення мрії, затримка реальності того, що історії треба вирватися зі своїх жорстоких обмежень» [7, с. 63]. Так література стає «відродженням речей» і «втраченої історії» [7, с. 63], даючи нам другий шанс, на думку Делілло.

Реанімуючи загублене і даючи мову тому, що історично лишилося невисловленим, Делілло відшукує паралелі та зв'язки там, де їх начебто немає. Напозір між бейсболом і бомбою мало спільного, проте Делілло говорить про закономірний аспект випадковості, певний «божественний» задум, що проглядається крізь усе, що видається непов'язаним, принагідним і незрозумілим. Водночас таке «надприродне» втручання є дивом, про яке багато розмірковують у романі. Наприклад, випадковість можна зрозуміти сакрально і профанно, а в другому випадку ця параноя, як зазначають критики, розвиває ідеї Томаса Пінчона, висловлені в «Гравітаційній райдузі» (Майкл Вуд, зокрема, означає «Підземний світ», як і «Мейсон і Діксон» Пінчона, «постпараноїдним романом» [9, с. 20]). Люк Санте взагалі пропонує називати американську велику прозу про «холодну війну» і ядерну загрозу «бомбовими романами» [10, с. 4]. Параноя та її причини здавна цікавлять Делілло, і ще 1988-го, після виходу «Терезів», письменник Роберт Товерс назвав автора «головним шаманом параноїдної школи в американській прозі» [11, с. 11].

Ще одним параноїдальним мотивом пов'язаності всього з усім є захоплення числом 13, яке в романі асоціюється з поразкою і невдачею (пітчер Бранка, який невдало кинув Томпсону, мав 13 номер), і яке всюди шукає Нік Шей. 13 йому вбачається будь-де, але передусім

у кількості літер в імені батька (Джеймс Костанц, Джиммі Костанц), невдахи, що вийшов по цигарки й не повернувся, кинувши дружину і двох синів. Тринадцятка вряди-годи виринає в романі, але вкрай нелогічно і непослідовно. Наприклад, під час опису маршруту сестри Грейсі та сестри Едгар у Стіні тринадцять абзаців починається зі слова «Вони», однак чомусь Коттеру Мартіну, який ловить той самий м'яч, 14 років, хоча символічніше було б зобразити його на рік молодшим. Проте ця позірна нелогічність додатково працює на значущість певної «позалюдської» логіки зображуваних подій.

Гра в нумерологію задіює також інтертекстуальну гру, пов'язуючи твори попередників із романом Делілло, однак найцікавіше, що збіги, показані в романі, продовжилися й екстратекстуально. Наприклад, для видання довго не могли знайти обкладинку, але спочатку Делілло, а потім незалежно від нього і редактор, запропонували фотографію 1972 року угорця Андре Кертеса, де зображено вежі-близнюки Всесвітнього торговельного центру в тумані, птаха і верхівку церкви з хрестом на першому плані. Після 11 вересня 2001 року ці образи набули геть іншого значення, і в тумані тепер вбачається дим, а у птахові – літак.

Параної властиво поширюватися, що розмиває межу між життям і мистецтвом. Наприклад, один із епізодичних персонажів роману, Ричард Генрі Гілкі, так званий Техаський шосейний убивця, що із власної машини на автостраді стріляє лівою рукою в інших водіїв, – цілковито вигаданий образ, хоч і списаний, за свідченням Делілло, з касира супермаркету поблизу його помешкання. Однак після виходу роману Делілло дізнався, що подібний убивця дійсно існував і діяв саме в Техасі, а потім автор зізнався, що вже з острахом дивився на того касира. Випадково зняте відео з одним із убивств Гілкі в «Підземному світі», яке дуже часто крутять по телебаченню, співставляється із відомою плівкою Запрудера. У романі також зазначено цікаву протилежність реакцій на дві події: гоум-ран Томпсона змусив усіх вибігти на вулицю, шукаючи єднання; тоді як убивство Кеннеді спонукало всіх сховатися по домівках. У цьому, безперечно, відчутні й автобіографічні нотки, та й загалом у романі багато «авторських» голосів.

У романі є декілька образів автора, а найцікавіший – комік Ленні Брюс, один із трьох найвизначніших американських стендаперів (разом із Ричардом Прайором і Джорджем Карліном). Делілло надзвичайно майстерно імітує його манеру і слівця, наділяючи власними візіонер-

ськими здібностями. Зокрема, наприкінці одного монологу Ленні Брюс майже вигадує утікачку й дикунку Есмеральду Лопес (одного з трагічних персонажів роману), що викриває в ньому авторську фігуру, багатоголосого ретранслятора доби (саме він говорить про Sprachgefühl, «відчуття мови» і те, що «ніколи не варто недооцінювати силу мови» [8, с. 585]).

Том Леклер стверджує, що Делілло як типовий «системний романіст» – імовірніше, «інтертекстуальний колекціонер, аранжувальник чи редактор голосів і інформації, а не особистий спостерігач чи творець» [12, с. 18]. Зрештою, талант письменника полягає саме в геніальному відтворенні «аури» доби, словесно-образного відбитка минулого часу і простору.

Роман Делілло – значущо і знаково інтертекстуальний, якщо вважати текстом будь-яке естетичне явище, навіть назви частин «Підземного світу» – усі виразно «неавторські», відповідно: картина Брейгеля, пісня Літл Ричарда, концерт Равеля, середньовічний трактат, документальний фільм і пісня «Роллінг Стоунз», рекламний слоган «Дюпона», картина Віслера, книга Маркса. Такі заголовки водночас і прив'язка до історії, «заякорення» тексту в реальність і намагання відірвати ім'я від сутності. Та і сама назва роману – частково «чужий знак»: чи то однойменний фільм 1927 року, чи то переклад німецького заголовку «втраченого» фільму Сергія Ейзенштейна.

Прискіпливе картографування художнього часопростору (найдетальніше – у Частині 5, де текст поділено на невеличкі розділи з датами замість заголовків) фокусує саме на неісторичності або контрїсторичності поданого матеріалу. Наприклад, у Пролозі на трибуні присутній Дж. Едгар Гувер, тоді як відомо, що того дня він точно не був на грі. Так само його і Толсона не було серед списку офіційних осіб, запрошених на «Чорно-білий бал», організований Труменом Капоте (описаний у п'ятій частині). У «Підземному світі» багато дрібних відступів від історії, однак він і не задумувався як історичний роман, а радше як хроніка «тривимірного американського світу» (за авторським визначенням) від часів «холодної війни» (1951) до поширення інтернету (1990-ті). Делілло визнає, що він не міфолог, а «модерніст-реаліст», який уважно слухає свою добу і візуалізує її з усією можливою точністю. Коли під час обговорення роману йому дорікали, що його персонажі якось дивно між собою говорять, не відповідаючи на поставлені запитання, а повторюючи їх, то письменник на свій захист казав, що він точно і правдиво відтво-

рює діалоги, адже саме так ми і говоримо, цього не зауважуючи.

У романі наявність авторського голосу і погляду надзвичайно важлива, попри те, що від «я» у романі говорить лише Нік Шей, головний персонаж, однак у Пролозі й Епілозі доволі виразний саме «усезнаючий оповідач» («це читач, автор чи обидва?») – коментував твір Делілло («це читач, автор чи обидва?» – коментував твір Делілло), здатний схопити одночасно все й описати, зокрема, посмертне буття сестри Едгар у кіберпросторі.

Психологічний центр життя Ніка – зникнення батька, яке по-різному впливає на його і братове життя (батьки, що «відходять») – один із провідних лейтмотивів у «Підземному світі». Історії Ніка і Метта – це ще одна бінарна опозиція роману, що включає в себе всі інші. В есеї «Влада історії» Делілло зазначав, що «в романі про багаторівневий конфлікт первинним зіткненням є саме тенденція мови працювати в опозиції до величезної технології війни, яка домінувала в епоху і сформувала теми книги» [7, с. 63].

У «Підземному світі» зіткнення реалізується на декількох рівнях. По-перше, це протиставлення «ми – вони», яке унаочнюється під час бейсбольної гри, а потім уже поширюється до актуальної ворожнечі США й усього світу (тоді насамперед СРСР) із важливими епізодами зустрічі Марвіна Ланді з братом Аврамом Любарським у місті Горький (Нижній Новгород) і Ніка Шея з Віктором Мальцевим у Росії, а потім Казахстані. По-друге, це опозиція «верх – низ», яку в романі представляють передусім Клара Сакс (що полюбляє проводити літо на даху, а потім розфарбовує літаки) та графітіст Ісмаель Муньес (що розфарбовував потяги в підземці). Однак для Делілло важливо наголосити на випадковості цих протиставлень і їхній довільній взаємозамінності, тож не дарма Клара має приземлене прізвисько Торбешниця, а Ісмаель кличе себе Місяшник 157. Підземна, хтонічна тема також безпосередньо пов'язана з Плутоном і плутонієм (Делілло зазначав, що саме з цього співзвуччя і постала ідея роману), а ще з багатозначним словом *underworld* у заголовку і навіть префіксом «*under*», який Делілло широко використовує в романі, утворюючи неологізми. Дихотомія «верх і низ», означена в назві, у «Підземному світі» реалізується також в образах ракет і презервативів відповідно.

По-третє, це конфлікт «лівий – правий», що, крім очевидного політичного підтексту й мотивів, обіграних у Частині 2 «Елегія для лівиці», ще доповнюється в «параноїдальному епізоді», коли Метті під кайфом боїться лівого черевика свого друга Ерика і пригадує первинне значення слова

sinister (у латині спочатку означало «лівобічний», а потім – «зловісний»). Загалом взуття – один із важливих символів роману, що стає зрозуміло, зокрема, під час детального опису черевика отця Паулуса, частини якого невдало намагається назвати Нік. Отець називає це «фізикою мови» [8, с. 542] і так пояснює причину хлопецької невдачі: «Ти <...> не побачив, бо не знаєш, як дивитися. І ти не знаєш, як дивитися, бо не знаєш назв. <...> Чому повсякденні речі приховані від ока? Бо ми не знаємо їхні назви» [8, с. 540].

Делілло в усіх своїх текстах виявляє залюбленість у деталі, відсортовуючи назви й етимології, роздивляючись слова як археологічні знахідки, струшуючи з них вікові нашарування смислів та ідей. У «Підземному світі» це проявляється в зосередженому пошуку односкладового «божественного» слова, яким займається Нік Шей: від «удару» («*shot, butt*»), «бомби» («*bomb*»), «болю» («*pain*»), «шоку» («*shock*»), «стресу» («*stress*»), «струсу» («*blow*»), «лайна» («*shit*»), «героїну» («*smack*»), «скотчу» («*scotch*») до «любові» («*love*»), «допомоги» («*help*») та «миру» («*peace*»), «єдиного серафічного слова», яким і закінчується роман. Символічно, що пошук веде від війни до миру, і складність його полягає насамперед у тому, що це пошук перлини в сміттєвій купі, адже саме сміття, за автором, є одним із символів ХХ століття (інтерв'юєру Делілло казав, що до того думав про сміття 20 років). Відходи (*waste*) також поєднують проблематику «Підземного світу» з поемою Т.С. Еліота «Безплідна земля» («*The Waste Land*»), що завершується словом «*shantih*», яке на санскриті означає «мир».

Фразу про пов'язаності всього з усім уперше в романі промовляє сміттєвий археолог і партизан Джессі Детвілер, який виголошує цікаву теорію про те, що «спочатку виникло сміття, яке у відповідь підбурило людей збудувати цивілізацію як самозахист» [8, с. 287]. Люди приховують сміття, засипають і розгортають на краї, але воно завжди повертається, «нав'язуючи конструктивні схеми та змінюючи ритуальні системи»: «Наслідком цього стали щури й параноя. Люди були змушені підготувати колективну відповідь. Тобто вони мали вимудрувати винахідливі засоби розміщення і збудувати соціальну структуру, щоб це виконати» [8, с. 287]. Сміття «змусило розвинути логіку і невблаганність, що призвело до систематичних досліджень реальності, до науки, мистецтва, музики й математики» [8, с. 287]. Цей персонаж має реального прототипа – А.Дж. Вебермана (нар. 1945), американського письменника, політичного активіста і популяризатора науки

«гарбологія» (англ. «garbology», тобто сміттєзнавство чи сміттєлогія), методи якої він відпрацьовував, досліджуючи сміття Боба Ділана (у романі Детвілер викрадає сміття Дж. Едгара Гувера).

Конструктивний потенціал сміття ще раз наголошується під час опису Веж Воттса (унікального архітектурного пам'ятника, збудованого з битого кахлю, посуду, пляшок і мушель), який двічі відвідують персонажі. Вежі – один із символів роману, який працює на ієрархію образів, означену в заголовку (якщо є підземний світ, то має бути земний і надземний). Крім Всесвітнього торговельного центру, це ще й вежі, на яких підбивають атомні бомби. Крім того, подібну архітектурну роль відіграє й образ стіни: американська Стіна, де мешкають самопоселенці й Муньєс із командою, і Берлінська, яку згадано один раз (та й то точніше «не згадано», бо Метт Шей вирішив не казати про неї під час розмови з протестувальницею). Берлінська стіна як один із символів «холодної війни» незримо присутня в «Підземному світі», де майже немає реальної війни, але є постмілітарний і передмілітарний настрої, який найкраще передав Ленні Брюс у своїй нав'язливій фразі, яку він дуже часто вигадував під час Карибської кризи: «Ми всі помремо!». Одне з ключових слів цього періоду – стримування (containment) – у романі поєднане з провідним символом у назві компанії, де працює Нік Шей – «Waste Containment» (термін, що означає «Локалізація відходів»). Сестра Едгар називає себе черницею «холодної війни» й вірить у те, що КДБ розповсюджує СНІД. Тоді як у СРСР дуже неякісне і тонке скло («слово з великою кількістю приголосних могло його розбити» [8, с. 312]), бо

всі сили кинули на виробництво зброї, чим так пишається Любарський («Наші бомби більші, ніж Захід взагалі може уявити» [8, с. 313]) і ладен терпіти відсутність облаштованого побуту і звичайних речей.

«Підземний світ», на думку Мартіна Еміса, є «поминками» по «холодній війні» [13, с. 16] й підбиває підсумки тієї епохи глобального протистояння, переводячи його в інтернет-вимір, передбачаючи сучасні кібервійни. Війна і гра мають багато спільного, й у романі «Кінцева зона» Делілло вже зіставляє спорт із ядерним протистоянням, однак у «Підземному світі» проблема подана масштабніше і глобальніше. Гра – універсальна метафора у творчості письменника (в інтерв'ю Делілло навіть називає деякі свої романи грою). Від бейсболу, карт, більярду й різноманітних вуличних ігор, згаданих у Частині 6 «Підземного світу», до джазу (мова роману часом стає синкопованою й уривчастою) та гри в життя і смерть, що якраз чудово засвідчує параноїдальне ставлення до світу.

Висновки. Отже, параноя у романі Делілло виступає провідним настроєм персонажів і водночас довготривалим станом суспільства, наляканого перспективами розв'язання атомної війни. Протиставлення бінарних опозицій, починаючи із заявленого з «холодною війною» протистояння «Ми – Вони», було дуже важливим для другої половини минулого століття, так само як і антагонізм інших наріжних тенденцій, виявлених у провідних поняттях людської свідомості. Надалі планується дослідити параноя в американській постмодерній літературі, означивши роль Томаса Пінчона в її актуалізації та окреслити параноїдальні мотиви в прозі США ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Osteen M. *American Magic and Dread: Don DeLillo's Dialogue with Culture*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2000. 304 p.
2. Cowart D. *Don DeLillo: The Physics of Language*. Athens : University of Georgia Press, 2002.
3. *Underwords: Perspectives on Don DeLillo's "Underworld"*. Newark : University of Delaware Press, 2002.
4. Duvall J. *Don DeLillo's "Underworld": A Reader's Guide*. New York and London : Continuum International Publishing Group, 2002.
5. Coale S. *Paradigms of Paranoia: The Culture of Conspiracy in Contemporary American Fiction*. Tuscaloosa : University of Alabama Press, 2005. 272 p.
6. Don DeLillo: "Mao II", "Underworld", "Falling Man" (Continuum Studies in Contemporary North America Fiction). New York and London : Continuum, 2011. 196 p.
7. DeLillo D. The Power of History. *New York Times Magazine*. 7 September 1997. P. 60–63.
8. DeLillo D. *Underworld*. New York : Scribner, 1997. 827 p.
9. Wood M. Post-paranoid. *London Review of Books*. Vol. 20. № 3, February 5. 1998. P. 20.
10. Sante L. Between Hell and History. *The New York Review of Books*. November 6. 1997. Vol. 44. № 17. P. 4–7.
11. Towers R. From the Grassy Knoll. *The New York Review of Books*. August 18. 1988. Vol. 35. № 13. P. 11–12.
12. LeClair T. In the Loop: Don DeLillo and the Systems Novel. Urbana : University of Illinois Press. 1987. 244 p.
13. Amis M. Survivors of the Cold War (review of "Underworld" by Don DeLillo). *New York Times Book Review*. 5 October. 1997. P. 16.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ РОМАН ПРО ЛЮБОВ ЯК ІНТЕРТЕКСТ: «ПЛАТФОРМА» МІШЕЛЯ УЕЛЬБЕКА

FRENCH POSTMODERN NOVEL ABOUT LOVE AS AN INTERTEXT: «THE PLATFORM» BY MICHEL HOUELLEBECQ

Опришко Н.О.,

orcid.org/0000-0003-1964-5821

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології та лінгводидактики

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

На думку багатьох літературознавців в Україні та за її межами, інтертекстуальність вважається однією із провідних рис постмодерністської літератури та культури загалом. Кожен твір, написаний у полі естетики постмодернізму, містить велику кількість інтертекстуальних вкраплень, і дослідження їх цікаве та перспективне у кожному окремому випадку. У статті ми пропонуємо модель інтертекстуального прочитання роману «Платформа» французького письменника Мішеля Уельбека в контексті французького постмодернізму межі ХХ–ХХІ століття. Під час роботи проаналізовано перетин численних інтертекстів із провідною у романі любовно-еротичною лінією. Автор наголошує на тому, що саме роман про любов, типовим прикладом якого є «Платформа», став у сучасній літературі територією проявлення постмодерністської концепції інтертекстуальності. Інтертекст зазвичай має багато форм проявлення. Зокрема, у статті доводиться, що художня мова М. Уельбека, наповнена алюзіями та посиланнями на інші тексти, знакові для нього особисто та для світової культури загалом, передає постмодерністське відчуття світу сучасної людини, яка за цитатністю свого мислення втратила власну ідентичність і саме тому прагне віднайти втрачене в любові.

Ключові слова: постмодернізм, інтертекстуальність, роман, цитатне мислення, любовний дискурс.

По мнению многих литературоведов в Украине и за ее пределами, интертекстуальность считается одной из главных черт постмодернистской литературы и культуры в целом. Каждое произведение, написанное в поле эстетики постмодернизма, содержит большое количество интертекстуальных вкраплений, и исследование их интересно и перспективно в каждом отдельном случае. В статье мы предлагаем модель интертекстуального прочтения романа «Платформа» французского писателя Мишеля Уэльбека в контексте французского постмодернизма рубежа ХХ–ХХІ века. В ходе работы проанализировано пересечение многочисленных интертекстов с центральной в романе любовно-эротической линией. Автор отмечает, что именно роман о любви, типичным примером которого является «Платформа», стал в современной литературе территорией проявления постмодернистской концепции интертекстуальности. Интертекст обычно имеет много форм проявления. В частности, в статье доказывается, что художественная речь М. Уэльбека, наполненная аллюзиями и ссылками на другие тексты, знаковые для него лично и для мировой культуры в целом, передает постмодернистское ощущение мира современного человека, из-за цитатности своего мышления потерявшего собственную идентичность и именно поэтому стремящегося найти утраченное в любви.

Ключевые слова: постмодернизм, интертекстуальность, роман, цитатное мышление, любовный дискурс.

According to many literary critics in Ukraine and abroad, intertextuality is considered one of the leading features of postmodern literature and culture in general. Each work, written in the field of post-modernism aesthetics, contains a large number of intertextual inclusions, and their research is interesting and promising in each individual case. In our article we offer a model of intertextual reading of the novel "The Platform" by the French writer Michel Houellebecq in the context of French postmodernism at the turn of the ХХ–ХХІ century. In the course of the work analyzed section of numerous intertexts with the leading in the novel love-erotic line. The author stresses that it is the love story, a typical example of which is the "The Platform", has become in the modern literature the territory of the manifestation of the postmodern concept of intertextuality. Intertext usually has many forms of manifestation. In particular, the article shows that the artistic language of M. Houellebecq, full of allusions and references to other texts, significant for him personally and for the world culture in general, conveys the postmodernist feeling of the inner world of a modern man who, according to the citation of his thinking, lost his identity and, therefore, seeks to find it in love.

Key words: postmodernism, intertextuality, romance, citation of thinking, love discourse.

Постановка проблеми. Інтертекстуальність постмодерністського тексту є однією з основних характеристик літературного доробку доби постмодернізму. Культурна спадщина попередніх поколінь впливає як на вітчизняних, так і на західних письменників. Зокрема, Фредерік Бегбедер зазначає у своєму тексті «Романтичний егоїст», що інтертекстуальність є головною ознакою

життя й мислення сучасної людини: «Починаючи з певного віку, на все маємо відповідь: кохання? «Живе три роки». Вірність? «Це не життєва категорія». Смерть? «Тільки вона звільняє». Заспокоюєш себе готовими фразами. Починаючи з певного віку. Всі засоби підійдуть, аби перестати думати» [3, с. 41]. Ба більше, сучасний роман є в ситуації постійного взаємопроникнення та розчи-

нення в його середовищі елементів з інших текстів і дискурсів, написаних раніше. Однак вибір текстів, задіяних у процесі такого взаємопроникнення, не може бути випадковим або довільним, тому постає потреба в постійному відборі елементів, які могли б структурувати новий дискурс. Не дивно, що критерієм подібного відбору стає любов, тим паче, як зазначає Юлія Крістева, європейський роман починається з любовної історії, що структурує його. Подібна концепція не є чужою й на початку XXI століття: у своєму тексті «Кінець світу: перші підсумки» Ф. Бегбедер стверджує, що «любов – кращий, коли не єдиний літературний сюжет. Не виключено, що скоро письменники творитимуть нові книги лише для того, аби дати чоловікові та жінці останній шанс дійти згоди. Можливо також, що кінець світу, оголошений у назві цього огляду <...> супроводжуватиметься остаточним крахом людської любові на землі. Адже нема любові – нема й романів. Щойно ми втратимо здатність відчувати, не буде про що й розповідати, та ніхто про це не пошкодує» [2, с. 51]. Така неподільна єдність любовного дискурсу та інтертекстуальності, за допомогою якої його розкрито, стала **об'єктом** дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасна наука поставила перед дослідниками питання нового прочитання тексту. Відносність літератури нової доби примушує дослідників з особливою увагою ставитися до проблеми «авторитету письма», оскільки в текстах будь-якої історичної епохи він є єдиною конкретно даною величиною, з якою вони готові мати справу. Цей «авторитет» характеризується як специфічна влада мови художнього тексту, здатного своїми «внутрішніми засобами створити світ дискурсу» [5, с. 223]. Цей «авторитет тексту», не співвіднесений із дійсністю, обґрунтовується тільки інтертекстуально (тобто авторитетом інших текстів) – через наявні в тексті, що досліджується, посилання та алюзії на інші тексти, котрі вже мають свій авторитет, закріплений в рамках певного культурного середовища [див.: 14].

Це твердження ставить перед дослідником проблему інтертекстуальності постмодерного тексту. Д. Кліпінгер визначає інтертекстуальність як «метод прочитання одного тексту супроти іншого» [8, с. 71], що дає змогу висвітлити певні текстуальні та ідеологічні резонанси. Проте маємо зауважити, що вивчення інтертекстуальності – не винятковий привілей зламу XX–XXI століття. Вперше автономію тексту поставили під сумнів теоретики та філософи постструктуралізму Ролан Барт [1], Жак Дерріда [6]

та інші. Було доведено, що тексти є вузлом у значно ширшій мережі суспільних, історичних, культурних і текстуальних сил, що не тільки змінило сприйняття текстуальності, але й вплинуло на той спосіб, у який мав читатися текст. Отже, розрив автономії тексту започаткував інтертекстуальні практики прочитання.

Французький учений Ж. Женетт [14] запропонував класифікацію різних типів взаємодії текстів, яка складається з п'яти рівнів: 1) власне інтертекстуальність як присутність в одному тексті двох чи більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо); 2) паратекстуальність як співвіднесеність тексту із своїм заголовком, епіграфом, післямовою тощо; 3) метатекстуальність як критичне посилання на свій підтекст; 4) гіпертекстуальність як осміювання та пародіювання одним текстом іншого; 5) архітекстуальність, або жанровий зв'язок текстів.

Виявленням конкретних форм літературної інтертекстуальності (запозичення та переробка тем і сюжетів, відкрите та приховане цитування, переклад, плагіат, алюзія, парафраза, пародія, інсценування, екранізація, використання епіграфів тощо) займалися німецькі дослідники У. Бройх і М. Пфістер [див.: 7]. Досліджуючи проблему функціонального значення інтертекстуальності, вони протиставили її як літературний прийом, який свідомо використовують письменники, постструктуралістському її розумінню як фактору своєрідного колективного безсвідомого, що визначає діяльність художника поза його волею чи бажанням.

Отже, фронтальний огляд поглядів і думок, присвячених дослідженню проблем інтертекстуальності в сучасному літературознавстві, свідчить про виняткову глибину та неоднозначність цього питання. Його вирішення вийшло за межі суто літературознавства, перемістившись в інші площини людського буття: сама культура як текст і окремі тексти культури (особливо визначні, «класичні» тексти) із вищими проявами духу безпосередньо пов'язані. Тоді єдність певного типу культури – це єдність її наративного пошуку, а істинне значення культури в сучасному просторі – це «зрівноважити чи стримати роз'єднувальний індивідуалізм наративів, передбачивши динамічне залучення й активну трансформацію їх у просторі інтертекстуальних стосунків» [7, с. 279]. Розуміння інтертексту як «текстопородження» [див.: там само], з одного боку, та як основи для утворення нових смислів – з іншого, «надає критику можливість вибирати спосіб, за допомогою якого він здійснюватиме свій аналіз» [7, с. 274]. Отже, інтертекстуальність здебільшого розу-

міється як метод запозичення набутого історико-культурного, мистецького, літературного досвіду з метою продукування нових смислових комбінацій.

Аналізуючи твори, що досліджуються в роботі, ми будемо дотримуватися дефініції понять «інтертекстуальність» та «інтертекст», сформульованих Р. Бартом: «Кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш зрозумілих формах: тексти попередньої культури і тексти нинішньої культури. Кожен текст є новою тканиною, зітканою із старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони поглинуті текстом і змішані в ньому. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може бути зведена до проблеми джерел і впливів; вона є загальним полем анонімних формул, походження яких рідко вдається простежити, несвідомих або автоматичних цитувань, які подаються без лапок» [1, с. 78]. Адже саме таким визначенням феномена керуються французькі письменники доби постмодернізму, зокрема Мішель Уельбек, роман якого проаналізовано в дослідженні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз роману Мішеля Уельбека «Платформа» в контексті французького постмодернізму, а саме дослідження основних форм і рис інтертексту в ньому. Досягнення поставленої мети передбачає виконання ряду завдань, зокрема: розглянути основні інтертекстуальні вкраплення у романі «Платформа», з'ясувати їхнє походження; проаналізувати доцільність цих конкретних елементів інтертексту в сюжеті роману; простежити інтертекстуальну стратегію автора як одну з характерних рис його постмодерністського письма.

Виклад основного матеріалу. Французькі письменники межі ХХ та ХХІ століття слідом за французькими теоретиками постмодернізму 1970-х років стверджують правдивість романного цитатного дискурсу, вважаючи його більш правдивим за життя. Подібна стратегія є досить органічною, адже один із основоположників філософії постмодернізму Жан Бодріяр зауважує, що вся площина уявного, зокрема уявно-чуттєвого, співіснує із реальним світом через «операціональну симуляцію, мульти-симуляцію та мульти-реакцію» [5, с. 70]. І отже, стирається межа між правдою і вигадкою. Як перекоонує нас Ф. Бегбедер, «Рене Жирар вважає, що правда романічна. По-моєму, навпаки: брехня романічна (роман – це мистецтво не говорити правди, протистояти тиранії відвертості, шантажу щирості, диктатурі

достовірності), а правда романічна (що може бути поетичніше та ліричніше за відвертість, якої величезної потрібно мужності для того, аби просто сказати, що ви думаєте насправді)» [3, с. 65]. Саме з такої ідеї постає необхідність автобіографічного (чи радше псевдоавтобіографічного) письма, письма від першої особи, яка стане і автором свого власного цитатного дискурсу, і джерелом усіх інтертекстуальних вкраплень, введених у текст: цитат, прямих і поданих без лапок, алюзій і мимовільних пригадувань, зашифрованих послань, які читач має дешифрувати, якщо на те йому стане знань і бажання. Варто зауважити, що сучасні дослідники зазначають автобіографічність як одну з основних рис постмодерністського роману початку ХХІ століття. В європейській літературі є чимало прикладів того, як автобіографічна оповідь (роман про себе) стає прикладом типового постмодерністського тексту, і один із таких прикладів – «Французький роман» (2009) Фредеріка Бегбедера, який створює історію власного дитинства, наново переживаючи її під час свого перебування в паризькій тюрмі за вживання наркотиків. Текст, що постає внаслідок цієї події, – не просто спогади. Власне, і сам письменник зазначає, що «ця повість – не зліпок із реальності, а розповідь про моє дитинство – таке, яким я його побачив та на дотик відчув і відтворив. У кожного свої спогади. Але відтепер це наново відтворене дитинство, ця реконструкція минулого, і є моя єдина правда. Те, що написано, стає реальністю, значить, цей роман вже розповідає про моє справжнє життя, котре більше не зміниться і котре я вже не забуду ніколи» [4, с. 201]. Актуальність і популярність подібних сюжетів цілком виправдана: «немає нічого більш фантастичного, ніж бувальщина» [4, с. 73], а відтак – немає нічого цікавішого за неї. Ба більше, автобіографічна оповідь так чи інакше перетворюється в умовах постмодерної гри не просто на розмову з читачем, швидше ця розмова починає змінюватися, перетворюючись із розповіді про автора на розповідь про читача, адже «письменник, вивертаючи перед нами власне життя, як на долоні, говорить із нами, перш за все, про нас, коханих» [4, с. 73], а це те, що найперше цікавить будь-кого, хто взяв до рук книгу: дізнатися щось про себе.

Для автора роману «Платформа» французького постмодерніста Мішеля Уельбека, як і для Ф. Бегбедера, поняття інтертекстуальності пов'язане, перш за все, з цитатним мисленням сучасної людини. Взагалі, ідея постмодерністської інтертекстуальності виникла під час поширеної художньої практики ХХ століття,

тому «цитатне мислення» характерне для багатьох філософів і письменників-постмодерністів, зокрема, Б. Морріссетт визначає творчість А. Роб-Гріє як «цитатну літературу» [16, с. 285]. Для постмодерністів немає індивідуального твору. Твір індивіда є свого роду «вузликом» у тканині культурного контексту. Індивід за своїм походженням – лише елемент цієї культурної тканини, тому його твір – завжди колективний. Це глобальне сприйняття власної інтертекстуальності й структурує внутрішню стилістику постмодернізму, який хаосом цитат намагається окреслити своє сприйняття «космічного хаосу, де панує процес розпаду світу речей» [15, с. 59]. Відповідно, герой Уельбека Мішель, розмірковуючи над цим, доходить висновку: «Моя пам'ять постійно накопичує інформацію, переважно абсолютно непотрібну» [12, с. 25]. Дійсно, саме шматки цитат, окремі думки, вирвані з їх природного історичного контексту, авторство яких іноді навіть не вдається згадати, – формують свідомість людини, а отже, і структуру тексту доби постмодернізму. Такі фрази досить часто вводить герой Уельбека у свою розповідь-сповідь: «Щастя – річ делікатна та тендітна... Його важко знайти всередині себе і майже неможливо – ззовні» [12, с. 99]; «Ми пам'ятаємо наше життя, – висловив думку Шопенгауер, – дещо більше, аніж зміст колись прочитаного роману» [12, с. 162]; «Ніщо не приносить людині більшої користі, аніж сама людина» [12, с. 265]. Отже, текст Уельбека є певним «цитатним дискурсом», у якому інтертекстуальність втілена переважно через прямі або опосередковані цитування. Важливим моментом у внутрішній взаємодії текстів «Платформи» є також паратекстуальність як співвіднесеність тексту та його епіграфа (епіграфів до окремих розділів). Епіграфи так само, як і цитування або посилання в тексті, окреслюють межі того історико-культурного контексту, в якому відбувається дія «Платформи», і, власне, існує її головний герой – Мішель. Це водночас змалювання і замкненість героя в постмодерністській і постапокаліптичній дійсності, яка вражає своєю недосконалістю та примітивізмом, і бажання вирватися за межу свого часу. Ця можливість «часового стрибка» стає вірогідною через дібраний епіграф з Оноре де Бальзака та повсякчасні посилання на «Курс позитивної філософії» Огюста Конта. За Контом, єдиним джерелом справжнього знання про світ є досвід, а значить, герой не може розширити межі свого дискурсу в контекст ще недослідженого майбутнього. Праця цього французького соціолога середини XIX сто-

ліття стає для Мішеля певним джерелом пошуків свого місця в житті, можливості таким способом окреслити власне майбутнє. Мішель проходить кілька ступенів позитивістського мислення через гасло «Think positive, think different», через творення, що «домашній союз заснований головним чином на прихильності та визнанні» [12, с. 163], він піднімається до остаточного розуміння значення Валері в контексті його особистого життя за О. Контом: «Якщо любов не може домінувати у всесвіті, як зможе панувати розум? Усе практичне верховенство належить активній діяльності» [12, с. 281].

Поряд із позитивістським сприйняттям життя й любові якнайбільш яскравою та знаковій його характеристики інші інтертексти «Платформи» переважно подані у формі критичної пародії на їхні прототексти.

Ще однією точкою розуміння смислу роману в площині інтертекстуальності М. Уельбека є алюзія на роман Мілана Кундери «Нестерпна легкість буття» (1984). В обох текстах любов визначається єдиним гарантом пізнання «Я» та світу.

Чеський постмодерніст М. Кундера переконаний: «Винятковість «я» прихована в тому, що є в людині незбагненого – одна мільйонна несхожого» [10, с. 220]. Його герой відкриває цю маленьку частку несхожого в любові, тому саме в ній «мільйонна частка несхожості є чимось рідкісним, бо недоступна широкому загалові й має бути завойована» [10, с. 221]. Отже, любов як єдина можливість відкриття унікальності жіночого «я» для письменника та його героя стає втіленням не жаги насолоди, а жаги володіти світом, що визнає владу лише тих, хто повністю відкриє і підкорить його.

Для М. Уельбека пізнання жінки і світу через призму любові співвідносне з поняттям національної ідентичності, коли представники різних рас і національностей ідентифікуються залежно від того, як вони вміють кохати. Свідомість героя вже не сприймає вигаданості, неприродності західного світу, що, втративши здатність просто кохати, поступово втрачає будь-які життєві орієнтири. Під тиском глобалізації та універсалізації, у фрагментарному просторі чужих думок і втрачених почуттів лишається лише створювати власний усвідомлений дискурс.

Висновки. Отже, як бачимо, за уявленнями письменників і філософів епохи постмодерності, світ є інтертекстом, а всі тексти та ідеї існують у мережі відносин. Тому природно, що постмодерністський дискурс подається інтертекстуально. Феномени «цитатності письма», коли «мова

розпадається на цитати» (Юрій Андрухович), а також «цитатної любові» стали яскравими ознаками постмодерного існування як існування згасаючих креативних і творчих можливостей. Особливо яскраве це простежується у творчості Мішеля Уельбека, яка, попри запевнення самого автора, є типовим взірцем постмодерністської естетики. В Уельбека інтертекстуальність, означена великою кількістю алюзій і граматично оформлених цитат, є засобом пошуку істини та усвідомлення свого положення в системі соці-

ального існування. Подані крізь призму любовних переживань головного героя, вони перетворюються на певний екзистенціал, вектор руху персонажа. Звісно, цю студію присвячено одному роману письменника, тоді як вивчення інтертекстуальності є лише одним аспектом аналізу досить широкого та різноманітного корпусу його робіт. Тому актуальною перспективою залишається дослідження інших типів постмодерністських явищ у творчості Мішеля Уельбека та інших європейських митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барт Р. Смерть автора. *Избранные работы: Семиотика: Поэтика* / Пер. с фр. Г.К. Косикова. Москва, 1989. С. 384–391
2. Бегбедер Ф. Конец света: первые итоги / Пер. с фр. Е. Головиной. Санкт-Петербург : Азбука, Азбука-Аттикус», 2014. 448 с. (Азбука-бестселлер).
3. Бегбедер Ф. Романтический эгоист. *Иностранная литература*. 2006. № 2. С. 4–111.
4. Бегбедер Ф. Французский роман. Санкт-Петербург : Издательский дом «Азбука-классика», 2013. 224 с. (Серия: «Азбука-классика»)
5. Гатальська С.М. Філософія культури. Київ : Либідь, 2005. 328 с.
6. Деррида Ж. Эссе об имени / Пер. с фр. Н.А. Шматко. Москва : Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 192 с.
7. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. Київ, 2003. 503 с.
8. Колесников А. Философия и литература: современный дискурс. *История философии, культура и мировоззрение: к 60-летию профессора А.С. Колесникова*. Санкт-Петербург, 2000. С. 8–36.
9. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Пер. с франц. Москва : РОССПЭН, 2004. 656 с. (Серия «Книга света»).
10. Кундера М. Невыносимая лёгкость бытия. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2005. 352 с.
11. Опришко Н.О. Интертекстуальність постмодерного еротичного дискурсу Ю.Андруховича та М. Уельбека. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. пр. Вип. 24. Ч. 1 / Редкол.: А.В. Козлов (відп. ред.) та ін.. Київ : Акцент, 2006. С. 526–537.
12. Уельбек М. Платформа. Харків : Фоліо, 2004. 318 с.
13. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе. Киев : Дух и литера; Грунт; Москва : Рефл-бук, 1998. 288 с.
14. Genette G. *Palimpsestes: La literature au second degree*. Paris, 1982. 467 p.
15. Hassan I. *Paracriticism: seven speculations of the times*. Urbana: EOT. 1975. 184p.
16. Morrisette B. Post-modern generative fiction: novel and film. *Critic inquiry*. Chicago, 1975. № 2. P. 281–314.

АМЕРИКАНСЬКІ ВІДТІНКИ СІНО-АМЕРИКАНСЬКОЇ КИТАЙСЬКОСТІ В РОМАНІ Ю ЛІХУА «МІЖ РОЗЛУКОЮ ТА ПРОЩАННЯМ»

AMERICAN TRAITS OF SINO-AMERICAN CHINESENESS IN YU LIHUA'S NOVEL «BETWEEN PARTING AND GOODBYE»

Селігей В.В.,

orcid.org/0000-0002-4611-8245

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри порівняльної філології східних та англослов'янських країн
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті на матеріалі роману китайсько-тайваньсько-американської письменниці Ю Ліхуа «Між розлукою та прощанням» (2003) висвітлено аспект віддалення від китайської ідентичності в китайськомовному сино-американському дискурсі. Розглянуто проблемно-тематичні та семантичні особливості художнього синтезу східної та західної культури. Розроблення теми жіночої американської мрії конкретизоване в зображенні повсякденного побуту та робочого життя. Китайсько-американський світ роману розгортається через контрапунктну взаємодію поетики та стилістики, виразно китайських, наповнених ремінісценціями на класичну та сучасну китайську літературу, та плану змісту, в якому розгортається тема китайського освоєння США та освоєння китайців в США. Елементи американськості експліковані в китайськомовному творі китайсько-американської літератури на рівні реалій повсякденного життя, на проблемно-тематичному та сюжетному рівнях, зокрема перенесенні фокусу оповіді з романтичної лінії на робочі стосунки. Виразним аспектом є неоднозначна оцінка «китайськості»: на інтертекстному рівні роман насичений діалогом із лінгвосвітом китайської класичної та сучасної літератури, в романі присутня естетизація. Ю Ліхуа пропонує перспективу «знайомства китайського читача з Америкою», фокусуючись на жіночому аспекті бачення китайського варіанту «американської мрії». США осмислюється в романі як можливість звільнення жінок від патріархатних обмежень китайського суспільства, настільки вкорінених, що вони стали майже невидимими. У центрі оповіді знаходиться персонаж-чоловік, що дозволяє побачити внутрішню сторону патріархатного мислення через ситуацію конфлікту, який не може бути вирішений без виходу за межі конвенціональної свідомості.

Ключові слова: композиція, образна система, жіночі образи, поліфонія, протагоніст, роман, сюжет, транскulturація, цитатність.

В статье на материале романа китайско-тайваньско-американской писательницы Ю Лихуа «Между разлукой и прощанием» (2003) выявлено проблемно-тематическое своеобразие художественного осмысления опыта китайско-американской транскulturации в различных перспективах. Рассмотрены проблемно-тематические и семантические особенности, репрезентирующие попытку создания китайскоязычной версии китайско-американской литературы. Ю Лихуа предлагает перспективу «знакомства китайского читателя с Америкой», фокусируясь на женском аспекте китайского варианта «американской мечты». США осмысливается как возможность освобождения от патриархальных ограничений китайского общества, настолько укорененных, что они стали почти невидимыми. В центре повествования стоит персонаж-мужчина, позволяя увидеть внутреннюю сторону патриархатного мышления через ситуацию конфликта, который не может разрешиться без выхода за пределы конвенционального сознания.

Ключевые слова: композиция, образная система, женские образы, полифония, протагонист, роман, сюжет, транскulturация, цитатность.

The article is devoted to the study of the works by contemporary Chinese language Chinese American woman writer Yu Lihua. Her works have not been studied by Ukrainian scholars and the English-language literary criticism of her works is far from sufficient. The article is focused on the author's reconsidering the "American Dream" myth from various points of view, which can be denoted as male and female, those of success and those of disillusionment. The portrayal of Tianlei contains meaningful allusions to Chinese literary tradition, especially the novel "The Dream of the Red Chamber" and the lyric portrayal of self-introspective literati's deep disillusion with life. The novel is also interesting for its manifold alienation consciousness: Tianlei, as well as Yishan represents the second generation of Chinese refugees, he does not identify with native Taiwanese, seeing the mainland China as the lost motherland. This makes him "strange" and "other" to every society he communicates. He is at home only with his past university mentor, who dies in a road accident in the course of the novel. The titular image of palm trees symbolizes persistence and solitude, Tianlei is willing but unable to stand up to. Thus Yu Lihua works out an alternative to Chinese American literature, which neither seeks to acquaint American reader to strange culture, nor portrays any variant of hyphenation, considering instead the various Chinese personalities challenged by transcultural reality. Yu Lihua's language sounds very contemporary and very Chinese, thus completing at least three-dimensional structure of her artistic worldview.

Key words: allusion, artistic language, female imagery, canon, Chinese American literature, transculturation, otherness.

Постановка проблеми. Роман Ю Ліхуа «在离去与道别之间», 2003 китайські дослідники визначають як сучасну американську версію «Неофіційної історії конфуціанців», однак при більш уважному погляді ця схожість виявляється доволі поверхневою, простежуючись тільки на

рівні фабули розповіді про життя маленького світу вихідців із Китаю 北美华人知识圈, які працюють в університетах США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У китайській науці цей роман Ю Ліхуа окремо розглянуто в передмові Ч. Янга до першого видання

роману. Саме тут його визначено в порівнянні з творами Цянь Чжуншу «Місто в облозі», Цао Сюєциня «Сон у червоному теремі» та У Цзін-цзи «Неофіційна історія конфуціанців». Окрім фабульної подібності, на думку дослідника, роман Ю Ліхуа продовжує ряд визнаних шедеврів китайської літератури завдяки вмінню зобразити складні характери, а також надзвичайній уважності до найдрібніших деталей оповіді та зображуваних образів, яка проявляється в застосуванні слів із «довгою історією», створенні виразних точкових ремінісценцій із класичною китайською літературою. Ч. Ян вбачає подібність персонажів, створених Ю Ліхуа, з героями «Сна в червоному теремі». Зокрема, Жу Чжень нагадує Лінь Дай-юй, а Ци-інь осмислюється як поєднання рис, показових для характерів жіночих персонажів «Сна в червоному теремі» Сюе Баочай та Ван Сіфен. У зв'язку із цим Ч. Ян пропонує тлумачити роман як метафору стосунків головних персонажів, колишніх товаришів, які, ставши ворогами, розлучилися не попросившись. Зіставляючи роман Ю Ліхуа із творами її китайських сучасників, Ч. Ян зазначає, що образна система її роману вирізняється відсутністю фокусу на соціальній або індивідуально-психологічній проблемності, характерній для творів Цянь Чжуншу, Ван Мена, Мо Яня. Роман «Між Розлукою та прощанням» згадано в контексті проблематики дослідження особливостей критико-аналітичної рецепції творчості Ю Ліхуа в статті Селігея В.В. «Дискурс китайсько-американської транскультурації у творчості Ю Ліхуа: проблеми критико-аналітичної рецепції» (2017).

Невирішені питання. Роман «Між розлукою та прощанням» залишається практично недослідженим у зарубіжній науці, а в китайській розглядається виключно як складова частина китайської літератури «про іноземних студентів», залишається нерозглянутим діалог культур, осмислений у романі.

Мета дослідження полягає в розкритті транскультурації як основи поетики та семантики роману, проявленій не тільки в топографії американського місця дії, а й на образно-композиційному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У центрі оповіді – історія суперечливого товаришування двох викладачок Ци-нь 次英 та Жу-чжень 如真. Ці стосунки проходять етапи знайомства, дружби, суперництва, непорозуміння, віддалення. Вони знайомляться за рекомендацією їх спільного знайомого. Користуючись допомогою Жу-чжень, Ци-інь отримує роботу як безпосередній началь-

ник Жу-чжень. У спільній діяльності розкриваються відмінності їх характерів. Жу-чжень поєднує викладацьку діяльність із письменництвом, не прагне просуватись кар'єрою, тому завжди готова чимось поступитися та прийти на допомогу подрузі. Ци-ін, навпаки, ускладнює стосунки запальною вдачею, підозрами, прагненням довести свій авторитет. Дізнавшись про зв'язок Жу-чжень із ректором, вона сприймає це як інтригу, спрямовану особисто проти неї, з метою капостити, обмовляти, лихословити, чинити підступи. Цей персонаж розкривається протягом оповіді від «позитивного» до «негативного», у чому 杨振宇 вбачається прояв характерного для китайської літератури образу лиходія, в якому лихе приховане за зовнішньою добротою, товариськістю, поступливістю. Зрештою, всі намагання Ци-інь закінчуються невдачею, колишні друзі відгортаються від неї. Тлом для цих стосунків слугує маленький світ китайських викладачів у США, влучно визначений Ч. Янем як «ліс учених» 士林. У цьому визначенні виразно прочитується аналогія зі світом учених у традиційному Китаї: це й назва академії танського Китаю Хань-лїнь 翰林, визначення вченої спільноти в романі У Цзін-цзи «жу-лїнь» 儒林.

Головний задум роману Чж. Ян визначає як 忧世伤生 «засмучення непривітністю світу». Це одна з провідних тем китайського мистецтва, в якій актуалізується буддійський погляд на світ як паділ плачу, в якому неможливе щастя, а радість скороминуша. Краса трагічного фіналу, хоча й м'якого, порівняна зі «Сном у червоному теремі», створює в романі відчутні ремінісценції на цю китайську традицію. Виразно китайською рисою ліричної оповіді в романі є її помірність, не звучить тема пристрасті, натомість створюється атмосфера, суголосна японським збіркам «сю», в яких лірична тема розкривається у гранично метафоричній поезії танка.

Контрапунктом до цієї східної теми звучить тема вільного, безпроблемного, порівняно з китайським, американського життя. Ця безпроблемність, атмосфера задоволення життям у його дрібницях є наскрізним настроєм для американської теми у творчості Ю Ліхуа. Даний настрій майже непомітний, доки залишається неактуалізованою його протилежність – трагічна у своїй повсякденності й невідворотності вимога жертвувати чимось заради добробуту, як це показано в романі «Знов бачу пальми, знов бачу пальми».

Визначною рисою бачення китайсько-американського світу в романі є поєднання виразного виділення з-посеред американського оточення й

майже розчинення в ньому. Перспектива в романі не сфокусована на родині як осередку буття китайців, як це зроблено в цілій низці творів починаючи від романів П. Лю та Лінь Юй-тана. Ю Ліхуа не розробляє цілісний образ чайнатауну як осередку китайськості. Ринок чайнатауну, загальновідомий знаковий локус китайськості згадується тільки один раз на початку роману, поза межами оповіді залишається родинна ієрархія, яка часто стає стрижнем для фабули й китайськомовних й англо-мовних оповідей, які осмислюють транскультурний досвід в сино-американській літературі.

Америка присутня в художньому світі роману перш за все у вигляді маркерів повсякденного життя, найчастіше згадуваними з них є «американський сніданок» кава, смажений хліб, сандвічі. Ці реалії несуперечливо співіснують з китайськими складовими частинами життя героїв. Плануючи першу зустріч, Ци-ін обмірковує як варіант китайський ресторан, а згодом відкинувши його, відправляється на китайський ринок на закупа до хатнього застілля. У цьому епізоді дається натяк на складний характер Ци-ін: акцентується її бачення негативної сторони китайських реалій. Вона засуджує китайський ресторан за багатолюдність та галас, уникає розмови з продавчиною овочів на ринку, побоюючись що, китайський ринок, який править китайській спільноті за інформаційний центр, миттєво рознесе всі її секрети. Негативне сприйняття навколишнього світу відображає внутрішній світ Ци-ін, який, спочатку прихований, проявляється тільки поодинокими «спалахами». Одним із них є різке ставлення до доньки чоловіка від попереднього шлюбу, яку вона називає «маленькою чаклункою демоном», звинувачуючи в усіх негараздах подружнього життя. Ци-ін зображено як «людину цього світу», яка прагне задоволення та успіху. Примітно, що характеристику її зовнішності подано через чоловічий погляд. Її колега Шан Біхун, представлений, із відтінком зневажливості, поціновувачем жіночої краси, розмірковує, що в зовнішності Ци-ін важко визначити беззаперечні ознаки привабливості. Шан Біхун, намагаючись визначити, в чому полягає привабливість Ци-ін, згадує та відкидає чи не всі китайські штампи жіночої краси: «брови ніби листя верби, очі ніби кісточки абрикосу», «брови ніби мечі, феніксові очі», «плодючі груди пишні стегна» (що очевидно є не випадковою алюзією на однойменний роман Мо Яня), «чарівно зваблива», «звабливо знесилена». Його висновок, що вона має «щось таке, що змушує подивитись на неї, а подивившись, придивитися уважніше, а придивившись уважніше, хочеться дізнатись

про її бажання та сподівання». Це образ активної «сильної» жінки, який у китайській традиції, як правило, осмислюється як відхилення від жіночого ідеалу, як втілення первня «інь». Увага до дій Ци-ін, «інтриг», що мають принести їй місце роботи й кар'єрне зростання, створюють відчутний «позитивний пафос», хоча й не позначений оціночними судженнями.

За контрастом образ Жу-чжень поданий через погляд Ци-ін та відсторонену характеристику оповідача. Ремінісценції на образ Лінь Дай-юй простежуються в рисах її тонкої душевної організації та в письменницькому таланті. В описі зовнішності Жу Чжень увагу сфокусовано на загальному враженні, яке передається трикратним повторенням ієрогліфа 光 «світло, сяйво». Уперше оповідач зазначає, що сяйво, яке оточує Жу-чжень, є проявом її «神韻» (досл. «божественний ритм»), ознаки довершеності та високості, яка, за відомим висловом поета та художника еп. Тан Чжан Янь-юаня, є обов'язковою остаточною ознакою естетичної довершеності художнього образу демона або божества. Пізніше оповідач протиставляє некрасивість Жу-чжень її квітучості: вона «навіть не красива, але квітуча й яскрава» «甚至不美, 但灼灼有光...». Говориться про те, що Жу-чжень «світиться сяйвом життя». Повторюване застосування ієрогліфа «光» для опису враження від краси персонажу вмикає ще одну, нехарактерну для китайської материкової літератури, японську алюзію: саме цей ієрогліф застосовано Мурасакі Сікібу в імені головного героя «Гендзі-моногатарі» Блискучого Гендзі (光源氏).

Ци-ін та Жу-чжень приховано протиставляються за ознаками «витонченість/приземленість» й в описі подружнього життя. Подружнє життя Жу-чжень з Лі жу-юем, яке скоріше нагадує співпрацю товаришів по професії, насичене легко помітними алюзіями на «Книгу Пісень» (蹇蹇独行, 奇葩香草), танську поезію (采擷), «Сон у Червоному Теремі» (莫若), але, попри очевидну романтичність «словнику», в цьому описі не згадуються почуття. Коротка згадка про родину Ци-ін, навпаки, сфокусована на бажанні зберегти «радісний настрій» (愉悦的心情), який об'єднує її із чоловіком. Загроза цьому почуттю у вигляді молодшої дочки Хван Лі-яня контрапунктно підкреслює силу почуття. Таким чином показано, що подружні стосунки Ци-ін, хоча, ймовірно, занадто приземлені або прагматичні, але реальні, тоді як Жу-чжень вони значною мірою ілюзорні.

Ци-ін, заручившись підтримкою, сприянням та рекомендаціями Жу-чжень, успішно проходить співбесіду та отримує посаду завідувача китай-

ського відділення, ставши прямим начальником Жу-чжень. Цю посаду вона уявляє як перший крок на сходах кар'єрного зростання, наступний етап якого – якнайскоріше отримання постійної штатної посади. Щоб добитися цього, вона планує низку навчальних та святкових заходів, найбільшим серед яких є подорож викладачів та керівництва університету до Китаю для налагодження зв'язків, навчальної та наукової співпраці. Основна мета Ци-ін, окрім створення позитивного образу працьовитого відданого справі співробітника, – це зближення з керівництвом університету, зокрема з ректором. Зображення напруженої праці Ци-ін та Жу-чжень, яка бере найактивнішу участь у проектах, складає основний зміст першої половини роману. Одночасно розкриваються подробиці життя персонажів, обставини їх повсякденного побуту та подружнього життя. Життя Ци-ін виявляється організованим навколо її роботи, її колишній та теперішній чоловіки посилено сприяють її справам, надаючи рекомендаційні листи, влаштовуючи необхідні зустрічі. Життя Жу-чжень до цього менш насичене подіями, центральне місце серед яких посідає робота з великою групою студентів-першокурсників та організаційна підготовка до стажування в Китаї. Тут актуалізується одна з найцікавіших тем в романі: китайський погляд на Китай ззовні. «Китай протягом декількох десяти років пробув в ізоляції від зовнішнього світу, це давня країна, оповита загадковістю, безмежно вабила вісімнадцяти- та дев'ятнадцятирічних студентів». Китайські реалії не потребують актуалізації в тексті, адресованому китайськомовному читачеві, на перший план виносяться романтизоване уявлення про Китай американських студентів, які щойно почали вивчати китайську. Ця напівдитяча зацікавленість осмислюється як усього тільки один із важелів, який дозволить Ци-ін реалізувати її прагнення. Зробивши все необхідне для реалізації подорожі до Китаю, Ци-ін готує собі підґрунтя до зближення з ректором, призначивши себе його перекладачем. Однак під час подорожі стається подія, яка кардинально змінює майбутнє та плани Ци-ін на Жу-чжень: ректор Сарма захоплюється не Ци-ін, а Жу-чжень. Жу-чжень довго не помічає зростаючої симпатії ректора, їх стосунки починають розвиватися лише після повернення до США. Ци-ін, усвідомивши, що її шанс втрачено, інтуїтивно відчуває, що хтось зайняв місце, яке вона готувала собі, починає сильно хвилюватися. Водночас Жу-чжень довго не знаходить у собі мужності поділитись секретом. Коли, зрештою, дізнається,

то Жу-чжень перетворюється для неї на смертельного ворога. Прагнучи помститись та захистити своє положення, Ци-ін пропонує деканові план роботи на наступний рік, в якому немає місця для Жу-чжень. Щоб обругувати таку пропозицію, їй приходится підставити Жу-чжень, доручивши їй підготовку заходу та не давши вчасно його провести. Водночас Жу-чжень проходить крізь важкий процес розриву з чоловіком. Жу-юй сприймає те, що Жу-чжень полюбила іншого, дуже болісно. Спочатку саме він йде з їхнього будинку, й тільки згодом Жу-чжень знаходить собі інше житло. Один із ключових моментів, який фіксує своєрідність авторського бачення персонажів, – це пасаж про «перші рази», які неодмінно трапляються в житті кожної людини, в якому відкривається американське бачення жіночого життя. «Кожна людина має пережити незчисленну кількість «перших разів»: перше побачення, перший поцілунок, перший прогуляний урок, перша різка відповідь батькам, перша сварка з однокласниками, перше вдягання бюстгалтера, перші місячні, вперше поділити ліжко з людиною протилежної статі, перша вагітність, перші роди, деякі перші рази не варті згадування, не варті запам'ятовування. Деякі перші рази закарбовуються в пам'яті на все життя, як це. Після багатьох років подружнього життя вперше залишитись самою, можливо, тимчасово, можливо – надовго в маленькому помешканні, сама стережу самотній світильник. На самоті бути зовсім не лячно, тільки самотньо».

Зрештою ректор заступається за Жу-чжень, у результаті чого Ци-ін відправляють у річну відпустку, після якої вона навряд чи повернеться на попереднє місце роботи. Заключна сцена роману зображає розмову Жу-чжень з Шан Біхуном. Він повідомляє, що Ци-ін подала в суд на університет, її чоловік подав на розлучення, що шансів знайти іншу роботу в неї майже нема, завдячуючи зіпсованій репутації. Насамкінець Жу-чжень відмовляється від запропонованої Шан Біхуном допомоги, ставлячи крапку не тільки в історії стосунків із цими героями, а ніби взагалі відмежовуючись від маленького світу китайської інтелігенції в США.

Висновки. Зсув оповідної перспективи від романтичної лінії в бік зображення робочих стосунків позначає транскультурну природу твору, який за більшістю стилістичних та позатекстових ознак ідентифікується з китайською літературою. Лінію стосунків із чоловіками разом із темою одруження відсунуто на другий план, натомість на першому плані – товариські стосунки двох жінок, які доволі несподівано, хоча й закономірно, у другій половині роману перетво-

рюються на суперництво. Стосунки Жу-чжень та Керма, хоча й мають сюжетоутворювальну функцію, однак зовсім не є стрижнем, навколо якого побудовано оповідь. Основний конфлікт розгортається навколо штатної ставки, за яку бореться Ци-ін. Вона не може вибачити Жу-чжень її стосунки з ректором, тому що Жу Чжень мимоволі зламала їй кар'єрні плани. На першому плані оповіді – детальне зображення повсякденного життя вдома й на роботі, персонажі розкриваються саме через опис їхньої робочої діяльності, вирішення проблем, які визначають їхню професійну викладацьку діяльність. Сучасна китайська література пропонує багато прикладів

творів про жінок, загальновідомі романи Чжан Цзе, Те Нінь, Су Тун, Ге Фей, Ван Ань-ї, але, як правило, зображення складної, часто трагічної жіночої долі не залишає простору для романтичної лінії, а за її наявності романтичні стосунки стають головною лінією, навколо якої будується оповідь. Американська лінія, позначена ідеалізацією вільного від традиційних патріархатних обмежень життя, доповнюється пунктиром японського відчуття прекрасного, реалізованого в імпліцитних алюзіях на естетику японських ліричних історій, розказаних у поезіях танка моногатарі-сю, зокрема «Ісе-моногатарі» та «Гендзі-моногатарі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селігей В.В. «Дискурс китайсько-американської транскультурації у творчості Ю Ліхуа: проблеми критико-аналітичної рецепції. *Кременецькі компаративні студії*. Кременець, 2017. Вип. 7. Т. 1. С. 265–276.
2. 杨振宁 写在前面.
3. 於梨华 在离去与道别之间.

УДК 82.09:82-32

ADJECTIVES AS MEANS OF PSYCHOLOGICAL NARRATION IN THE SHORT STORIES BY WILLIAM FAULKNER

ПРИКМЕТНИКИ ЯК ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЗАЦІЇ ОПОВІДІ В МАЛІЙ ПРОЗІ ВІЛЬЯМА ФОЛКНЕРА

Sytnyk O.V.,

orcid.org/0000-0003-4116-0425

Candidate of Philological Sciences, Docent,

*Associate Professor of the Department of Foreign Languages
Khmelnitsky National University*

The following research article is dedicated to the study of the peculiarities of formation and application both of adjectives and of epithets as the means of psychological narration in the short stories by William Faulkner. In the process of research we analyzed the lexical layer of the works from the short stories collection "Go Down, Moses" as well as others: "A Rose for Emily", "Dry September", "Persy Grimm", "Wash" etc. It is emphasized that the author of the abovementioned short stories tends to application of the complex adjectival structures which are directed at the revelation of not less complex psychological and emotional states of a person. Aiming at a demonstration of the subtlest soul motions and details W. Faulkner resorts to unusual decisions, creating authentic original epithets. Special attention in the article is drawn to the psychologically and emotionally coloured adjectives formed by means of affixes.

Key words: adjectives, epithets, short stories, psychologism, inner world of a person.

Дана наукова розвідка присвячена дослідженню особливостей творення та вживання прикметників та епітетних структур як засобів психологізації оповіді в малій прозі Вільяма Фолкнера. У ході дослідження було проаналізовано лексичний прошарок низки новел письменника, зокрема твори, що входять до збірки «Домашнє вогнище», а також «Троянда для Емілі», «Посушливий вересень», «Персі Грімм», «Вош» та інші. Відзначається, що автор вищезгаданих творів схильний до вживання комплексних ад'єктивних структур, спрямованих на відтворення складних душевних колізій персонажів. З метою передати найпотаємніші нюанси та тонкосплетіння внутрішнього життя людини В. Фолкнер вдається до нестандартних рішень, створюючи несподівані індивідуально-авторські епітети. Особлива увага також приділяється дослідженню прикметників психо-емоційного забарвлення, утворених афіксальним способом.

Ключові слова: прикметники, епітети, мала проза, психологізм, внутрішній світ.

Данная научная статья посвящена изучению особенностей образования и употребления имен прилагательных и эпитетных структур как средств психологизации повествования в малой прозе Уильяма Фолкнера. В процессе исследования был произведен анализ лексического пласта ряда новелл писателя, в частности произведения из сборника «Домашний очаг», а также «Роза для Эмили», «Сухой сентябрь», «Перси Гримм», «Уош» и другие. Автор вышеупомянутых новелл склонен к использованию комплексных адъективных структур, направленных на воспроизведение сложных душевных коллизий персонажей. С целью передать сокровенные нюансы и тонкоплетения внутреннего мира человека У. Фолкнер прибегает к нестандартным решениям, образовывая неожиданные индивидуально-авторские эпитеты. Особое внимание направлено на исследование имен прилагательных с психо-эмоциональной окраской, образованным аффиксальным способом.

Ключевые слова: имена прилагательные, эпитеты, малая проза, психологизм, внутренний мир.

Known for his distinctive humanistic position, clear voice and his eloquence in subtle depictions of life in the American South, Nobel laureate William Faulkner, with the exception of another William, has now generated more published commentary and reviews than any other writer of all the times, and that another's last name is Shakespeare. Faulkner created, as Arthur Edelstein remarked, a "hallucinated version of the Deep South which has escaped its local origins to become a region of the modern consciousness" [1, p. 247]. In terms of William Faulkner's unprecedented style of his Yonapatawpha saga we can't but see eye to eye with Jonathan Yardley, who described it as "a tapestry of incomparable intricacy, past and present woven together in a design that can be comprehended through one book but gains astonishing richness when seen as a whole" [2, p. 32]. From the very first page of his works the reader stumbles into either intricate patterns of the characters' fate or specific manner of its presentation as well as unlimited experimentation both over form and context. The long sentences, the elaborate syntax, the terrifying action, the obscure pronoun references: saying that his technique and style are difficult and his themes daunting seems like merely stating the obvious.

The peculiarities of W. Faulkner's individual style, due to which the writer is undoubtedly considered one of the greatest XX-th centuries American novelists, have been repeatedly subjected to deep and profound study and analysis by many leading literary scholars all over the world: M. Anastasiev, W. Beck, O. Vickery, T. Denisova, R. Dotsenko, D. Zatonsky, O. Zvereva, M. Kauli, I. Kashkina, P. Palievsky, O. Savurenok, H. Skei to name a few.

Once immersed in the author's story of the Deep South America you begin to "explore" different aspects of his fiction and key dimensions of his widespread cultural and artistic import. Pursuing the analysis of the phenomenon of Faulkner's style the major researchers of his works are unanimous in their "verdict", declaring that the artistic continuum of his prose is marked by the complexity of the style, amorphous structure, mannerism and excessive diversity of language. In his essay "W. Faulkner:

at the approaches to writer's style" Rostyslav Dotsenko, a well-known Ukrainian scholar admits: "He (Faulkner) was almost in love with the word – to be more precise, with eloquence <...>. Sometimes it caused overlaps: verbal sparkles and rhetorical ornamentation, inorganically embedded bookish words, obsessive negative superlatives (such as incomparable, insurmountable, impenetrable, etc.) <...>. Anyway Faulkner's word is never neutral and impartial bearer of a thought or of a feeling" [3, p. 115]. This stylistic manner is most closely associated with Faulkner's interests in complexity of an individual's inner world, in the mixture of different mental flows and impulses as well as in their changes. Thus the words which are semantically directly related to the sphere of psychology stand out against the lexical level of Faulkner's short stories. In relation to person these words can act as an attribute, activity or state (categories of sign, validity and status of person's "ego", identified by Stephan Baley) [4, p. 116–147]. This peculiarity determines the adjectivity of Faulkner's style as a specific feature of his psychopoetics.

The issue of the adjectival parameters of Faulkner's short stories has not been the subject of special literary study yet, but has been mentioned by chance in the context of some researches of general poetic system of the author [3; 5], and therefore requires a comprehensive analysis that is the aim of the following essay.

The vividness of Faulkner's short stories is marked by the great variety of adjectival epithets that convey the protagonists' changeable feelings and emotional experiences, helping to reveal and understand their inner states. The epithetological palette of his short stories is rich in numerous descriptive epithets: "dark depth", "sweat-stained silk shirt", "silver flame", "dry September", "red sun", "iron-grey hair", "insuperable barrier" etc. These and many other adjectives, while preserving certain objective and physiological denotation, merge in a unique way with the conditional and abstract characteristics of the emotional and psychological background of his works. A vivid example of this is observed in the following passage from "Delta

Autumn”: “She regarded him, almost peacefully, with that unwinking and heatless fixity – the dark, wide, bottomless eyes in the face’s dead and toneless pallor which to the old man looked anything but dead, but young and incredibly and even ineradicably alive – as though she were not only not looking at anything, she was not even speaking to anyone but herself. “I would have made a man of him. He’s not a man yet. You spoiled him. You, and Uncle Lucas and Aunt Mollie. But mostly you” [6]. The great tragedy of a young female, who is a victim of racial and social prejudice, her soul cry is subtly irradiated by the set of descriptive adjectives. Yet another female character from the short story “Wash”, however tired and powerless after delivery of a baby, but confused in anticipation of her and her baby’s future fate “lay looking up at him (Sutpen) from still, inscrutable, sullen eyes, the child at her side wrapped in a piece of dingy though clean cloth” [6].

Introducing one more protagonist of his collection of the short stories “Go down, Moses”, Samuel Worsham Beauchamp, the author also resorts to numerous adjectival epithets: “The face was black, smooth, impenetrable; the eyes had seen too much. The negroid hair had been treated so that it covered the skull like a cap, in a single neat-ridged sweep, with the appearance of having been lacquered, the part trimmed out with a razor, so that the head resembled a bronze head, imperishable and enduring” [6]. And as we can observe, Faulkner usually uses “obsessive negative superlatives”, some of which were mentioned by R. Dotsenko in his review, such as: “incomparable”, “unavoidable”, “irrevocable”, “indivisible”, “impervious”, “immortal”, “imperishable”, “incredible”, “unrecoverable”, “insurmountable”, “ineradicable”, “impenetrable”, “unalterable”, “invincible”, “impalpable”, “immutable”, “impatient” – to name a few, for description of the characters he feels sympathy to.

Special attention should be drawn to adjectives ending with suffix “-less”. There are plenty variations of them in Faulkner’s texts: “doubtless”, “ageless”, “painless”, “motionless”, “mindless”, “hopeless”, “lifeless”, “pointless”, “bloodless”, “soundless”, “aimless”, “sunless”, “dimensionless”, “ceaseless”, “hapless”, “shiftless”, “noiseless”, “shapeless”, “helpless”, etc. Their connotational meaning is directly related with the concepts of absence, lack or deprivation of something. But in Faulkner’s works these adjectives have deep expressiveness thus coloured with emotional and psychological meaning. A vivid example is found in the short story “Dry September”, where behind the “rainless days”, “lifeless air”, “breathless dark”, “lidless

stars”, “sourceless lights”, “sapless stems”, “coatless drummers” dark thoughts and bloody intentions are hidden.

In order to enhance the emotional expressiveness of the narration the author weaves multiple layers of characterological epithets, for example, in the short story “A Rose for Emily”: “she passed from generation to generation – dear, inescapable, tranquil, and perverse”, “they waited, patient, grave, decorous, implacable” [6]. In the similar way Faulkner shows out the main character of the short story “Wash”, a black servant who is full of dignity and modesty: “Wash was there to meet him, unchanged: still gaunt, still ageless, with his pale, questioning gaze, his air diffident, a little servile, a little familiar” [6].

Great interest is paid to Faulkner’s metaphorical epithets such as “leaden dust”, “lifeless air”, “dead voice”, “savage summer light”, “fleshless grin”, “muddy eyes”, “invisible trees”, “bloody twilight”, “breathless dark”, which reveal another perspectives of the narration and focus the reader not on the actions of the characters but on the emotional and psychological background that caused and instigated their behavior. These epithet structures convey some metaphorical semantics (emotional excitement, psychological pressure, sinister forebodings, intense anxiety) due to actualization of symbols and associations. In such a way the author strives to avoid direct descriptions and analytical explanations of protagonist’s inner world but demonstrates the obvious.

Sometimes uncontrollable Faulkner’s desire to update the expressiveness of the words to his ideas leads to the mintage of unexpected (from the point of view of traditional perception and understanding of the literal meaning of the word) neologistic epithets by means of direct combination of the words or by means of a hyphen: “daredevil eyes”, “pebble-colored eyes”, “cedar-bemused cemetery”, “awe-inspiring light”, “pepper-and salt iron-grey hair”, “dust-dark”, “ink-colored eyes”, “air-proof halls”, “coffee-colored face”.

Faulkner’s evident intention to violate both semantic and architectonic epithet’s “moderation” obviously meets the general artistic and aesthetic tendencies of the epithets’ formation at the beginning of the XX-th century. As O. Volkovynsky observes, “starting from the modernism, epithets tend to complex structural and semantic formations, the dual construction of which is the key to clear transfer from the triviality to the originality” [7, p. 22]. Thus striving occasionally to revolutionize his epithets, Faulkner here and there combines in their structure semantically incompatible attribute and attributive,

producing the epithet-oxymorons: “soundless words”, “immutable progression”, “cold with fire”, “frozen ferocity”, “swamp angel”, “bland perfection”, “soundless thunder”, “burdened with freedom”. Such contrasting images usually increase emotional tension and simultaneously signal the ambivalence of the protagonists’ feelings.

“Collision of unconnected concepts and epithets is characteristic feature of the contrasting Faulkner’s poetics” [8, p. 177] as it states the researcher of his fiction, I. Kashkin. At the same time we emphasize that the writer’s epithets and attributes are very original and specific because they are aimed at revealing and demonstration of the deepest and subtlest motions of the person’s soul as well as consciousness. Interested in the intricate mixture of person’s thoughts, feelings, emotions and unconscious impulses, the author seeks the innovative expressive means and efficient techniques. With this purpose Faulkner mints new semantically ambivalent epithets, as following: “without heat”, “without envy”, “without sorrow”, “without rancor”, “without anger”, “without rage”, “without hope”. To our mind the merge of a negative particle “without” with emotionally intensive words: heat, anger, rancor, rage, alarm, etc., creates psychological intraimagery duality, causes contradictory associations, as we can obviously observe in the following passage from the short story “The Fire and the Hearth”: “...when he stopped again in the kitchen she had not moved, she did not even seem to breathe or to be alive except her eyes watching him; when he took a step toward her it was still not movement because she could have retreated no further: only the tremendous fathomless ink-colored eyes in the narrow, thin, too thin coffee-colored face watching him without alarm, without recognition, without hope. “Fonsiba”, he said. “Fonsiba. Are you all right?” [6].

Faulkner also manages to charge his fiction psychologically due to frequent application of the so called “pathetic and artificial epithets” [8, p. 177]: “irrevocable”, “immortal”, “immemorial”, “immutable”, “imponderable”, “impervious”, etc. As for example, in the short story “Persy Grimm”, that is literary soaked with them: “irrevocable evocation”, “immemorial sound”, “immobile faces”, “something irresistible”, “implacable undeviation”. According to M. Danelia “these are epithets that express the

restlessness, emotional depth, intensity of Faulkner’s style” [9, p. 67]. At the same time, the selection of such adjectives leads to the impression of an epistemological uncertainty of a person.

Nevertheless, along with Faulkner’s specific selection and mintage of the original epithets we point out his tendency to concentration of adjectives in his fiction. Warren Beck is convinced that Faulkner’s reiteration of certain words and his habit of piling one adjective upon another sometimes help to create a mood or to accentuate a particular character trait [10, p. 29]. Where the other authors use one or two epithets or attributes Faulkner forces the atmosphere by constructing chains of adjectives to an object: “... and soon the jasmine in the garden began to smell with evening, coming into the room in slow waves almost palpable; thick, sweet, oversweet” [11, p. 731]; “His father spoke for the first time, his voice cold and harsh, level, without emphasis” [11, p. 5]; “He was quite motionless, still, alone, fateful, like a landmark almost” [12, p. 303]; “The house seemed still to be filled with the shrill sound of the telephone like a stubborn echo. Then he began to hear the clock on the mantel, reiterant, cold, not loud” [11, p. 657]. As we see the author deliberately overloads his sentences with homogeneous epithets to make his images more accurate and complete. In such a way he manages psychologically saturate his text and to amplify emotionally subjective dimensions of his short stories. This stylistic method is mostly connected with Faulkner’s treatment of the inner world of a person with its endless flow of thoughts, impressions and feelings.

We can surely conclude that the adjectivity and tendency to epithets application are the distinctive and admirable features of Faulkner’s individual artistic style. The vector of emphasitation of the adjectival epithets in the author’s short stories is aimed at the depths of the inner world of a person, which is designed to demonstrate the feelings, thoughts, emotions and psychological experiences of the protagonist. At the same time, constant dissatisfaction with the available options pushes the artist to the unceasing and new search for unique variants of the combination of the attribute and the attributive. Thus the adjectival epithets in Faulkner’s short stories call for originality, uniqueness and modernistic tendency to “defamiliarization”.

REFERENCES:

1. Arthur Edelstein. In *Moderns and Contemporaries: Nine Masters of the Short Story*, edited by Jonathan Baumbach and Arthur Edelstein. Random House, 1968. P. 247–249.
2. Jonathan Yardley. “Where It First Happened”, in *The New Republic* (reprinted by permission of The New Republic; 1973 by Harrison-Blaine of New Jersey, Inc.), September 8, 1973. P. 32–33.
3. Доценко Р.І. Фолкнер: на підступах до стилю письменника. *Всесвіт*. 1971. № 9. С. 114–117.

4. Бaley С. Понятте психологічної основи почувань. *Записки НТШ*. 1911. Т. 105. Кн. V. С. 116–147.
5. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. 272 с.
6. William Faulkner. *The Essential Faulkner*. Random House eBook Edition, 2012.
7. Волковинський О.С. Епітетна структура: дуальна природа та механізм дифузії. *Сучасні проблеми епітетології: збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 1. С. 6–28.
8. Кашкин И. Фолкнер – рассказчик. *Семь рассказов / У. Фолкнер*. Москва : Иностранная литература, 1956. С. 162–178.
9. Данелиа М.С. Сопоставительный анализ психологической новеллы У. Фолкнера и Т. Вульфа : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05. Тбилиси, 1985. 166 с.
10. *Analysis and Commentary on William Faulkner's The Sound and the Fury and Selected Works*. Intelligent Education, Inc. 184 p.
11. *Collected stories of William Faulkner*. New York : Vintage Books. A Division of Random House, 1976. 900 p.
12. Faulkner W. Percy Grimm in *Modern American Short Stories*. M. : Foreign Language Publ. House, 1960. P. 295–306.

РОЗДІЛ 8 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2"20"+821.111-1"16"

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗУ СИРЕНИ У ВИБРАНІЙ ЛІРИЦІ ВІРИ ВОВК І БРИТАНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ XVII СТ.: МІФОЛОГІЧНИЙ І ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТИ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SIREN'S CHARACTER IN THE SELECTED LYRICS BY VIRA VOVK AND THE BRITISH POETRY OF THE 17th CENTURY: MYTHOLOGICAL AND GENDER ASPECTS

Смольницька О.О.,

orcid.org/ 0000-0001-9864-1727

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник

Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського

У статті на матеріалі окремих віршів британських поетів (переважно яковіанської доби) і поезії сучасної української письменниці Віри Вовк розглянуто образ Сирени. У полі зору постають бінарні опозиції: мир/війна, Ерос/Танатос, маскулінне/фемінінне тощо. До уваги взято образи Улісса і Сирени як архетипову пару. Виокремлено діалог текстів, зумовлений загальним контекстом доби і спільними символами та архетипами. Застосовуються компаративний, архетипний, символічний, гендерологічний та інші методи аналізу.

Ключові слова: міф, образ, символ, архетип, сирена, німфа, переклад, гендер.

В статье на материале отдельных стихотворений британских поэтов (преимущественно яковинанской эпохи) и поэзии современной украинской писательницы Веры Вовк рассмотрен образ Сирены. В поле зрения – бинарные оппозиции: мир/война, Эрос/Танатос, маскулинное/фемининное и т. п. Приняты во внимание образы Улисса и Сирены как архетипической пары. Выделен диалог текстов, обусловленный общим контекстом эпохи и общими символами и архетипами. Применяются компаративный, архетипный, символический, гендерологический и другие методы анализа.

Ключевые слова: миф, образ, символ, архетип, сирена, нимфа, перевод, гендер.

In the article, the character of Siren is clarified on the basis of some British poems (which were created mainly of the Jacobean era) and the poetry of contemporary Ukrainian writer Vira Vovk. The binary oppositions, as: peace/war, Eros/Thanatos, masculine/feminine etc. – are lighted up. The attention is paid to the characters of Ulysses and Siren as archetypal pair. The text dialogue is highlighted due to the general context of the epoch and common symbols and archetypes. Comparative, archetypal, symbological, gender, and other methods of analysis are used.

Key words: myth, character, symbol, archetype, siren, nymph, translation, gender.

Постановка проблеми. Сучасна українська гуманітаристика звертається до вічних образів і міфологізації, а також міфоритуальності в текстах різних епох і, відповідно, з різними підходами. Останнім часом спостерігається зацікавлення в елітарній поезії Великої Британії елізаветинської та яковіанської діб, а також періоду Реставрації, і ці розвідки оригінальні як у теоретичному, так і у практичному аспектах (художній переклад [18]), причому на перший план виходять компаративний і гендерологічний аспекти. Зокрема, це і несподівані паралелі у змалюванні теми війни як не лише Танатосу, але й елементу натхнення, у культурах Заходу (Британії, Німеччини) і Сходу (Кримського Ханату), протиставлення

штампам любовної поезії як виродження Еросу [12]. Відповідно, у полі зору постають Ерос і Танатос, а також діалог текстів, який спостерігається у британській поезії не лише зазначеної доби (наскрізні образи німфи, воїна, якого кохана проводить на війну, і війна йому миліша, аніж кохання, тощо – вірші Крістофера Марло, сера Волтера Релі, Ричарда Лавлейса та інших [10; 12; 13], діалог про права жінок між Гудібрасом і його Пані у пізнішій поемі Семюела Батлера «Гудібрас» [18, с. 198–203], тощо), але й у ХХІ ст.: в одного автора по-різному інтерпретується один і той самий образ або мотив, пов'язаний з античною міфологією. Діалогізм досягається і завдяки застосуванню наскрізних, вічних образів, з-поміж

яких – Одиссей (у римській традиції Улісс). Він наявний від античної літератури до сучасної, зокрема текстів Нью-Йоркської групи (далі – НЙГ). XXI ст. інтерпретує цей образ мандрівника і вигнання відповідно до сучасних реалій. Але замало уваги звертається на інший образ – коханої Улісса, яка прагне його спокусити – Сирени (в оригіналі міфу – демонічної істоти; профанна, а не сакральна версія – повії). Цікаво, що цей образ постає і без змалювання образу Одиссея, тобто як самодостатня жінка, сучасна і водночас міфологічна. Образ Сирени (як і взагалі морського фемінінного персонажа, як-от української чи бразильської русалки або іншого водяного духа – наприклад, богині Єманжа), як і змалювання мариністичних мотивів (океан, мушля, причал, корабель тощо), образ конкістадора та іншого – наскрізні у В. Вовк. Обсяг дослідження зумовлює акцент на творчості лише однієї персоналії (представниці цієї групи) – Віри Вовк (автонім Віра-Лідія-Катерина Селянська, 1926 р. н.), уродженки Борислава, постійної мешканки Ріо-де-Жанейро. Попередній аналіз виявив успішність розгляду інтерпретації шекспірівських мотивів і образів як міфу в НЙГ, тому британський дискурс може бути перспективним, хоча й без безпосередніх впливів на український пошук. Отже, до уваги можна взяти український, бразильський, британський та інші контексти і супертексти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. НЙГ неодноразово досліджувалася в сучасній гуманітаристиці. Прикметно, що наукові праці про НЙГ часто належали самим її членам, які знали специфіку зсередини. В Україні дослідження НЙГ відомі переважно з кінця XX ст. – початку XXI ст., від покоління «дев'яностників» чи «дев'ятдесятників» до покоління «нульових» і першої декади XXI ст.: Н. Анісімова, І. Астапенко, О. Астаф'єв [1] (також упорядник антологій), О. Бекішева, Н. Гаврилюк, Ю. Григорчук [5], А. Дрозда, І. Жодані, І. Калинець, Н. Козіна, М. Коцюбинська, Д. Льохарт, С. Майданська, В. Мацько [7], С. Ожарівська, Т. Остапчук, О. Смольницька, Л. Тарнашинська, З. Чирук, В. Шевчук та інші. У Польщі це – видання та наукові розвідки, а також переклади польською Т. Карабовича [6] (Tadeusz Karabowicz, Люблін). На перший план у дослідженнях виступають або нестандартні біографії митців, або міф і міфічне (О. Астаф'єв [1], Т. Карабович [6], О. Смольницька [14; 16; 17] та ін.) чи сакральне/профанне (Ю. Григорчук [5], О. Смольницька [15] та ін.) в їхній творчості, проте повного аналізу досі немає, хоча творчість В. Вовк уже стає предметом ком-

паративних студій. Це особливо цікаво і у плані дослідження мандрів – наприклад, Ю. Григорчук [5] неодноразово наголошувала на ролі героя В. Вовк як мандрівника; на пошуках і ностальгійності акцентували увагу Т. Карабович [6] та О. Смольницька. Підсумовуючи, можна сказати, що пошук у В. Вовк – часто імпліцитний, духовний і навіть позначений містицизмом. Творчий метод цієї авторки і класичний, і водночас авангардний, а також модерністичний. Важливо те, що реципієнт текстів НЙГ повинен мати належну ерудицію, культурну підготовку для адекватного сприйняття.

Постановка завдання. Мета – порівняти образ Сирени у вибраній поезії В. Вовк (звертаючи увагу на її збірки 2010–2018 рр.) і британській ліриці початку XVII ст., звернувши увагу на діалог текстів і загальний контекст доби. **Завдання:** 1) виокремити загальні особливості міфологічного і культурного сприйняття у членів НЙГ; 2) схарактеризувати змалювання В. Вовк образу Сирени в архетипному та інших аспекти; 3) проаналізувати формальні та інші чинники вірша С. Денієла «Улісс і Сирена», звернувши увагу на перекладознавчий аспект; 4) порівняти інтерпретацію автором міфологічного сюжету з класичною версією міфу про Одиссея і Каліпсо; 5) дослідити бінарні опозиції та інші особливості тексту; 6) звернути увагу на інтерпретацію образу німфи Каліпсо (оскільки у С. Денієла у вірші явно мається на увазі ця героїня) в інших сучасних українських поетес. Матеріалом аналізу є сучасні збірки В. Вовк (в яких обіграється образ Сирени) і вірш С. Денієла «Улісс і Сирена»; у додатку наводяться оригінал твору і поетичний переклад.

Виклад основного матеріалу. Загалом, членів НЙГ можна назвати бікультуралами (особливо це стосується пізнішої генерації), з-поміж них немає монокультуралів. Але В. Вовк – полікультурал, проте в якому стверджується чинник «моно» – українська культура. Завдяки пізнанню інших культур авторка пізнає саму себе, а паралелі з бразильською та іншою історією, ментальністю тощо висвітлюють для неї український феномен.

Під час аналізу художніх творів НЙГ стає помітно, що ліричні герої живуть у двох реальностях і двох часах. Час у них і у поетів – «зовнішній» і «внутрішній». Також можна виокремити у них «фізичний» час (в якому вони перебувають) і вічний. Перебуваючи у відчутній неукраїнській реальності, від Ріо-де-Жанейро до Мюнхена чи у мандрівках, персонажі подеколи «випадають» із неї завдяки внутрішньому зору, яскравому символічно-асоціативному ряду – творчості. Отже, час

тут неоднозначний. Герої (часто це збірний образ емігрантів, або конкретні прототипи, або alter ego авторів, або архетипи і міфологеми) живуть у минулому, але водночас і сучасність диктує їм свої закони, постаючи як збіг, але частіше – як незбіг із уявленим.

Так само – пейзаж у творах НЙГ. Він і реальний, і гіпотетичний (невидимий), а також міфологічний (особливо у В. Вовк; міфологізація та умовність наявні і у поезії Б. Рубчака, Е. Андієвської, Патриції Килини та ін.; нове покоління НЙГ більше технологізоване і урбанізоване). Цей пейзаж містить телуричні символи, пов'язані зі світовим центром, небесною віссю: дерево (узагалі дерево і міфологічне – наприклад, рай-дерево), гора (так само – гора взагалі чи конкретна або міфологічна), земля (глина – з якої було створено Адама; український чорнозем; піски – і пустеля); камінь, вода – або взагалі вода, або річка, море, океан тощо. Так само – ліс виступає як символічний або алегоричний, або ж це ліс узагалі (універсалія), чи конкретний (карпатський; латиноамериканська сельва, тощо). Степ – і український степ, і бразильський сертан тощо. Міфологічний пейзаж у НЙГ насичений персонажами вищої і нижчої міфології. У вищій площині це пантеон слов'янських, бразильських, античних та інших божеств (В. Вовк), у нижчій – демонологічні істоти: русалки, мавки, чугайстри, перелесники, перевертні, «опирі», водяники, лісовики, власне чорти, сам диявол тощо (В. Вовк, Патриція Килина та ін.). Локалізація таких персонажів також міфологічна: ліс, вода, печери тощо (але під час бразильського карнавалу вона розпадається: перебрані на демонологічних персонажів, люди можуть самі бути створіннями нечистої сили – у В. Вовк). Факт, що і телуричні символи, й інші локуси, і персонажі (особливо святі) відіграють у цих текстах роль святині – сакреми (Наприклад, у Шотландії святинею-сакремою вважається місіонер – святий Колумба (Колумбан, Колюмбан) – символ цієї країни [8, с. 148]; відтак українські сакреми – це презентовані у В. Вовк святі Юр, Миколай, Андрій Первозванний та ін.). Сакреми – і янголи, і Господь Бог (Бог-Отець; Ісус Христос; Аллах та ін.), і пророки, і відлюдники, й інші сакральні постаті (мольфари, знахарі як провідники до іншого світу, посередники).

У творчості В. Вовк образ Сирени – духовний. Якщо взяти до уваги міфологічну версію, що сирени – напівжінки, напівптахи (до речі, так уявляли і деяких слов'янських русалок, так само співочих, і у поетеси є символ гнізда [3, с. 50]), то в очі впадає частий мотив польоту і

розчинення в повітрі, синкретизм (збірка «Пісня Сирени», 2010). Але в поетеси Сирена – це Аніма, чистий дух, душа. Цікаво те, що у цій збірці – жіноча інтерпретація, лірична героїня постає і як Одиссей у своєму пошуку (вірш «Сирени»): «Наче в рожеві, перламутрові мушлі, / вливалася пісня Сирен у мої вуха. – / Ми тільки для тебе співали, – мовили – / тепер ти будеш, як ми, літати, / так ніби нетля навколо полум'я свічки, / довкола щогли одного героя, / що вірний своїй королеві. Пригадуєш? / Тій, як вишиває» [3, с. 6]. Під останньою мається на увазі, звичайно, Пенелопа. Лірична героїня – «наречена моря. Тобі вже не дасться / ступати по тверді землі» [3, с. 6]. Головна роль героїні – співати, тобто творити, це – своєрідна обітниця жрецької нешлюбності. Прикметно, що творчість В. Вовк неодноразово порівнює з прядінням [3, с. 50] (вірш «Сирена»), «пісня прядеться» [4, с. 12] (збірка «Рай-дерево (Солодка черешня)», вірш «Пісня Сирени»), вишиванням і ткацтвом. Тут асоціація не тільки з образом Пенелопи, але й із Каліпсо (нижче – докладніше про цю німфу, кохану Одиссея). Те, що сирени – дочки повітря, викликає асоціацію з казкою Г.-Х. Андерсена «Морська діва» (це адекватніший переклад, аніж традиційний «Русалонька» [21]), де наприкінці сестри головної героїні (перетвореної на морську піну) перетворюються на дочок повітря. Узагалі в очі впадає прагнення ліричною героїнею В. Вовк укоріненості, рідного чорнозему (про що вона прямо заявляє у віршах), потяг до рідних архетипів. Ні вода – символ несвідомого, ні повітря не можуть дати рідного ґрунту (оскільки у морі далеко дно, а в повітрі немає тверді). Отже, Сирена в цієї поетеси прагне певнішого укорінення і досягає цього творчістю. Далі змальовується особиста трагедія закоханої в Одиссея Сирени, яка всолоджує його (прив'язаного до щогли) співом. Інший ключовий мотив – самотність творчої героїні. Інший мотив – сила творчості і самопожертва героїні, переосмислення міфу (вірш «Ти знала»): «Це твої власні руки / міцно прив'язали до щогли / свого коханого» [3, с. 51], сама Сирена – «стихія» [3, с. 51]. Сирена у В. Вовк жертвує своїм почуттям, але водночас і має владу над Одиссеєм завдяки власному співу, прив'язує чоловіка своєю творчістю. У наступних збірках знову з'являється образ Сирени («Печерні малюнки», 2018) – вірш «Мушля»: «Море благало Сирену: / «За пісню тільки для мене / Розстелю перед тобою / Усі скарби каравел...» [2, с. 40], на що адресатка відповідає: «За пісню тільки для тебе / Принеси мені мушлю / Зі шумом безсмертя, / Де вічність домує»

[2, с. 40]. Отже, творчість, присвячена божеству (море потопляє, карає, але може й обдарувати), тобто вічному – синонім безсмертя, і обмін має бути від матеріального (морських скарбів) на духовне (те, що просить Сирена).

Семюел Деніел (Samuel Daniel, 1562–1619) був і поетом, і придворним істориком, сучасником і елізаветинської доби (Єлизавети I Англійської Тюдор), і яковіанської (Яків VI Шотландський, він же Яків I Англійський, правив у 1603–1625), як поет уславився за останнього монарха. До уваги пропонується вірш «Ulysses and the Siren» (1605), побудований як діалог.

Версифікація та інші формальні чинники. Текст має 72 рядки, 9 строф по 8 рядків, рима перехресна. Вірш написаний розміром народних балад – наприклад, шотландської «Daemon-Lover» (цей розмір застосує і Редьярд Кіплінг у своїй стилізації під народні балади Британських островів), а ще – розміром вірша Р. Лавлейса (Lovelace, 1618–1658) «До Алтеї, з В'язниці» («To Althea, from Prison», перша публікація – 1642 р., українською перекладений мною). Також розмір цього вірша має спільне і з романтичною баладою Дж. Кітса «La Belle Dame Sans Merci» (але ж і Сирена, і Дама у Дж. Кітса належать потойбічному світу і, виражаючи Ерос, прирікають смертних чоловіків, отже, і у міфі, і у С. Деніела німфа – це теж *femme fatale*, Прекрасна Безжальна Дама). У перекладі вірша С. Деніела (див. додаток) – спроба відтворити алітерації. Наприклад: «No widows wail» – у перекладі: «Не буде тут волання вдів»; «The world, we see, by warlike wights...» – «Бо вир воєнний породив...». Структура: діалог починається зі звертання – імені Улісс. Цікаво, що твір одкривається від жіночої особи. Так само завершується – жіночою реплікою, і так само – звертанням до Улісса. Сам діалог – класичний приклад схеми: адресант – адресат. За останнім (чоловіком) залишається перемога, а жінка зрікається власної активної позиції. Отже, цей твір має гендерний аспект. Пропонований віршований діалог базується на повторюваних лексемах: наприклад, Сирена про земні будні (моряків в Уліссовій команді) вживає слово *toil* («тяжка праця», «наполегливо працювати»; «ледве йти»), і Улісс відповідає, уживаючи це ж слово як контраргумент. Загалом слово *toil* повторюється 6 разів; має змісто́ве значення і дублювання спільнокореневих лексем: у першому випадку – *tediousness*, у другому – *tedious* («нудний», «утомливий»). Лексика тексту надзвичайно полісемантична, а компактність англійського вірша створює додаткові труднощі для еквілінарного та еквіритмічного перекладу.

Міфологічний аналіз. Під Сиреною (до якої герой звертається не інакше як «німфа»), вочевидь, мається на увазі німфа Каліпсо, яка сім років утримувала Одіссея (що врятувався на уламку корабля) на своєму чарівному острові Огігії. Каліпсо втілює природу і мир, також її функція – ткацтво [19, с. 616]. І у міфі, і у вірші Улісс відмовився назавжди залишитися з німфою. Є версія, що Каліпсо народила від Улісса дітей [19, с. 616]; є інші свідчення, що вона після його відплиття скінчила життя самогубством (як Дідона, покинула Енеєм). На думку А. Тахо-Годі, ім'я Каліпсо («та, що приховує») означає причетність цієї німфи до світу смерті, і, покинувши цю героїню, Одіссей, відповідно, остаточно перемиг смерть [19, с. 616]. Отже, герой повернувся із загробного світу (змальованого як язичницький рай; упадає у вічі його тиша і мир, статичність) до світу живих – реальних, земних Пенелопи, Телемаха та інших. Подолавши ворогів (також реальних), Улісс/Одіссей остаточно утверджується як цар власної, реальної Ітаки. Але в перекладеній поезії цікаво: у фіналі Каліпсо, бачачи, що їй не втримати коханого, заявляє, що сама вирушить із ним (за міфом, вона спорядила Улісса у путь [19, с. 616]). Якщо на початку вона пропонує царювати з нею разом, то в кінці приймає всі майбутні умови Улісса (яких не знає – точніше, знає тільки про війну), тобто зі свого дому переходить до чоловічого дому. Невідомо, в якому статусі вона буде: адже на острові вона пропонує Уліссу рівність, а в чоловічому (іншому) просторі може посісти підлеглу роль. Можливо, тут показано зміну матриархату на патріархат. Також у цьому вірші Сирену можна розуміти як «шляхетну дикунку», утілення природи, яка, однак, має дещо штучне (обмежене) існування, а проповане німфою блаженство – це «золотий вік», «утрачений рай». Можна згадати також героїв куртуазних романів (безперечно, читаних С. Деніелом) і балад, де лицаря є, наприклад короля Артура, який вирушає на поєдинок і їде лісом, закликають прекрасні зачаровані діви до забуття у вічних розвагах – або на природі, або в їхньому замку. Можливо, це фейрі (*fairy*), тобто персонажі нижчої міфології Британських островів. Факт, що і Сирена, і ці діви пропонують воїну – утіленню діяння – якраз недіяння. В усіх випадках герой відмовляється і тому перемагає своїх майбутніх ворогів. В юнгіанському аспекті таких жіночих персонажів можна інтерпретувати як архаїчну Аніму, яка вже не задовольняє персонажа. Тобто це спрощення архетипу Аніми.

Цікавий хронотоп вірша: в оригіналі виразно постають «тут» (для німфи це мирний берег її

царства) і «там», тобто бурхливе море, зовнішній світ, від якого Сирена застерігає Улісса.

Інші міфологічні образи: оскільки Каліпсо тут жодного разу не названа на ймення, то можуть виникнути асоціації з Цирцеєю, сиренами (які намагалися співом зачарувати Одиссея і його команду) та іншими фемінінними персонажами «Одіссеї» та міфів. Але з тексту С. Деніела випливає, що героїня – Каліпсо. Проте, як сирена, вона намагається зачарувати Улісса принадливими обіцянками, але, як і у міфі та «Одіссеї», герой не підкорюється. Можливо, британський поет свідомо припустив контамінацію мотивів.

Символ Каліпсо – виноград, а значить, вино, яке означає і життя, родючість, Ерос, і забуття в екстазі, іншому світі (зокрема, під час містерій). Отже, за віршем, німфа – мир, Улісс – війна. Німфа народжує як мати, створює як ткаля (хоча цю функцію у вірші не згадано, але вона є у міфі), її обранець – руйнує. Відповідно, у творі наявні бінарні опозиції. Воїн – убивця, німфа – коханка (Попередньо було виокремлено різницю у маскуліності та фемінінності поглядів цих героїв на війну, причому є гіпотеза, що Улісса Сирена таки завоює завдяки своїй вроді [10, с. 185–186]). Хоча можна припустити, що *fair (delicious) nymph* – це зовнішнє, форма, а Улісс як чоловік – внутрішнє, зміст (Аналогічно типову як на свій час позицію висловив Дж. Мільтон у поемі «Втрачений Рай» – «Paradise Lost»: Єва – зовнішня краса, чуттєве пізнання, натомість Адам – мужнє і раціональне). Нетипово для міфу, що в С. Деніела німфа прагне дітонародження (хоча насправді Каліпсо і народжує від Одиссея). Це і притаманний добі поета чоловічий погляд на жіночу функцію, і переосмислення міфу. Отже, Сирена втілює Ерос (німфи та сирени – це взагалі еротичні персонажі, але їхній Ерос призводить і до Танатосу, оскільки вони заманюють і занепащають смертних), Улісс як воїн – Танатос. Світ Каліпсо – статика (і певна інфантильність), Улісс прагне динаміки, яка для нього у постійному пошуку і завойовництві. Можливо, Каліпсо має нереалізовану материнську функцію і, керуючись інстинктом, прагне прив'язати Улісса до себе наче дитину, подібно до Омфали, яка покарала Геракла (Геркулеса), примусивши того вдягатись і прядсти як жінка. Наприкінці вірша помітно, що Сирена прагне взяти «реванш».

Несподівано інша інтерпретація образу Каліпсо постає у сучасній українській поезії. Наприклад, київська поетеса і науковець, кандидат філологічних наук Надія Гаврилюк в одній із нових збірок «Esperanto» (2017), опублікова-

ній як білінгва (докладніше про цю книгу: [11]), у вірші «Каліпсо» поєднує міфічний і сучасний світи, але передовсім в улюбленій бароковій традиції спочатку звертається до церковної символіки, на початку звертаючись до Бога і змальовуючи природу: «Співає світ весняний октоїх» [20, с. 12]. Присвячений душевному відродженню вірш змальовує образ Каліпсо, експериментуючи з римою, застосовуючи ім'я цієї німфи: «Милують очі росянисті кліпси, / Над ранок подаровані траві. / Незримі пахощі мандрівнику Уліссу / На знак прихильності, немов Каліпсо...» [10, с. 12]. Рима: *кліпси – Уліссу – Каліпсо* – оригінальна. У польському перекладі Т. Карабовича збережено це римування: «Ułaskawiają oko zaruszone klipsy, / Nad ranem подарowane trawie, / Niewidzialne zapachy dla podróżnika Ulissesa / Na znak życzliwości, jakby Kalipso...» [20, s. 13]. Ідею цього багатозначного вірша можна інтерпретувати і як заклик задовольнитися малим у великому, а також медитативність і синкретизм. Власне, це те, що пропонувала Одиссею Каліпсо і що пропонує сирена в С. Деніела. В усіх перелічених текстах помітний нахил (хоча й несвідомий, не сформульований) до міфодрами (термін ХХ ст.), тобто програвання ситуації за допомогою міфологічних образів, а також до психодрами [9]. Тобто це – тенденція до арт-терапії, причому власної (автор зцілює сам себе).

Висновки. Підсумовуючи аналіз текстів британської поезії та віршів В. Вовк, можна виокремити спільні риси. Формально це і стислість, лаконізм, надзвичайна полісемантичність, водночас – нахил до епічності (зокрема, у виборі епічних сюжетів), переосмислення міфу, апеляція до несвідомого. Спільні бінарні опозиції: мир/війна, Ерос/Танатос, маскуліне/фемініне, чуттєве/раціональне, статика/динаміка. Можна виокремити міфічне/реальне, проте у випадку В. Вовк це взаємозв'язок. Міф у ХХ–ХХІ ст. часто виступає як реальність чи її інваріант, причому рівно вартий, що виражається у магічному реалізмі, неоміфологізмі, міфологічному реалізмі тощо. Звернення до терапевтичної функції міфу й архетипу, а також нахил усіх перелічених авторів до змалювання містеріального дійства дає підставу стверджувати про твір як міфодраму. Здійснений аналіз підтверджує діалогізм текстів і несподівані паралелі з українською літературою ХХІ ст., оскільки вона теж побудована на античній символіці. Поет-емігрант виступає як Одиссей, це трагедія сучасної людини, але водночас і знайдення нових можливостей і сублімація. Сучасні поетеси (В. Вовк, Н. Гаврилюк та інші) і є Уліссом-

Одіссеєм – мандрівником (зокрема, духовним) і воїном. Згадується феномен Лесі Українки як «одинокого мужчини» (І. Франко), тобто мисткині, чия функція – творчість (як у Каліпсо) – у сучасному суспільстві змушені грати маскулінну роль. Реальність у всіх текстах міфічна і нагадує потойбічну; герой повертається з потойбіччя, відбуваючи ініціацію. Робота має перспективу

продовження в компаративному аспекті. Також вищезазначені вірші К. Марло, сера Волтера Релі, С. Деніела як діалог можуть стати матеріалом аналітичного читання, отже, мають практичне значення для методики викладання англійської мови.

Додаток. Оригінал і поетичний переклад вірша С. Деніела «Улісс і Сирена».

<i>Samuel Daniel, "Ulysses and the Siren", 1605</i>	<i>Поетичний переклад Ольги Смольницької (2019), «Улісс і Сирена»</i>
<p><i>Siren:</i> Come, worth Greek, Ulysses, come, Possess these shores with me; The winds and seas are troublesome, And here we may be free. Here may we sit and view their toil That travail in the deep, And joy the day in mirth the while, And spend the night in sleep.</p> <p><i>Ulysses:</i> Fair nymph, if fame or honor were To be attained with ease Then would I come and rest me there, And leave such toils as these. But here it dwells, and here must I With danger seek it forth; To spend the time luxuriously Becomes not men or worth.</p> <p><i>Siren:</i> Ulysses, Oh be not deceived With that unreal name; This honor is a thing conceived, And rests on others' fame. Begotten only to molest Our peace, and to beguile The best thing of our life, our rest, And give us up to toil.</p> <p><i>Ulysses:</i> Delicious nymph, suppose there were No honor nor report, Yet manliness would scorn to wear The time in idle sport. For toil doth give a better touch, To make us feel our joy; And ease finds tediousness, as much As labor yields annoy.</p> <p><i>Siren:</i> Then pleasure likewise seems the shore Whereto tends all your toil, Which you forgo to make it more, And perish oft the while. Who may disport them diversly, Find never tedious day, And ease may have variety As well as action may.</p> <p><i>Ulysses:</i> But natures of the noblest frame These toils and dangers please, And they take comfort in the same As much as you in ease, And with the thoughts of actions past Are recreated still; When pleasure leaves a touch at last To show that it was ill.</p>	<p><i>Сирена:</i> Уліссе доблесний, прийди, Тут будь володарем; Моря і бурі – знак біди, Тут – волю віднайдем. Нам видно звідси муки всіх, Надриви в глибині, Та нам тут – радощі утіх, А ночі – уві сні.</p> <p><i>Улісс:</i> Прекрасна німфо, як звитяг Так легко досягти, Мене ти прийми у краях, Од мук увільниш ти. Та я до небезпеки звик, Шукатиму довкруг; Хто гає у розкошах вік – Знай: той негідний муж.</p> <p><i>Сирена:</i> Уліссе, хай тікає пріч Ця вигадка-ім'я; Звитяга, честь – уявна річ, Як слава, ціль твоя. Як наш набридне мирний дім, Зневажиш спокій ти, – Найкраще в жеребі твоїм – Зректися суєти.</p> <p><i>Улісс:</i> Чарівна німфо, тут нема Славетного зате, Бо справжня мужність не прийма Це гаяння пусте. Торкає ліпше мука нас, І радістю торка; Не треба втомливих окрас, Це втомливість нудка.</p> <p><i>Сирена:</i> Та берег наш – обитель втіх, Полегшить муки всі, І ти забудеш більшість з них, І решту віддаси. Побачиш у розраді все ж, Що день і не нудкий, І розмаїття віднайнеш У безлічі такій.</p> <p><i>Улісс:</i> Та найшляхетніше єство Шукає небезпек, Які розраджують його, Як і твій милий брег. І помисли звитяжних дій Розради надають; Та насолод покаже рій, Що їхня хибна путь.</p>

<p><i>Siren:</i> That doth opinion only cause That's out of custom bred, Which makes us many other laws Than ever nature did. No widows wail for our delights, Our sports are without blood; The world, we see, by warlike wights Receives more hurt than good.</p> <p><i>Ulysses:</i> But yet the state of things require These motions of unrest, And these great spirits of high desire Seem born to turn them best, To purge the mischiefs that increase And all good order mar; For oft we see a wicked peace To be well changed for war.</p> <p><i>Siren:</i> Well, well, Ulysses, then I see I shall not have thee here, And therefore I will come to thee, And take my fortunes there. I must be won that cannot win, Yet lost were I not won; For beauty hath created been T' undo, or be undone [1].</p>	<p><i>Сирена:</i> Та родять помисли звичай, Це жасна множина; Закони й приписів розмай – Природа їх не зна. Не буде тут волання вдів – У нас безкровна гра; Бо вир воєнний породив Більш горя, не добра.</p> <p><i>Улісс:</i> Та стан природний вимага Цих рухів сум'яття, Це духу вищого жага До кращого життя, Бо те, що нині світу вир – Ціль викличе одну: Змінити цей зловивий мир Найліпше на війну.</p> <p><i>Сирена:</i> Тебе, Улісс, не вдέρжу я В обителі своїй, Тому з тобою прийму я, Чим буде жереб мій. Для мене виграшу війна – Де виграшу нема; Чи врода знищить чарівна, Чи знищиться сама.</p>
--	--

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Астаф'єв О. Міражний простір модернізму. *Поети «Нью-Йоркської групи»*. Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2009. С. 33–39.
2. Вовк В. Печерні малюнки. Ріо-де-Жанейро : Contraste, 2018. 52 с.
3. Вовк В. Пісня Сирени. Ріо-де-Жанейро : Contraste; Київ, 2010. 56 с.
4. Вовк В. Рай-дерево (Солодка черешня). Ріо-де-Жанейро : Contraste, 2018. 54 с.
5. Григорчук Ю. Проза Віри Вовк: виміри сакрального. Брустурів : Дискурсус, 2016. 364 с.: іл.
6. Карабович Т. Міфопоетика Нью-Йоркської групи : монографія. Київ : Талком, 2017. 461 с.
7. Мацько В. Міфологічні коди, риси символізму у поезії Віри Вовк: провідні мотиви, семантичне дешифрування образу, поетика художньої реалізації. *Філологічний дискурс* : зб. наук. пр. Хмельницький, 2018. Вип. 8. С. 73–81.
8. Новикова М., Тулуп Э. Героические мотивы: люди церкви. *Культура народов Причерноморья*. 2011. № 211. С. 148.
9. Огороднов Л. Скандинавская мифодрама : обретение целостности. URL: https://bookap.info/book/ogorodnov_skandinavskaya_mifodrama_obretnie_tselostnosti/load/pdf.shtml (дата звернення: 22.08.2017).
10. Сластьон С. Про один приклад гендерного діалогу в британській поезії кінця XVI – 20 років XVII ст. *Ренесансні студії* / гол. ред. Н. Торкут. Вип. 27–28. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 184–186.
11. Смольницька О. «Благослови мою ходу за плугом»: Українсько-польський поетичний проект як міжкультурний діалог (Nadija Hawryluk, «Esperanto». Tłumaczenie z j. ukraińskiego: Tadeusz Karabowicz. – Lublin: Wydawnictwo Episteme, 2017. – 122 s.). *Український літературний провулок. Ukraiński Zaulek Literacki*. 2017. Т. 17. Люблін, 2017. С. 204–208.
12. Смольницька О. Бойовий ідеал: тяглість традиції та її переосмислення на прикладі вибраної лірики Заходу і Сходу від XVI–XVII століття до романтизму. *Молодий вчений*. № 7 (47), липень, 2017. Ч. II. С. 231–238.
13. Смольницька О. Діалог поетичних текстів як принцип дзеркала (на прикладі вибраних віршів Крістофера Марло та сера Волтера Релі): відтворення в українському поетичному перекладі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2017. Вип. 3. С. 84–92.
14. Смольницька О. Інтермедіальний аналіз образу Цирцеї в поезії Віри Вовк: історичний, міфологічний, образотворчий контексти. *The 6th International youth conference "Perspectives of science and education" (December 14, 2018)*. SLOVOWORD, New York, USA. 2018. P. 24–36.
15. Смольницька О. Категорія сакрального/профанного у вибраній ліриці Віри Вовк на тему античності та Відродження: компаративний аналіз. *Кременецькі компаративні студії* : науковий часопис / ред. : Д. Чик, О. Пасічник. 2017. Вип. VII. Т. 1. С. 285–294.

16. Смольницька О. Міфологізм Еросу у вибраній творчості Віри Вовк: зіставлення з іншими культурами. *Концепты и контрасты* : монографія / Н. Петлюченко, С. Потапенко, О. Бабелюк, Е. Стрельцов и др. ; под. ред. Н. Петлюченко. Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. С. 562–571.
17. Смольницька О. Шекспірівський міф у вибраній творчості сучасних українських поетів (на прикладі Нью-Йоркської групи): компаративний аналіз. *Ренесансні студії* / гол. ред. Н. Торкут. Вип. 27–28. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 84–102.
18. Стріха М. Улюблені переклади. 2е вид., випр. і доповнене. Київ : Пенмен, 2017. 770 с.
19. Тахо-Годи А. [А. Т.-Г.]. Калипсо. *Мифы народов мира*. Т. 1. Москва : Советская энциклопедия, 1991. С. 616.
20. Hawryluk N. Esperanto. Tłumaczenie z j. Ukraińskiego : Tadeusz Karabowicz. Lublin : Wydawnictwo Episteme, 2017. 122 s.
21. The Little Mermaid. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Little_Mermaid . Accessed: 26.04.2019.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Samuel D. Ulysses and the Siren. URL: <https://www.eecs.harvard.edu/~keith/poems/siren.html>. Accessed: 23.02.2019.

© Переклад Ольги Смольницької. 2019

РОЗДІЛ 9 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 861.161.2-32.09«192»М.Хвильовий:7.049.1

НОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЧАСОПРОСТОРУ У НОВЕЛАХ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

THE NEW MODELING OF THE TIMESPACE IN SHORT STORIES BY MYKOLA KHVYLOVYY

Лесняк Ю.В.,

orcid.org/0000-0002-6170-7312

*аспірант кафедри теорії літератури та компаративістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті зосереджено увагу на особливостях художнього конструювання простору у ранній прозі Миколи Хвильового. Проаналізовано формули моделювання топосів міста, села, степу тощо, а також особливих типів простору, таких як комуна та санаторійна зона. Зосереджено увагу на функціях образів людського голосу у структурі опису простору та часової динаміки. У цьому контексті репрезентація міста, яка будується на урбанічно маркованих акцентах-орієнтирах (наприклад, гудок заводу або паровика, дзвінок трамвая тощо), висвітлює тенденцію до формування нового «міфу міста». Перенесення елементів людської діяльності (крик, сміх та інше) на механічні предмети сприяє виникненню образу особливого антропоморфного урбанічного середовища.

Ключові слова: простір, час, голос, місто, урбанізація, відчуження, Микола Хвильовий.

В статье внимание сосредоточено на особенностях художественного конструирования пространства в ранней прозе Микола Хвильового. Проанализировано формулы моделирования топосов города, деревни, степи и т.п., а также особенных типов пространства, таких как коммуна и санаторийная зона. Сосредоточено внимание на функциях образов человеческого голоса в структуре описания пространства и временной динамики. В этом контексте репрезентация города, которая строится на урбанически маркированных акцентах-ориентирах (к примеру, заводской гудок или гудок паровоза, звонок трамвая и прочее), освещает тенденцию к формированию нового «мифа города». Перенесение элементов человеческой деятельности (крика, смеха и другого) на механические предметы способствует возникновению образа антропоморфного урбанического пространства.

Ключевые слова: пространство, время, голос, город, урбанизация, отчуждение, Микола Хвильовой.

The article focuses on the specifics of artistic construction of space in early prose by Mykola Khvylovyy. It analyses the formulas of modeling the topos of town, village, steppe etc. as well as the special types of space such as a commune and a sanatory zone. The article also focuses on functions of human voice images in the structure of space description and time dynamics. In this context, the representation of town, which is based on urban signs (like a factory whistle, train ring etc.), enlightens the tendency of forming "a new myth of town". The transfer of elements of human activity (a cry, a laughter etc.) on the mechanical objects leads to the appearance of anthropomorphic urban space.

Key words: space, time, voice, city, urbanization, alienation, Mykola Khvylovyy.

Постановка проблеми. Урбаністичне літературознавство – відносно молодий напрям теорії літератури. Початок зацікавлення містом як особливим осередком культурних взаємин можна визначати за теоретиком урбанізму Е. Сойя, який висловився про те, що в останні десятиліття ХХ ст. «відбулося щось, що привело до трансдисциплінарного сплеску цікавості до міст і критичної просторової думки» [1, с. 184]. Значення цього перевороту, за словами дослідника, проявляється вже в тому факті, що завдяки йому відбувається подальша трансформація і переосмислення «канонічних ідей майже у всіх сферах – від археології та літературної критики до бухгал-

терського обліку й етнографії» [1, с. 184]. Есей М. Бютора «Місто як текст» [2] засвідчує появу нового способу культурного осмислення міста, поєднує урбанічну образність із мовною діяльністю людини та дає перспективу для літературознавчих досліджень.

Важливим із цього ракурсу постає вивчення образів міст у художній літературі, оскільки чинники, які зумовили згадуваний вище трансдисциплінарний переворот, базувалися насамперед на зміні умов життя та поступовій зміні світогляду міського мешканця, що обов'язково повинно було знайти відображення у літературі. Місто як життєвий простір літературних персонажів завжди

перебувало в центрі уваги письменників різних країн і жанрів, однак із першої половини XIX ст. місто стає об'єктом особливого зацікавлення літератури, оскільки стрімка урбанізація, зміна умов життя та праці зумовлюють появу нових світоглядних перспектив та ідей. Тому можна говорити про умовний ріст самостійності та індивідуальності простору вже у творах письменників-модерністів.

За словами Л. Лавріновича, «від початку промислової революції та епохи модернізму (яка великою мірою вплинула не лише на зміну уявлення про феномени часу й простору, але, очевидно, й на самі феномени) у світовій художній літературі відбуваються спроби осмислити ці зміни, що оприявнюється, насамперед, в особливому зацікавленні творчої свідомості темою урбанічного простору» [3, с. 310]. Отже, вивчення образів простору, способів моделювання простору, зокрема урбанічного, у літературі модернізму з перспективи сучасних теоретичних досліджень дає змогу відтворити процес формування свідомості людини початку XX ст., який у випадку української літератури періоду міжвоєнної супроводжується додатково ще й травматичними політичними обставинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Увага до особливостей простору в художній прозі Миколи Хвильового починається ще в 90-ті роки XX ст., тобто відтоді, коли творчість письменника стала доступною для читачів і дослідників. Окремі розвідки з проблем простору є в О. Вечіркі (стаття «Правда про замкнений простір (Хвильовий та Пільняк)» [4]), окремі характеристики простору прози Миколи Хвильового є у розділах монографії «Хвильовий: проблеми інтерпретації» Ю. Безхутрого [5] та в працях інших учених. Варто згадати також про дослідження О. Богданової «Місто Харків як рушійна та руйнівна сила у творах Миколи Хвильового (на матеріалі повісті «Сентиментальна історія»)» [6].

Постановка завдання. Простір у прозі Миколи Хвильового має низку специфічних ознак, зумовлених не лише екзотичністю та формальною парадоксальністю образів. У творах письменника простір наділений самостійністю, він не лише віддзеркалює психологічні і душевні стани персонажів, тобто виступає таким собі пасивним тлом, контрастом тощо, а умовно кажучи, сам «говорить за персонажів». У деяких випадках (що, наприклад, проглядається вже в самій назві «Повість про санаторійну зону») простір виступає на перший план, визначаючи умови існування та світовідчуття персонажів. Сьогодні відчувається брак досліджень, які розкривали б

це питання. Отож завданням статті є аналіз структури образів часопростору з метою визначення його ролі та функцій у прозі автора.

Виклад основного матеріалу. Період початку XX століття додав до вже традиційного трактування міста багато нових рис. Зокрема, в українській літературі поступово відбувається відхід від уявлення про місто як про вороже до людини, деструктивне середовище і починається повільне осмислення унікальності, нової екзистенційної моделі урбанічного простору. І хоча місто продовжує залишатися складним, незрозумілим середовищем із таким набором ознак і правил, незнання яких неодмінно призводить до непорозумінь або трагедії, хоча елемент неосвоєності й деструктивності нікуди не зникає з його характеристики, але акцент із відвертої ворожості переноситься на відчуття самотності й відчуженості, які переживає в координатах цього простору індивід. Такий підхід водночас засвідчує невідворотність урбанізації.

Літературні спроби «примирити» людину з містом, тобто вдосконалити схеми опису міста, причому джерелом таких намірів є свідомість автора, його особисті переконання та вподобання, приводять (хоча б на початковому етапі) до формальної деконструкції, а відтак – до перегрупування ознак і символів міського простору. Ці літературні практики завжди закінчуються витвором усе нових і нових міфів міста. Тамара Гундорова це витворювання нових серій міфів міста у рамках модерністичної традиції протиставляє історичній сакралізації міських координат, характерній для XIX ст., виводячи для літератури кінця XIX – початку XX ст. другу домінуючу опису міста – іронічну [7, с. 79].

Однією з причин іронічної деконструкції є переосмислення неможливості охоплення простору в його цілісності: десакралізувавши простір міста, тобто частково очистивши його рецепцію від історичних конотацій, модернізм усе ж мусить віднайти у місті такі точки опори, що допомогли б охарактеризувати цей конкретний простір і згодилися б для диференціації одного просторового осередку від іншого, наприклад, міста від села, міста від іншого міста тощо. Для модерністів та авангардистів такими точками найчастіше є багатоквартирні будинки, квартали, крамниці, автомобілі, механізми, машини, заводи і всі властиві їм звуки, запахи та кольори. Прикладом радикальної деконструкції міста можна вважати однойменний вірш Михайля Семенка.

На дещо інший тип освоєння міського простору можна натрапити у прозі Миколи Хвильового.

Genius loci міста, яке здебільшого залишається безіменним і тільки з окремих топонімів (Лопань, Тайгайський міст) можна зробити висновок, що йдеться саме про Харків, розкривається насамперед через звукове і запахове наповнення простору, причому в деяких випадках звук залишається чи не найголовнішою просторовою характеристикою, а водночас і способом переживання досвіду існування в цьому просторі.

У статті «Місто Харків як рушійна та руйнівна сила у творах Миколи Хвильового (на матеріалі повісті «Сентиментальна історія»)» О. Богданова систематизує наявні в тексті елементи опису міста. При цьому вона зазначає: «Усі ці запахи та звуки органічно переплітаються із настроями міста, створюючи цілісну картину столиці того часу. <...> кольори тут не є самоціллю, а лише надають міському тексту глибини та значимості. Вони тонко відтіняють почуття героїв та урізноманітнюють ритмомелодіку тексту» [6, с. 250]. Дослідниця підсумовує, що ритмомелодика та колористика допомагає у висвітленні позитивної та негативної сторін міста.

Однак «цілісну картину столиці того часу» [6, 250] можна висувати не зі всіх творів Миколи Хвильового. Здебільшого, особливо у новелах, автор обмежується кількома штрихами, грубо окреслюючи просторово-часові координати. Однак при цьому малозначущим елементом системи образів цей простір не стає, радше фрагментарність простору відображає картину цього простору у свідомості типового мешканця. На думку О. Вечірко, відсутність чіткого окреслення часу та простору у прозі Хвильового (зокрема, у «Повісті про санаторійну зону») надає притчевого, позачасового характеру зображуваним подіям [5, с. 36]. Цілісна, а тим більше реалістична картина міста не є, відповідно, метою Хвильового-письменника, просторова поліфонічність його прози вимагає індивідуальної схеми інтерпретації.

Коріння міських симпатій Миколи Хвильового варто шукати не лише в його ідеологічних поглядах, але й у співзвучності атмосфери міста з настроями 20-х років ХХ століття. Позаяк хаос, невпорядкованість, метушня, гамір тощо, які загалом властиві таким урбанічним середовищам, гармонують зі станами невизначеності, розгубленості й розчарування, породженими постреволюційною дійсністю, із депресивним афектом, з психічними розладами та потягом до самогубства, які зазвичай супроводжуються елементами символічної автодеструкції. Герої Хвильового, тобто, як вважає, Л. Коломієць, революційні герої, характерною рисою яких є гостра емоційність, внутрішнє

піднесення, екзальтація, засадничо не здатні знайти собі місця у «раціональній» (детермінованій) радянській дійсності [8, с. 65]. Дисонанс, викликаний романтичним несприйняттям об'єктивної дійсності та раціональною потребою прийняти «правила гри» дійсності, провокує відтак автодеструктивні процеси у свідомості персонажа. Водночас усе це, накладаючись на парадигму елементів міського життя, формує майже есхатологічну концепцію гармонії індивідуальної автодеструкції та символічної урбанічної деструкції, умовна тотожність яких закладена у низці згаданих кількома рядками вище ознак. Приклади такої перверсивної гармонії легко знайти на сторінках новел Миколи Хвильового. Наприклад, герой новели «Кімната ч. 2» після вітаїстичної тиради про любов до життя раптом заявляє: «А всі ми, правда, може й ненормальні, бо не кожному пережити ці дні... важко...» [9, с. 225]. Акомпанує цьому внутрішньому сум'яттю періодичний плач дитини у сусідній кімнаті та метушня на вулиці: «Коли вони полягали на ліжка, біля гостиниці затрубив ріг і з грохотом пробігла пожежна команда. Не спали майже до ранку» [9, с. 225]. Парадоксально, але місто з його шумом, гамором, з прикрими випадками й катастрофами стає саме тим простором, який персонажі вибирають місцем свого існування, хоча ні про духовний комфорт, ні про спокій не може бути й мови. Чужість людини у місті проектується на відчуження персонажа від самого себе.

Важливо, що навмисний відхід, втеча персонажа подалі від міста, у своєрідну санаторійну зону (анарх із «Повісті про санаторійну зону») не гарантує повернення психологічного комфорту й рівноваги. Така логіка дає можливість зафіксувати перенесення акценту з конфлікту села (не-міста) й міста на конфлікт людини із самою собою, акцентувати на внутрішній роздвоєності (або й розтроєності), загрозу якої неможливо нівелювати зміною фізичного простору. Така логіка властива передовсім експресіоністичній поезії і репрезентує патетику світового трагізму як варіанта «світової скорботи».

Зв'язок між простором і персонажем у прозі Миколи Хвильового часто починається з опису міських звуків, і, оскільки для цього опису нерідко використано елементи людського мовлення, можна вважати, що місто буквально «отримує» голос. У новелі «Дорога і ластівка» «город шумів, кричали мотори» [9, с. 260]. Своєрідний калейдоскоп шумів присутній у новелі «Лілюлі»: «Експрес перелітає яри <...> і чути далекий надзвичайний гул» [9, с. 283], «заводський квартал,

що вже не мовчить – вийшов із німого мертвого кола і шпурляє в блакитні межі крицевий і грізний клекіт» [9, с. 283], «Трамвай теж дзвенить, а коли на поворотах – тоскує, або рипить і виє» [9, с. 286]. Причому і гудок заводу, і крик паровика, і дзвін трамвая є лейтмотивними образами. Це оголошення міста не випадкове: «простір байдужості» (за Ж. Бодріаром), у такий спосіб набуваючи ознаки людської істоти, частково позбувається чужості і ворожості [10] (однак у сутнісному плані не втрачає деструктивних рис).

Взаємопроникнення ознак урбанічного і людського має велике значення як і для формування нового міфу міста, так і для формування міфу людини нової епохи. Наприклад, у новелі «Лілюлі» кількаразове пародіювання гудка паровика оприявнює спробу привласнення простору не лише у розумінні пошуку точок дотику людини й міста: «А коли паровик, минувши депо, вилітає в степ, він кричить не то радісно, не то журливо: «Гу-гу-у!». ... А я чомусь думаю, що паровик гудить спроквола так: «Ка-пе-бе-у! Ка-пе-бе-у!». І Альоша провів «капебеу», мов голодний вовк у голоднім і дикім степу» [9, с. 287]. Така імітація, в одному випадку позначена іронією, а у другому – деструкцією й агресією, передає розчарування і безвихідь, яких не зможе «вилікувати» зміна простору: «Знаєте, як гудить паровик, коли вилітає в далекий степ? Ви думаєте так: Гу-у-у? ... – Коли паровик вилітає в далекий степ, коли він пролетить зелений семафор, тоді він кричить назад так: вп...-у-у! Альоша так чітко протягнув на «у» площадне слово, що майже всі підскачили» [9, с. 287].

У прозі Миколи Хвильового простежується тришарова організація простору: замкнений простір (кімната тощо) – місто/село – безмежжя (степ, горизонт). І попри те, що розвиток дії зазвичай обмежується замкненим простором, між ним та іншими «шарами» здійснюється безперервний зв'язок, відбувається символічний обмін інформацією. Дотичні один до одного замкнені простори також не бувають ізольовані один від одного: «за стіною в сусідній кімнаті кричала дитина. – У-а! У-а!» (лейтмотив новели «Кімната ч. 2»), «В стіну глухо входили цвяхи» (лейтмотив новели «Синій листопад»), «З товаришем Огре в тім же домі живе й французенка Фур'є. Коли Фур'є брала віолончель (а в степу кричав гудок), вона, Фур'є, думала і про віолончель, і про Бордо» [9, с. 285]. В останньому фрагменті простежується накладання одного лейтмотиву на інший, причому перший лейтмотив маркує замкнений простір, а другий лейтмотив – безмежжя. У поетиці прози

Миколи Хвильового безмежжя тісно пов'язане з образом майбутнього, зі сподіваннями на своєрідне відродження дійсності.

Взаємопроникнення і конфлікт просторів на психоемоційному рівні характеризує також така деталь, як агітаційні пісні чи ідеологічні гасла, пафос яких дисонує з настроями персонажів. Наприклад, герої новели «Життя», ночуючи у клуні, прислухаються до співів із різних кінців села: «І чути було ще тоскний заспів: – Не за Леніна, не за Троцького. А в другому кінці співали: Чий я козак, звуся Воля...» [9, с. 55]. Марія з новели «Синій листопад», перебуваючи на самоті, чує агітаційні крики з вестибюля: «Кричав хтось: – Ми не раби! А другий голос дзвінко одкликався: – Рабами не будемо!» [9, с. 157], і думає про «дитячу наївність мільйонної маси» [9, с. 157]. Ще показовіший контраст настроїв і світоглядів демонструє новела «Заулок»: «Мар'яна прийшла з роботи й пройшла прямо у свою кімнату. Сіла біля вікна й задумалась. <...> З огидою згадувала вакханалію в «Гранд-Отелі». <...> В її очах загорілися порожні фосфорити, порожнеча гамарила кожний нерв її істоти. <...> Тоді у вікні, напроти, зашарів огонь. Чути було тринькання на балалайці і веселі вигуки. Долітало: Ми ковалі, ми ковалі / Куєм ми щастя на землі... За стіною жили комольці й завжди тривожили заулок своєю агітаційною бадьорістю» [9, с. 246].

Рух від одного типу часопростору до іншого супроводжується низкою ознак урбанізації. У новелі «Редактор Карк» вміщено дещо іронічну схему: «Знаєте, майбутнє не в обмашиненні життя, а в притягненні природи до машини. Ах, як природа дивиться на машину! <...> Колись я вийшов із цеху після нічної зміни. Цокотіли молотки, гуділи машини – і все задумливо. А вгорі одне небо з зорями – і тільки» [9, с. 82]. Машина перебирає на себе функцію освоєння природи, «обмашинення» проводить умовну межу між просторами. Невипадково навіть уявний рух до горизонту позначений «нанизуванням» елементів ландшафту на семафори, рейки, потяг, гудок паровика: «Вилітає експрес і курить. Тоді в калейдоскопі: – жита, степи, гони й північний туман із осінньої магістралі. Провалюються темні горизонт, оселі, байраки, глухі нетрі. Виростають фабричні поселки, содові заводи, шахти, домни» [9, с. 283]. Тому романтичні візії безкінечності поступаються «обмашинено» маркованим критеріям визначеності й охопленості: «Під'їдуть до семафора, а там іще семафор, іще семафор» [9, с. 205], «Вона: – От дивіться: все далі й далі, а куди – невідомо. Він: – Ви про рейки? Чого ж

невідомо? Далі станція – одна, друга, третя» [9, с. 229].

Також присутність міста, хоч і номінальна, як присутність нового, освоєного простору, передається через заводський гудок. Так закінчується новела «Синій листопад»: «На далекій цегельні скликали нічну зміну: – Гу-у!» [9, с. 165]. Гудок у цьому контексті символізує підсумок ідеологічних суперечок і світоглядної невизначеності героїв твору, розрив із часом, у якому вони живуть.

Контраст міста й села як нового і старого у новелі «Життя» також частково розкривається через звуки. Застаріле, архаїчне передається через деформацію мови: «З Оксаною от що: їй 17 літ, батько її, Рубан, сюсюкає, а мати теж сюсюкає» [9, с. 53] (сюсюкання як стереотипна ознака образу куркуля). Тікаючи з дому, Оксана опиняється перед фантомним містом, ознакою урбанізації – семафором: «Недалеко прокричав паровик, показалося червоне око. З шумом пролетів потяг і зник в даліні. Оксана підходила до семафора» [9, с. 60]. Такий контраст переносить історію нового варіанта Катерини у площину нового трагізму.

Втім, і простір поза тим, де проходять будні персонажів, часто буває окресленим через звук і голос. Виття трамвая, крик паровика, «неясні дзвони зі степу» [9, с. 59], «гул експреса» [9, с. 283] тощо виокремлюють освоєний простір, окреслюють його межі: найбільш фізично віддалені від персонажа уявні далі його свідомість маркує гулом потяга, стукотом коліс тощо.

За схожим зразком межі міста позначає трамвай: «На повороті почули останню міську пісню: трамвайна путь розлетілася в яри й раптом плавко спланувала півколом назад» [9, с. 263], «Не хотілось знати, що трамваї біжать на край міста, що трамваї повертаються, що нема далі трамваїв, що далі важкі дороги й кістки замучених коней» [9, с. 69]. Місто репрезентує «тут-і-тепер» персонажів, перебіг часу перебуває немов на маргінесі, на горизонті, «в глухих нетрях республіки». Видимість такої хронологічної статичності тісно корелює із внутрішнім напруженням героїв, свідомість яких не допускає розривів (забування) і які, попри ідеологічну угоду жити цілком по-новому, не здатні припинити «жити в майбутньому» і не здатні позбутися свого революційного минулого.

Десакралізація простору, частково акумульована і його позірній всеохопності і поясненості, не позбавляє, однак, від настроїв «тоски» і «м'ятежності». З показовим звуковим контрастом ця сітка настроїв накладається на часову вісь. Місто – тут-і-тепер – це «жити один день»

[9, с. 254], це передовсім крик, а отже, звук гучний, чистий, що репрезентує вітаїстичний вимір буття людської особистості. Момент екзистенції міста і людини у ньому – це момент найвищої кульмінації активності: «коли крик повертається до своєї вихідної суті, до своєї безпричинної, безпосередньої люти, прозорої, як звучне, променисте енергією cogito: я кричу, отже, я є енергія» [11, с. 337]. Натомість, що далі від міста, то глухіше й невиразніше звучить простір: «глухі нетрі республіки» [9, с. 154]. Прикметник «глухий» тут має додаткові конотації відсталості, забуття тощо. Однак у контексті творчості Миколи Хвильового присутність крику неодмінно актуалізує вокальний складник слів «глухий» і «німий». Цим епітетом часто характеризується перебіг часу: «І відступають – місяці, роки, тисячоліття в глуху невідому безвість минулого» [9, с. 255]. Минуле (у «Я (Романтика)» – «темна історія») немов запускає у свідомості персонажів дві протилежні реакції: пам'ятати і забути. Причому психологічно більш бажаною (і найбільш нереалістичною) є потреба забути, спровокувати «глухість часу» і «глухість до часу» – результат травми, спричиненої неадекватною дійсністю та (ймовірно) втратою ідентичності. Це своєрідний механізм самозбереження, адже що деструктивнішою є десакралізація сьогодення, то спокусливішою стає можливість реконструювати (та реінкарнувати) минуле.

Внутрішній конфлікт персонажів, яким важко пережити, пристосуватися до нового часу, символічно замикає їх у певних обмежених просторах (кімната, квартира тощо), які, попри функцію відносно комфортного місця, також підкреслюють внутрішню розбалансованість особистостей і посилюють тривожність та непевність. У деяких випадках ці простори (комуна, санаторійна зона) набувають ознак топосів, які Мішель Фуко називає «гетеротопіями»: «функція гетеротопій полягає у створенні простору ілюзії, що викриває ще більшу ілюзорність будь-якого реального простору, всіх просторів, усередині яких міститься людське життя» [12, с. 39]. Такі місця мають низку ознак, до яких належить, наприклад, ізолюваність і наявність певного ритуалу доступу. У прозі Миколи Хвильового поява таких місць зумовлена і часовими зсувами у свідомості персонажів: наприклад, комуна стає своєрідним випередженням часу, а натомість санаторійна зона акумулює тих, чия «хвороба» полягає у неможливості прийняти вимоги нового часу. Водночас смислове навантаження таких топосів реалізується також у тому факті (особливо гостро це

виявляється в «Повісті про санаторійну зону»), що там акумульовано особистостей із виразними ознаками розхитаної психіки, тобто з тим рівнем внутрішньої розбалансованості, за якого деструктивні процеси стають незворотними і водночас дають чітку характеристику та перспективу майбутнього тієї епохи, у якій жив сам автор.

Висновки. Координати уяви й пам'яті у Миколи Хвильового накладаються на координати простору й часу. Останні є визначальними для

свідомості героя (або героїв): деталі простору, історичні факти, взаємопроникнення та конфлікт теперішнього, минулого і майбутнього виявляються орієнтирами, на які проєктується географія внутрішнього життя. З цього ракурсу набувають актуальності дослідження особливостей конструювання простору у творчості письменника, а аналіз описів Харкова структурно доповнить літературні дослідження поезики «харківського» тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соїя Э. Как писать о городе с точки зрения пространства? / пер. с англ. А. Смирнова. *Логос*. 2008. № 3 (66). С. 130–140.
2. Бютор М. Город как текст. *Роман как исследование* / Сост., перевод, вступ. статья, комментарии Н. Бунтман. Москва : Издательство МГУ, 2000. С. 157–164.
3. Лаврінович Л.Б. Міський текст у сучасній літературі. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXII. Ч. I. С. 310–320.
4. Вечірко О.Л. Правда про замкнений простір (Хвильовий та Пільняк). *Слово і час*. 1992. № 12. С. 33–36.
5. Безхутрий Ю.М. Хвильовий: проблеми інтерпретації : монографія. Харків : Фоліо, 2003. 495 с.
6. Богданова О.І. Місто Харків як рушійна та руйнівна сила у творах Миколи Хвильового (на матеріалі повісті «Сентиментальна історія»). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV. Ч. I. С. 248–254.
7. Гундорова Т.І. У колиці міфу, або топос Києва в літературі українського модернізму. *Київська старовина*. 2000. № 6 (336). С. 74–82.
8. Коломієць Л.В. Український ренесанс : у пошуках індивідуальності. *Слово і час*. 1993. №10. С. 64–70.
9. Хвильовий М.Г. Вибрані твори / упор. Р.В. Мельників. Київ : Смолоскип, 2011. 1032 с.
10. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / пер. з франц. Л.Г. Кононович. Львів : Кальварія, 2004. 376с.
11. Башляр Г. Избранное: Пoesтика пространства / пер. с франц. Н.В. Кислова и др. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2004. 376 с.
12. Фуко М. Інші простори / пер. з франц. І. Собченко. *Рухливий простір : Міждисциплінарна антологія* / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. Київ : Арт Книга, 2018. С. 30–40.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 9
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 23,02. Замов. № 0719/147. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.